

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

SAHİH-İ BUHARİ'DEKİ CEVAMİU'L-KELİM NİTELİKLİ
HADİSLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yüksek Lisans Tezi

Ahmet UZUN

İSTANBUL, 2008

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

SAHİH-İ BUHARİ'DEKİ CEVAMİU'L-KELİM NİTELİKLİ
HADİSLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yüksek Lisans Tezi

Ahmet UZUN

Danışman: PROF. DR. RAMAZAN AYVALLI

İSTANBUL, 2008

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İLAHİYAT Anabilim Dalı HADİS Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi AHMET
UZUN nın SAHİH-İ BUHARİ'DEKİ CEVAMİU'L-KELİM NİTELİKLİ
HADİSLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ adlı tez çalışması ,Enstitümüz Yönetim Kurulunun
22.05.2008 tarih ve 2008/08-42 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından
oybirliği/oyçokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi

12.06.2008

1) Tez Danışmanı : PROF. DR. RAMAZAN AYVALLI

2) Jüri Üyesi : PROF. DR. NEBİ BOZKURT

3) Jüri Üyesi : PROF. DR. MAHMUT ÇAMDİBİ

İÇİNDEKİLER

Özet.....	i
Abstract.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	I
KISALTMALAR:	IV
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	2
I. İmam Buhârî ve Hadîs İlmindeki Yeri:	3
A. Hayatı	3
1. Doğumu	3
2. Hadîs Yolculukları.....	3
3. Yaşadığı Sıkıntılar	4
4. Vefatı	4
B. Hadîs İlmindeki Yeri.....	5
1. Hocaları ve Talebeleri	8
2. Eserleri.....	9
C. Zühd ve Fazîletleri	11
II. Sahîh-i Buhârî:.....	13
A. Sahîh'in Özellikleri	13
1. Sahîh'in Hadîs Alimleri Nezdindeki İtibarı:	13
2. Sahîh'deki Hadîs Sayısı:.....	15
3. Sahîh'deki Hadîslerin Sıhhati:.....	17
B. Sahîh Üzerine Yapılmış Çalışmalar	19
1. Sahîh'e Dair Çalışmaların Rakamsal Boyutu:.....	19
2. En Meşhur Sahîh Çalışmaları:.....	20
İKİNCİ BÖLÜM	23
I. Cevâmiu'l-Kelim'in Tanımı (Anlamı) ve Kapsamı	24
A. Lügat ve İstılah Anlamı	24
B. Tanımların Terkibi	27
II. Cevâmiu'l-kelim ile Yakın Anımlı Terimler:.....	27
A. Belâğat (Duru ve Açık İfade):.....	28
B. Fesâhat (Kusursuz İfade):.....	28
C. Üslûb (Etkili Anlatım):.....	29
D. İcâz (Kısa İfade), İtnâb (Uzun İfade), Müsâvât (Mânâyâ Denk Lâfız ile İfade):.....	30
E. İ'câz (Âciz Bırakma):.....	30
F. İ'tilâf (Muvâfakat/Tenâsüb/Tevâfuk):.....	31

G.	Hüsnü'l-İbtidâ (Güzel Başlama) ve Hüsnü'l-İntihâ (Güzel Bitirme):.....	31
H.	Hüsn-i Nesâk (Müstakil Anlamı Olan Cümleleri Sıralamak):	32
İ.	Asâlet (Sözde Edeb):.....	32
J.	Cezâlet (Uyumluluk):	32
K.	Hüsn-i Beyân (Açık Seçik İfade):	33
L.	İbdâ' (San'atlı Konuşma):	33
M.	İktidâr (Kuvvetli İfade):	33
N.	İnsicâm (Akıcılık):	34
O.	Nezâhet (Temiz Konuşma):.....	34
P.	Sehl-i Mümteni' (Kolay Gözüken Zor İfade):	34
III.	Cevâmiu'l-Kelim Hadîsine Dair.....	34
IV.	Cevâmiu'l-Kelim Nitelikli Hadîslerin Tesbit Kriterleri	39
V.	Cevâmiu'l-Kelim ile İlgili Eserler	43
VI.	Kur'ân-ı Kerim'in Bir Beyân ve Belâğat Mu'cizesi (Cevâmiu'l-Kelim) Oluşu:	46
VII.	Resûlullah'ın Beyân Vasfı ve Sözlerinin Cevâmiu'l-Kelim Oluşu:.....	51
A.	Hadîs, Kudsî Hadîs, Vahiy İlişkisi:	51
B.	Resûlullah'ın Vahiy ile Müeyyed Oluşu:	60
C.	Resûlullah'ın Belâğat ve Fesâhati:	63
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM		66
I.	Kitâb-ı Bed'i'l-Vahy	67
II.	Kitâbu'l-Îmân.....	75
III.	Kitâbu'l-İlm	92
IV.	Kitâbu'l-Vudû (Abdest)	96
V.	Kitâbu's-Salât (Namaz)	97
VI.	Kitâbu'l-Mevâkît (Vakitler)	101
VII.	Kitâbu'l-Ezan	103
VIII.	Kitâbu'l-Cum'a.....	106
IX.	Kitâbu'l-Küsûf.....	108
X.	Kitâbu't-Teheccüd	109
XI.	Kitâbu'l-Cenâiz	110
XII.	Kitâbu'z-Zekât.....	114

XIII. Kitâbu'l-İcâre.....	121
XIV. Kitâbu'l-Havâlât.....	122
XV. Kitâbu'l-Hars	123
XVI. Kitâbu'l-Müsâkât	124
XVII. Kitâbu'l-Mezâlim	126
XVIII. Kitâbu'ş-Şehâdât	128
XIX. Kitâbu'l-Cihad.....	130
XX. Kitâb-ı Bed'i'l-Halk	136
XXI. Kitâbu'l-Enbiyâ	138
XXII. Kitâb-ı Fezâili's-Sahâbe	139
XXIII. Kitâbu'l-Meğâzî.....	141
XXIV. Kitâbu't-Tefsîr	142
XXV. Kitâb-ı Fezâili'l-Kur'ân.....	143
XXVI. Kitâbu'n-Nikah.....	144
XXVII. Kitâbu'l-Merzâ	152
XXVIII. Kitâbu't-Tıbb	154
XXIX. Kitâbu'l-Edeb	158
XXX. Kitâbu'd-Da'avât (Duâlar)	163
XXXI. Kitâbu'r-Rikâk.....	177
XXXII. Kitâbu'l-Eymân	188
XXXIII. Kitâbu'l-İ'tisâm	190
SONUÇ.....	192
BİBLİYOGRAFYA.....	194

KISALTMALAR:

<i>a.e.</i>	: Aynı eser.
<i>a.g.e.</i>	: Adı geçen eser.
<i>a.y.</i>	: Aynı yer.
<i>b.</i>	: İbn.
<i>Bkz.</i>	: Bakınız.
<i>Çev.</i>	: Çeviren.
<i>DİA</i>	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
<i>DİB</i>	: Diyanet İşleri Başkanlığı.
<i>H.</i>	: Hadîs.
<i>h.</i>	: Hicri.
<i>Haz.</i>	: Hazırlayan.
<i>H.z.</i>	: Hazreti.
<i>K. Sitte</i>	: Kütüb-i Sitte.
<i>m.</i>	: Miladi.
<i>md.</i>	: Madde.
<i>M.Ü.İ.F.A.V.</i>	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı.
<i>Neşr.</i>	: Neşreden.
<i>nr.</i>	: Numara.
<i>r.a.</i>	: Radıyallahu anh.
<i>R. Salihin</i>	: Riyazu's-Salihin.
<i>s.</i>	: Sayfa.
<i>s.a.v.</i>	: Sallallahu aleyhi ve sellem.
<i>T.</i>	: Tefsir.
<i>Tah.</i>	: Tahric.
<i>Thk.</i>	: Tahkik.
<i>Tsh.</i>	: Tashih.
<i>T.D.V.</i>	: Türkiye Diyanet Vakfı.
<i>Terc.</i>	: Tercüme.
<i>ts.</i>	: Târîhsiz.
<i>v.</i>	: Vefatı.
<i>v.d.</i>	: Ve devamı.

GİRİŞ

Cevâmiu'l-kelim mefhûmu etrafında ele alınmış olan bu çalışmanın birinci bölümü, konunun Sahîh-i Buhârî özelinde ele alınmış olması hasebiyle, öncelikle Sahîh'in müellifi İmam Buhârî'nin kısa biyografisinin sunumuna ve hadîs ilmindeki yerinin anlatılmasına ayrılmıştır. Müteakip kısımda ise, Sahîh-i Buhârî tanıtılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümü, cevâmiu'l-kelim kavramının tanımı ve bu kavramla yakın anlamlı başka kavramlardan farkının ortaya konulması ve yine cevâmiu'l-kelim kavramının ortaya çıkmasına sebep olan hadîs/hadîslerin kısa bir değerlendirme çerçevesinde takdim edilmesine ayrılmıştır. Çalışmanın konusu ve seyri tabii olarak, cevâmiu'l-kelim hadîsi üzerinde durmayı gerekli kıldığı gibi, cevâmiu'l-kelim nitelikli hadîslerin tesbitinde gözetilen kriterlerin ortaya konulmasını da gerekli kılmıştır. Bir sonraki kısımda ise, cevâmiu'l-kelim konusunda kaleme alınmış müstakil eserler tanıtılmıştır. Üzerinde durulması zaruret arz eden, Kur'ân'ın ve hadîslerin cevâmiu'l-kelim olma husûsiyetleri de, ayrı ayrı başlıklar altında ele alınmış ve hadîs - kudsî hadîs - vahiy ilişkisi de yine bu meyanda işlenmeye çalışılarak bu bölüme son verilmiştir.

Üçüncü bölümde ise, Sahîh-i Buhârî'de geçmekte olan cevâmiu'l-kelim nitelikli hadîsler tesbit edilerek, hadîslerin mânâ derinliklerine işaret sadedinde, kısa da olsa şerh edilmeye çalışılmış ve müstakil kaynaklardan, zikredilen hadîsleri cevâmiu'l-kelim olarak kabul edenler tesbit edilmiştir. Çalışmada ele alınan hadîslerin hem kütüb-ü tis'a'daki hem de cevâmiu'l-kelime dair müstakil eserlerdeki tahrirleri yapılmıştır. Kütüb-ü tis'a'daki tahrirler dipnotlarda verilirken, hadîsin müstakil eserlerde geçtiği yerler, "hadîsin cevâmiu'l-kelim oluşu" başlığı altında takdim edilmiştir. Cevâmiu'l-kelim vasfı taşıyan hadîslerin sayıca fazla olması bizi, çalışmanın bir yüksek lisans tezi normunu aşmaması için, herbirisini ayrı ayrı şerhetmek yerine, örnekleme metoduyla hadîslerin bir kısmına işaret etmekle yetinmeye sevketmiş ve böylece hadîslerin bir kısmı diğer bir kısmının altında zikredilmiştir. Bu metodla 33 başlık altında takdim edilen 63 hadîsin altında 48 hadîs daha verilmiştir ki, böylece toplam hadîs sayısı 111 olmuştur. Hadîsler, Sahîh'teki ilk geçtiği yere göre sıralanmıştır.

Sonuç kısmında ise, bu çalışmadan ne elde edildiği kısaca ifade edilmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM
İmam Buhârî ve Sahîh'i

I. İmam Buhârî ve Hadîs İlmindeki Yeri:

A. Hayatı

1. Doğumu

Hadîs ilminin en büyük otoritesi olan Buhârî'nin nesebi Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğire b. Berdizbeh; künyesi, Ebû Abdillâh; azadlık nisbesi el-Cu'fî, belde nisbesi el-Buhârî'dir. Hicri 13 Şevval 194, miladi 20 Temmuz 810 târîhinde Cuma günü Buhara'da dünyaya geldi.¹ Buhârî'nin büyük dedesi el-Muğire mecusi² olup, O'nun oğlu Muğire, zamanının Buhâra valisi el-Yemanu'l-Cu'fî vesilesiyle müslüman olduğu için, adet olduğu üzere, aracılığıyla müslüman olduğu bu şahsa nisbet edilerek, kendisine el-Cu'fî denilmiştir.³

2. Hadîs Yolculukları

Küçük yaşta babasını kaybetmiş,⁴ hicri 204 yılında hadîs öğrenimine başlamış ve 210 yılına kadar devam etmiştir. 210 yılında annesi ve kardeşi ile hacca gitmiş ve böylece hadîs ilmî için yapacak olduğu tahsil seyahatlerine de başlamıştır.⁵ Hacdâ geri dönmemiş ve hadîs öğrenimi için Mekke, Medine, Kufe, Basra, Vasıt, Bağdad, el-Cezire, Şam, Humus, Askalan, Kaysariye, Mısır, Belh, Rey, Herat, Merv ve Nisabur'u dolaşmıştır.⁶ Şam, Mısır ve el-

¹ İbn Hacer el-Askalânî, **Hedyü's-sârî Mukaddimetü Fethi'l-Bârî**, 1. Baskı, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 2005, s. 669; Mücteba Uğur, **İmam Buhârî**, T.D.V. Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 1994, s. 7; Mehmet Eren, **Buhârî'nin Sahîh'i ve Hocaları**, Nükte Kitap, Konya, 2003, s. 21; Kemal Sandıkçı, **Sahîh-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar**, DİB Yayınları, Ankara, 1991, s. 3; İ. Lütfi Çakan, **Anahatlarıyla Hadîs**, Ensar Neşriyat, 5. Baskı, İstanbul, 1999, s. 127. Ayrıca bkz: Talat Koçyiğit, **Hadîs Usûlü**, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1998, s. 297; Muhammed b. Ca'fer el-Kettani, **Hadîs Literatürü**, Terc: Yusuf Özbek, İz Yayıncılık, İstanbul, 1994, s. 1; Hüseyin K. Ece, **Buhârî**, Beyân Yayınları, İstanbul, 1998, s. 41-42.

² Ebû'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed el-Kastallânî, **İrşâdü's-sârî li-Şerh-i Sahîh-i'l-Buhârî**, I-XV, 1. Baskı, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1990, c. 1, s. 55; **DİA**, Buhârî Muhammed b. İsmail md. (M. Mustafa el-A'zamî), c.6, s.368; Eren, **a.g.e.** s. 21; Ali Özek, **Hadîs Ricalî**, Fatih Matbaası, İstanbul, 1967, s. 103.

³ İbn Hacer, **Hedyü's-sârî**, s. 669; Uğur, **a.g.e.** s. 7; Kettani, **a.g.e.** s. 1; **DİA**, a.g. md. c.6 s.368; Kadir Kabakçı, **Kudsî Hadîs ler**, Kültür Basın Yayın Birliği, İstanbul, ts. s. 14; Eren, **a.e.** s. 21; Ece, **a.g.e.** s. 42; Özek, **a.g.e.** s. 103.

⁴ Uğur, **a.g.e.** s. 8; Eren, **a.g.e.** a.y.; Ece, **a.g.e.** s. 42; Özek, **a.g.e.** s. 103.

⁵ İbn Hacer, **Hedyü's-sârî** s. 670; Uğur, **a.g.e.** s. 14; Sandıkçı, **a.e.** s. 4; Ece, **a.e.** s. 50; Eren, **a.e.** s. 22.

⁶ **DİA**, a.g. md. c.6 s.368; Sandıkçı, **a.g.e.** s. 4; Subhi Salih, **Hadîs İlimleri ve Hadîs Istılahları**, Terc:M. Yaşar Kandemir, M.Ü.İ.F.A.V. Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 1997, s. 322; Mehmet Eren, **a.g.e.** a.y.; Ece, **a.e.** s. 46, 50; Özek, **a.e.** s. 104.

Cezire'ye ikişer defa gittiğini, Kûfe, Bağdad ve Basra'ya kaçar defa gittiğini sayamayacağını söyler. Hicaz'da 6 yıl, Basra'da 5 yıl kalmış ve oralarda yazmadık hadîs bırakmamıştır.⁷

3. Yaşadığı Sıkıntılar

Hicri 250 yılında Nisabur'a giden Buhârî, burada Muhammed b. Yahya ez-Zühli (258/872) ile aralarında, o zamanların meşhur tartışması olan "Kur'ân'ın mahlukiyeti" meselesiyle ilgili olarak sorulan bir soruya İmam Buhârî'nin, "Kur'ân Allah kelâmıdır, mahluk değildir, ancak kulların fiilleri mahluktur, bu konuda soru sormak ise bid'attır." şeklinde verdiği cevabının yanlış anlaşılması veya kasden farklı lanse edilmesinden dolayı çıkan⁸ ihtilaftan ötürü, şehri terketmek zorunda kalır.⁹ Hatta bu olaydan çok müteessir olan İmam Müslim (261/875), hemşehrisi ve hocası olan ez-Zühli'den rivâyeti bile terketmiştir. Halbuki İmam Buhârî, ez-Zühli'den rivâyeti herşeye rağmen terketmemiştir.¹⁰

Nisabur'dan sonra, memleketi Buhara'ya dönen İmam, şehrin valisi Halid b. Muhammed ez-Zühli'nin, saraya gelip kendi çocuklarına hadîs öğretmesi isteğiyle karşılaşmış ve bu isteğini "Ben ilmî alçaltarak, sultan kapılarına götüremem." diyerek geri çevirdiğinden dolayı, araları açılmıştır.¹¹ Valinin de tahrikiyle, hakkındaki söylentiler ve dedikodular artınca, Buhara'yı da terketmek zorunda kalmıştır.¹² İmam Buhârî, bu esnada, "Ya Rab, beni bulaştırmak istedikleri şeylere kendilerini mübtela kıl." diye beddua eder ve henüz bir ay bile geçmeden vali görevden alınır. Yandaşlarının sonu da çok kötü olur.¹³

4. Vefatı

Buhara'dan ayrılınca, Semerkandlılar'ın daveti üzerine oraya gitmek üzere yola çıkan Buhârî, Semerkandlılar arasında bu davetten dolayı anlaşmazlık çıktığını duyunca, Buhara yakınlarındaki Hartenk Köyü'ne yerleşmiştir.¹⁴ Burada iken "Ya Rabbi, dünya bütün

⁷ Sandıkçı, **a.g.e.** s. 4; Eren, **a.g.e.** s. 22. Buhârî'nin ilim seyahatleri hakkında geniş bilgi için bkz: Hüseyin K. Ece, **Buhârî**, s. 48-64.

⁸ İbn Hacer, **Hedyü's-sârî** s. 684; Kastallânî, **İrşâdü's-sârî**, c. 1, s. 65; Uğur, **a.e.** s. 45; **DİA**, aynı md. c. 6 s. 369; Sandıkçı, **a.e.** s. 11; Eren, **a.g.e.** s. 25; Ece, **a.e.** s. 95-96.

⁹ İbn Hacer, **Hedyü's-sârî** s. 685; Kastallânî, **İrşâdü's-sârî**, c. 1, s. 65; **DİA**, c. 6 s. 369; Uğur, s. 47; Sandıkçı, **a.g.e.** a.y.; Çakan, **Hadîs Edebiyatı**, s. 53; Mehmet, Eren, **a.y.**; Ece, s. 103.

¹⁰ Kastallânî, **İrşâdü's-sârî**, c. 1, s. 66; Uğur, **a.e.** s. 47; Sandıkçı, **a.e.** a.y.; Ece, **a.e.** s. 102-103.

¹¹ Kastallânî, **İrşâdü's-sârî**, c. 1, s. 66; Uğur, **a.e.** s.50; Sandıkçı, **a.e.** s. 11; Çakan, **H. Edebiyatı**, s. 53; Eren, **a.e.** s. 25; Ece, **a.e.** s. 107.

¹² Uğur, **a.g.e.** s. 52; Sandıkçı, **a.e.** a.y.; Mehmet, Eren, **a.e.** a.y.; Ece, **a.e.** s. 109.

¹³ Kastallânî, **İrşâdü's-sârî**, c. 1, s. 67; Uğur, **a.e.** s. 55; Sandıkçı, **a.e.** a.y.; Ece, **Buhârî**, s. 110-111.

¹⁴ Kastallânî, **İrşâdü's-sârî**, c. 1, s. 67; Çakan, **Anahatlarıyla Hadîs**, s. 127; Uğur, **a.e.** s.56; Eren, **a.e.** s. 26; Ece, **Buhârî**, s. 111-112.

genişliğine rağmen bana dar gelmeye başladı, artık beni kendine kavuştur” diye yakarmıştır.¹⁵ Yapılan ikinci davete icabet etmek üzere yola çıktığı esnada aniden hastalanmış ve Hartenk’te kalmıştır.¹⁶

Hicri 256 yılı Ramazan Bayramı (1 Şevval) gecesi yatsı namazından sonra, miladi 1 Eylül 870’te, 62 yaşında iken vefat etmiştir.¹⁷ Hartenk’te medfundur.¹⁸

B. Hadîs İlmindeki Yeri

İmam buhari, şüphesiz ki hadîs ilminin en büyük üstadıdır ve bu ilmin her dalında otoritedir.¹⁹ Hadîs ilminin en zor iki kolu olan ilel ve ricalde büyük deha idi. ez-Zührlî’nin, esami (isimler), küna (künyeler) ve ilelle (illetler) ilgili sorularına ok gibi, ihlas okur gibi cevap veriyordu.²⁰ Ve yine İmam Müslim’in ilel konusundaki çok ince bir müşkilini hemen hallediveriyor ve büyük teveccüh ve iltifat görüyordu.²¹ Zaten İmam Müslim O’nun hakkında, “Sana ancak hasetçi buğzeder. Şehadet ederim ki, dünyada senin bir mislin daha yoktur.” demektedir.²²

Çok güçlü bir hafızaya sahipti. 100.000 Sahîh, 200.000 gayr-i Sahîh hadîs ezberlemişti. Henüz 15 yaşına girmeden 70.000 hadîs ezberlemişti.²³ 16 yaşına geldiğinde, Veki b. el-Cerrah (197/812) ve Abdullah b. el-Mübarek’in (181/797) kitaplarını tamamen ezberlemişti.²⁴ Nice hadîsi Basra’da dinlediği halde Şam’da, Şam’da dinlediği halde Mısır’da yazdığını söyler.²⁵ Hâşid b. İsmail’in (?) şu sözleri de buna delalet etmektedir: “Buhârî henüz gençken, beraberce Basra şeyhlerini dolaşırdık. Ancak O, dinlediklerini yazmazdı. Dedik ki; ‘Bizimle geliyorsun ama yazmıyorsun, niçin?’ Günler süren ısrarımız üzerine, nihâyet 16

¹⁵ Kastallânî, **İrşâdü’s-sârî**, c. 1, s. 67; Uğur, **a.e.** a.y.; Sandıkçı, **a.e.** a.y.; Eren, **a.e.** s. 26; Ece, **a.g.e.** s. 112.

¹⁶ Subhi Salih, **a.g.e.** s. 323; Sandıkçı, **a.e.** s. 12; Ece, **Buhârî**, s. 113.

¹⁷ Kastallânî, **İrşâdü’s-sârî**, c. 1, s. 67; Kettani, **a.e.** s. 1; Çakan, **Hadîs Edebiyatı**, s. 53; Sandıkçı, **a.e.** s. 12; Çakan, **Anahatlarıyla Hadîs**, s. 127; Uğur, **a.g.e.** s. 56; Eren, **a.e.** a.y.; Ece, **Buhârî**, s. 113; Özek, **a.g.e.** s. 108.

¹⁸ Uğur, **a.e.** s. 57; Karaman, **a.g.e.** s. 169; Ece, **Buhârî**, s. 113.

¹⁹ Uğur, **a.e.** s. 72; Sandıkçı, **a.e.** s. 6.

²⁰ İbn Hacer, **Hedyü’s-sârî** s. 681-682; Uğur, **a.e.** s. 44; Sandıkçı, **a.e.** s. 6; Eren, **a.e.** s. 29; Ece, **a.g.e.** s. 94; Özek, **a.g.e.** s. 107.

²¹ İbn Hacer, **Hedyü’s-sârî** s. 682; Sandıkçı, **a.e.** s. 6.

²² İbn Hacer, **Hedyü’s-sârî** s. 682.

²³ Kastallânî, **İrşâdü’s-sârî**, c. 1, s. 59; Uğur, **a.e.** s. 13; Çakan, **Hadîs Edebiyatı**, M.Ü.İ.F.A.V. Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1999, s. 53; Hayrettin Karaman, **Hadîs Usûlü**, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1971, s. 168; Koçyiğit, **Hadîs Usûlü**, s. 298; Subhi Salih, **a.g.e.** s. 322; Ece, **a.e.** s. 46, 68, 73, 145; Özek, **a.e.** s. 104.

²⁴ İbn Hacer, **Hedyü’s-sârî** s. 669; **D.İ.A.** aynı md. c.6 s.368; Sandıkçı, **a.e.** s. 8; Ece, **a.e.** s. 46; Özek, **a.e.** s. 103.

²⁵ Uğur, **a.e.** s. 74; Sandıkçı, **a.e.** s. 6; Ece, **a.e.** s. 146.

gün sonra dedi ki; ‘Çok ısrar ettiniz, haydi yazdıklarınızı çıkarın bakalım.’ Yazdıklarımızı çıkardık ki onlarda 15.000’den fazla hadîs vardı ve Buhârî onların hepsini ezberden okudu. Sonra da; ‘Günlerimi boşa mı geçirdiğimi zannediyorsunuz?’ dedi. Artık anladık ki, kimse O’nu geçemez.”²⁶

el-Firebrî’nin, “Bir gece Buhârî’nin evinde kaldım. Bir şeylere bakmak ve notlar almak için gece boyunca tam onsekiz defa kalktı, kandilini yaktı ve çalıştı.” şeklindeki sözleri, İmam’ın ilme olan iştiağını ifadeye kafidir.²⁷ Aynı şeye Muhammed b. Ebi Hatim el-Verrak (?) da şahit olmuştur.²⁸

Belhliler’in isteği üzerine, Onlara kendilerinden ilim tahsil etmiş olduğu 1000 hocasından birer hadîs yazdırdı.²⁹

Buhârî’nin hadîs bilgisi insafsızca yoklanmıştır. Bir defasında, Bağdat’ta 100 tane hadîsin senet ve metinleri karıştırılarak sorulmasına rağmen, ezberden hepsini düzeltmeye muvaffak olmuş ve görenlerin hayret ve hayranlığını celbetmiştir.³⁰ Daha önceden kararlaştırılan 10 kişi, kendilerine verilen ve senetleri ve metinleri karıştırılmış 10’ar hadîsi sırasıyla Buhârî’ye sorarlar ve her hadîste “bilmiyorum” cevabını alırlar. 10. kişi de kalkıp, kendisine verilmiş 10. hadîsi, toplamda ise 100. hadîsi okur ve “bilmiyorum” cevabını alır. Bundan sonra ise, İmam Buhârî, kendisine okunan hadîslerin sırasıyla doğru şeklini, birinci kişiye dönerek “ilk hadîsin şöyledir, ikincisi böyle, üçüncüsü böyle...”, ikinci, üçüncü ve en nihâyet onuncu kişinin onuncu hadîsini de düzelterek, topluluğa arzeder. Bunun üzerine herkes, O’nun hadîs ilminde gerçek bir otorite olduğunu kabul etmek zorunda kalır.³¹

Buhârî, Basra’ya geldiğinde kendisinden bir meclis akdetmesi istenir ve ısrarlar üzerine kürsüye çıkarak muhaddis, fakih ve diğer ulemanın huzurunda şöyle söyler: “Ben henüz gencim. Sizin isteğiniz üzerine kürsüye çıktım. Sizlere, kendi memleketinizin hadîslerini rivâyet edeyim de hepiniz istifade edin. Şu hadîs; falan falan falandan rivâyet

²⁶ Kastallânî, **İrşâdü’s-sârî**, c. 1, s. 59; Uğur, **a.g.e.** s. 21; Sandıkçı, **a.e.** a.y.; Ece, **a.e.** s. 57; Talat Koçyiğit, **Hadîs Tarihi**, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1998, s. 252.

²⁷ Ece, **a.g.e.** s. 67.

²⁸ İbn Hacer, **Hedyü’s-sârî** s. 673.

²⁹ **DİA**, aynı md. c.6 s.368.

³⁰ Çakan, **Anahatlarıyla Hadîs**, s. 128; Uğur, **a.e.** s. 26; **DİA**, aynı md. c.6 s.368; Çakan, **H. Edebiyatı**, s. 54; Özek, **a.e.** s. 106.

³¹ İbn Hacer, **Hedyü’s-sârî** s. 679; Uğur, **a.e.** s. 25-26; **DİA**, aynı md. c.6 s.368; Kabakçı, **a.g.e.** s. 15; Subhi Salih, **a.g.e.** s. 156; Ece, **a.e.** s. 72; Özek, **a.e.** s. 106; Koçyiğit, **Hadîs Tarihi**, s. 252.

edilmiştir, halbuki bu rivâyet zinciri sizde yoktur. Sizdeki rivâyet zinciri şu şu şu şekildedir. Şu’be şöyle rivâyet etti, sizde şöylesi var, falanın rivâyeti ise sizde yok.”³²

İbn Hacer (852/1448), “Gök kubbenin altında, Resûlullah’ın hadîslerini Buhârî’den daha iyi bilen birisini görmedim” demektedir.³³ Buhârî için aynı ifadeleri İbn Huzeyme (311/922) de kullanmaktadır.³⁴ Hocası Nu’aym b. Hammad (228/843) ve muhaddis Yakub b. İbrahim ed-Devraki, (252/866) “Buhârî bu ümmetin fakihidir.” demişlerdir.³⁵ Yine hocalarından Kuteybe b. Said (240/855) şöyle söyler: “Aklımın erdiğinden beri, Buhârî gibisini görmedim. O, kendi zamanında, sahabe asrındaki Ömer gibi idi. Eğer O, sahabe devrinde yaşasa idi, bir âyet gibi olurdu”. Reca b. el-Müracca da buna benzer bir şekilde, “O, Allah’ın yerde yürüyen âyetlerinden biridir.” der.³⁶ “Âyet olurdu” ifadesiyle, kendisinde kudret-i ilahiyenin mütecelli olduğu bir şahsiyettir anlamı kastedilmiş olmalıdır.

Buhârî, Semerkand’a geldiğinde, zorlu bir imtihanla daha karşılaştı. O günlerde Semerkand’da 400 kadar hadîs talebesi vardı. Bunlar Buhârî’yi şaşırmak için yedi gün biraraya geldiler ve Şamlılar’ın isnadlarını Iraklılar’ın isnadlarına, Yemenliler’inkini Hicazlılar’inkine karıştırarak, O’nu imtihan ettiler, fakat ne isnadlarda ne de metinlerde Buhârî’yi şaşırtmayı başarabildiler.³⁷

Bir gün, Amr b. Ali el-Fellas’ın (249/863) talebelerinden birisi, Buhârî’ye bir hadîs sorar ve “bilmiyorum” cevabını alır. Bazıları, “Demek Buhârî’nin bilmediği hadîs de varmış.” diyecek olurlar fakat el-Fellas, “Buhârî’nin bilmediği hadîse, hadîs denilemez.” şeklindeki sözleriyle, O’nun hadîs ilmindeki otoritesini ifade eder.³⁸

İmam Buhârî, “Hadîs öğrenmek için hangi alimin yanına gittiysem, ondan faydalandığımdan çok o benden faydalandı.” demektedir. Birçok hadîs alimi hadîslerini, Buhârî’nin beğendiğini söyleyerek savunurlardı.³⁹ Zaten, hadîs ilmindeki yüksek derecesini

³² İbn Hacer, **Hedyü’s-sârî** s. 680; Kastallânî, **İrşâdü’s-sârî**, c. 1, s. 61; Sandıkçı, **a.e.** s. 7; Ece, **Buhârî**, s. 58-59. Ayrıca bkz: Mehmet, Eren, **Buhârî’nin Sahîh’i ve Hocaları**, s. 28.

³³ Subhi Salih, **a.g.e.** s. 322; Çakan, **Anahatlarıyla Hadîs**, s. 128; Çakan, **H. Edebiyatı**, s. 54; Ece, **a.e.** s. 138.

³⁴ **DİA**, aynı md. c 6, s. 370; Sandıkçı, **a.e.** s. 9; Ece, **a.e.** s. 133; Özek, **a.e.** s. 105.

³⁵ **DİA**, aynı md. c. 6. s 370; Ece, **a.e.** s. 150; Özek, **a.e.** a.y.

³⁶ Sandıkçı, **a.g.e.** s. 8-9; Ece, **a.e.** s. 135; Özek, **a.g.e.** s. 107. Ayrıca bkz: İbn Hacer, **Hedyü’s-sârî** s. 678.

³⁷ İbn Hacer, **Hedyü’s-sârî** s. 680; Uğur, **a.e.** s. 40; Ece, **a.e.** s. 73, 90.

³⁸ **DİA**, aynı md. c. 6, s. 370; Uğur, **a.e.** s. 76; Sandıkçı, **a.e.** s. 7. Ayrıca bkz: Mehmet Eren, **Buhârî’nin Sahîh’i ve Hocaları**, s. 28.

³⁹ Uğur, **a.g.e.** s. 74.

ifade etmek için kendisine, “Emirü’l-Mü’minine fi’l-Hadîs” lakabı verilmiştir.⁴⁰ Basralı hocalarından Ali b. el-Medini de “Emirü’l-Mü’minine fi’l-Hadîs” lakabını almış bir zattı. O’na, “Buhârî sadece senin yanında tevazu gösteriyor” dediklerinde, “Siz O’na bakmayın, O’nun gözleri kendisi gibi birini görmemiştir.” şeklinde cevap vermiştir.⁴¹

İsmail Lütî Çakan’ın Anahatlarıyla Hadîs isimli eserinde, Kütüb-i Sitte İmamlarının ortak özelliklerinden bahsedilirken yapılan şu tesbit, İmam Buhârî’nin hadîs ilmindeki yerini ifade sadedinde zikredilmeye değer bir noktadır:

*“İmam Buhârî de dahil, Kütüb-i Sitte imamlarının hepsi hicri III. asırda yaşamışlar ve Nesâî (303/915) hariç diğerleri, kısa veya uzun süre Buhârî’nin talebesi olmuşlardır. Yani hepsi çağdaş ve birçoğu arasında talebelik-hocalık ilişkisi vardır. Bunlara Buhârî ekolü demek bile mümkündür”.*⁴² Bu ifadeler, O’nun hadîs ilmindeki gerçek makamını ifade için, başka hiçbir tesbite gerek bırakmayacak kadar mühimdir. Zira, ed-Darekutni, “Eğer Buhârî olmasaydı, Müslim olmazdı.” demiştir.⁴³ Zaten İmam Müslim de, “Şehadet ederim ki, dünyada senin bir benzerin daha yoktur.” der.⁴⁴

1. Hocaları ve Talebeleri

İmam Buhârî’nin seyahatleri, takriben 16 yıl sürmüştür, sonra memleketine dönmüştür.⁴⁵ 1080 şeyhten hadîs yazmıştır ki, bunların arasında muhaddis olmayanı yoktu.⁴⁶

Hocalarının başlıcaları şunlardır:

Mekke’de, Hallad b. Yahya (213/828), Abdullah ibnu’z-Zübeyr el-Humeydi (219/834). **Medine’de**, İbrahim ibnu’l-Münzir el-Hizami (236/850). **Suriye’de**, Muhammed b. Yusuf el-Firyabi (212/827), Adem b. Ebi İyas (220/835). **Bağdat’ta**, Ahmed b. Hanbel (241/855), İbnü’t-Tabba’ (224/838). **Basra’da**, Ebû Asım en-Nebil (212/828), Ali b. el-Medini (234/849), Haccac b. Minhal (217/832), **Kûfe’de**, Ebû Nuaym el-Ahval (219/834), Adem b. Ebû İyas (220/835), Ubeydullah el-Absi (213/829). **el-Cezire’de**, Ahmed b. Abdilmelik el-Harrani (221/837). **Mısır’da**, Said b. Ebi Meryem (224/839), Abdullah b. Salih

⁴⁰ Uğur, a.g.e. s. 80; Sandıkçı, a.g.e. s. 7.

⁴¹ DİA, aynı md. c 6, s 370; Ece, a.g.e. s. 136.

⁴² Çakan, Anahatlarıyla Hadîs, s. 139.

⁴³ Çakan, H. Edebiyatı, s. 69; Sandıkçı, a.e. s. 9. Ayrıca bkz: Hüseyin K. Ece, Buhârî, s. 176.

⁴⁴ Sandıkçı, a.g.e. s.9.

⁴⁵ Sandıkçı, a.g.e. a.y.

⁴⁶ İbn Hacer, Hedyü’s-sârî s. 670; Uğur, a.g.e. s. 29; Sandıkçı, a.e. a.y.; DİA, a.g. md. c.6 s.368; Koçyiğit, Hadîs Usûlü, s. 298; Ece, a.g.e. s. 75-76.

(223/838). **Buhara'da**, ed-Dahili (?), Abdullah b. Muhammed el-Müsnedi (229/844), Muhammed b. Selam el-Bikendi (225/841). **Rey'de**, İbrahim b. Musa (230/845). **Nisabur'da**, İshak b. İbrahim el-Hanzali (İshak b. Rahuye) (238/853), Muhammed b. Rafi (245/859). **Merv'de**, Ali b. el-Hasan b. Şakik (215/830), Abdan b. Osman el-Mervezi (221/837). **Belh'te**, Kuteybe b. Said (240/855), Mekki b. İbrahim (215/831). **Herat'ta**, Ahmed b. Ebi'l-Velid (232/847).⁴⁷

Mehmet Eren'in hazırladığı *Buhârî'nin Sahîh'i ve Hocaları* adlı eserde, İmam Buhârî'nin hocalarından 310 tanesi kısa biyografileriyle tanıtılmış ve Sahîh'teki rivâyetleriyle ilgili değerli bilgiler verilmiştir.⁴⁸

Buhârî'den ders alan ve rivâyette bulunan başlıca talebeleri ise şunlardır:

Darimi (255/912), Müslim b. el-Haccac en-Nisaburi (261/875), Ebû Zur'a er-Razi (264/878), Ebû Hatim er-Razi (277/890), Muhammed b. İsa et-Tirmizî (279/892), Salih Cezere (293/906), Muhammed b. Nasr el-Mervezî (294/907), İbrahim b. Ma'kil en-Nesefî (295/908), Mutayyan (297/909), en-Nesâî (303/915), İbn Huzeyme (311/922), Ebû'l-Abbas es-Serrac (313/925), İbn Ebi Davud (316/927), İbn Said (318/929), Muhammed b. Yusuf b. Matar el-Firebrî (320/931), İbnu's-Şarkî (325/937).⁴⁹

Buhârî'den ders alan muhaddis sayısı hayli kabarıktır. el-Firebrî, Sahîh'i O'ndan 90.000 kişinin rivâyet ettiğini söyler.⁵⁰ Çeşitli şehirlerde akdettiği ders meclislerinde 20.000 civarında dinleyici bulunduğu rivâyet edilir.⁵¹

2. Eserleri

İmam Buhârî'nin, *el-Câmi'u's-Sahîh* dışında da birçok eseri vardır. İsimleri zikredilecek olan eserler, Kastallânî'nin *İrşâdü's-sârî*'sinde de verilmektedir.⁵² Bunlardan belli başlıları şunlardır:

⁴⁷ Uğur, **a.g.e.** s. 18-28; Sandıkçı, **a.e.** s. 5; **DİA**, a.g. md. c.6 s.368; Ece, **a.g.e.** s. 79-81.

⁴⁸ Bkz: Mehmet Eren, **a.e.** s. 89-197.

⁴⁹ Sandıkçı, **a.e.** s. 5-6; **DİA**, a.g. md. c.6 s.368; Subhi Salih, **a.g.e.** s. 323; Ayrıca bkz: Mehmet, Eren, **Buhârî'nin Sahîh'i ve Hocaları**, s. 32-34; Ece, **a.g.e.** s. 83-84.

⁵⁰ **DİA**, aynı md. c.6 s.368; Sandıkçı, **a.g.e.** s. 5.

⁵¹ Sandıkçı, **a.e.** s. 5; Ece, **a.e.** s. 63.

⁵² Bkz: **İrşâdü's-sârî**, c. 1, s. 62-63.

et-Târîhu'l-kebir: Buhârî'nin zamanına gelinceye kadar yaşamış olan yaklaşık 13.000 hadîs ravisi hakkında bilgiler ihtiva eder. Bu eserini henüz 18 yaşlarında iken Medine'de Resûlullah'ın Ravzasının başında yazmıştır.⁵³ Eser, Hz. Peygamber ile başlamaktadır. Sonra da, ismi Muhammed olan 871 kişi, baba adlarına göre alfabetik olarak sıralanmış ve bilgiler, devrinin telif geleneğine uygun olarak senedli bir şekilde sunulmuştur.⁵⁴ Buhârî'nin bütün kitaplarını üçer defa yazdığını söylemesi, ilk yazdığı nüshayı talebelerine okuyarak, üzerinde birtakım eklemeler veya çıkarmalar yaparak tashih ettiğini göstermektedir. Ayrıca Buhârî, yazdığı eserlerini, günümüzün tabiriyle sürekli güncelleştiriyor olsa gerek ki, 18 yaşında kaleme almış olduğu bu eserin son halinde, h.252/866 târîhinde –bu târîh Buhârî'nin vefatından 4 yıl öncesine tekabül etmektedir- vefat etmiş olan ravilere kadarki isimler de bulunmaktadır.⁵⁵

et-Târîhu'l-evsat: et-Târîhu'l-kebir'in muhtasarıdır.⁵⁶ Eser, günümüze kadar tam olarak ulaşamamış olmakla birlikte, çok eksik bir nüshası Hindistan'da mevcuttur.⁵⁷

et-Târîhu's-sağîr: Bu da değişik bir metodla et-Târîhu'l-kebir'den özetlenmiştir. Raviler alfabetik olarak değil, vefat târîhlerine göre sıralanmıştır.⁵⁸

Kitabu'd-du'afa'i's-sağîr: Alfabetik olup, rivâyetine güvenilemeyecek kadar zayıf olan ravilerden 418 tanesini ihtiva eder.⁵⁹

Kitabu'l-kûna: Daha çok künyeleriyle tanınan hadîşçilerden 1000 kadarına ait kısa bilgiler verir.⁶⁰

el-Edebü'l-Müfred: Bazıları el-Câmi'u's-Sahîh'de bulunmayan, İslam ahlakına dair hadîsleri toplayan bir eserdir. 644 bab altında 1322 hadîsi ihtiva eder.⁶¹

⁵³ DİA, aynı md. c. 6, s. 370-371; Sandıkçı, a.g.e. s. 7; Ece, Buhârî, s. 47, 153.

⁵⁴ Ece, a.g.e. s. 153; Çakan, H. Edebiyatı, s. 252-253. (Burada verilen bilgilere göre, matbu nüshada toplam 9522 biyografi bulunmakta ve eserin sonundaki el-Kûna isimli kitaptaki 1000 künye sahibi de eklenince, bu sayı 10522'ye ulaşmaktadır.)

⁵⁵ DİA, aynı md. c. 6, s. 370-371; Ece, a.g.e. s. 149, 153.

⁵⁶ DİA, aynı md. c. 6 s. 371; Ece, a.g.e. s. 155.

⁵⁷ DİA, a.y.; Ece, a.g.e. a.y.

⁵⁸ DİA, a.y.; Ece, a.g.e. a.y.

⁵⁹ DİA, a.y.

⁶⁰ DİA, a.y.; Ece, s. 156.

⁶¹ DİA, c. 6, s. 371; Çakan, H. Edebiyatı, s. 130; Ece, Buhârî, s. 156.

el-Akide (veya) *et-Tevhid*: Allah'ın birliğine imanla alakalı ciddi bir kelâmi çalışmadır.⁶²

et-Tevarih ve'l-ensab: Bazı önemli şahsiyetler hakkında bilgiler ihtiva eder. Belli bir metodu yoktur.⁶³

Ayrıca, İmam Buhârî'ye ait olduğu kesin olmamakla beraber, bazı alimlerin O'na nisbetle isimlerini zikrettikleri bazı eserler de mevcuttur ki, bunlar halihazırda mevcudu bulunmayan eserlerdir.⁶⁴

Buhârî, hocası İshak b. Râhûye'nin (238/852) “Biri çıkıp, Sahîh hadisleri toplayan bir kitap te'lif etse...” işareti üzerine,⁶⁵ 16 senede, yani ömrünün yaklaşık dörtte birini vererek, Sahîh'ini meydana getirmiştir.⁶⁶

İmam Buhârî'nin Sahîh'i yazmasına vesile olan sebeplerden birisinin de, rüyasında Resûlullah'ı yelpaze ile serinlettiğini görmesi üzerine birtakım kimselerin “Sen Resûlullah'dan yalanı yelpazeleyeceksin.” şeklinde tabirde bulunmaları olduğu da rivâyet edilmiştir.⁶⁷

C. Zühd ve Fazîletleri

İmam Buhârî, ahlâkî Fazîletleri yönünden de çok müstesna bir şahsiyettir. Tenkid ettiği raviler hakkında konuşurken bile çok dikkatli ve seviyeli idi. Bir ravi için kullandığı en ağır cerh ifadeleri, *münkerü'l-hadîs* (güvenilemeyecek kadar zayıf), ve *seketü anh* (muhaddisler onun hakkında fikir beyân etmemişlerdir) demekten ibarettir. Hadîs uydurmasıyla tanınan kişiler hakkında bile, *kezzab* (yalancı) tabirini pek nadir kullanmıştır.⁶⁸

⁶² Ece, **a.e.** s. 157.

⁶³ **DİA** aynı md. c. 6, s. 371; Ece, **a.e.** s. 156.

⁶⁴ Uğur, **İmam Buhârî**, s. 95-99; **DİA**, aynı md. c. 6, s. 371; Ece, s.157.

⁶⁵ İbn Hacer, **Hedyü's-sârî**, s. 9; Uğur, **a.e.** s. 101-102; Çakan, **Anahatlarıyla Hadîs**, s. 128; **DİA**, el-Câmi'u's-Sahîh md. (M. Yaşar Kandemir), c. 7, s. 114; Çakan, **H. Edebiyatı**, s. 54; Sandıkçı, **a.e.** s. 13; Mehmet, Eren, **a.g.e.** s. 34; Ece, s. 160.

⁶⁶ İbn Hacer, **Hedyü's-sârî** s. 683; el-Aynî, **Umdetü'l-Kârî Şerh-i Sahîhi'l-Buhârî**, I-XVI, 1. Baskı, Daru'l-Fikr, Beyrut, 2005/1426, c. 1, s. 24; Uğur, **a.y.**; Çakan, **Anahatlarıyla Hadîs**, s. 128; **DİA**, Muhammed b. İsmail Buhârî md. c. 6, s. 371; Sandıkçı, **a.y.**; Subhi, Salih, **a.e.** s. 322; Mehmet, Eren, **a.e.** s. 35; Ece, **a.e.** s. 163.

⁶⁷ **DİA**, el-Câmi'u's-Sahîh md. c. 7, s. 114; Sandıkçı, **a.y.**; Ece, s. 161.

⁶⁸ İbn Hacer, **Hedyü's-sârî** s. 672; **D.İ.A.** Buhârî md. c. 6, s. 370; Uğur, **a.g.e.** s. 65; Sandıkçı, **a.g.e.** s. 10; Eren, **a.g.e.** s. 32; Özek, **Hadîs Ricali**, s. 105.

Basra'ya gittiğinde kendisini tanımayıp nereli olduğunu soran meşhur muhaddis Muhammed b. Beşşar'a (252/866) cevaben Buhara'lı olduğunu söylediğinde “Allah iyiliğini versin! Ebû Abdullah'ı (yani Buhârî'yi) bırakıp da nasıl buralara geldin?” karşılığını aldığında, hiçbirşey söylemeden başını eğdiği ve ancak başka birinin tanıtmasıyla durumu farkedenden Muhammed b. Beşşar'ın, O'nun boynuna sarılarak “Ey yıllardır kendisiyle iftihar ettiğim genç, hoş geldin” dediği o sahne, O'nun ne kadar mütevazî olduğuna delalet etmez de ya neye delalet eder?!⁶⁹

İmam Buhârî, kendisini denemek için sık sık karşılaştığı çetrefilli imtihanlara alışkın olmasına rağmen, bu türden şeylerin peşinde değildi. Çünkü O'nun amacı ne çok bilme yarışmaları, ne de kendini isbat etme gayretidir. Sırf bu tür şeylerle karşılaşmamak ya da birilerine karşı ilmî rüçhaniyetini isbat ederek onları susturup mahcup etmemek için sergilemiş olduğu birtakım davranış örnekleri de, O'nun ahlâkî fazîletleri arasında zikredilebilir. Bilgisiyle övünme hatasına düşecek kadar şaşkın değildir, fakat kendisini halkın içinde mahcup etmek isteyenlere karşı da, anladıkları dilden cevaplar vermekten kaçınmamıştır.⁷⁰

Firebrî, İmam Buhârî'nin şöyle söylediğini nakleder: “Sahîh'e, gusledip iki rekat namaz kılmadan hiçbir hadîs yazmadım.”⁷¹

Bir defasında namaz kılarken vücudunun 16-17 yerini yaban arısı sokmuş ve buna rağmen namazını kesmeyen İmam, namazdan sonra gömleğinin kenarını kaldırarak; “Bakın bakalım, beni rahatsız eden şey ne imiş?” diye sorunca, vücudunun birçok yerinin şiştiği görülmüştür.⁷²

İmam Buhârî, yemeği az yer, gece gündüz Kur'ân okur ve talebeye iyilik ederdi.⁷³

⁶⁹ Sandıkçı, a.e. a.y.; Ece, **Buhârî**, s. 86.

⁷⁰ Ece, **a.g.e.** s. 90-92.

⁷¹ İbn Hacer, **Hedyü's-sârî** s. 683.

⁷² İbn Hacer, **Hedyü's-sârî** s. 673; Sandıkçı, s. 11; Ece, s. 124.

⁷³ Uğur, **a.g.e.** s. 64; Çakan, **H. Edebiyatı**, s. 54; Karaman, **H. Usûlü**, s. 168; Ece, **a.g.e.** s. 70, 117.

II. Sahîh-i Buhârî:

A. Sahîh'in Özellikleri

1. Sahîh'in Hadîs Alimleri Nezdindeki İtibarı:

Sahîh-i Buhârî, İmam Buhârî'nin en meşhur eseri olup, İslam bilginleri nazarında Kur'ân'dan sonra en Sahîh kitap olarak kabul edilmiş ve çok büyük bir hüsn-i kabule mazhar olmuştur.⁷⁴ O, hadîs edebiyatının bir numaralı eseridir.⁷⁵ İmam Şafîi, (204/819) “Yeryüzünde İmam Malik'in Muvatta'sından daha Sahîh bir kitap yoktur” dediği zaman, el-Câmi'u's-Sahîh henüz ortada yoktu.⁷⁶ Bazıları, İmam Müslim'in eserinin daha Sahîh olduğunu iddia ediyor olsalar da, bu iddia İslam alimlerinin çoğunluğu tarafından reddedilmiştir. Darekutni, Buhârî olmasaydı, Müslim'in böyle bir eser te'lif edemeyeceğini, zaten çalışmasında O'nun eserini esas aldığını söyler.⁷⁷ Sahîh'de geçen hadîsler, hadîs metodolojisi açısından incelendiğinde, hepsinin de ravilerinin güvenilir ve senetlerinin kesintisiz olduğu, hiçbirinin gizli bir kusur taşımadığı, yani Hz. Peygamber'e nisbetinin kesinlik arzettiği görülür.⁷⁸ Hatta, “Bir kişi, ‘Buhârî'nin kitabındakilerin hepsi Sahîhtir, şüphesiz Resûlullah onu söylemiştir.’ diyerek talak verse, hanımı boş olmaz.” sözü, darb-ı mesel olmuştur.⁷⁹

İmam Nevevi'ye (676/1277) göre tam adı “*el-Câmi'u'l-müsnedu's-sahîh-u'l-muhtasar min umûri Resûlillah sallallahu aleyhi ve sellem ve sünenihi ve eyyâmih*”;⁸⁰ İbn Hacer el-Askalânî'ye göre ise, “*el-Câmi'u's-Sahîhi'l-müsned min hadîsi Resûlillah sallallahu aleyhi ve sellem ve sünenihi ve eyyâmih*”dir.⁸¹

⁷⁴ el-Aynî, **Umde**, c. 1, s. 24; Kastallânî, **İrşâdü's-sârî**, c. 1, s. 51; Kettani, **a.g.e.** s. 1; Çakan, **Anahatlarıyla Hadîs**, s. 128; Uğur, s. 104.; **D.İ.A.** Buhârî md. c.6 s.368; Sandıkçı, **a.e.** a.y.; **DİA**, el-Câmi'u's-Sahîh md. c. 7, s. 117; Çakan, **H. Edebiyatı**, s. 69; Karaman, **H. Usûlü**, s. 168; Koçyiğit, **H. Usûlü**, s. 298; Subhi Salih, **a.e.** s. 322; Eren, **a.g.e.** s. 83; Özek, **a.g.e.** s. 110; Ece, **a.g.e.** s.195.

⁷⁵ Çakan, **H. Edebiyatı**, s. 167.

⁷⁶ İbn Hacer, **Hedyü's-sârî**, s. 12; **DİA** el-Câmi'u's-Sahîh md. c. 7, s. 114.

⁷⁷ İbn Hacer, **Hedyü's-sârî** s. 684; **DİA** aynı md. c. 7, s. 114; Sandıkçı, **a.g.e.** s. 17; Çakan, **H. Edebiyatı**, s. 69; Ece, **Buhârî**, s. 176. Ayrıca bkz: el-Aynî, **Umde**, c. 1, s. 24.

⁷⁸ Özek, **H. Ricali**, s. 110; Sandıkçı, **a.g.e.** s. 14.

⁷⁹ Sandıkçı, **a.g.e.** s. 14.

⁸⁰ İbn Hacer, **Hedyü's-sârî**, s. 10; **DİA** aynı md. c. 7, s. 114. Ayrıca bkz: Ece, **Buhârî**, s. 179. Aynı tanım için bkz: el-Aynî, **Umde**, c. 1, s. 23.

⁸¹ **DİA** aynı md. c. 7, s. 114; Çakan, **Hadîs Edebiyatı**, s. 54; Sandıkçı, s. 13; Koçyiğit, **Hadîs Usûlü**, s. 298.

İmam Buhârî, eserini hazırlarken, her hadîs için –bazı kaynaklardaki rivâyetlere göre ise her bab için- önce iki rekat namaz kılmıştır.⁸²

Sahîh-i Buhârî, sadece Sahîh hadîsleri toplama maksat ve gayretinin bir sonucudur⁸³. el-Câmi’u’s-Sahîh, sadece Sahîh hadîsleri toplayan ilk eserdir.⁸⁴ İmam Buhârî Sahîh’ini telif ederken, bazılarının iddia ettikleri gibi, bütün Sahîh hadîsleri biraraya toplama gayesini gütmemiştir. Eserinin isminde geçen *muhtasar* tabiri de buna delalet eder. Nitekim kendisi de, “Bu kitabıma yalnız Sahîh olan hadîsleri aldım ve uzamasından korktuğum için de bir miktar hadîsi kitabın dışında bıraktım.” demektedir. Bu bakımdan hiç kimse, el-Buhârî’nin kitabında bulunmayan bir hadîsin, mücerred bulunmayışından dolayı Sahîh olmadığını iddia edemez.⁸⁵ Müellifin, hadîslerde aradığı sıhhat şartları kendisi tarafından açıklanmamış, daha sonra eseri incelenmek sûretiyle tesbit edilmeye çalışılmıştır.⁸⁶

Buhârî, Sahî’ini bizzat kendisi onbinlerce talebeye okutmuş, bunlardan bin kadarı da Sahîh’in ravisi olmuştur. Bunlardan da ismi bilinen ve Sahîh-i Buhârî’yi, müellifinden dinleyip, sonra da rivâyet eden en meşhur beş kişi şunlardır:

Muhammed b. Yusuf el-Firebrî (320/932); İbrahim b. Ma’kil en-Neseî (295/907); Hammad b. Şakir en-Nesevî (290/902); Ebû Talha Mansur b. Muhammed el-Bezdevî (329/940); Ebû Abdillâh el-Huseyn b. İsmail el-Mehamîlî (330/941).⁸⁷

Sahîh’in ilk şarihi olan el-Hattabî (388/998), şerhinde ilk iki ravinin nüshasını esas almıştır. İlk yıllar içinde, diğer Buhârî nüshaları önemli bir rol oynamadılar ve zamanla unutulup kayboldular.⁸⁸ Sahîh’i, iki kez sema ve kısmen de kıraat yoluyla Buhârî’den alan el-Firebrî’nin rivâyeti, bu noktadaki üstünlüğü sebebiyle, diğer rivâyetleri unutturmuştur.⁸⁹

Ebû Zer el-Herevî (434/1043), Firebrî’nin asl’ından gelen üç rivâyeti cemetmiş ve bu nüsha, daha sonraki çalışmalarda müstakil bir nüsha olarak muamele görmüştür. Bu üç rivâyet

⁸² İbn Hacer, **Hedyü’s-sârî**, s. 9, 16; el-Aynî, **Umde**, c. 1, s. 24; Kastallânî, **İrşâdü’s-sârî**, c. 1, s. 52; **DİA** c. 7, s. 115; Sandıkçı, **a.g.e.** s. 14; Mehmet Eren, **a.g.e.** s. 35; Ece, **a.g.e.** s. 164; Özek, **a.g.e.** s. 104.

⁸³ Çakan, **Anahatlarıyla Hadîs**, s. 128; Eren, Mehmet, **a.y.**

⁸⁴ **DİA** aynı md. c. 7, s. 114; Sandıkçı, **a.g.e.** s. 13; Kettani, **a.g.e.** s. XXVII.

⁸⁵ Koçyiğit, **H. Usûlü**, s. 298-299; Ece, **Buhârî**, s. 179. Ayrıca bkz: İbn Hacer, **Hedyü’s-sârî**, s. 9 ve Nevevî, **Riyazu’s-Salihin**, Terc: Heyet, Erkam Yayınları, İstanbul, 2005, s. 42.

⁸⁶ Çakan, **Anahatlarıyla Hadîs**, s. 128; Koçyiğit, **Hadîs Usûlü**, s. 298; **DİA**, Buhari Muhammed b. İsmail md. (M. Mustafâ el-A’zamî), c.6, s 370, c.7, s. 116; Çakan, **H. Edebiyatı**, s. 69; Eren, **a.e.** s. 40; Ece, **a.e.** s. 166.

⁸⁷ Kettani, **a.g.e.** s. 1; Çakan, **H. Edebiyatı**, s. 56; Eren, **a.e.** s. 33; Ece, **Buhârî**, s. 197-198.

⁸⁸ Kettani, **a.g.e.** s. 1; Çakan, **H. Edebiyatı**, s. 56; Eren, **a.e.** a.y.

⁸⁹ İbn Hacer, **Hedyü’s-sârî** s. 686; Çakan, **H. Edebiyatı**, s. 57; Mehmet, Eren, **a.g.e.** s. 34.

el-Hamevi, el-Müstemli ve el-Kuşmeyheni nüshalarıdır. “Meşayih-u Ebi Zer es-selase” diye bilinen üç zat bunlardır.⁹⁰

Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Abdillâh el-Yunini (701/1302), Firebrî'den gelen Buhârî nüshaları arasındaki farkları gidermeye çalışmış ve daha önce birleştirilmiş olan nüshaları, müstakil birer nüsha olarak kabul etmiştir. Kastallânî (923/1517), şerhinde Yunini nüshasını, İbn Hacer (238/852) ise, Ebû Zer rivâyetini esas almıştır.⁹¹

2. Sahîh'deki Hadîs Sayısı:

Sahîh'te, İbnu's-Salah'a (643/1246) göre mükerrerler dahil, 7275 hadîs vardır.⁹² İbn Hacer'e (238/852) göre ise, mu'allak ve mütabi'lerin dışında 7397 hadîs vardır. 1341 mu'allak, 341 adet de mütabi' bulunmakta, böylece hadîslerin sayısı 9082'ye ulaşmaktadır. Buna sahâbi ve tabîi sözleri dahil değildir.⁹³ Mükerrerler hariç İbnu's-Salah'a göre 4000, İbn Hacer'e göre ise 2791'dir.⁹⁴

Abdullah b. Ahmed el-Hamevi'nin sayımına göre 108 kitab; Muhammed Şerif Tokadi'ye göre 68 kitab, 3730 bab; Muhammed Fuad Abdülbaki'ye göre 97 kitab, 3889 bab; Abdullah b. Muhammed Guneyman'a göre 91 kitab, 3867 bab; Katib Çelebi'ye göre ise 100 kûsur kitab ve 3450 bab bulunmaktadır. Cevzaki, eserde 25.480 isnad zinciri olduğunu belirtir.⁹⁵

⁹⁰ Çakan, **H. Edebiyatı**, a.y.

⁹¹ Çakan, **H. Edebiyatı**, s. 58; Eren, **a.e.** a.y.; Ece, **Buhârî**, s. 198-199.

⁹² İbn Hacer, **Hedyü's-sârî**, s. 654; Kastallânî, **İrşâdü's-sârî**, c. 1, s. 50; **DİA**, el-Cami'u's-Sahih md. (M. Yaşar Kandemir), c. 7, s. 115; Çakan, **Anahatlarıyla Hadîs**, s. 129.; Sandıkçı, **a.g.e.** s. 15; Ece, **Buhârî**, s. 190. (Hüseyin K. Ece'nin eserinde rakam 7265 olarak verilmiş.) Ayrıca bkz: el-Aynî, **Umde**, c. 1, s. 25.

⁹³ İbn Hacer, **Hedyü's-sârî**, s. 659; Kastallânî, **İrşâdü's-sârî**, c. 1, s. 50; **DİA**, aynı md. c. 7, s. 115; Sandıkçı, **a.g.e.** a.y.; Çakan, **H. Edebiyatı**, s. 54; Koçyiğit, **H. Usûlü**, s. 298; Özek, **a.g.e.** s. 108; Eren, **a.g.e.** s. 36; Ece, **a.g.e.** s. 190. Not: Rakamların toplamına göre rivâyetlerin tamamı 9079 yapmakta, fakat mezkur kaynaklarda 9079 ile 9082 rakamı arasında bir ihtilaf görülmektedir. Hatta Hüseyin K. Ece'nin eserinde 9062 olarak zikredilmiş.

⁹⁴ İbn Hacer, **Hedyü's-sârî**, s. 654; Kastallânî, **İrşâdü's-sârî**, c. 1, s. 50; Çakan, **H. Edebiyatı**, s. 55; Sandıkçı, **a.y.** Ayrıca bkz: el-Aynî, **Umde**, c. 1, s. 25; Mehmet Eren, **Buhârî'nin Sahîh'i ve Hocaları**, s. 36-37; Ece, **Buhârî**, s. 190. Not: Bu rakamda da tam bir uyum olmadığı görülüyor. Mezkur kaynaklarda 2623, 2761, 2762 ve 2791 rakamları zikredilmiş.

⁹⁵ **DİA**, aynı md. c. 7, s. 115. Ayrıca bkz: Mehmet Eren, **Buhârî'nin Sahîh'i ve Hocaları**, s. 36.

Concordance’a göre, Sahîh 97 kitap ve 3730 babdan oluşur. Buhârî’nin, bab başlıklarında kullandığı ifadeler, İslam hukukuna olan vukufiyetini göstermiş olduğu için, “Buhârî’nin fıkhi, bab başlıklarındadır.” denilmiştir.⁹⁶

Sahîh’deki hadîs ve bab sayısının, değişik kaynaklarda farklı rakamlarla veriliyor olması; bazı babların kitab kabul edilmesinden, bir hadîsin bazen uzun bazen kısa olarak birkaç yerde geçmesi sebebiyle bunların farklı sayılmasından, iki ayrı isnadla rivâyet edilen hadîslerin kimine göre bir, kimine göre ise ayrı hadîs olarak kabul edilmesinden kaynaklandığı gibi, bazı nüshalar arasındaki farklardan da kaynaklanmaktadır. Ayrıca, Firebrî (320/932) nüshasını istinsah eden Müstemli’nin (376/986-87), bazı bab başlıklarında hadîs bulunmadığını, bazı hadîslere de bab başlığı konulmadığını ve kendisinin bunları bir bab başlığı altında topladığını haber vermesi de, bu sayı farklılıklarının sebepleriyle ilgili bir fikir vermektedir.⁹⁷

Sahîh’teki hadîsler, ilgili oldukları yerlere göre, eser içerisinde tekrar edilmekte ve bu tekrarlar bir hadîsten birkaç farklı hüküm ve pratik netice çıkarılabileceğine delalet etmektedir.⁹⁸ Aynı isnad ve aynı metinle bir hadîsi iki yerde tekrar ettiği son derece nadirdir. Şâyet tekrar edecekse, birtakım faydalara binaen, başka yoldan ve farklı senedle rivâyet edilen şeklini verir.⁹⁹ Böylece hem hadîsi kuvvetlendirir, (garabetten kurtarır), hem de farklı lafızlardan değişik hükümler çıkarılabilmesini temin eder.¹⁰⁰

Hadîsler, müellifin Kur’ân ve hadîslerden, bazen de serbest bir şekilde fakat fıkhi bir anlam taşıyacak nitelikte iktibas ettiği bab başlıkları altında, konularına göre tertip edilmiştir.¹⁰¹ Şartlarına uygun yeteri kadar hadîs bulamadığı bir babda veya fıkhi görüşünü özellikle belirtmek istediği bir konuda ilgili âyetleri, ta’lik yoluyla rivâyet ettiği hadîsleri, sahabe, tabiin ve meşhur imamların sözlerini tercemede zikreder. Tercemelerde, kesinlik ifade

⁹⁶ Çakan, **Anahatlarıyla Hadîs**, s. 129; **DİA**, Buhârî Muhammed b İsmail md. (Salim Ögüt), c. 6, s. 375, c. 7, s. 115; Çakan, **H. Edebiyatı**, s. 54-55; Koçyiğit, **H. Usûlü**, s. 299; Ece, **Buhârî**, s. 179. Ayrıca bkz: İbn Hacer, **Hedyü’s-sârî**, s. 17.

⁹⁷ Koçyiğit, **Hadîs Usûlü**, s. 299; **DİA**, el-Câmi’u’s-Sahîh md. (M. Yaşar Kandemir), c. 7, s. 115. Ayrıca bkz: Mehmet, Eren, **Buhârî’nin Sahîh’i ve Hocaları**, s. 36-37. Not: Rakamların muhtelif olmasıyla ilgili ayrıntılı açıklamalar için bkz: İbn Hacer, **Hedyü’s-sârî**, s. 655-659.

⁹⁸ Çakan, **Anahatlarıyla Hadîs**, s. 129; **DİA**, Buhârî Muhammed b. İsmail md. (M. Mustafa el-A’zamî), c 6, s. 370; Çakan, **Hadîs Edebiyatı**, s. 55; Mehmet Eren, **a.e.** s. 36.

⁹⁹ İbn Hacer, **Hedyü’s-sârî**, s. 19; Uğur, **İmam Buhârî**, s. 78.

¹⁰⁰ İbn Hacer, **a.y.**; Çakan, **Hadîs Edebiyatı**, s. 56.

¹⁰¹ Çakan, **Anahatlarıyla Hadîs**, s. 129; Çakan, **Hadîs Edebiyatı**, s. 55; Ece, **Buhârî**, s. 152.

eden kalıplarla (cezm sigalarıyla), zikrettiği rivâyetin güvenilir olduğu, kesinlik ifade etmeyen meçhul fiil kalıplarıyla (temriz sigalarıyla) zikrettiği rivâyetlerin ise, zayıf olduğu anlaşılır.¹⁰²

Bazı bab başlıklarının altında hiçbir hadîs zikretmeyen Buhârî bununla, eserinde yer almasa bile, o konuda güvenilir hadîslerin bulunduğuna işaret etmiş olur. Fıkhi bir hükmü kesin olarak anlatma imkanı bulamadığı yerlerde, tercemeyi soru şeklinde verir ve böylece meselenin farklı cepheleri olduğunu anlatmak ister. Üzerinde çok ihtilaflar olan konularda ise, “babü ma yüzkerü fi...” şeklinde müphem olarak vermeyi uygun görür. Buhârî’nin bazı konuları âyet, sahabe veya tabiin sözleriyle, ya da eserinin başka bir yerinde muttasıl olarak verdiği bir hadîsin, konuyla ilgili kısmını senedsiz olarak vermek sûretiyle desteklemesini, O’nun, eserini temize çekmeye fırsat bulamadığı şeklinde yorumlayanları İbn Hacer dikkatsizlikle suçlar ve bu metodla Buhârî’nin, sözkonusu meselede, kendi şartlarına uygun bir hadîs bulamadığını anlatmak istediğini söyler.¹⁰³

3. Sahîh’deki Hadîslerin Sıhhati:

Buhârî, “Onu, Allah ile aramda hüccet kıldım.” dediği¹⁰⁴ bu büyük eserini, 600.000 hadîsten seçerek hazırladığını ve yazmadığı Sahîh hadîs sayısının, yazdıklarından daha çok olduğunu söylemektedir.¹⁰⁵ O’nun, “Nice Sahîh hadîsleri, ufak bir kusuru yüzünden Sahîh’e almadım” demesi de, ilmî hassasiyetini ve hadîsleri seçmedeki titizliğini göstermesi bakımından önemlidir.¹⁰⁶ Sahîh’de ne şaz, ne de munker bir hadîs vardır.¹⁰⁷ Rivâyete göre İmam Buhârî, senetleri muttasıl 200.000 hadîs kaydetmiştir.¹⁰⁸

Sahîh-i Buhârî, hadîs kitaplarının birinci tabakasına dahil olup, içerisinde 22 adet sülasi hadîs vardır. En nazil isnadı 9’ludur.¹⁰⁹ Buhârî, eserine hadîsini aldığı bir kişinin, rivâyette bulunduğu kişi ile, bir defa da olsa mülakat etmiş olmasını şart koşar.¹¹⁰

¹⁰² el-Aynî, **Umde**, c. 1, s. 31; **DİA**, el-Câmi’u’s-Sahîh md. (M. Yaşar Kandemir), c. 7, s. 115;.

¹⁰³ **DİA**, aynı md. c. 7, s. 115; Ayrıca bkz: Koçyiğit, **Hadîs Usûlü**, s. 300; Mehmet, Eren, **Buhârî’nin Sahîh’i ve Hocaları**, s. 74; Ece, **Buhârî**, s. 189.

¹⁰⁴ İbn Hacer, **Hedyü’s-sârî** s. 683; Sandıkçı, **a.g.e.** s. 13; Ece, **Buhârî**, s. 164.

¹⁰⁵ Uğur, s. 102; **D.İ.A.** a.g. maddeler, c.6 s.371, c.7, s. 114; Sandıkçı, **a.y.**; Çakan, **H. Edebiyatı**, s. 54; Özek, **H. Ricali**, s. 104.

¹⁰⁶ Uğur, **a.e.** s. 104.

¹⁰⁷ Uğur, **a.e.** s. 108 -109; Çakan, **Hadîs Edebiyatı**, s. 55.

¹⁰⁸ **D.İ.A.** Buhârî md. c.6 s.368; Ece, **Buhârî**, s. 145.

¹⁰⁹ Çakan, **Hadîs Edebiyatı**, s. 56. Ayrıca bkz: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 1, s. 191.

¹¹⁰ Çakan, **a.e.** s. 69; Eren, **a.g.e.** s. 44; Ece, **Buhârî**, s. 147, 167.

Bize ulaşan bilgilere göre Buhârî, el-Câmi’u’s-Sahîh’i tamamladıktan sonra, devrin en büyük hadîs alimlerinden olan Ahmed b. Hanbel (241/855), Yahya b. Ma’in (233/847) ve Ali b. el-Medini’ye (234/849) göstermiş ve Onlar da 4’ü dışında hepsinin Sahîh olduğunu söylemişlerdir ki, Ebû Ca’fer Muhammed el-Ukayli (322/934), “Bu 4 hadîs hakkında da son söz yine Buhârî’ye aittir, onlar da Sahîhtir” demektedir.¹¹¹

Buhârî’nin rivâyette bulunduğu şeyhleri, cerh ve ta’dil ilimleri yönünden incelendiğinde, tamamının sika olduğu görülür.¹¹² Toplam 1080 şeyhten hadîs aldığını söylemektedir.¹¹³ Buhârî, çoğu kendi hocası olan bazı zayıf ravilerden yaptığı rivâyetleri, çok defa bir konuyu desteklemek için kullanmış olup, (toplamı 289 olan)¹¹⁴ bu ravilerden tenkide uğrayanları 80 kadardır. Şüphesiz ki Buhârî, bu muhaddislerin hepsiyle bizzat görüşmüş ve rivâyetlerini gözden geçirmiştir.¹¹⁵ Darekutni (385/995) ve benzerleri, Buhârî’nin rivâyetlerinden 110 kadarına teknik tenkidler yöneltmiş olsalar da, hadîs alimlerince bu tenkidler isabetli bulunmamış ve İbn Hacer, tenkid edilmiş olan bütün rivâyetleri ve ravileri savunmuştur.¹¹⁶ İbn Hacer, tenkide uğramış hadîslerin bütün illetlerinin cerh edici mahiyette olmadığını, çoğunun izahı kolay olup, pek azını izah etmenin zor olduğunu söylemektedir.¹¹⁷ Şüphesiz ki, Buhârî gibi müdakkik ve hadîs ilmindeki otoritesi herkes tarafından takdir edilmiş ve en ince ilel meselelerinde çok derin bir vukufiyeti ve diğer muhaddislere üstünlüğü olan bir alimin bu tasarrufu da, kendisiyle ve eseriyle ilgili bir tenkid noktası olarak görülemez. Kaldı ki, tenkide uğrayan ravilerin büyük bir kısmı da, Buhârî’nin çok iyi tanıdığı kendi hocalarıdır.¹¹⁸

Buhârî’nin Sahîh’inden önce yazılan hadîs kitaplarında, hasen veya zayıf hadîsler de vardı. Fakat el-Câmi’u’s-Sahîh’de, sadece Sahîh olan hadîslere yer verilmiştir.¹¹⁹ Buhârî, eserine kendi hocasından sahabeye varıncaya kadar muttasıl bir isnadla ve güvenilir kişiler tarafından rivâyet edilen hadîsleri almaya son derece dikkat etmiş olup, örneğin İmam

¹¹¹ İbn Hacer, **Hedyü’s-sârî**, s. 9, 684; **DİA**, aynı md. c. 7, s. 114; Sandıkçı, **a.e.** s. 15; Çakan, **Hadîs Edebiyatı** s. 69; Eren, **a.e.** s. 64; Ece, **Buhârî**, s. 164; Özek, **Hadîs Ricali**, s. 108.

¹¹² Uğur, **a.e.** s. 33; Ece, **Buhârî**, s. 166-167.

¹¹³ Kastallânî, **İrşâdü’s-sârî**, c. 1, s. 57.

¹¹⁴ **DİA**, aynı md. c. 7, s. 115; Ece, **Buhârî**, s. 148.

¹¹⁵ **DİA**, Buhârî Muhammed b. İsmail md. (M. Mustafa el-A’zamî), c 6, s. 370; Mehmet, Eren, **a.g.e.** s. 59.

¹¹⁶ **DİA**, el-Câmi’u’s-Sahîh md. (M. Yaşar Kandemir), c 7, s. 114; Subhi Salih, **Hadîs İlimleri ve Hadîs İstılahları**, s. 322; Mehmet, Eren, s. 59. İbn Hacer’in müdafaaları için bkz: İbn Hacer, **Hedyü’s-sârî**, s. 505-653.

¹¹⁷ Subhi, Salih, s. 322; Ece, **Buhârî**, s. 193. Tenkitlere verilen cevaplarla ilgili geniş bilgi için bkz: Mehmet, Eren, **Buhârî’nin Sahîh’i ve Hocaları**, s. 225-234.

¹¹⁸ Çakan, **Hadîs Edebiyatı**, s. 69; Ece, **Buhârî**, s. 177.

¹¹⁹ Uğur, **İmam Buhârî**, s. 77; Ece, **a.e.** s. 164.

Müslim birbirinden rivâyette bulunan kişilerin muasır olmalarını ve görüşmelerinin imkan dahilinde bulunmasını yeterli görürken; O, seneddeki herbir hoca ile talebesinin uzun süre görüşmüş olmasını esas almıştır. Şu halde Buhârî, bu konuda Müslim'den çok daha titizdir.¹²⁰

Sahîh'in çeşitli baskıları içinde en güvenilir olanı, II. Abdülhamid Han'ın emriyle h. 1312'de Mısır ulemasından kurulu bir heyete hazırlatılan ve nüsha farklarına da işaret edilerek, Yunini (701/1302) nüshasını esas alan, 9 ciltlik baskısıdır.¹²¹

B. Sahîh Üzerine Yapılmış Çalışmalar

1. Sahîh'e Dair Çalışmaların Rakamsal Boyutu:

Sahi-i Buhârî üzerine yapılmış çalışmalarla ilgili olarak Kemal Sandıkçı'nın Diyanet İşleri Başkanlığı'na yayınlanmış olan "Sahîh-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar" adında müstakil bir eseri bulunmaktadır. Mezkur kitabın "Netice" bölümünde , yapılabilen tesbitlere göre, Sahîh üzerine kaleme alınan eserlerin toplamının 498 kadar olduğu, bunların 122'sinin matbu, 132 kadarının da dünyanın çeşitli kütüphanelerinde yazma halinde mevcudiyetinin bilindiği ve toplam eserlerin yaklaşık yarısını şerhlerin teşkil ettiği, yapılabilen tesbitlere göre de 244 şerh ve şerhlerle ilgili çalışmanın mevcut olduğu, bunların da 54'ünün matbu, 64'ünün de yazma halinde mevcut olduğu ifade edilmektedir.¹²²

Kitabın genelinde verilen tüm eserlerin isimlerini, başlıklarına göre saydığımızda; şerhlerin sayısının 197, rical çalışmalarının 34, Sahîhaynı cem etme çalışmalarının 25, ihtisar çalışmalarının 24, istihrac çalışmalarının 15, müstedreklerin 4, hatim çalışmalarının 20, rivâyetle ilgili olanlarının 10, bab başlıkları üzerine yapılan çalışmaların 15, muallak hadîslerle ilgili olarak 5, fihristlerin 8, etrafların 6, batıda yapılan çalışmaların 23, muhtelif diğer çalışmaların ise 39 adet olduğu görülmektedir.

Yine "Sahîh-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar" isimli eserde, Sahîh üzerine, çeşitli dönemlerde yetişmiş olan 392 müellifin kalem oynattığı söylenerek,¹²³ bu müelliflerin hicri asırlara göre dağılımı verilmiştir:

¹²⁰ **DİA**, aynı md. c.7, s. 116; Ece, **a.e.** s. 147.

¹²¹ Çakan, **A. Hadîs** , s. 130; Sandıkçı, **a.g.e.** s. 13; **DİA**, aynı md. c. 7, s. 118; Karaman, **H. Usûlü**, s. 169; Ece, **Buhârî**, s. 201.

¹²² Sandıkçı, **a.g.e.** s. 159.

¹²³ Sandıkçı, **a.e.** s.157.

H. 4. asırda 17 müellif, 5. asırda 27 eser, 6. asırda 20 eser, 7. asırda 18 müellif, 8. asırda 32 eser, 9. asırda 53 müellif, 10. asırda 53 müellif, 11. asırda 22 eser, 12. asırda 34 müellif, 13. asırda yine 34 müellif, 14. asırda ise 20'si batılı toplam 72 müellif ve ayrıca yaşadıkları dönem tesbit edilemeyen 28 müellif.¹²⁴

Yavuz Ünal tarafından 1992 yılında hazırlanmış olan “*Cumhuriyet Türkiye'si Hadîs Çalışmaları*” isimli yüksek lisans tezinde de, 1920- 1997 yılları arasında kaleme alınmış olan ve bir kısmı Sahîh-i Buhârî, bazıları da Sahîhayn üzerine yazılmış, toplam 11 matbu eserin tanıtımı yapılmış, 7 tane de makale ismi verilmiştir.¹²⁵

Buhârî'nin Sahîh'i, halen de üzerinde en yoğun çalışmaların yapıldığı eser olma vasfını sürdürmektedir.¹²⁶

2. En Meşhur Sahîh Çalışmaları:

Sahîh üzerine yapılan çalışmaların en hacimlileri şerhlerdir. Herhangi bir hadîsi veya birçok hadîsleri ihtiva eden bir kitabın “kavaid-i arabiyye ve usûl-ü şer'iyye hasebince bi-kadri't-takat” açıklanması sonucu ortaya çıkan eser demek olan şerh, hadîs alanında ortaya konulabilecek telif türlerinin en zorudur.¹²⁷

Buhârî üzerine yazılan ilk şerh, büyük Türk muhaddis ve edibi el-Hattabi'nin (388/998)¹²⁸ *İ'lamu's-sünen* adlı eseridir.¹²⁹ Buhârî şerhlerinin en meşhur ve mütedavil olanları; Bedrüddin el-Aynî'nin (855/1451) *Umdetü'l-kârî*'si, İbn Hacer el-Askalânî'nin (852/1448) *Fethu'l-bârî*'si ve Kastallânî'nin (923/1517) *İrşâdü's-sârî*'sidir.¹³⁰ Mantiki münakaşa bakımından başta gelen, Türk alimi Şemseddin Muhammed b. Yusuf el-Kirmânî'nin (786/1384) yazdığı Buhârî şerhi *el-Kevakibü'd-derârî* de anılmaya değer.¹³¹

Fethu'l-bârî şerh-i Sahîhi'l-Buhârî: İbn Hacer'in eseri, Buhârî şerhlerinin en mükemmeli olarak kabul edilmektedir. Bu eserde, el-Câmi'u's-Sahîh'in Ebû Zer nüshasına

¹²⁴ Sandıkçı, a.e. s. 157-158.

¹²⁵ Yavuz Ünal, *Cumhuriyet Türkiye'si Hadîs Çalışmaları*, (1920-1997), Etüt Yayınları, Samsun, 1997.

¹²⁶ Çakan, H. *Edebiyatı*, s. 167.

¹²⁷ Çakan, *Hadîs Edebiyatı*, s. 154; Çakan *Anahatlarıyla Hadîs*, s. 92.

¹²⁸ Ahmed Naim, *Tecrid Tercemesi*, I-XII, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 1984, c. 12, s. 90; Çakan, H. *Edebiyatı*, s. 168.

¹²⁹ Çakan, H. *Edebiyatı*, s. 59 ve 168; Çakan, *Anahatlarıyla Hadîs*, s. 152.

¹³⁰ DİA, aynı md. c. 7, s. 118; Çakan, *Anahatlarıyla Hadîs*, s. 129, 152, 154; Karaman, *Hadîs Usûlü*, s. 169; Çakan, *Hadîs Edebiyatı*, s. 59; Subhi Salih, *Hadîs İlimleri ve Hadîs İstılahları*, s. 322.

¹³¹ Çakan, *Anahatlarıyla Hadîs*, s. 152.

bağlı kalınmış olup, şerhte, hadîslerde açıklanma gereği duyulan kelimelerin lügat anlamları, i'rabları, edebi incelikleri, fıkhi hükümleri ve mevcut ihtilaflar ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.¹³² Eserin en önemli özelliği, rivâyetlerin hadîs tekniği açısından ele alınmış olmasıdır. Sahîh'in tercemelerindeki mu'allak rivâyetlerin muttasıl senedlerini tesbite gayret etmesi ve Sahîh'e yönelik tenkidleri cevaplandırması, diğer şerhlerde görülmeyen bir meziyetidir. Fethu'l-bârî, daha sonraki bütün şerhlere kaynak olmuştur.¹³³ Şevkânî'den bir Buhârî şerhi yazması istenince, İbn Hacer'in şerhini övmek ve O'nun bu değerli eserinden sonra başka bir şerhe gerek kalmadığını anlatmak için "la hicrete ba'de'l-feth" (Fethu'l-bârî olduktan sonra, ilim için yolculuğa çıkmaya gerek yok) der.¹³⁴ Ayrıca İbn Hacer, bu devasa eserine *Hedy-ü's-sârî* adında bir de mukaddime yazmıştır. Sahîh'in teknik özellikleri hakkında yazılmış olan on ayrı bölümden sonra, yine Sahîh'in diğer özelliklerine ve Buhârî'nin hayatına dair bir bölüm de eklenmiştir.¹³⁵

Umdetü'l-kârî şerh-i Sahîhi'l-Buhârî: Bir Türk alimi olan el-Aynî, *Umdetü'l-kârî* adlı şerhini, İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî* isimli şerhini cüz cüz mütalaa ettikten sonra yazmış olup, yer yer *Fethu'l-bârî*'ye itirazları da ihtiva eden bir eserdir ve 821-847 yılları arasında, toplam 26 senede yazılmıştır.¹³⁶ Buhârî şerhleri içinde en fazla itibar görenlerindendir. Şerhte, "*beyân-u ricalihi*", "*beyân-u letaif-i isnadihi*", "*beyânu'l-lügat ve i'rabihi*", "*beyân-u istinbatî'l-ahkam*" ve "*el-es'ile ve'l-ecvibe*" gibi, kendine özgü başlıklarla ele aldığı hadîsler hakkında, doyurucu bilgiler vermekte ve okuyucunun karşılaşabileceği çeşitli problemleri halletmektedir. Bu başlıklar, ilk hadîste otuza ulaşırken, ikinci hadîsten itibaren azalmaya başlamış ve eserin ilerleyen bölümlerinde beş-altı başlığa kadar düşmüştür. Yer yer *Fethu'l-Bârî*'den uzun iktibaslarda bulunmuş ve Şafii olan İbn Hacer'in, kendi mezhebi olan Hanefî'ye ters düşen görüşlerini "kale ba'zuhum" diyerek, ağır bir dille eleştirmiştir.¹³⁷

İrşâdü's-sârî li-şerh-i Sahîhi'l-Buhârî: Kastallânî'nin bu eseri, *Feth* ve *Umde*'den sonra en fazla itibar gören Buhârî şerhi olmuştur. Nüsha farklarına dair verdiği bilgiler, eserin en önemli özelliğini teşkil eder. Kastallânî de eserini kaleme alırken en çok *Fethu'l-Bârî*'den faydalanmış, hatta bir bakıma onu özetlemiştir. Kırkbeş sayfalık mukaddimesi ehl-i hadîsin

¹³² DİA, aynı md. c. 7, s.119; Çakan, **H. Edebiyatı**, s. 168-170.

¹³³ DİA, aynı md. c. 7, s.119-120.

¹³⁴ DİA, aynı md. c. 7, s. 120; Çakan, **Anahatlarıyla Hadîs**, s.153; Çakan, **H. Edebiyatı**, s. 170.

¹³⁵ DİA, aynı md. c. 7, s. 119; Çakan, **H. Edebiyatı**, s. 168-169.

¹³⁶ DİA, aynı md. c. 7, s. 120-121; Çakan, **Anahatlarıyla Hadîs**, s. 154; Çakan, **H. Edebiyatı**, s. 170

¹³⁷ DİA, aynı md. c. 7, s. 120-121; Çakan, **H. Edebiyatı**, s. 170-173.

Fazâiletleri, hadîslerin ilk müdevvinleri, bazı hadîs ıstılahları, Buhârî ve Sahîh'i hakkında kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir. İrşâdü's-sârî, kısa ve öz açıklamalarıyla her seviyeden okuyucunun kolayca faydalanabileceği bir şekilde hazırlanmıştır.¹³⁸

el-Kevâkibü'd-Derârî: Bir Türk alimi olan¹³⁹ el-Kirmânî (786/1384), Sahîh'in bütün müşkilleri çözecek tarzda bir esere rastlamadığını söylemiş ve yazdığı eserde, gramer, usûl-ü hadîs, fıkıh ve ilm-i ruvata dair bilgiler vermiş, birbiriyle zıt gibi görünen hadîslerin arasını te'lif etmiş, dolayısıyla Sahîh'deki *müşkilleri* açıklamaya gayret etmiştir. el-Ayni bu eserden faydalanmış, İbn Hacer ise onu faydalı bulmakla beraber, daha çok tenkid etmek için zikretmiştir.¹⁴⁰

Pek tabii ki, Sahîh üzerine yapılan çalışmalar yukarıda da zikredildiği gibi sadece bunlardan ve hatta şerhlerden ibaret değildir. Biz, çalışmamızın hudutlarını aşmaması ve sadedini ihlal etmemesi için, bu kısa tanıtımla iktifa ediyor ve Sahîh'e dair yazılmış birkaç mühim eserin de yalnızca isim ve müelliflerini zikretmekle iktifa ediyoruz:

el-Müstedrek ala Kitabi's-Sahîhayn; el-Hakim en-Nisaburi (405/1014)¹⁴¹

el-Cem'u Beyne Ricali's-Sahîhayn; Ebû'l-Fadl Muhammed b. Tahir el-Makdisi (507/1113).¹⁴²

Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar; Fuad Sezgin.¹⁴³

el-Lü'lü'ü ve'l-Mercan fima't-tefeka aleyhi's-Şeyhan el-Buhârî ve'l-Müslim; Muhammed Fuad Abdülbaki.

Miftahu's-Sahîhayn; Muhammed Şerif İbn Mustafa et-Tokadi (?)¹⁴⁴

¹³⁸ DİA, aynı md. c. 7, s. 121; Çakan, H. Edebiyatı, s. 174.

¹³⁹ Çakan, Hadîs Edebiyatı, s. 175.

¹⁴⁰ DİA, aynı md. c. 7, s. 119.

¹⁴¹ Çakan, a.e. s. 115.

¹⁴² Çakan, a.e. s. 264.

¹⁴³ Çakan, a.e. s. 59.

¹⁴⁴ Çakan, a.e. s. 68.

İKİNCİ BÖLÜM

Kavramlar ve Kaynaklar

I. Cevâmiu'l-Kelim'in Tanımı (Anlamı) ve Kapsamı

A. Lügat ve Istılah Anlamı

Cevâmiu'l-kelim, lügat açısından lafzı az, anlamı çok olan özlü sözlerdir. Hz. Peygamber'in, vecîz sözlerini ve îcazlı konuşma özelliğini ifade eden bir tabirdir.¹⁴⁵ “Toplayıp biraraya getiren” manasındaki *câmi*’ ile söz anlamındaki *kelimenin* çoğulundan müteşekkil bir tamlamadır ve *çok vecîz* sözleri ifade etmesinin yanısıra, hadîs ilminde özellikle Resûlullah'ın az sözle çok mânâ ifade etme yönünü belirtmekte ve az da olsa *câmi'u'l-kelâm* veya *câmi'u'l-kelim* şeklinde de kullanılmaktadır.¹⁴⁶ Cevâmiu'l-kelim, *kendilerine dikkat çekilen birtakım sözler ve az kelimelerle çok mânâlar ifade eden sözler* olmak üzere iki kısma ayrılır.¹⁴⁷

İbn Şihâb ez-Zühri'ye (124/742) göre: Allah'ın, Resûlü için, kendinden önceki çok emirleri, bir-iki emirde toplamasıdır. **İmam Buhârî** (256/870) de, aynı görüşü vurgulamaktadır¹⁴⁸ ki; Hz. Peygamber'in, önceki kitaplarda geçen uzun bahisleri ve kendisine ilham edilen şeyleri, hikmetli sözlerle, özlü emirlerde toplayıp, vecîz bir üslûbla ifade edebilmesidir.¹⁴⁹ ez-Zühri, hadîste geçen “bu'istü” (gönderildim) ifadesinden yola çıkarak, cevâmiu'l-kelim ile kastedilenin Kur'ân olduğunu da söyler.¹⁵⁰

en-Nevevi de (676/1277) cevâmiu'l-kelimi tanımlarken, İbn Şihâb ez-Zühri'nin kullandığı ifadelere benzer ifadelerle, “Allah-u Teala'nın, önceki kitaplarda yazmış olduğu emirleri, tek bir emirde toplamasıdır.” demektedir.¹⁵¹

¹⁴⁵ Seyyid Şerif Cürçani, **Arapça Türkçe Terimler Sözlüğü, (Kitabu't- Ta'rifat)**, Terc: Arif Erkan, 1. Baskı, Bahar Yayınları, İstanbul, 1997, s. 74; **DİA**, Cevâmi'u'l-kelim md. (M. Yaşar Kandemir), c.7 s. 440; Bayraktar, **Edebî ve İlmî Açından Hadîs**, s. 38.

¹⁴⁶ **DİA**, aynı md. c.7 s.440; Bayraktar, **a.g.e.** s. 38; Fikret Karaman, **Sünnetin Işığında Tebliğ ve Davet**, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 2007, s. 237.

¹⁴⁷ Bayraktar, **a.g.e.**, a.y. Not: “*Kendilerine dikkat çekilen birtakım sözler*” den kasıt, cevâmiu'l-kelim olarak tavsif edilmiş söz ya da hadislerin içerisinde geçen, bazı özel kelimeler olsa gerektir ki, özellikle bu kelimelerden ötürü o söz cevâmiu'l-kelim olarak nitelendirilmiştir.

¹⁴⁸ İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî Şerh-i Sahîh-i'l-Buhârî**, I-V, 1. Baskı, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 2005, c. 5, s. 8671; Kastallânî, **İrşâdü's-sârî**, c. 15, s. 267; el-Buhârî, **Sahîh-u'l-Buhârî ve Ma'ahu min Hedî'i's-sârî**, Tahk: Halil b. Me'mun, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 2004, s. 1707.

¹⁴⁹ Kastallânî, **İrşâdü's-sârî**, c. 14, s. 522; c. 16, s. 267; el-Aynî, **Umdetü'l-Kârî**, c. 10, s. 294; c. 16, s. 294; **DİA**, aynı md. c.7 s.440; Uğur, **a.g.e.** s. 54.

¹⁵⁰ Kastallânî, **İrşâdü's-sârî**, c. 15, s. 267.

¹⁵¹ İbn Receb el-Hanbeli, **a.g.e.** s. 5.

İbnu't-Tin'e göre: Kur'ân-ı Kerim'dir. Zira Kur'ân'da, az sözle geniş manalar ifade edilmektedir. Aynı şekilde, hadîslerin de birçoğunda az sözlerle derin manalar ifade edilmektedir.¹⁵² **Şihâbuddin el-Hafaci** de (1069/1659) aynı görüştedir.¹⁵³

İbrahim b. Abdillâh b. Hatim el-Herevi'ye (244/858) **göre:** Kur'ân-ı Kerim'dir.¹⁵⁴ Hadîsler için de aynı tabiri kullanır ve “Allah az lafızda çok manaları toplamıştır. Resûlullah'ın sözleri de, az lafızlı fakat çok manalı ifadeler olan cevâmiu'l-kelim idi.” der.¹⁵⁵

el-Hattabi'ye (388/998) **göre:** Hadîslerin, mananın hakkını vermekle birlikte îcazlı (vecâzetli) olmaları demektir.¹⁵⁶

el-Aynî'ye (855/1451) **göre:** Lâfız yönünden mûciz (vecîz), mânâ itibariyle geniş sözlerdir.¹⁵⁷ Yani, lâfız az olur, mânâ çok olur.¹⁵⁸

Kastallânî'ye (v. 923) **göre:** Lâfız yönünden vecîz ve geniş mânâların ifade edildiği sözdür ki, hem Kur'ân'a hem de sünnete teşmil edilir.¹⁵⁹

Seyyid Şerif Cürcani'ye (816/1413) **göre:** Hz. Peygamber'in vecîz konuşma özelliğini ifade eden bir tabirdir.¹⁶⁰

Muhyiddin İbn Arabî'ye (638/1239) **göre:** Hz. Adem'in Allah'ın öğretmesiyle eşyanın sadece isimlerini bildiğini, fakat Resûlullah'ın eşyanın isimlerinin yanında manalarına da vakıf olduğunu söyler. O'na göre, bütün peygamberler ayrı birer kelimedir ve diğerlerinden ayrı birer hakikattir; Resûlullah ise, bu kelimelerin hepsini cami'dir ve şahsında bütün kelimeler toplanmış durumdadır. “Bana cevâmiu'l-kelim verildi” sözüyle kastedilen mânâ budur. Buna hakikat-i Muhammediyye veya kelime-i Muhammediyye de denir. Bu hakikate ulaşan arifler de cevâmiu'l-kelime sahip olabilirler.¹⁶¹

¹⁵² el-Aynî, **Umdetü'l-Kârî**, c. 10, s. 294; Uğur, **Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü**, s. 54.

¹⁵³ Bayraktar, **Edebî ve İlmî Açıdan Hadîs**, s. 38.

¹⁵⁴ el-Aynî, **Umdetü'l-Kârî**, c. 16, s. 294. Uğur, **a.g.e.** s. 54.

¹⁵⁵ **Sahîh-i Müslim**, s. 213.

¹⁵⁶ el-Aynî, **Umdetü'l-Kârî**, c. 10, s. 294; Uğur, **a.g.e.** a.y.

¹⁵⁷ el-Aynî, **Umdetü'l-Kârî**, c. 10, s. 294; Uğur, **a.g.e.** a.y.

¹⁵⁸ el-Aynî, **a.g.e.**, a.y.

¹⁵⁹ Kastallânî, **İrşâdü's-sârî**, c. 6, s. 506. Not: Kastallânî'nin, cevâmi'u'l-kelim hadîs lere verdiği örnekler için bkz: **İrşâdü's-sârî**, c. 15, s. 267.

¹⁶⁰ Cürcanî, **Kitabu't-Ta'rîfat**, s. 74.

¹⁶¹ **DİA**, aynı md. c.7 s.440.

Yusuf en-Nebhani'ye (1350/1930) göre: “Bana cevâmiu'l-kelim verildi.” demek, Kur'ân verildi demektir. Zira Allah Kur'ân'da birçok manayı tek bir kelimedede cem etmiştir. Allah Resulü cevâmiu'l-kelim ile konuşurdu demek, az sözle çok manaları anlatabiliyordu demektir.¹⁶²

İbn Hacer (852/1448) de, *Hedyü's-sârî*'sinde hadîsler için *cevâmi*' tabirini kullanmaktadır.¹⁶³

Tecrid Mütercimi Ahmed Naim'e (1353/1934) göre: Cevâmi'u'l-kelim, az lâfız ile çok manayı ihtiva eden edebi vecîzelere denir. Cevâmi'u'l-kelim tabiri ile murâd edilen Kur'ân'dır ki, her âyeti, her cümlesi böyle müstesna bir üslûbu muhtevî olarak, Peygamberimiz tarafından tebliğ buyurulmuştur. Hadîs-i şeriflerde de cevâmi'u'l-kelim olanlar az değildir.¹⁶⁴

Yukarıda da geçtiği üzere, bazı alimlere göre, “Ben cevamiu'l-kelim ile gönderildim.” hadîsinin rivâyetlerinde geçen “bu'istü=gönderildim” ifadesi Kur'ân-ı Kerim'i ifade eder. Dolayısıyla cevâmiu'l-kelim Kur'ân-ı Kerim'dir. Bazılarına göre hadîsler, bazılarına göre de hem Kur'ân-ı Kerim hem de hadîslerdir.¹⁶⁵ Hz. Peygamber'in sözleri, bütün yüceliğine rağmen, beşer sözüdür ve mu'ciz değildir. Bu sebeple, az da olsa insanların O'nun sözlerine benzer sözleri bulunabilir¹⁶⁶

Ayrıca, cevâmiu'l-kelim hadîslere dair eser kaleme almış olan ve hadîsleri bu açıdan değerlendiren bütün müellifler de, cevâmiu'l-kelim kavramını “*cevâmiu'l-kelimden kasıt hadîs-i şeriflerdir*” şeklinde değerlendirenlerden sayılmalıdırlar. Fakat biz bu değerlendirmeyle, bu müelliflerin, cevâmiu'l-kelimden kastedilen yalnızca hadîslerdir dediklerini söylemek istemiyoruz. Kur'ân-ı Kerim cevâmiu'l-kelim olduğu gibi, Resûlullah'ın sözlerinde de cevâmiu'l-kelim husûsiyeti vardır dediklerini kastediyoruz. Bunun bir misalini, İbn Receb el-Hanbeli'nin, *Câmi'u'l-Ulûm* isimli eserinin mukaddimesinde belirtmiş olduğu,

¹⁶² Yusuf b. İsmail, en-Nebhani, **Fezâil-i Muhammediye**, Terc: Fethi Güngör, İnsan Yayınları, İstanbul, 1996, s. 83.

¹⁶³ Bkz: İbn Hacer, **Hedyü's-sârî**, s. 8.

¹⁶⁴ Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 8, s. 359.

¹⁶⁵ İbn Receb el-Hanbeli, **Câmi'u'l-Ulûmi ve'l-hikem fi Şerh-i Hamsine Hadîs en min Cevâmi'il-kelim**, Mektebetü'l-İman, Mısır, 1417/1996, s. 6; **D.İ.A.** aynı md. c.7 s.440.

¹⁶⁶ Sancak, **H. Peygamber Devrinde Şiir**, s. 200.

“Resûlullah’a verilmiş olan cevâmiu’l-kelim iki türlüdür: Birincisi Kur’ân’dır; ikincisi ise, Resûlullah’ın kendi sözleri yani hadîslerdir.” şeklindeki değerlendirmesinde görüyoruz.¹⁶⁷

B. Tanımların Terkibi

Yapılan tanımlara göre cevâmiu’l-kelim tabiri, bir kısım alimlere göre Kur’ân-ı Kerim, bir kısmına göre de, hadîs-i şeriflerin vecîze gibi az sözle geniş manalar ifade eden îcazıdır.

Ortaya çıkan tanımların genelinden hareketle, cevâmiu’l-kelim’in; *“Bütün fesâhat ve belâğat vasıflarını haiz olmakla birlikte, derin anlamları da içinde gizleyen, açılımıyla çok geniş manalara ulaşılabilen¹⁶⁸ ve en müstesna örnekleri âyet-i kerimelerle kavli hadîs-i şeriflerde görülen en eşsiz söz incileridir¹⁶⁹ ki, Hakikat-i Muhammediyye ile de ilişkilendirilebilecek Nebevî bir husûsiyettir.”¹⁷⁰* şeklinde tanımlanabilmesi mümkündür.

II. Cevâmiu’l-kelim ile Yakın Anlamalı Terimler:

Cevâmiu’l-kelim tabiri ile yakın anlamalı bazı belâğat terimlerini de burada zikrederek, varsa aralarındaki farklara da işaret etmek yararlı olacaktır. Seçtiğimiz belâğat terimlerinin, kelâmın ve mütakellimin, genel husûsiyetler açısından bir evsaf-ı aliyeye sahip olmasını gerektirecek lâfızlar olup, umumiyet ifade etmelerinin ve özellikle de cevâmiu’l-kelim tabirine yakın olmalarının, tercihimizin hareket noktası olduğunu belirtmeliyiz. Bunu şöyle de ifade edebiliriz:

Kelâmın bir vasfı olarak, “cevâmiu’l-kelim bir söz” diyebildiğimiz gibi, “belîğ; fasîh; vecîz; sehl-i mümteni; asil; cezîl; insicâmlı; üslûblu; muvâfık... bir söz”; ya da, “cevâmiu’l-kelim bir insan” diyebildiğimiz gibi, “sözleri –ya da lisanı- belîğ; fasîh; asâletli; cezîl; nezih... bir insan” da diyebiliriz. Yani, ele aldığımız belâğat terimlerini –genel olarak- kelâma ve mütakellime sıfat olabileceklerden seçtik. Tabii, sadece bu yönden ele aldıklarımızın dışında da bazı terimleri, kelâmın veya mütakellimin özelliğini yansıtmadaki camiiyeti açısından zikretmeyi faydalı ve gerekli gördük.

¹⁶⁷ Bkz: İbn Receb, *Câmi’u’l-Ulûm*, s. 6.

¹⁶⁸ Hattabi, el-Aynî ve Ahmed Naim’in tanımları’nda daha bariz bir şekilde göze çarpan bu özellik, esasında bütün tanımlarda ortak olarak zikredilen bir özelliktir.

¹⁶⁹ İbn Şihâb, Nevevi, İbnu’t-Tin, el-Hafaci, İmam Buhârî, el-Herevi, Kastallânî, Cürcani, Nebhani ve Ahmed Naim’in tanımları.

¹⁷⁰ Muhyiddin b. Arabî’nin tanımında bu farklı yaklaşım görülmektedir.

Arapça'nın en önemli özelliği, yüzlerce edebi san'at ve tarzı ihtiva etmesidir. Bu özellik, maksadın kemal-i vech ile sunulmasını sağlar.¹⁷¹

A. Belâğat (Duru ve Açık İfade):

Doğru bir manayı, kendisine uygun olan üstün ifadelerle, halin muktezasına uygun bir şekilde anlatmaktır.¹⁷² Hz. Ali'ye göre belâğat; karışık noktaları ve bilinmeyen gizlilikleri en basit ifadelerle anlatmaktır.¹⁷³ Belâğat, hem kelâmın hem de mütekellimin vasfı olarak kullanılır.¹⁷⁴

Kelâmın belâğatı, bir sözün hem fasîh, hem de muktezay-ı hale uygun olmasıdır.¹⁷⁵

Mütekellimin belâğatı, meramını muktezay-ı hale uygun, belîğ bir kelâmla açıklayabilme kabiliyetidir.¹⁷⁶

Tenafür zevk ile, kıyasa muhalefet sarf ilmiyle, za'f-ı te'lif ve lafzi ta'kid nahiv ilmiyle, garabet Arapçayı çok iyi bilmekle, ma'nevi ta'kid beyân ilmiyle, hal ve muktezası da me'ani ilmiyle bilinir.¹⁷⁷ En fasîh sözler, K. Kerim'in âyetleri ve Peygamberimizin kavli hadîsleridir.¹⁷⁸

Her belîğ fasîhtir, fakat her fasîh belîğ değildir.¹⁷⁹

Bir kelâm veya mütekellim, sadece belîğ olmakla, her zaman için cevâmiu'l-kelim vasfını haiz olmuştur denilemez.

B. Fesâhat (Kusursuz İfade):

Sözün ses ve mânâ kusurlarından arınmış olmasıdır. Fasîh söz, mânâsı kolay anlaşılan, rahat telaffuz edilen, dizimi mükemmel olan sözdür. Fesâhat, kelimedede, kelâmda ve

¹⁷¹ Cüneyt Eren-M. Vecih Uzunoğlu, **Arap Edebiyatında Edebî Sanatlar, Belağat**, Sütun Yayınları, İzmir, 2006, s. 19.

¹⁷² Nusrettin Bolelli, **Belağat**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2000, s. 26; Eren-Uzunoğlu, **a.g.e.** s. 23; Ali Carim-Mustafa Emin, **el-Belağatü'l-Vaziha**, Eda Neşriyat, İstanbul, 1993, s. 8; Bayraktar, **Edebî ve İlmî Açından Hadîs**, s. 8 ve 45; Adem Dölek, **Hadîs lerde Teşbih ve Temsiller**, Akademi Yayınları, İzmir, 2006, s. 24; Kılıç, **Kur'ân Dildeki Sonsuz Mûcize**, s. 121.

¹⁷³ Hikmet Akdemir, **Belağat Terimleri Ansiklopedisi**, Nil Yayınları, İzmir, 1999, s. 9.

¹⁷⁴ Bolelli, **a.g.e.** s.26; Akdemir, **a.g.e.** s. 9.

¹⁷⁵ Cürcani, **a.g.e.** s. 49; Bolelli, **a.e.** s. 26; Eren-Uzunoğlu, **Belağat**, s. 44.

¹⁷⁶ Cürcani, **a.g.e.** s. 49; Bolelli, **a.e.** s. 27; Eren-Uzunoğlu, **a.e.** s. 45.

¹⁷⁷ Bolelli, **a.e.** s. 26.

¹⁷⁸ Bolelli, **a.e.** s. 26-27; Bayraktar, **a.g.e.** s. 8.

¹⁷⁹ Cürcani, **a.g.e.** s. 49; Akdemir, **a.g.e.** s. 9-10; Kılıç, **Kur'ân Dildeki Sonsuz Mûcize**, s. 124.

mütekellimde olan bir vasıftır.¹⁸⁰ Kelimenin kökünde, “sütün köpüğü gibi sade” anlamı vardır.¹⁸¹

Bir **kelimenin** fasîh olması için, onun, **tenafür-i huruftan** (konuşanın diline ağır gelen; dinleyicinin kulağına hoş gelmeyen ve kelimenin telaffuzunu güçleştirmeye sebep olan bazı harflerin bir kelimedede toplanmasından), **kıyasa aykırı olmaktan** (dil kurallarına aykırı olmaktan), **garabetten** (mânâsı herkesçe bilinmemek ve kullanımı yaygın olmamaktan), **kulağı tahriş etmekten** (kulağa hoş gelmemekten) salim olması, edebiyatçılar tarafından çok, halk tarafından az kullanılıyor olması gerekir.¹⁸²

Bir **kelâmın (cümlelerin)** fasîh olabilmesi için, cümledeki kelimelerin fasîh olmalarıyla birlikte, buna ilaveten cümlelerin **tenafür-i kelimattan** (dile ve kulağa ağır gelen bazı kelimelerin yanyana gelmesinden), **za’f-ı te’liften** (meşhur nahiv kurallarına aykırı olmaktan), **lafzi ve manevi ta’kidden** (kastedilen manayı ifadeden uzak olmaktan), **kesretü’t-tekrardan** (fazla tekrardan), **tetabu’u’l-izafattan** (peşpeşe yapılan tamlamalardan), **tetabu’u’s-sıfattan** (birkaç sıfatın ardarda zikredilmesinden) salim olmasıdır.¹⁸³

Mütekellimin fesâhati ise, meramını fasîh bir kelâmla anlatabildiği bir kabiliyettir.¹⁸⁴

Bir kelâm veya mütekellim, sadece fasîh olmakla cevâmiu’l-kelim olmuş olmaz. Kaldı ki, çok fasîh olan birçok şair ifadesine, cevâmiu’l-kelim demek mümkün değildir.

C. Üslûb (Etkili Anlatım):

Sözden kastedilen gayeyi elde etmeye en yakın olan ve dinleyiciler üzerinde en etkili olan bir şekil ve tarz üzerinde dizilen kelimelere, dökülen mânâyı üslûb denir. Üslûb, ilmî, edebi ve hitabet üslûbu olarak üçe ayrılır.¹⁸⁵

¹⁸⁰ Bolelli, **Belağat**, s. 16; Akdemir, **a.g.e.** s. 52; Eren-Uzunoğlu, **Belağat**, s. 33; Bayraktar, **Edebî ve İlmî Açıdan Hadîs**, s. 7; Kılıç **Kur’ân Dildeki Sonsuz Mûcize**, s. 124.

¹⁸¹ Eren-Uzunoğlu, **Belağat**, s. 33; Kılıç, **a.g.e.** s. 122.

¹⁸² Cürçani, **a.g.e.** s. 172; Bolelli, **a.e.** s. 16-18; Akdemir, **a.g.e.** s. 52-56; Eren-Uzunoğlu, **a.g.e.** s. 34-37; Carim-Emin, **a.g.e.** s. 6; Kılıç, **a.g.e.** s. 125-128; Bayraktar, **a.g.e.** s. 88-92

¹⁸³ Cürçani, **a.g.e.** s. 172; Bolelli, **a.g.e.** s. 20-25; Akdemir, **a.g.e.** s. 56-62; Eren-Uzunoğlu, **a.g.e.** s. 37-39; Carim-Emin, **a.g.e.** s. 6-7; Bayraktar, **a.e.** s. 8, 88-92; Kılıç, **a.e.** s. 128-132.

¹⁸⁴ Cürçani, **a.g.e.** s. 172; Bolelli, **a.g.e.** s. 25; Akdemir, **a.g.e.** s. 62; Eren-Uzunoğlu, **a.g.e.** s. 43; Cürçani, **a.g.e.** s. 172.

¹⁸⁵ Bolelli, **a.g.e.** s. 28.

Üslûbdaki nizamilik de tek başına cevâmiu'l-kelim olmak için yeterli değildir.

D. İcâz (Kısa İfade), İtnâb (Uzun İfade), Müsâvât (Mânâya Denk Lâfız ile İfade):

İcâz; maksadı açık ve net bir şekilde ifade etmek sûretiyle, alışlagelmiş olandan daha az kelimeyle anlatmaya denir.¹⁸⁶ el-Cahız'a göre ise, çok manayı az lafızla ifade etmektir.¹⁸⁷

İtnâb; Maksadı, bir faydaya binaen, alışlagelmiş ibareden daha fazla ibare kullanarak anlatmaktır.¹⁸⁸ Faydasız yere uzatılıyorsa *tatvîl* olur ki bu bir kusur sayılır. Tâhirü'l-Mevlevî'ye göre büleğa itnâbı, *itnâb-ı mümill* (hiçbir faide gözetilmeyerek sözün uzatılması) ve *itnâb-ı makbul* (bir faide düşünülerek sözün uzatılması) olarak ikiye ayırmışlardır.¹⁸⁹

Müsâvât; kastedilen herhangi bir manayı, kendisine eşit miktardaki kelimelerle ifade etmektir.¹⁹⁰ Yani halk seviyesinde, meramını ifadeden âciz kalmayacak kadar kelime kullanmak,¹⁹¹ lâfızların manalar kadar, mânâların da lâfızlar kadar olması, birinin diğerinden çok olmamasıdır.¹⁹² Müsâvât, icâz ile itnâb arasındaki metottur.¹⁹³

Görüldüğü gibi, itnâb ve müsâvât cevâmiu'l-kelim olmaktan hayli uzak vasıflar olmakla beraber, icâz teriminin anlamı ise cevâmiu'l-kelime çok yakındır. Bununla beraber, itnâb veya müsâvât yapılması gereken yerde icâz yapılırsa, söz belâğata uygun olmaz.¹⁹⁴

E. İ'câz (Âciz Bırakma):

Eşini ve benzerini yapmaktan herkesi acze düşürmektir. Sözde i'câz, diğer bütün yollardan daha erişkin bir yolla manayı anlatmasıdır.¹⁹⁵

¹⁸⁶ Cürcani, **Ta'rifat**, s. 31; Bolelli, **a.g.e.** s. 265; Carim-Emin, **el-Belağatü'l-Vazıha**, s. 242; Eren-Uzunoğlu, **Belağat**, s. 120; Kılıç, **Kur'ân Dildeki Sonsuz Mûcize**, s. 132; Bayraktar, **a.e.** s. 50.

¹⁸⁷ Eren-Uzunoğlu, **a.g.e.** s. 120.

¹⁸⁸ Bolelli, **a.g.e.** s. 271; Carim-Emin, **a.g.e.** s. 250; Akdemir, **a.g.e.** s. 192; Eren-Uzunoğlu, **a.e.** s. 123; Kılıç, **a.g.e.** s. 133.

¹⁸⁹ Kılıç, **a.e.** s. 133-134.

¹⁹⁰ Bolelli, **a.g.e.** s. 261; Akdemir, **a.g.e.** s. 105; Eren-Uzunoğlu, **a.g.e.** s. 119; Bayraktar, **a.e.** s. 50.

¹⁹¹ Bolelli, **a.g.e.** s. 261.

¹⁹² Carim-Emin, **a.g.e.** s.240; Eren-Uzunoğlu, **a.g.e.** s. 119.

¹⁹³ Eren-Uzunoğlu, **Belağat**, s. 119.

¹⁹⁴ Akdemir, **Belağat Terimleri Ansiklopedisi**, s. 105.

¹⁹⁵ Cürcani, **Ta'rifat**, s. 26.

İ'câz vasfı, tehdidi husûsiyetinden dolayı âyet-i kerimelerde görülür ki, Kur'ân'a has bir keyfiyettir. Bu konuya, “Kur'ân'ı Kerim'in bir beyân ve belâğat mûcizesi oluşu” başlığı altında değinilmiştir.

F. İ'tilâf (Muvâfakat/Tenâsüb/Tevâfuk):

Bir ibarede lâfızların lâfızlarla, lâfızların kastedilen mânâlarla ve mânâların da birbiriyle uyum içinde olmasıdır. Zaten tanımdan da anlaşılacağı üzere i'tilâf, *lafzın lafızla uyumu* (az kullanılan 'garib' bir kelimenin az kullanılan başka bir kelimeyle veya çok kullanılan bir kelimenin de yine kendisi gibi çok kullanılan bir kelimeyle kullanılarak bir ahenk ve uyum sağlanması), *lafzın mânâ ile uyumu* (ibarede kullanılan lâfızların mânâlarla uyumlu olması) ve *mananın mânâ ile uyumu* (yanyana zikredilmelerinde açık bir üstünlük bulunan mânâların birlikte zikredilmesi) olarak üç ayrı kısımda incelenir.¹⁹⁶

Bir ibare mânâyâ tam muvâfık olsa da, muvâfakat vasfı taşıyan her ibare, cevâmiu'l-kelim olamaz. Çünkü, birbirleriyle gâyet muvâfakat içinde olan lâfızlar, *mutlak anlamda* az sözle çok mânâ ifade etmiyor da olabilir..

G. Hüsnü'l-İbtidâ (Güzel Başlama) ve Hüsnü'l-İntihâ (Güzel Bitirme):

Hüsnü'l-ibtidâ, konuşmacının kulağa hoş gelen, güzel tertip edilmiş, mânâsı açıkça anlaşılan ve dinleyicinin dikkatini çeken ifadelerle söze başlamasıdır.¹⁹⁷ Bu san'ata, hüsn-i iftitah,¹⁹⁸ bera't-i istihlal, bera't-i matla' ve hüsn-i matla' da denir ki,¹⁹⁹ bütün bu terimler de başlıkta geçen terimlerle aynı anlamlara gelmektedir .

Hüsnü'l-intihâ ise, konuşmacının sözünü kulağa hoş gelen, güzel tertip edilmiş, mânâsı açıkça anlaşılan tatlı sözler ve deyimlerle bitirmesidir.²⁰⁰ Bu san'ata, hüsn-i hitam, bera't-i matla' gibi isimler de verilmiştir.²⁰¹ Kur'ân-ı Kerim'deki sûrelerin son âyetleri, edebi yönden hüsn-i intiha san'atı hükmüne girer.²⁰²

¹⁹⁶ Bolelli, *Belağat*, s. 372-374; Akdemir, *a.e.* s. 190-192. Ayrıca bkz: el-Kattan, *Ulûmu'l-Kur'ân* s. 532-533; Karaçam, *En Büyük Mûcize Kur'ân-ı Kerim'in İlmî ve Edebî Sırları*, s. 536

¹⁹⁷ Bolelli, *a.g.e.* s. 379; Akdemir, *a.g.e.* s. 97; Eren-Uzunoğlu, *a.g.e.* s. 241.

¹⁹⁸ Akdemir, *Edebî ve İlmî Açısından Hasis*, s. 97.

¹⁹⁹ Akdemir, *a.g.e.* s. 12; Eren-Uzunoğlu, *a.e.* s.241.

²⁰⁰ Bolelli, *a.g.e.* s. 380; Akdemir, *a.g.e.* s. 98; Eren, Uzunoğlu, *a.g.e.* s. 242.

²⁰¹ Akdemir, *a.g.e.* s.98.

²⁰² Eren-Uzunoğlu, *Belağat*, s. 242.

Bu özellik cevâmiu'l-kelimde mevcut -bunu Kur'âni ve Nebevî hitapta çok açık görüyoruz- fakat cevâmiu'l-kelimde olan diğer birçok husûsiyet, hüsnü'l-ibtidâ ve hüsn-i'l-intihada mevcut değildir. Bir söz veya bir hitabet nazmı, hüsn-i'l-ibtidâ ve intihaya sahip olmasına rağmen vecîz, fasîh belîğ vb. evsafı haiz olmayabilir. Ya da, en azından sırf bu vasfı onu cevâmiu'l-kelim yapmaz. Cevâmiu'l-kelim tabiri, daha kapsamlı olup, bu vasıfları da içinde barındırır.

H. Hüsn-i Nesâk (Müstakil Anlamı Olan Cümleleri Sıralamak):

Tek başına kalsalar bile, müstakil manalar ifade edebilecek cümleleri peş peşe atıf yaparak zikretmektir. Bununla beraber, her bir cümle, tek başına ele alınsa dahi, yine müstakil bir manayı ifade etmektedir.²⁰³

Hüsn-i nesak tabirinin, cevâmiu'l-kelim tabirine yakınlığı, yukarıdaki tanımdan da anlaşılmaktadır.

İ. Asâlet (Sözde Edeb):

İfadenin bayağı ve çirkin tabirlerden uzak olmasıdır. Buna ‘edeb-i kelâm’ veya ‘mümtaziye’ de denir. Mesela, işine son verilmiş birine ‘azl edilmişsiniz’ demek yerine ‘memuriyetinizden affedilmişsiniz’ demek gibi.²⁰⁴

Cevâmiu'l-kelim olan bir söz aynı zamanda asâlet vasfı da taşır.

J. Cezâlet (Uyumluluk):

Söylenişleri ince olan kelimelere ‘elfâz-ı rakîka’, kalın olanlara ise ‘elfâz-ı cezîle’ denir. Muktezay-ı hale göre, bu elfâzdan hangisinin kullanılacağına tesbiti, belîğ olmanın bir gereğidir. Bunun aksi belâğata uygun değildir.²⁰⁵

Cezâlet, lâfızları fasîh, terkipleri güzel, manaları harika, kelimeleri arasında mükemmel bir uyum bulunan kelâmın sıfatıdır. Kelâmın en cezîli, şüphesiz ki Kur'ân-ı

²⁰³ Akdemir, a.g.e. s. 98-99; el-Kattan, a.g.e. s. 542.

²⁰⁴ Akdemir, a.e. s. 7.

²⁰⁵ Akdemir, a.e. s. 21.

Kerimdir. Âyetlerin tamamı cezâldır. Kelimeler arasındaki münasebet o derece kuvvetlidir ki, bunlardan birisinin değiştirilmesi dahi, onun cezâlet ini bozar.²⁰⁶

Cezâlet vasfı da cevâmiu'l-kelim sözlerin ortak bir husûsiyetidir, fakat tek husûsiyetleri değildir demek, doğru bir tesbit olsa gerektir.

K. Hüsn-i Beyân (Açık Seçik İfade):

Kelime anlamı itibariyle keşf (açığa çıkarmak), izah (açıklamak) ve zuhur (ortaya çıkmak) manalarına gelen beyân, mütakellimin maksadını dinleyene açıklamasından ibarettir. Beyân, manayı güçlük durumundan çıkarmaktır. Beyân, içtekini açıklayan düzgün ve açık seçik konuşmadır.²⁰⁷

Sözün manasını açmak ve kolay anlaşılacak şekilde, muhataba ulaştırmaktır. Bu da ya îcâz, ya itnâb ya da müsâvât ile olur.

L. İbdâ' (San'atlı Konuşma):

Bedi' tabirlerinden olan ibdâ', bir kelâmın, birçok san'atları içinde toplamasıdır.²⁰⁸

Cevâmiu'l-kelim olan bir söz, hiç şüphesiz ki “tekellüfsüz” bir ibdâ' vasfını haiz olmalıdır. Bunu, hadîslerin genel karakteristiğini mülâhazaya alarak söylemiş bulunuyoruz. Çünkü Nebvî beyânlarda, kelâmı, zorlama bir san'at örgüsüyle tazyin etme saikiyle söz söylemek gibi bir nitelik bulunması, makamın şanına uygun değildir.

M. İktidâr (Kuvvetli İfade):

Sözü söyleyen zatın, belâğata olan derin vukufundan dolayı, tek bir manayı değişik şekil ve kalıplar içerisinde ifade etme gücüne sahip olmasıdır. Kur'a-ı Kerim'deki bütün kıssalar, bu konudaki en güzel örneklerdir. Farklı yerlerde tekrarları görülen Kur'ân kıssaları, değişik makamlarda, çeşitli maksatlar ve maslahatlara binaen, birbirlerinden farklı lâfız ve üslûblarla ifade edilmişlerdir.²⁰⁹

Cevâmiu'l-kelim olan ehadîs-i Nebvîyye'deki lafızlarda da bir iktidâr tezahürü olduğu, işin erbabınca daha iyi takdir edilecek bir cihettir ki, az da olsa hadîsle iştilal edenler,

²⁰⁶ Akdemir, a.e. s. 22.

²⁰⁷ Cürçani, a.g.e. s. 49-50; Dölek, *Hadîs lerde Teşbih ve Temsiller*, s. 27.

²⁰⁸ Akdemir, a.g.e. s. 104; el-Kattan, a.g.e. s. 548.

²⁰⁹ Akdemir, a.g.e. s. 123.

ileri derecede bir belâğat bilgisine sahip olmasalar bile, Resûlullah'ın sözlerindeki bu özelliği tesbitte zorlanmayacaklardır.

N. İnsicâm (Akıcılık):

Lâfızların, fesâhatli olması ve terkiplerinde harikulade bir uyum bulunması sebebiyle, kelâmın, suyun akışı gibi akıcı bir üslûba sahip olmasıdır. İnsicâma “sühûlet” adı da verilir. Âyetlerin tamamı hem tek tek, hem kendi içlerinde, hem de toplu olarak bu vasfa sahiptirler.²¹⁰

O. Nezâhet (Temiz Konuşma):

Bedi' tabirlerinden olan nezâhet, hicvedici sözlerin, çirkin kelimelerden uzak olmasıdır. Kur'ân-ı Kerim'de, kafir ve münafıklardan bahseden bütün âyetlerde, eşsiz bir nezâhet mevcuttur.²¹¹

P. Sehl-i Mümteni' (Kolay Gözüken Zor İfade):

“Zor olan kolay”, yani “hem kolay, hem zor olan” manasındadır ki, basit görünmesine rağmen, benzerinin söylenmesi ve taklidi zor olan demektir.²¹² Bunu Muallim Naci şöyle ifade eder:

Zannetme ki şöyle böyle bir söz,

Gel, sen dahi söyle böyle bir söz.²¹³

Yalnızca sehl-i mümteni özelliği taşıyan bir söz, yukarıdaki beyitte de görüldüğü gibi, derin manaları câmi' olmayabilir.

III. Cevâmiu'l-Kelim Hadîsine Dair

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ — رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ — أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ — صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ — قَالَ " بُعِثْتُ
بِجَوَامِعِ الْكَلِمِ، وَنُصِرْتُ بِالرُّعْبِ، فَبَيْنَمَا أَنَا نَائِمٌ أُتِيتُ بِمَفَاتِيحِ خَزَائِنِ الْأَرْضِ، فَوُضِعَتْ فِي

²¹⁰ Akdemir, a.g.e. s. 128-129; el-Kattan, a.g.e. s. 531.

²¹¹ Akdemir, a.e. s. 307; Eren, Belağat, s. 236; el-Kattan, a.e. s. 548.

²¹² Cürcani, Ta'rifat, s. 127; Akdemir, a.g.e. s. 318

²¹³ Akdemir, a.g.e. s. 318.

يَدَيَّ". قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ — رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ — وَقَدْ ذَهَبَ رَسُولُ اللَّهِ — صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ — وَأَنْتُمْ تَنْتَثِلُونَهَا.

Ebû Hüreyre (r.a.) den gelen rivâyete göre, Resûlullâh (s.a.v.): “Ben, cevâmi’u’l-kelim ile gönderildim. Ben (bir aylık mesafedeki düşman gönüllerine) korku salmak sûretiyle yardım olundum. Bir de, ben uyuduğum sırada bana yerdeki hazînelerin anahtarları getirildi de benim iki avucumun içine konuldu.” demiştir. (Sonra) Ebû-Hüreyre:

“Resûlullâh (s.a.v.), (bu hazînelerden hiç birisine nail olmadan bu dünyadan) gitti. Şimdi bu hazîneleri yerlerinden siz çıkarırsınız!” demiştir.²¹⁴

Cevâmi’u’l-kelim, az lâfız ile çok manayı ihtiva eden edebi vecîzelere denir. Hadîstekî cevâmi’u’l-kelim ile murâd Kur’ân’dır ki, her âyeti, her cümlesi böyle müstesna bir üslûbu muhtevî olarak Peygamberimiz tarafından teblîğ buyurulmuştur. Hadîs-i şeriflerde de cevâmi’u’l-kelim olanlar az değildir.²¹⁵

Ehl-i tefsir, Resûlullah’ın, hadîs-i şerifte ifade buyurulan, düşmanın kalbine korku salmakla yardım olunmasını, Al-i İmran Sûresi’nin 151. âyet-i kerimesinde geçen “kafirlerin kalplerine korku atacağız” ifade-i celilesi ile açıklayarak, Hendek Savaşı esnasında kafirlerin korkuya kapılarak sebepsiz yere savaşı terkedip dönmeleri hadîsesinin kastedildiği şeklinde anlamışlardır.²¹⁶

Mefatihü hazâini’l-arz’dan kasıt, Resûlullah’ın dar-ı bekaya irtihallerinden sonraki zamanlarda ümmetine müyesser olacak fetihlerdir.²¹⁷ Ehl-i tabire göre ise miftâh, mal, izzet ve saltanat demektir.²¹⁸ Yerin hazinelerinden kasıt, Kısra ve Kayser gibi kimselerin sahip oldukları hazineler ya da yeraltındaki altın, gümüş türü madenlerdir.²¹⁹

²¹⁴ **Buhârî**, Cihad, 121, (nr. 2977); Ta’bir, 11, 22, (nr. 6998, 7013); İ’tisam, 2, (nr. 7273); **Müslim**, Mesacid, 3, 5, 6, 7, (nr. 1163, 1167, 1168, 1171); **Nesâî**, Cihad, 1, (nr. 3087, 3088); **Müsned**, c. 2, s. 250, 268, 314, 412, 442, 501. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 8, s. 359.

²¹⁵ İbn Hacer, **Fethu’l-Bârî**, c. 2, s. 3601; **Tecrid Tercemesi**, c. 8, s. 359.

²¹⁶ Kastallânî, **İrşâdü’s-sârî**, c. 6, s. 505.

²¹⁷ İbn Hacer, **Fethu’l-Bârî**, c. 2, s. 3601; Kastallânî, **İrşâdü’s-sârî**, c. 14, s. 506, 521; el-Aynî, **Umdetü’l-Kârî**, c. 10, s. 294.

²¹⁸ İbn Hacer, **Fethu’l-Bârî**, c. 5, s. 8671; Kastallânî, **İrşâdü’s-sârî**, c. 14, s. 522.

²¹⁹ Kastallânî, **İrşâdü’s-sârî**, c. 6, s. 506; c. 14, s. 506.

Ayrıca, bu cevâmiu'l-kelim hadîsi de, cevâmiu'l-kelimden addedilmiştir.²²⁰

Hasais-i Muhammediyye'nin ifade buyurulduğu bir diğer hadîs ise (Sahîh-i Buhârî'deki rivâyetiyle) şudur:

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ " أُعْطِيتُ خَمْسًا لَمْ يُعْطَهُنَّ أَحَدٌ قَبْلِي: نُصِرْتُ بِالرُّعْبِ مَسِيرَةَ شَهْرٍ. وَجُعِلَتْ لِيَ الْأَرْضُ مَسْجِدًا وَطَهُورًا. فَأَيُّمَا رَجُلٍ مِنْ أُمَّتِي أَدْرَكْتُهُ الصَّلَاةَ فَلْيُصَلِّ. وَأُحِلَّتْ لِيَ الْغَنَائِمُ وَلَمْ تَحِلَّ لِأَحَدٍ قَبْلِي. وَأُعْطِيتُ الشَّفَاعَةَ. وَكَانَ النَّبِيُّ يُبْعَثُ إِلَى قَوْمِهِ خَاصَّةً وَبُعِثْتُ إِلَى النَّاسِ عَامَّةً " .

Câbir b. Abdillâh (el-Ensârî) (r.anhüma)'dan. Şöyle demiştir: Nebiyy-i Ekrem (s.a.v.) buyurdu ki: "Benden evvel hiçbir kimseye verilmedik beş şey (hep birden) bana verilmiştir: Bir aylık yola kadar (düşmanlarımın kalbine) korku (salmak) ile mansûr oldum. Yer (yüzü) bana namazgah ve sebep-i taharet kılındı. Onun için ümmetimden namaz vakti gelip çatmış her kim olursa olsun namazını kılıversin. Ganâim bana helâl edildi. Halbuki benden evvel kimseye helâl edilmemiştir. Bana şefaât verildi. Bir de (benden evvel) her Nebî, hâssatan kendi kavmine ba's olunurken, ben umûm-ı nâsa ba's olundum."²²¹

Tecrid Tercemesi'nde, mezkur hadîs-i şerif hakkında şu değerlendirmelere yer verilmiştir: *"Hasâis-i celîle-i Muhammediyye, yalnız bu beşe münhasır değildir. Nitekim Ebû Hüreyre'nin Müslim'deki bir rivâyetinde altı şey ile enbiyâ üzerine tafdîl buyuruldukları ve tercüme edilen bu hadîsdeki şefaatten mâada hasâis ile birlikte kendilerine cevâmiü'l kelim verildiği ve silsile-i enbiyânın zât-ı mukaddesleriyle hatm buyurulduğu zikrolunuyor. Yine Müslim'in Huzeyfe hadîsinde mezkûr hasâis meyânında: وَجُعِلَتْ صُفُوفُنَا كَصُفُوفِ الْمَلَائِكَةِ*

'Bir de bizim namaz saflarımız, sufûf-ı melâike gibi kılınmıştır.' buyuruluyor. Nesâi'deki rivâyete göre: وَأُوتِيتُ هَؤُلَاءِ الْآيَاتِ آخِرَ سُورَةِ الْبَقَرَةِ مِنْ كَنْزٍ تَحْتَ الْعَرْشِ لَمْ يُعْطَ مِنْهُ أَحَدٌ

²²⁰ Mezkur hadîs -i şerifi cevâmi'u'l-kelimden sayan eserler şunlardır: Hüseyin el-Mecidi, **Nehcü'l-Fesaha**, c. 1, s. 404, nr. 2453; Ali Yardım, **Şihâbu'l-Ahbâr Tercümesi**, s. 119, nr. 367; s. 308, nr. 700; Selahaddin et-Ticani, **Cevâmiu'l-Kelim min Ehadîs -i Seyyidi'l-Arabi ve'l-Acem**, s. 130, nr. 982-983.

²²¹ **Buhârî**, Teyemmüm, 2 (nr. 335), Salat, 56 (nr. 438); **Müslim**, Mesacid, 7-8 (nr. 1163-1167). Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 2, s. 246.

قَبْلِي وَلَا يُعْطَى مِنْ أَحَدٍ بَعْدِي 'Bir de Arş-ı Rahman'ın altındaki bir hazîneden Sûre-i

Bakara'nın sonundaki şu âyât-ı kerime bana verildi ki, benden evvel hiçbir kimseye verilmediği gibi, benden sonra da kimseye verilmeyecektir.' buyurulmuştur ki, ümem-i sâlihenin ukubet olarak giriftar edildikleri ağır cezaların bu ümmetten tahfîfine ve hatâ ile nisyan cezasının Rahmet-i İlâhiyye eseri olarak merfû' olduğuna işarettir. Kezâlik Müsned-i

Ahmed b. Hanbel'de 'Bana وَسُمِّيتُ أَحْمَدَ وَجُعِلَتْ أُمَّتِي خَيْرَ الْأُمَمِ أُعْطِيتُ مَفَاتِيحَ الْأَرْضِ

arzin anahtarları verildi. Ahmed tesmiye olundum. Ümmetim de ümmetlerin en hayırlısı kılındı.' diye vârid olmuştur ki, mefâtîh-i arzin kendilerine teslîmi, ümmetinin yeryüzünde tasarruf edeceğine işarettir. Nitekim va'd-i Celîl-i Nebvî'nin bir kısmı şimdiye kadar tahakkuk etmiştir. Va'din er-geç tamâm-ı husûlüne de şüphemiz yoktur. 'Ahmed' ism-i şerîfi dünyâ ve ukbâda, arz ve semâda zât-ı akdeslerinin herkesçe ma'lûm ve mahmûd olduğunu iş'âr eder. Müsned-i Bezzâr'da : غُفِرَ لِي مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِي وَمَا تَأَخَّرَ وَأُعْطِيتُ الْكَوْثَرَ وَإِنَّ

Geçmiş ve gelecek zenbim صَاحِبِكُمْ لَصَاحِبُ لَوَاءِ الْحَمْدِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ. تَحْتَهُ آدَمُ وَمَنْ دُونَهُ

mağfiret edilmiştir. Bana Kevser verilmiştir. Bu sahibiniz (Nebiyi-i Zî-şânınız) da hiç şüphe etmeyiniz ki, Kıyamet gününde Livâu'l-Hamd'in sahibidir ki, Âdem olsun, Âdem'den beriye olsun bütün enbiyâ o Liva'nın altındadır.' Yine Müsned-i Bezzâr'da : كَانَ شَيْطَانِي كَافِرًا :

Benim şeytanım kâfir idi. Lâkin Allah ona karşı bana yardım فَاعَانَنِي اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ فَاسْلَمَ

etti de Müslim oldu (yahut ben şerrinden selâmette kalıyorum). diye vârid olmuştur. Zât-ı Nebvîlerinin zenbi, olsa olsa terk-i evlâdır. Yoksa sâhib-i şerîat olan zâtın maâsi sudûru hatıra gelmez. Enbiyay-ı selef hazarâtı terk-i evlâdan dolayı dûcâr-ı itâb oldukları halde Nebiyi-i Zî-şânımız her çeşit muâtebâtın âzâde buyurulmuşlardır. Kevser, Havz-ı Kevser manasına geldiği gibi hayr-ı kesîr manasına da gelir. İşte buraya kadar gerek metinde, gerek bu haşiyede zikrolunan hasâis onaltıyı buluyor. Maahâzâ buna maksûr olmak da lâzım gelmez. Nitekim Ebû Saîd-i Nisâbûrî 'Şerefü'l-Mustafâ' tesmiye ettiği kitabında enbiyâ-yı ızâm hazarâtında olmadık hasâis-i Nebvîyye-i Muhammediyyeyi altmışa kadar çıkarıyor. Bu

hadîsde beş, diğerinde altı, daha öbüründe dört veya üç hasisanın zikr ve ta'dâd buyurulmuş olması hasra delâlet etmez."²²²

Ayrıca, bu beş adet hasais-i Muhammediyye'nin zikredildiği mezkur hadîs-i şerif de cevâmiu'l-kelimden addedilmiş olup, *Behcet-i Kulûbi'l-Ebrâr ve Kurret-i Uyûni'l-Ahyâr fi Şerh-i Cevâmi'il-Ahbâr* adlı eserde s. 116'da 26 numaralı hadîs olarak zikredilmiştir.

"Bana, kelâmın fevâtihi, cevâmi'i ve havatimi bahşedilmiştir."²²³

en-Nebhânî, Fezâil-i Muhammediye'sinde şu tesbitlerde bulunur:

"Fevâtihu'l-kelim", sözü açanlar, söz başları, giriş cümleleri demek olup, Allah Resulü en belîğ, en fasîh, en çarpıcı kelime ve sözlerle konuya girerdi. Bazı rivâyetlerde "mefatihu'l-kelim" olarak geçer ki,²²⁴ anahtar anlamına gelen 'miftâh'ın çoğuludur. Aslında miftâh, anlaşılması zor olan kapalı şeylerin kendisiyle açıldığı herşeye denir. Resûlullah, kendisine söz san'atının anahtarlarının bahşedildiğini haber vermektedir. Başkalarının zorlandığı ve başaramadığı hikmetli, derin manalı, parlak ve güzel sözler söylemeyi Allah O'na kolay kılmıştı. Elinde hazinenin anahtarı olan, hazineye kolayca ulaşabilir. Havatimu'l-kelim ise, sözün en münasip ve en güzel bir şekilde bağlanmasıdır. Belâğat alimleri bu özelliğe bera'atü'l-makta derler."²²⁵

"Mefatihu'l-kelim" ifadesini, Kirmânî de yukarıdakine benzer şekilde açıklamıştır: Çok mânâ ifade eden az lâfız. "Miftah" kelimesine de yine en-Nebhani'nin açıklamasına yakın bir anlam vererek, "anahtar, hazinelere ulaşmada bir alettir" demektedir."²²⁶

Kastallânî ise, "Hasıl olan mânâ şudur ki, Resûlullah (s.a.v.), muciz (vecîz) sözlü ve az kelimelerle çok manalar ifade edecek şekilde konuşurdu" demektedir."²²⁷

²²² **Tecrid Tercemesi**, c. 2, s. 246-247.

²²³ **Müsned**, c. 2, s. 172, 212. Not: **İbn Mâce** Kitabı'n-Nikah 19'da (nr. 1892) geçen Abdullah b. Mes'ud hadîs inde, "Resûlullah'a hayrın cevâmi'i ve havatimi verilmiştir; yahut da, hayrın fevâtihi verilmiştir..." şeklinde geçer. **Nesâî** Tatbik 100 (nr. 1163) ve **Müsned** c. 1, s. 408 ve 437'de geçen hadîs -i şerifte ise; "...Resûlullah'a (s.a.v.) hayrın fevâtihi, havatimi ve cevâmi'i öğretilmiştir..." şeklindedir. Ayrıca **Nesâî**'de yine Tatbik 100'de, 1167 numaralı hadîs -i şerifte, Abdullah b. Mes'ud'un, "...Resûlullah bize cevâmi'u'l-kelim olan 'et-Tehiyatü...' duasını öğretti..." kaydı vardır. Yine **Müslim**, Kitabı'l-Eşribe, 71 (nr. 5216)'da, "Resûlullah'a kelâmın cevâmi'i ve havatimi verilmiştir." denilmektedir. **Darekutni**'nin bir rivâyetinde ise, "Bana cevâmi'u'l-kelim verildi ve söz benim için kısaltıldı." şeklindedir ki, isnadı zayıftır. (Bkz: 4/144, 145)

²²⁴ **Buhârî**, Ta'bir, 11 (nr. 6998). Ayrıca, **Müsned-i Ahmed** b. Hanbel c. 2, s. 85'teki hadîs te ise, "Bana, beş şey hariç, her şeyin anahtarları (mefatiyha külli şey) verildi..." şeklindedir.

²²⁵ en-Nebhani, **Fezâil-i Muhammediyye**, s. 83-84.

²²⁶ Kastallânî, **İrşâdü's-sârî**, c. 14, s. 505.

Bir de, Ebû Davud'un Kitabı's-Sünne 6'da, 4604 numaralı hadîs olarak kaydettiği "Dikkat ediniz, bana Kur'ân'la birlikte onun gibisi verildi..." hadîs-i şerifini de bu babda hatırlatmakla iktifa ediyoruz.

Resûlullah'ın cevâmiu'l-kelim husûsiyetinin ifade buyurulduğu hadîs-i şeriflere böylece işaret ettikten sonra, cevâmiu'l-kelim niteliği izafe edilen hadîslerin neye göre tesbit edildiği üzerinde de kısaca duralım.

IV. Cevâmiu'l-Kelim Nitelikli Hadîslerin Tesbit Kriterleri

Müelliflerin, cevâmiu'l-kelim nitelikli hadîsleri tesbit ederken, ele aldıkları hadîslerde ilk nazarda "az sözle çok mânâ" ifade etme husûsiyetini gözeterek bu tesbitleri yaptıkları görülüyor. Çünkü, cevâmiu'l-kelim olarak vasıflandırıp ele almış oldukları hadîslerden bazılarının uzun metinli oldukları dikkat çekmektedir. Demek ki, aslolan tercih noktası, muktezay-ı hale en uygun olup, *en az sözle en çok mananın hasıl edilebilmesidir*. Tabiidir ki, muktezay-ı hale en uygun mânâ, uzun denilebilecek ölçüde bir cümle inşasını da gerektirebilir.

Ayrıca, *"Bazı hadîs lafızlarının Hz. Peygamber'e ait olduğuna dair deliller vardır. Mesela teşehhüd hadîsi, tekbir hadîsleri, lafızlarıyla bilhassa namazda amel edilen hadîsler bu kabildendir. Cevâmiu'l-kelime sahip olan hadîsler de, mezkur hadîsler arasında yer alır."*²²⁸; ve yine *"Bazı haberleri mutlaka asli lafızlarıyla rivâyet etmek gerekmektedir. Bunlar, ahkamla ilgili hadîsler, namazla ilgili hadîsler, teşehhüd duaları ve cevâmiu'l-kelime sahip olan hadîslerdir."*²²⁹ tesbitleri ışığında, hadîsleri seçerken, farklı bir nokta-i nazar olarak, **lafızlarıyla amel edilen** bu nevi hadîsleri de dahil etmemiz gerektiği kanaatine vardık. Çünkü, vahy-i Kur'ân'ın şüphesiz ve ihtilafsız cevâmiu'l-kelim olması hasebiyle, hadîslerin ise manen rivâyeti caiz olmasından dolayı, her ne kadar hadîsler de eninde sonunda vahye istinad ediyor olsalar da, bize kadar bizzat lafzen ulaştığı **sabit olan** ve lafzıyla amel de edilen bir hadîs, *vahye olan mukareneti* (ve ma hüve bi menzileti'l-vahy/vahiy makamında

²²⁷ Kastallânî, **a.g.e.**, c. 14, s. 505.

²²⁸ Bayraktar, **Edebî ve İlmî Açından Hadîs**, s. 17, 18, 27.

²²⁹ Bayraktar, **a.e.** s. 34.

bulunan şey)²³⁰ evleviyetle sübut bulduğu için, cevâmiu'l-kelim olarak nitelendirilmede tercihe daha şayandır.

Kur'ân'ın i'câzı vardır ve her yerinde bu i'câz aynı seviyededir²³¹. Hadîslerde ise i'câz değil ama îcaz vardır, fakat, îcaz da her hadîste eşittir denilemez. Şüphesiz ki bazı hadîsler diğerlerine nazaran daha vecîzdir. “Resûlullah'ın dini veya dünyevî **her konuşması** cevâmiu'l-kelimdir” şeklinde bir ön kabul meseleye yaklaşacak olursak, lafızlarının Resûlullah'a aidiyeti hadîs kriterleri açısından lafzen mütevâtir olan hadîsler gibi **kesin (ilm-i zaruri)**; ya da manen mütevâtir veya ahad olup da, “*lafızlarının*” Resûlullah'a aidiyeti (nin sübutu) **kesine yakın (ilm-i zanni)**²³² olan hadîslerin **tamamının da** cevâmiu'l-kelim olarak vasıflandırılmaları gerekli görülmelidir. Ancak, bu çerçeveden bir bakış neticesinde, lafzen mütevâtir olan bir hadîs şeksiz cevâmiu'l-kelimdir denilmesinin lüzumuna mukabil, manen mütevâtir ya da ahad rivâyetlerin ise, aksettirdikleri niteliklerin cevâmiu'l-kelim husûsiyeti göstermesi, ya edebi sezgilerle, ya da hadîste rûsuh sahibi kimselerin sözleriyle tesbit edilebilecek olan bir noktadır. Bu açıdan biz, seçimimizi yaparken, ne edebi ne de ilmî yönden haddi tecavüz etmeme adına, ilk etapta, konuyla ilgili kaleme alınmış olan, ulaşabildiğimiz mevcut eserlerde cevâmiu'l-kelim olarak nitelendirilmiş hadîsleri ele almayı uygun görmekle beraber, bu eser müelliflerinin tercihlerinde gözetmiş oldukları kriterleri (ki bunlar bizim de yukarıda sözünü ettiğimiz kriterlerdir) esas alarak, yeni tercihlerde ve seçimlerde bulunmaya çalıştık. Şüphesiz bu müellifler, bütün cevâmiu'l-kelim nitelikli hadîsleri biraraya toplamış olma iddiasında değillerdir. Onların tesbit ettiklerinin dışında da cevâmiu'l-kelim vasfını haiz birçok hadîs mevcuttur diyebiliriz.

Nebevî sünnetten, teşri' babına girmeyenler de vardır. Bunlar da; idaresi ve tanzimi bize bırakılmış olan dünyevî işler ve her yer ve zamandaki bütün insanlara hitap eden, devamlı ve genel bir teşri sıfatını taşımayıp, yalnızca O'nun (s.a.v.) bununla belirli şartlardaki (mesela yöneticilik ve reislik sıfatıyla söyleyip yaptıkları gibi) cüz'i hallerinden ibaret olanlar olmak üzere iki kısımdır.²³³

Dolayısıyla, çalışmamıza esas teşkil eden husus, Resûlullah'ın “**sözleri**” olması hasebiyle, hadîs-i şerifler arasında cevâmiu'l-kelim niteliğini taşıyanlarının seçilmesi

²³⁰ “*ve ma hüve bi menzileti'l-vahy*” tabiri için bkz: Necati Kara, **Kur'ân Sünnet Bütünlüğü**, s. 216.

²³¹ el-Kattan, **Ulûmu'l-Kur'ân**, s. 370.

²³² Kara, **a.g.e.** s. 279; Koçyiğit, **Hadîs Usûlü**, s. 22.

²³³ el-Kardavi, **Sünneti Anlamada Yöntem**, s. 333.

noktasında, sözkonusu edilecek bir hadîste **sadece** vahye mukarenet²³⁴ veya teşride yeri olup-olmaması noktaları²³⁵ tercih noktası olmak zorunluluğu hissedilmemiştir; fakat öncelikle en kısa tanım çerçevesinde -edebi yönden- *az sözle çok mânâ ifade etme* husûsiyeti ve **lâfızların Resûlullah'a ait oluşundaki sıhhat keyfiyeti** genel kriter olarak alınmıştır. Buna göre, bir hadîs sadece kudî olduğu veya teşride yeri olduğu için cevâmiu'l-kelim olarak nitelendirilip çalışmaya alınması zaruri görülmediği gibi; dünyevî herhangi bir meseleye taalluk ediyor diye de bırakılmamıştır. Çünkü Resûlullah'ın muktezay-ı hale en uygun ve en kısa ve özlü anlatımları, sadece vahye istinad eden anlatımlarına²³⁶ ve teşri' maksatlı olanlarına hastır denilemez.²³⁷ Pek tabii ki, O'nun herhangi bir dünyevî maksatla söylemiş olduğu bir söz de, cevâmiu'l-kelim vasfını haiz olabilir. Ayrıca, herhangi bir hadîsin manen rivâyet edildiği aşîkar olup, *lafzının* Resûlullah'a aidiyeti kesinlik arz etmiyor olsa da, şâyet (az sözle çok manaları muhtevi olmak gibi) cevâmiu'l-kelim özelliği gösteriyorsa, çalışmaya dahil edilmesi uygun görülmüştür.

Önceki başlıklar altında ortaya konulmuş bilgiler ışığında, Kur'ân-ı Kerim'in i'câzından dolayı tamamının cevâmiu'l-kelim olduğu, hadîs-i şeriflerde ise i'câz ve tehdidi olmadığı için, hadîslerin tamamı veya yukarıda zikredilen evsafı haiz olanlarının hepsi için (lafzen mütevâtir olanlar hariç) istisnasız böyle bir yaklaşım, yani cevâmiu'l-kelim olduklarını söylemek, i'câz vasfını taşımadıkları için zorunlu görülmemelidir. Resûlullah, her halukarda, her zaman, muktezay-ı hale en uygun ve gerektiği kadar kelime kullanarak konuşmuştur. Kaldı ki, hadîslerin ekseriyeti manen rivâyet edilmiş, lâfızlar başkalarına ait olmuştur. Zaten Kur'ân da, zikrettiği kıssalarda geçen şahısların konuşmalarına kendi lisani kisvesini giydirmiş ve onların sözlerinin kavram ve içeriğini, lafızlarından başka lâfızlarla ve üslûblarından başka üslûblarla nakledip, bunu onlara nisbet etmiştir.²³⁸ Buna göre, bir hadîsin cevâmiu'l-kelim olarak vasıflandırılmasında, ifadelerin Nebvî orijinalliğini yitirmemiş olması tercih noktası oluyor.

²³⁴ Buna göre kudî hadîs lerin tamamının cevâmiu'l-kelim olarak kabul edilmek zorunluluğu hissedilmemiştir.

²³⁵ Buna göre, teşri'î özellik arzeden herhangi bir hadîs in, Cebrail (A.S.)'ın müdahalesinin sözkonusu olduğu hadîs lerdin olması ya da takrir-i vahy olması kesinlik arz etse de, cevâmiu'l-kelim olarak kabul edilme zorunluluğu hissedilmemiştir.

²³⁶ Çünkü, bir hadîs kudî de olsa, manen rivâyeti caiz olmasından ötürü, lâfızlar aynen korunmamış ve dolayısıyla da Resûlullah'ın ilk ve asıl anlatımındaki cevâmiu'l-kelim husûsiyetini pek tabii ki yitirmiş olabilir.

²³⁷ Kaldı ki, teşri'ye esas teşkil eden hadîs ler çoğu zaman birtakım açıklamaları da zaruri kılmış ve nisbeten daha uzun bir anlatımla ifade buyurulmuştur ki, bu tür hadîs lerdin lâfızların korunmuş olmasından ziyade hükmün bina edileceği mananın korunmuş olması zaruretine binaen, ravilerin lafızlara müdahalesinin ihtimalden uzak olmadığı muhakkaktır.

²³⁸ el-Kattan, *Ulûmu'l-Kur'ân*, s. 44.

Şu ifadeleri tekrar hatırlayalım: “Bana cevâmiu’l-kelim verildi.” demek, Kur’ân verildi demektir. Zira Allah Kur’ân’da birçok manayı tek bir kelimedede cem etmiştir. Allah Resulü cevâmiu’l-kelim ile konuşurdu demek, az sözle çok manaları anlatabiliyordu demektir.²³⁹

Yapılan tartışmalardan çıkardığımız sonuçlara göre belirlediğimiz cevâmiu’l-kelim kriterlerini aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

a) Bir hadîs, **lafzen mütevâtir** ise, seksiz cevâmiu’l-kelimdir.

b) Bir hadîs, **kudsî** veya **mânen mütevâtir** olduğu halde cevâmiu’l-kelim olmayabilir. Çünkü lâfızların Resûlullah’a aidiyeti kesin değil. Manen rivâyet edilmiş olması muhtemeldir. Bu yüzden, lâfızların vecâzetine bakılır.

c) **Âhad** olduğu halde (ki, kudsî olanların ekseriyeti de zaten bu kısma girer) cevâmiu’l-kelim olabilir. Bunlar manen rivâyet edilmiş olabileceklerinden ötürü, “lâfızların” Resûlullah’a aidiyeti kesin olmadığı için, vecîzliğine bakılır.

d) **Dînî** bir maksatla söylenmiş olduğu ya da teşri’ye esas olduğu halde cevâmiu’l-kelim olmayabilir. Çünkü manen rivâyet edilmiş olabilir. Nitekim bu tür hadîslerin çoğunluğu, değişik senetlerle, farklı lâfızlarla rivâyet edilmektedir. Bu kısma girenlerde de, sözün vecîzliğine bakılır.

e) **Dünyevî** bir maksatla söylenmiş olduğu halde cevâmiu’l-kelim olabilir.

Binaenaleyh, lafzen rivâyet en esas tercih noktası olmakla birlikte, hadîs kriterleri açısından sıhhatinden şüphe duyulmayan hadîsler arasında, gerek kudsî, gerekse nebevî olsun, nebevî maksadı anlatmaya en yakın olduğu, ilm-i belâğat dürbiniyle kendini hissettiren (yani vecîz olan) hadîsler, nebevî ifadelere en yakın ifadeler oldukları kuvvetle muhtemel bulunduğu için, cevâmiu’l-kelim olarak nitelendirilmiştir.

Sonuç olarak; aslolan tercih noktası, *muktezay-ı hale en uygun olup, en az sözle en çok mananın hasıl edilebilmesidir.*

²³⁹ en-Nebhani, **Fezâil-i Muhammediye**, s. 83.

V. Cevâmiu'l-Kelim ile İlgili Eserler

Câmi'u'l-Ulûmi ve'l-Hikem fî Şerhi Hamsine Hadîsen min Cevâmi'il-Kelim, Ebû'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed b. Receb (h. 795/1393); Tahkik: Abdullah el-Münşavi. Eser, en-Nevevi'nin (676/1277) 42 hadîsten oluşan el-Erbeun'una 8 hadîs daha ilave edilerek yapılan bir şerhten ibarettir. Vecîz ve cevâmiu'l-kelim hadîsleri biraraya getirir.²⁴⁰ Hadîsler, uzun denebilecek ölçüde şerhedilmiştir. Arapça olup, 512 sahifedir.

Cevâmiu'l-Kelim Şerhi, Rızaeddin b. Fahreddin. Tatarca yazılmış olup, 344 hadîs ihtiva eder. Hadîsler, ilk kelimesine göre alfabetik olarak sıralanarak şerhedilmiştir. 553 sahifedir.

Nehcü'l'Fesaha el-Havi li-Kısari Kelimati'r-Resuli'l-Ekrem, Tahkik: Ğulam Hüseyin Mecidi. Eser iki cilt olup, yekünü 1097 sahifedir. 6656 kısa metinli hadîs ihtiva eder. Arapçadır. Hadîsler şerh edilmemiştir.

Cevâmiu'l-Kelim min Ehadîs-i Seyyidi'l-Arabi ve'l-Acem, Selahaddin et-Ticani. Hadîsler alfabetik olarak sıralanmış ve her harfin kendisine ait bölümünün sonunda, yalnızca dipnot numarası verilmiş hadîsler için, çok kısa açıklamalar yapılmıştır. 432 sahife Arapça'dır.

Behcet-ü Kulûb-i'l-Ebrâr ve Kurret-ü Uyûni'l-Ahyar fî Şerh-i Cevâmi'il-Ahbâr, Abdurrahman b. Nasır es-Sa'di. 384 sahife olup, 99 hadîs şerhi ihtiva eder. Arapça'dır.

el-Alemü'l-Heyyib fî Şerh-i Kelimi't-Tayyib, Bedrüddin el-Ayni. (855/1451) Dua ve evrad-ü ezkarı dair olup, İbn Teymiyye'nin el-Kelimü't-Tayyib isimli eserinin şerhidir. 248 hadîs ihtiva eder. 606 sahife olup, Arapça'dır.

Erbe'une Hadîsen min Cevâmi'il-Kelim, Ebû'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed Ali el-Kârî. (Yazma)

Savami'u'n-Nebi fî Cevâmi'il-Kelim, Hamid b. Şeyh Yusuf. (Yazma)

²⁴⁰ Bayraktar, *Edebî ve İlmî Açından Hadîs*, s. 13.

Şerh-u Cevâmi'il-Kelim li-Çeharyar-ı Güzin, Mustafa b. Muhammed Kastamonulu.
(Türkçe)

el-Îcâz fi'l-Î'câz: kitab fihi ehasin kelimü'n-Nebi ve's-Sahab, Et-Taalib Ebû
Mansur Abdülmelik b. Muhammed.

Şerhu Tis'atin ve İşrine Hadîsen min Cevâmi'il-Kelim, Sadreddin Muhammed b.
İshak el-Konevi.

Mütehabat min Cevâmi'il-Kelim ve Hüv., İhsa-i Şeyh Ahmed Zeyneddin. (Yazma)

Şerh Hadîs min Cevâmi'il-Kelim, İznikli Muhyiddin Muhammed b. Kutbüddin.
(yazma)

el-Câmi'u's-Sağîr, es-Süyûtî. İki cilt halinde tab' edilen eserde 10.031 vecîz hadîs
vardır. Osmanlı ulemasınca çokça rağbet görmüş bir eserdir.²⁴¹

Müsnedü's-Şihâb, el-Kudai (454/1062). Eserde, 897 vecîz ve cevâmiu'l-kelim
hadîs biraraya toplanmıştır. Türkiye'nin değişik kütüphanelerinde pek çok yazma nüshaları
bulunmaktadır. Müellif, halk için kaleme aldığı nüshayı Şihâbu'l-Ahbâr olarak adlandırmış ve
metinleri senetsiz olarak zikretmiş; ilim çevreleri için kaleme aldığına ise, Müsnedü's-Şihâb
ismini vermiştir ki, bu nüshada hadîslerin senetleri de mevcuttur.²⁴²

Selahaddin Müneccid'in te'lif ettiği *Mu'cem ma üllife 'an Rasulillah* isimli eserde,
cevâmiu'l-kelime dair yazılmış eserlerden 17 tanesi zikredilmektedir:²⁴³

Ehasin-ü Kelâmi'n-Nebiyyi ve's-Sahabe, Abdü'l-Melik b. Muhammed es-Saalibi,
(429). İhtisar: Fahreddin er-Razi, (606).

Elfü Hadîsin min Cevami'i Kelimihi Sallallahu Aleyhi ve Sellem, Muhammed b.
Halil el-Kavkaci, (h. 1306).

el-Îcâz fi'l-Hadîs, (el-îcaz ve cevâmiu'l-kelim mine's-süneni'l-me'sûre), Ebû Bekr
Ahmed b. Muhammed ed-Dineveri el-ma'ruf bi'bni's-Sünni, (364/974-75).

²⁴¹ Bayraktar, *Edebî ve İlmî Açından Hadîs*, s. 13.

²⁴² Ali, Yardım, *Şihâbu'l-Ahbâr Tercümesi*, s. 278-279.

²⁴³ Selahaddin Müneccid, *Mu'cemu ma üllife 'an Rasulillah*, Daru'l-Kitabi'l-Cedid, Beyrut 1402/1982 s.275-
276.

Cevâmiu'l-Kelimi't-Tayyib, Ebû'l-Abbas Takiyyüddin Ahmed b. Abdilhalim b. Teymiyye (728/1328). 136 sahifedir. Konulara göre tasnif edilmiş 61 fasıldan oluşan eserde, toplam 253 hadîs, şerhsiz olarak yer alır. Dua ve evrad üzerine hadîsler ihtiva eder. Arapça'dır.

Cevâmiu'l-Kelimi'n-Nebevîyye, İbn Arabiyye Osman b. Atik el-Kaysi, (659).

Cevâmiu'l-Kelim fi'l-Hadîs mine'l-Meva'iz ve'l-Hikem, el-İmam Ebû Bekr Muhammed b. Ali b. el-Kaffal eş-Şa'şî (365-976). Mısır'da İskenderiye Kütüphanesi'ndedir.²⁴⁴

el-Cevheru's-Semin min Kelâmi Seyyidi'l-Mürselin, Muhammed b. Ebi Muhammed es-Sıddîki el-Bekri, (952).

el-Hırzi'l-Meknun min Lafzi'l-Ma'sum, Muhammed Sıddîk Han Kannuçi, (1307).

Uddetü'l-Hisni'l-Hasin min Kelâm-ı Seyyidi'l-Mürselin, Muhammed b. Muhammed b. el-Cezeri, (833). Dualar ve zikirler kitabıdır. Hadîsler şerh edilmemiştir. 150 sahife, Arapça'dır.

Şemsü'l-Ahyar el-Münteka min Kelâmi'n-Nebiyyi'l-Muhtar, Ali b. Hamid el-Kuraşî.

Şihâbu'l-Ahbâr fi'l-Hikemi ve'l-Emsali ve'l-Adabi mine'l-Ehadîsi'n-Nebevîyye, el-Kazi Muhammed b. Selame el-Kuzai, (454).

el-Ğurer min Kelâmi Seyyidi'l-Beşer, Ahmed b. Mu'id el-Uklişî, (550).

el-Kevkebü'd-Dürriyyü'l-Müstahrec min Kelâmi'n-Nebiyyi'l-Arabi, el-Uklişî, (550).

el-Müctena, Muhammed b. Hasan b. Düreyd, (321/933) Haydarabad, 1342. Bu eser, bu türün ilk örneğidir.²⁴⁵ Resûlullah'ın hadîslerinin yanısıra, dört halife, Hz. Hasan, Hz. Muaviye, Arap edipleri ve bazı filozof sözlerini de zikreder. Ayrıca, Hz. Ebû Bekir'in İkrime

²⁴⁴ DİA, Cevami'u'l-kelim md. c.7 s.440.

²⁴⁵ DİA, aynı md. c.7 s.440.

b. Ebi Cehl'e ve Hz. Ömer'in Ebû Ubeyde b. Cerrah'a yazdıkları mektuplar da eserde yer almaktadır. Şerhleri, kısa açıklamalardan ibarettir. 110 sahife, Arapça'dır.

Ma'denü'l-Cevahir ve Riyazatü'l-Havatir fî Akvali'n-Nebiyyi Sallallahu Aleyhi ve Sellem, Muhammed b. Ali el-Kiracki, (h. 449).

Nihâyetü'l-Murad min Kelâmi Hayri'l-İbad, el-Hafız Abdülğani el-Makdisi, (h. 600).

en-Necmü min Kelâmi Seyyidi'l-Arabi ve'l-Acem, Ukliši, (h. 550).

VI. Kur'ân-ı Kerim'in Bir Beyân ve Belâğat Mu'cizesi (Cevâmiu'l-Kelim) Oluşu:

İ'câz lügatte, "Bir kimsenin bir şeyi yapmaktan, bir başkasını âciz bırakmasıdır."²⁴⁶ İ'câzu'l-Kur'ân, "Kur'ân-ı Kerim'in bütün insanları benzerini getirmekten âciz bırakması." anlamına gelir.²⁴⁷ Bu konuda ittifak vardır.²⁴⁸

Kur'ân'ın mu'ciz üslûbunun en önemli özelliklerinden biri "Az lafızla çok mânâ ifade etmesi"dir.²⁴⁹ Lafzın azlığı ile mananın çokluğu, mütehasıs dil ustaları için bile ancak birkaç cümlede mümkün olabilmıştır.²⁵⁰ Âyât-ı Kur'âniyede öyle bir câmiyyet var ki, her derde deva, her hacete gıda olabilir. Üslûb-u Kur'ân'ın, o kadar acip bir cem'iyeti var ki, bir tek sûre, kainatı içine alan bahr-i muhit-i Kur'âni'yi içine alır. Bir tek âyet, o sûrenin hazinesini içine alır. Âyetlerin çoğu, herbirisi birer küçük sûre; sûrelerin çoğu, herbirisi birer küçük Kur'ân'dır.²⁵¹ İbn Atiyye (v. 546), "Kur'ân'dan bir lâfız çıkarılacak olsa, bütün Arap

²⁴⁶ Seyyid Şerif Cürçani, *Kitabu't-Ta'rifat*, s. 26; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, T.D.V. Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 1995, s. 162; İdris Şengül, *Kur'ân Kıssaları Üzerine*, Işık Yayınları, İzmir, 1994, s. 189; Faruk Tuncer, *Kur'ân Sûrelerindeki Eşsiz Ahenk*, İstanbul, Işık Yayınları, 2003, s.55; Ali Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, M.Ü.İ.F.A.V. Yayınları, İstanbul, 1991, s. 165; Menna Halil el-Kattan, *Ulûmu'l-Kur'ân*, Terc: Arif Erkan, Timaş Yayınları, İstanbul, 1997, s. 364; Heyet, *el-Mu'cemü'l-Vasît*, 2. Baskı, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 585; Karaçam, *En Büyük Mûcize Kur'ân-ı Kerim'in İlmî ve Edebî Sırları*, Yeni Şafak Yayınları, İstanbul, 2005, s. 307.

²⁴⁷ el-Kattan, *a.g.e.* s. 364; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 163; Karaçam, *a.g.e.* s. 307; Tuncer, *a.g.e.* s. 55; Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, s. 165.

²⁴⁸ İbrahim Canan, *Peygamberimizin Tebliğ Metodları*, I-II, Nesil Yayınları, İstanbul, 1998, c. 1, s. 321; Karaçam, *a.g.e.* s. 307; Tuncer, *a.g.e.* s.55.

²⁴⁹ Tuncer, *a.g.e.* s.190; Yusuf Sancak, *Hız. Peygamber Devrinde Şiir*, Şafak Yayınları, Erzurum, 1999, s. 142; Turgut, s. 177; Sadık Kılıç, *Kur'ân Dildeki Sonsuz Mûcize*, Gelenek Yayınları, İstanbul, 2003, s. 75. Ayrıca bkz: Nursi, *Külliyyat*, c. 1, s. 174-181.

²⁵⁰ Tuncer, *a.g.e.* s.190,

²⁵¹ Nursi, *Külliyyat*, c. 1, s. 178.

lisanı altüst edilse bile, onun yerini tutabilecek tek kelime bulunamaz.” demektedir.²⁵² Kur’ân’da geçen lâfızların ifade ettiği manaları inceleyen vücuh ve nezair ilmî kapsamında, örneğin “*hüda*” kelimesinin çeşitli yerlerde 17 farklı anlamda, “*rahme*” kelimesinin de yine 15 farklı anlamda kullanılmış olması, O’nun dil yönüyle mu’ciz olduğunu gösteren bir başka vechesidir.²⁵³ Kur’ân-ı Kerim’in, Arapların alışlagelen nesir ve nazım formundan ayrı, tamamen kendine has bir üslûbu vardır. Onların nesirlerine, nazımlarına, seci’, recez ve şiirlerine benzemeyen bir özelliğe sahiptir.²⁵⁴ Beyân ve icmâl (tafsilat ve özet), Kur’ân’dan başka bir yerde bulamayacağımız bir husûsiyettir. Çünkü insanlar, maksatlarını iyice belirlemek (beyân etmek) istediklerinde, artık yoruma imkan vermeyecek derecede meseleyi açıklarlar. Öz olarak bildirmek (icmâl etmek) istediklerinde ise, müphem bırakıp karışıklığa yol açarlar. Bu iki özelliği aynı sözde birleştirdiklerini, neredeyse göremezsiniz.²⁵⁵

Âyetlerde öyle hasiyetler vardır ki, şu cümleler bunu çok güzel ifade ediyor: “Mananın bir ses senfonisi ve armonisine dönüştüğü; etimolojik anlam bilgisi olmaksızın bile, anlamları bize dolaysız ifşa edip hissettiren...”; “Şiddet ve hiddet hislerine eşlik eden fonetik benzeşim ve en üst düzeyde çağrışım...”; “Harflerin baskın karakteri de, cümlenin konusuna ve onu söyleyenin varoluşsal durum ve yapısına uygun olarak seçilmiştir...”²⁵⁶

Kur’ân âyetleri, değişik sebepler ve münasebetlerle, değişik zamanlarda ve mekanlarda, 23 senede peyderpey nazil olmasına rağmen, sanki bütün Kur’ân bir anda ve bir konuda nazil olmuş gibidir.²⁵⁷ Çünkü Onun nazmında öyle bir insicâm ve bütünlük vardır ki, nüzulünün böyle zamana yayıldığını bilmeyen birisinin, bunu anlamasına imkan yoktur. Mesela Bakara Sûresi’nin, 9 yıla yayılarak, seksen küsur seferde nazil olmasına rağmen, tek seferde inmiş olan En’am Sûresi’nden, ne mânâ bütünlüğü, ne de insicâm yönüyle bir farkı yoktur.²⁵⁸ Kur’ân’ın i’câz vecihlerini sayan müfessirler, O’nun âyet ve sûreleri arasındaki münasebetini, yani tenâsüb yönünü de i’câz vecihlerinden saymışlardır. Ayrıca, i’câz vecihlerinden diğer bazıları da şunlardır: Nazmının sağlamlığı ve lâfızların konuldukları

²⁵² Tuncer, **a.e.** s.190.

²⁵³ Turgut, **a.g.e.** s. 201.

²⁵⁴ Tuncer, **a.g.e.** s.55.

²⁵⁵ Muhammed Abdullah, Draz, **En Mühim Mesaj Kur’ân**, Terc: Prof. Dr. Suat Yıldırım, Işık Yayınları, İstanbul, 2003, s. 159.

²⁵⁶ Kılıç, **Kur’ân Dildeki Sonsuz Mûcize**, s. 42-43.

²⁵⁷ Cerrahoğlu, **Tefsir Usûlü**, s. 204; Bayraktar, **Edebî ve İlmî Açından Hadîs**, s. 22; Yusuf Sancak, s. 144; Turgut, **a.e.** s. 166; Draz, **a.g.e.** s. 195-198; Karaçam, s. 502.

²⁵⁸ Sancak, **Hiz. Peygamber Devrinde Şiir**, s. 144-145; Draz, **a.g.e.** s. 206-212; Karaçam, **a.g.e.** s. 502.

yerlerde birbirleriyle olan münasebetleri; mânâsı, üslûbu, dili ve fesâhati; teşrî'î yönü, ihtiva ettiği ilimler yönünden i'câzı; geçmiş, gelecek ve hal ile ilgili vermiş olduğu gaybi haberler...²⁵⁹ Doğrusu şudur ki, Kur'ân'ın i'câz yönleri bitmez. O'nun daha nice i'câz yönleri vardır ki, beşer idraki henüz onları bulup ortaya çıkaramamıştır.²⁶⁰

Kur'ân, inkarcılara meydan okumuş (*tehaddi*), ve benzer bir sözün getirilemeyeceğini birçok âyetleriyle ifade buyurmuştur.²⁶¹ Kur'ân'ın eşsiz belâğat ve fesâhatinden dolayı, hiçbir asırda O'nun karşısında başını kaldırmaya cesaret eden hiçbir kimse çıkmadı. Başını kaldırmaya ve muarazaya yeltenen Nadr b. el-Haris (2/624), Esvedü'l-Ansi (10/631), Müseylime el-Habib el-Kezzab (12/633), Abdullah b. el-Mukaffa (142/759), el-Mütenebbi (354/965), Gulam Ahmed (1326/1908) gibi birkaç kişi ise, emellerinde muvaffak olamayıp rüsvay oldular, zaman onları silip süpürdü.²⁶² O'ndaki bir kelimenin yerine başka bir kelimenin konulmasını, yahut bir kelimenin çıkarılıp bir diğerinin ilave edilmesini, öne veya sona alınmasını teklif etmek bile kimin haddine düşmüş?!²⁶³ Bu arada, Allahü Teâlâ'nın, Kur'ân'a nazire yapılabilmesi hususunda, insanların güçlerini aldığını ifade eden “*sarfe*” görüşü, tercihe şayan değildir.²⁶⁴

Kur'ânın belâğatının insanları hayret ve hayranlık içerisinde bırakmasının en bariz târîhi örneklerinden birisi olarak, “Muallakat-ı Seb'a” şairlerinden olan Lebid'in (41/661) kızının, babasının kasidesini Kabe'den indirip “Âyetler karşısında artık bunun bir kıymeti kalmadı.” demesi gösterilebilir.²⁶⁵ Lebid, Bakara ile Al-i İmran sûrelerini dinledikten sonra, “Artık bundan sonra bana şiir yazmak yakışmaz.” demiş ve Kur'ân'ın harika belâğati karşısında boyun eğmiştir.²⁶⁶ İmru'l-Kays'ın kız kardeşi Hud Sûresi'nin 44. âyetini dinleyince, “Artık kimsenin diyeceği bir söz kalmadı. Kardeşimin şiiri bile övünülecek bir

²⁵⁹ Cerrahoğlu, T. *Usûlü*, s. 204; Tuncer, *a.g.e.* s. 58; Şengül, *a.g.e.* s. 195; Turgut, *a.g.e.* s. 165-166; Kılıç, *a.g.e.* s. 73-90; el-Kattan, *a.g.e.* s. 369-390. Ayrıca bkz: Nursi, *Külliyat*, c. 1, s. 167-168; Karaçam, s. 483-641.

²⁶⁰ Karaçam, *a.g.e.* s. 642.

²⁶¹ Tehaddi dört aşamada gerçekleşmiştir: (1)Kasas: 49; (2)Tur:33-34; İsra: 88; (3)Hud: 13-14; (4)Yunus: 38-39; Bakara: 23-24. Bkz: Karaçam, *En Büyük Mûcize Kur'ân-ı Kerim'in İlmî ve Edebî Sırları*, s. 577-578.

²⁶² Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 164; Draz, *a.g.e.* s. 117; Sancak, *Hz. Peygamber Devrinde Şiir*, s. 141; Ahmed Cevdet Paşa-Mahir İz, *Peygamber Efendimiz*, Neşr: M. Ertuğrul Düzdağ, Erkam Yayınları, İstanbul, 2005, s. 56; Turgut, *a.g.e.* s. 165; Canan, *Peygamberimizin Tebliğ Metodları*, c. 1, s. 320; Keskiöğlu, *Kur'ân-ı Kerim Bilgileri*, s. 188-197; Kılıç, *a.g.e.* s. 109-116; Karaçam, *a.g.e.* s. 339, 351-360.

²⁶³ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 204; Draz, *a.g.e.* s. 118; Sancak, *a.g.e.* s. 143; Kılıç, *a.g.e.* s. 65.

²⁶⁴ Sancak, *a.g.e.* s. 141. Geniş bilgi için bkz: Sadık Kılıç, *Kur'ân Dildeki Sonsuz Mûcize*, s. 68-73 ve 96-108; Draz, *a.g.e.* s. 125-126; Keskiöğlu, *Kur'ân-ı Kerim Bilgileri*, s. 202-206; el-Kattan, *a.g.e.* s. 367; Karaçam, *a.g.e.* s. 308-310.

²⁶⁵ Karaçam, *a.g.e.* s. 343.

²⁶⁶ Vehbi Yıldız, *Hakikat Güneşi*, Işık Yayınları, İzmir, 2005, s. 116; Sancak, *a.g.e.* s. 139; Keskiöğlu, *a.g.e.* s. 200.

فاصدع بما تؤمر وأعرض عن الجاهلين²⁶⁷ Ayrıca yerde duramaz.” demiştir.

“Şimdi sen, sana ne emredilmişse, onu açıkça onlara söyle. O cahillerden (müşriklerden) de yüz çevir.” (Hicr: 94) âyeti nazıl olunca, bu âyeti işiten bir bedevi arap, hemen secdeye kapanmış ve kendisine “Sen müslüman mı oldun?” dediklerinde, “Yok, ben bu âyetin belâğatine secde ettim.” demiştir.²⁶⁸ Bu tür misaller çoğaltılabilir.

Şifa-i Şerif’te, Kur’ân’ın belâğatı ve i’câzı karşısında o günün insanlarından Velid b. Muğire ve Utbe b. Rebia gibi insanların yanında, yine devrin önde gelen şairlerinin “Bu söz şair, mecnun, kahin veya sihirbaz sözü değildir, kimse Kur’ân’a benzetme yapamaz ” şeklindeki itirafları pek çoktur.²⁶⁹

Prof Dr. Muhammed Abdullah Draz’ın (m. 1894-1958) En Mühim Mesaj Kur’ân isimli eserinde zikrettiği şu cümleler, Resûlullah’ın cevâmiu’l-kelim ile gönderildiğine dair beyânlarıyla, Kur’ân’ı Kerim’i kastettiğini düşünenlerin görüşlerini destekler mahiyettedir:

*“Hz peygamber’in (s.a.v.) şahsi üslûbu, hiçbir meydana Kur’ân’a yetişemez. Sonra, insanların üslûblarına baktığımızda, onların da arzın sathından yukarıya yükselemediklerini görürüz. Bu itibarla da, yani arz sathından yükselememe itibariyle de, insanların üslûbu, bir üslûb nev’i teşkil eder. İnsanların üslûblarının kimisi emekler, kimisi koşar. Ama en kuvvetlisinin Kur’ân’a nisbeti, yerdeki seyyarelerin (arabaların) gökteki seyyarelere nisbetinden farksızdır.”*²⁷⁰

Cevâmiu’l-Kelim ile Kur’ân’ın kastedildiği yönündeki görüşleri teyid edici nitelikteki, aynen iktibasla buraya aldığımız şu tesbitler de cay-ı dikkattir:

“Tevrat, kavimlerin târîhinden ve hükümlerden, kanunlardan oluşur. Dua ve niyaz bölümleri de vardır. Fakat tevhid ve risalet inancı ve ahlâkî inceliklere dair kaideler yoktur. ZEbûr, yalnız dua-niyaz içerir. Sifr-i Eyyub²⁷¹ yalnız takdir ve rıza akidesini öğretir. Emsal-i

²⁶⁷ Ahmed Cevdet Paşa-Mahir İz , a.g.e. s. 62; Kesioğlu, a.g.e. s. 191.

²⁶⁸ Kastallânî, İrşâdü’s-sârî, c. 15, s. 267; Ahmet Cevdet Paşa-Mahir İz, a.e., s. 60; Nursi, Külliyyat, c. 1, s. 167; Şengül, a.g.e. s. 195; Canan, a.e. c. 1, s. 322; Karaçam, a.g.e. s. 344; Sancak, a.g.e. s. 139.

²⁶⁹ Kadı İyaz, Şifa-i Şerif, Terc: Suat Cebeci, Rehber Yayıncılık, Ankara, 1992, s. 207-208; Sancak, Hz. Peygamber Devrinde Şiir, s. 139; vd.

²⁷⁰ Draz, En Mühim Mesaj Kur’ân, s. 138.

²⁷¹ “Sifr” kelimesi, büyük kitap anlamına geldiği gibi, aynı zamanda Tevrat’ın bölümlerinden her birisine verilen addır. Bkz: el-Mu’cemü’l-Vasît, s. 433.

Süleyman yalnız vaazlar ve hikmetten ibarettir. İsrailoğulları'nın kitapları, tevbe ve pişmanlık ve birtakım gaybi haberlerle doludur. İncil, Hz. İsa'nın başından geçenlerle, ahlâkî öğütlerle doludur. Fakat Kur'ân-ı Kerim, cevâmiu'l-kelimidir. Bu iki kapak arasında, ya öz olarak veya ayrıntılı bir şekilde her şeyden bahseder. Bundan dolayı Resûlullah, kendisine "cevâmiu'l-kelim" olan Kur'ân verildiğini ve bununla diğer peygamberlere fark attığını açıklıyor.

*Vasile b. Eska' (v.85) (r.anh) Resûlullah'ın şöyle söylediğini anlatıyor: "Bana Tevrat'a bedel, "Seb'-i Tival" verildi. ZEbûr'a bedel, diğer âyetlerden oluşan "Metin" verildi. İncil'e bedel, "Seb'-i Mesani" verildi. Mufassalat verildi. Bunlara ek olarak verildi." Buna göre, Tevrat-İncil-ZEbûr'da geçenler, Kur'ân'da vardır. Bunlarda yanlış ve tahrif edilmiş olanlar da Kur'ân'da doğru olarak geçer. Kur'ân, gerçekten cevâmiu'l-kelimidir. O'nun bir âyetinde, yüzlerce incelikler ve saklı manalar vardır.*²⁷²

Kur'ân'ın, kendisine nazire yapılamayacağı hususundaki meydan okumalarının; Kur'ân'ın tek i'câz noktası olmamasına rağmen manasındaki belâğat, nazmındaki cezâlet, lafzındaki fesâhat, üslûbundaki bedâ'at (parlaklık), vecâzet, selâset (akıcılık), gibi husûsiyetlerin tamamını birden ifade eden "lisan" (lûğavî i'câz; lâfız ve mânâ i'câzı) noktasında temerküz etmesi, konuyla ilgili âyetlerde dikkat çeken bir husustur.²⁷³ (İsra 17/88; Bakara 2/23-24; Hud 11/13; Yunus 10/38; Tur 52/34; Kasas 28/49-50 vd.) Halbuki Kur'ân'ın i'câz-ı ilmî, i'câz-ı teşrî'î gibi daha başka i'câz yönleri de vardır.²⁷⁴ Buna rağmen, Resûlullah'a muasır olan Kur'ân muârizları, dilde insanın çıkabileceği en yüksek dereceye çıkmış olmalarına rağmen, sözle muaraza ve karşılık yolunu değil, daha zor ve meşakkatli olan savaş, harp ve ölüm yolunu seçtiler.²⁷⁵ Muharebe gibi dehşetli, uzun bir yolu ihtiyar ettiler. Demek muâraza-i bi'l-huruf (harflerle karşılık verme) mümkün değildi, muhaldi. Onun için muharebe-i bi's-süyufa (kılıçla savaşmaya) mecbur oldular.²⁷⁶

²⁷² Süleyman, Nedvi, **Mûcizeleri ve Gaybi Dair Haberleriyle Hz. Muhammed**, Haz: Mehmet Yörük, 1. Baskı, Reha Kitabevi, İstanbul, 2004, s. 226-227, Terc: Mehmet Yörük. (Eserin mütercimi, kitabın 13. sayfasında, "Bu kitap Asr-ı Saadet diye bilinen bir eserin 3. cildinden özetlenmiştir. Mütercimi Ömer Rıza'dır." demektedir.)

²⁷³ Kılıç, **Mitoloji Kitab-ı Mukaddes ve Kur'ân-ı Kerim**, Nil Yayınları, İzmir, 1993, s. 198; Ayrıca bkz: Sadık Kılıç, **Kur'ân Dildeki Sonsuz Mûcize**, s. 66.

²⁷⁴ Cerrahoğlu, **Tefsir Usûlü**, s. 166; el-Kattan, **Ulûmu'l-Kur'ân**, s. 384-390.

²⁷⁵ Cerrahoğlu, **T. Usûlü**, s. 164; Sancak, **a.e.** s. 136; Kılıç, **a.g.e.** s. 65; el-Kattan, **Ulûmu'l-Kur'ân**, s. 373-374.

²⁷⁶ Nursi, **Külliyat**, s. 163.

Kur'ân'ın i'câzının, yani mu'cizevi oluşunun mânâsı, kulların tek tek veya topluca, Onun benzerini getirmekten âciz kalışlarının isbatı ve ortaya konulması demektir. İ'câz; benzerinin getirilemeyeceği konusunda meydan okuma (tehaddi), muhatapların karşılık vermesini gerektiren sebeplerin bulunması ve muarazaya bir maninin olmamasıyla gerçekleşir.²⁷⁷

VII. Resûlullah'ın Beyân Vasfı ve Sözlerinin Cevâmiu'l-Kelim Oluşu:

A. Hadîs, Kudsî Hadîs, Vahiy İlişkisi:

Hadîs, terim olarak, Hz. Peygamber'in, Kur'ân gerçeklerini açıklamak, anlatmak veya te'kid etmek ya da Kur'ân'ın sadece işaret etmekle yetindiği hususları iyice belirtmek (tafsil), veyahut da Kur'ân'ın hüküm koymadığı konuları hükme bağlamak için söylediği sözlerdir.²⁷⁸ İstilah olarak ise hadîs, söz, fiil, takrir, yaratılış ve huyla ilgili sıfat olarak Hz. Peygamber'e izafe edilen her şeydir.²⁷⁹ Hz. Peygamber'e izafe edilen hadîslere **merfu**, Sahabeye izafe edilenlere **mevkuf**, Tabiine izafe edilenlere ise **maktu** hadîs denir.²⁸⁰

Sözlükte “gizli ve süratli bir şekilde bildirmek, ilham etmek, ima etmek, fısıldamak” manalarına gelen **vahiy**,²⁸¹ Allah-u Teala'nın bildirmek istediği hidâyet ve talimatı, insanlar arasından seçtiği kullarına (peygamberlerine) alışılmış olmayan gizli (özel) bir yolla bildirmesidir.²⁸² Bu anlamda, Allah'ın Peygamberine vahyetmesine vahiy denildiği gibi, vahiy yoluyla bildirdiği şeylere (muha: vahyedilen şey) de vahiy denilmiştir. Kur'ân âyetleri gibi.²⁸³

²⁷⁷ Sancak, a.g.e. s. 134.

²⁷⁸ Çakan, *Anahatlarıyla Hadîs*, s. 18.

²⁷⁹ Uğur, *H. Terimleri Sözlüğü*, s. 110; Çakan, *Anahatlarıyla Hadîs*, s. 19; Karaman, *H. Usûlü*, s. 3; Çakan, *H. Edebiyatı*, s. 3; İbrahim Bayraktar, *Edebî ve İlmî Açından Hadîs*, Işık Yayınları, İzmir, 1993, s. 21; Koçyiğit, *H. Tarihi*, s. 10; Koçyiğit, *H. Usûlü*, s. 2; Subhi Salih, *Hadîs İlimleri ve Hadîs İstilahları*, s. 5; el-Kattan, a.g.e. s. 38; Ali Ünal, *Kur'ân'da Temel Kavramlar*, 2. Baskı, Nil Yayınları, İstanbul, 2003, s. 503; Nevevi, *Riyazu's-Salihin*, Terc: Heyet (M. Yaşar Kandemir, İ. Lütfi Çakan, Raşit Küçük), Erkam Yayınları, İstanbul, 2005, c.1, s. 14.

²⁸⁰ Koçyiğit, *H. Tarihi*, s. 10; Koçyiğit, *H. Usûlü*, s. 11.

²⁸¹ Uğur, *Hadîs Terimleri Sözlüğü*, s. 414; el-Mu'cemü'l-Vasît, s. 1018; Cerrahoğlu, *T. Usûlü*, s. 37; Muhsin Demirci, *Vahiy Gerçeği*, MÜİFAV Yayınları, İstanbul, 1996, s. 24; Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, s. 78; Keskiöğlu, a.g.e. s. 18; el-Kattan, a.g.e. s. 48; Ünal, a.g.e. s. 24; Necati Kara, *Kur'ân Sünnet Bütünlüğü*, İhtar Yayıncılık, Erzurum, 1995, s. 215.

²⁸² Demirci, a.e. s. 26; Çakan, *Anahatlarıyla Hadîs*, s. 16; Uğur, *Hadîs Terimleri Sözlüğü*, s. 414; Karaman, *H. Usûlü*, s. 9-10; Bayraktar, *Edebî ve İlmî Açından Hadîs*, s. 23; Kara, a.g.e. s. 215.

²⁸³ Uğur, *Hadîs Terimleri Sözlüğü*, s. 414; el-Kattan, *Ulûmu'l-Kur'ân*, s. 48.

Vahiy, iki kısımda mütalaa edilmiş ve, tamamen vahiy mahsulü olan Kur’ân-ı Kerim’e “*vahy-i metlûv*”; Resûlullah’ın sünnetinden ibaret olan türüne ise “*vahy-i gayr-i metlûv*” denilmiştir. Vahyin, hadîs ilmiyle olan ilgisi de bu noktadadır.²⁸⁴ Buna göre daha değişik bir tanımla vahiy, Yüce Allah’ın, Hz. Peygamber’in şahsında ve O’nun vasıtasıyla, olup bitene yaptığı lisani bir müdahaledir. Çünkü vahiy, Hz. Peygamber’in etrafındaki insanların yaşadıkları hayata, Yüce Allah’ın lisani bir müdahalesi yani, kelâm olarak ulaşmıştır.²⁸⁵

Kudsî hadîs ise, Kur’ân olmamak kaydıyla, Hz. Peygamber’in “*Allah buyurdu ki*” şeklinde başlayarak, Allah’a nisbet ettiği ve Hz. Peygamber’den Rabbi’ne izafe edilerek rivâyet edilmiş ve mânâsı Allah’tan, sözleri Resûlullah’tan olan hadîslere denir.²⁸⁶ Kudsî hadîslere, *rabbani* veya *ilahi* hadîs de denir ve genellikle Allah’a nisbet edilen lâfızlarla rivâyet edilirler.²⁸⁷

Resûlullah’tan (s.a.v.) sâdır olan şeyler ya tebliğ endeksli söz ve fiillerdir, ya da bunun dışındaki davranışlardır. Birinci kısım kesin vahiydir ve hatadan ve yanılmadan korunmuştur. Bu kısım, bazen onun ilahi bir vahiy olduğunu gösterir bir lafızla ve tahaddi ve i’câz ile gelir ki, bu Kur’ân’dır. Bazen de, i’câz ve tehaddi özelliği taşımayan bir tarzda gelir ki, bu da hadîs-i kudsîdir. İnen vahiyle birlikte, onun Allah-u Teala’ya ait olduğunu gösteren bir söz yoksa o, hadîs-i nebevîdir.²⁸⁸

²⁸⁴ Karaman, **H. Usûlü**, s. 9-10; Çakan, **Hadîs lerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları**, 3. Baskı, M.Ü.İ.F.A.V. Yayınları, İstanbul, 2000, s. 92; Uğur, **a.e.** s. 415; Yusuf el-Kardavi, **Sünneti Anlamada Yöntem**, 3. Baskı, Rey Yayıncılık, Kayseri, 1998 s. 49; İbrahim Cüçük, **Âyet ve Hadîs lerle Peygamberimiz**, 5. Baskı, Milsan A.Ş. İstanbul, 2006, s. 9; Abdülğani Abdulhalık, **Sünnetin Delil Oluşu (Hücciyetü’s-Sünne)** Terc: Dilaver Selvi, 2. Baskı, Şule Yayınları, İstanbul, 2003, s. 139; Bayraktar, **Edebî ve İlmî Açından Hadîs**, s. 23. Ayrıca bkz: Nevevi, **Riyazu’s-Salihin**, Terc: Heyet, c.1. s. 19. Not: Necati Kara’nın, Kur’ân Sünnet Bütünlüğü adlı eserinde Vahyin, metlûv ve gayr-i metlûv kısımları dışında bir üçüncü kısım olarak da içtihad (ve ma hüve bi menzileti’l-vahy=Vahiy makamında bulunan şey) eklenmiştir ki, bu durumda vahiy üç kısımda mütalaa edilmiş oluyor. Bkz: a.g.e. s. 216.)

²⁸⁵ Tahsin Görgün, **İlahi Sözün Gücü**, Gelenek Yayınları, 2003, s. 46-47.

²⁸⁶ Ahmed Naim, **Tecrid-i Sârih Tercemesi**, c. 11, s. 150; el-Kattan, **Ulûmu’l-Kur’ân**, s. 40; Çakan, **Anahatlarıyla Hadîs**, s. 22-23; Uğur, **Hadîs Terimleri Sözlüğü**, s. 188; Bayraktar, **Edebî ve İlmî Açından Hadîs**, s. 25; Çakan, **Hadîs lerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları**, s. 93; Özek, **Hadîs Ricali**, s. 15.; Kara, **Kur’ân Sünnet Bütünlüğü**, s. 217.

²⁸⁷ Subhi Salih, **Hadîs İlimleri ve Hadîs Istılahları**, s. 9; Uğur, **a.g.e.**, s. 188; Karaman, **H. Usûlü**, s. 10; Bayraktar, **a.g.e.**, s. 25; Özek, **a.g.e.**, s. 15.

²⁸⁸ Abdulhalık, **Sünnetin Delil Oluşu**, s. 131; Özek, **Hadîs Ricali**, s. 15; Koçyiğit, **Hadîs Usûlü**, s. 3; Bayraktar, **Edebî ve İlmî Açından Hadîs**, s. 26. Ayrıca bkz: Subhi Salih, **a.e.** s. 9; Ali Osman Koçkuzu, **Rivâyet İlimlerinde Haber-i Vahidlerin İtikat ve Teşri Yönlerinden Değeri**, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 1988, s. 41.

Kudsî hadîsler, bir taraftan Allah’a nisbet edilirken, diğer taraftan da Resûlullah’ın hadîsleri gibi kabul edilir.²⁸⁹ Kudsî hadîslerin kaynağını da bir anlamda vahiy oluşturur.²⁹⁰ Bu hadîslerde, kudsî alemin sırlarını taşıyan bir nefes, gayb aleminden bir nur ve taraf-ı ilahiden geldiği belli olan bir heybet vardır.²⁹¹

Kudsî hadîslerin Kur’ân’dan farkı, tilavetiyle ibadet olunmaz, –Kur’ân’ın tilavetiyle ibadet olunur–; hem manen hem de lafzen mütevâtir değildir, –halbuki Kur’ân, manen de lafzen de mütevâtirdir–; abdestsiz dokunulabilirler, –Kur’ân’a ise dokunulamaz–; mânâ olarak rivâyetleri caizdir, –ki, Kur’ân’ın manen rivâyeti caiz olmayıp, lafzen rivâyet edilmeleri gerekir–; tehatti ve i’câz yoktur,²⁹² –Kur’ân’da tehatti ve i’câz vardır–; kudsî hadîslerin içinde, Sahîh veya zayıf olanlar bulunabilir, –Kur’ân için zayıflık gibi bir şey düşünülemez–. Gerek Nebevî hadîsler, gerekse kudsî hadîsler, vahyin gayr-i metlûv kısmındandır.²⁹³ Ayrıca, Kur’ân’ın hem mânâsı, hem lafzı, hem de tertibi vahye dayanırken, kudsî hadîslerin yalnızca manaları kalbe ilham şeklindeki vahiy kabul edilir.²⁹⁴

Sünnetin vahiy mahsulü olup olmadığı meselesinde iki eğilim ağırlık kazanmıştır. Bunlardan birisine göre, sünnet de Kur’ân gibi vahiy kaynaklıdır. Diğerine göre ise sünnet, Hz. Peygamber’in kendi bilgi birikiminin, akıl ve tecrübesinin ve bunlara dayanarak Kur’ân’la ilgili yapmış olduğu yorumların bir ürünüdür. Yani vahiy kaynaklı değildir. Şurası bir gerçektir ki, İslam düşüncesinde sünnetin vahiy mahsulü olduğu düşüncesi, çoğunluğun düşüncesini ifade etmektedir. Bu düşünceye delil olabilecek verilerin başında, Hz. Peygamber’e Kur’ân’dan başka da vahiy geldiğini ifade eden²⁹⁵ ve O’na müstakil hüküm koyma yetkisi veren âyetler gelir.²⁹⁶ Ayrıca Resûlullah’ın bizzat kendi ifadelerinde de, Kur’ân

²⁸⁹ Uğur, **Hadîs Terimleri Sözlüğü**, s. 189; Subhi Salih, **a.e.** s. 10.

²⁹⁰ Uğur, **Hadîs Terimleri Sözlüğü**, s. 416; Subhi Salih, **a.e.** s. 10; el-Kattan, s. 54.

²⁹¹ Salih, Subhi, **a.e.** s. 9.

²⁹² Kastallânî’nin İrşâdü’s-sârî’inde belirttiğine göre İbnu’l-Müneyyir, Resûlullah’ın, kendisine cevâmi’u’l-kelim verilmiş olduğunu söylemekle, hiçbir Nebî’nin meydan okumadığı bir husus olan fesahat hususunda tehattide bulunduğunu (meydan okuduğunu) söylemektedir. (Bkz: İrşâdü’s-sârî, c. 15, s. 268.)

²⁹³ Çakan, **Anahatlarıyla Hadîs**, s. 24; Uğur, **Hadîs Terimleri Sözlüğü**, s. 189; Karaman, **H. Usûlü**, s. 9-10; Bayraktar, **Edebî ve İlmî Açıdan Hadîs**, s. 22-26; Kabakçı, **Kudsî Hadîs ler**, s. 11-12; Ayrıca bkz: Subhi Salih, **Hadîs İlimleri ve Hadîs İstılahları**, s. 247; el-Kattan, **a.g.e.** s. 41-42.

²⁹⁴ Uğur, **Hadîs Terimleri Sözlüğü**, s. 189; Cücük, **Âyet ve Hadîs lerle Peygamberimiz**, s. 10; Koçyiğit, **H. Usûlü**, s. 3; Subhi Salih, **Hadîs İlimleri ve Hadîs İstılahları**, s. 10. Ayrıca bkz: Nevevi, **Riyazu’s-Salihin**, c.1, s. 20, el-Kattan, **Ulûmu’l-Kur’ân**, s. 44.

²⁹⁵ Şura: 51; Bakara: 151.

²⁹⁶ Nisa: 65; Ahzab: 36; Nur: 51; A’raf: 157 gibi.

dışında vahiy aldığına dair bilgiler mevcuttur.²⁹⁷ Bu bilgiler ışığında ortaya, sünnetin vahiy mahsulü olduğu noktasında değil, sünnetin tamamının mı yoksa bir kısmının mı vahiy mahsulü olduğu noktasında bir problem çıkmaktadır. Bu noktada İslam alimleri çoğunluğu sünnetin kısmen vahye kısmen de Resûlullah'ın içtihadına dayandığını kabul etmişlerdir. Fakat meselede çok mühim bir nokta-i nazar da, Resûlullah'ın dini bir konuda yapmış olduğu içtihadında şâyet hata varsa, bunun vahiy ile tashih edilmesi, tashih edilmemişse, bunun da takrir-i vahy sayılması, dolayısıyla bütün sünnetin vahye dayanmış olması noktasıdır. Zaten vahy-i metlûv ve vahy-i gayr-i metlûv (veya vahy-i hafî) tasnifi de bu anlayışın bir neticesi olarak kabul görmüş olan bir tavsiftir.²⁹⁸ Ayrıca, bu noktada, vahyin de ilahi ve gayr-i ilahi vahiy olmak üzere iki kısımda mütalaa edilmesi²⁹⁹ ve her iki türe de Kur'ân âyetlerinde mevcut olan örnekler,³⁰⁰ sünnetin vahiy mahsulü olduğunu savunanların ellerini güçlendirmektedir. Zira, bu durum, vahyin yalnızca Kur'ân vahyinden ibaret olmadığının apaçık bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre hadîsler, diğer vahiy yollarıyla gelmiştir.³⁰¹

En geniş anlamıyla **sünnet**, dini hükümler koyması itibariyle geniş çapta vahye dayanır, ancak vahye dayanan sünnet, tabii olarak Kur'ân'dan farklıdır. Bazı alimlere göre, Hz. Peygamber'in bütün yaptıkları vahiy eseridir. Bazılarına göre ise, Hz. Peygamber, birtakım konularda kendi içtihadına göre hareket etmiştir. Sonuç olarak, Hz. Peygamber'in, birtakım görüşlerinden ashabıyla yaptığı istişareler sonucu vazgeçebilmesi gibi olaylar gözönüne alınarak, sadece dini bir esas vaz eden sünnet vahye dayanmaktadır denilebilir.³⁰²

²⁹⁷ Örneğin; Müslim, el-Hayz, 34'te (nr. 716), kendisine birtakım sorular soran bir yahudiye verdiği cevapları aslında kendisinin bilmediğini, fakat bu bilgilerin Allah tarafından bildirildiğini ifade buyurmaktadırlar. Yine; Ebû Davud, Edeb, 48'de de (nr. 4895), Allah'ın kendisine, insanların mütevazî olup kimsenin kimseye karşı bir tefahura girmemesini vahyettiğini söyler. Ayrıca, Müslim, Kitabü'l-İmare 117'de, (nr. 4880); Tirmizî, Kitabü'l-Cihad 32, (nr. 1712) ve Nesâî, Kitabü'l-Cihad 32'de (nr. 3155), Resûlullah (s.a.v.), bir soruya cevap veriyor; sorunun ne olduğunu tekrar sorduktan sonra, ilk verdiği cevabı değiştiriyor ve "Cibril bana böyle söyledi" diyor. Buna benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür.

²⁹⁸ Demirci, **Vahiy Gerçeği**, s. 171-174; Bayraktar, **Değişik Yönleriyle Hz. Peygamber**, Işık Yayınları, İzmir, 1994, s. 52; Çakan, **Hadîs lerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları**, s. 92; Bayraktar, **Edebî ve İlmî Açıdan Hadîs**, s. 24; el-Kardavi, **Sünneti Anlamada Yöntem**, s. 49.

²⁹⁹ Cerrahoğlu, **Tefsir Usûlü**, s. 37; Turgut, **T. Usûlü ve Kaynakları**, s. 79-80.

³⁰⁰ Zilzal, 4-5; Fussilet, 12; Nahl, 68-69; Enfal, 12; Maide, 111; Kasas, 7; Nisa, 162; Taha, 77; Şura, 51; Meryem, 10-11; En'am, 112 ve 121 vd.

³⁰¹ Bayraktar, **Edebî ve İlmî Açıdan Hadîs**, s. 24.

³⁰² Uğur, **Hadîs Terimleri Sözlüğü**, s. 369; Bayraktar, İbrahim, **Değişik Yönleriyle Hz. Peygamber**, s. 52; Ayrıca bkz: Çakan, **Hadîs lerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları**, s. 96.

Hız. Peygamber'in, vahiyle sürekli rezonans halinde bulunduğu ana fikrinden hareketle ele alınan řu yaklaşım da, O'nun (s.a.v.) akval, ahval ve etvarının (söz, hal ve tavırlarının) vahiy endeksli olduğunu ifade etmektedir:

*“Hız. Peygamber vahiy, üstün beşeri akıl ve nebevî akıl (peygamberlik birikimi/meleke-i nübüvvet) denilen üçlü bir yolla ilim elde etme imkanına sahip bulunmaktadır. Vahiy ile uzun zaman temas halinde olan ve beşeri aklın en üst seviyesinde bulunan Hız. Peygamber’de, **meleke-i nübüvvet denilen bir nebevî içtihad kabiliyet ve birikiminin oluşacağı muhakkaktır. Bu yetenek sayesinde O (s.a.v.), başkalarının intikal edemediğı birtakım ilahi gerçekleri kavrayıp en uygun ifade ve uygulamalarla insanlara anlatır. Sünnetin ulaşılabilir boyutu, başkalarının yorumlarından üstün oluşu, işte buradan kaynaklanmaktadır. Bu nebevî melekeye Kur’ân-ı Kerim, değişik kelime ve tabirlerle işaret buyurmaktadır: Zikir, hüküm, hikmet, şerh-i sadr, tefhim, ta’lim ve irae gibi kelime ve terimler bunlardandır. Hız. Peygamber’in, **ilahi iradenin beyânı niteliğindeki açıklamaları, ilahi anlatım ve denetim altındaki nebevî akıldan doğmaktadır, denilebilir.**”³⁰³***

Çünkü bir defa, Hız. Peygamber’in Kur’ân dışında vahiy alması gerekli hatta zorunludur. O’nun, konumu itibariyle, kendiliğinden dini bir asıl getirmesi mümkün değildir. Ancak, Resûlullah’ın din adına ortaya koyduğu şeylerin de vahiy kaynaklı olduğunu veya diğer bir ifadeyle, O’nun din adına Kur’ân’da olmayan birtakım esaslar da vaz’edebileceğini gösteren řu hadîs-i şerif meselenin tavrı açısından önemlidir:

Mikdam b. Ma’dikerib’den (87/706) rivâyet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuşlardır: *“Şunu kat’i olarak biliniz ki, bana Kur’ân-ı Kerim ve onun bir misli daha verilmiştir. Karnı tok bir halde koltuğuna oturarak: ”Şu Kur’ân’a sarılınız; bunda helal olarak ne görmüşseniz onu helal kabul ediniz, neyi de haram görmüşseniz, onu haram biliniz.” diyecek bazı kimseler gelmek üzeredir. Şüphesiz ki, Allah Resulü’nün haram ettiği şey, Allah’ın haram ettiği şey gibidir.*”³⁰⁴ Ayrıca, Kur’ân’ın ifadesiyle, Allah O’na kitaptan başka bir de hikmet indirmiştir (Al-i İmran: 164; Nisa:113) ve Resûlullah, bağı olduğı yüce makamın gözleri önündedir (Tevbe:43). Bütün bunlar, Hız. Peygamberin sünnetinin özünü teşkil eden uygulamalarının ve bazı sözlerinin vahiy kaynaklı olduğunu gösteren açık

³⁰³ Nevevi, **Riyazu’s-Salihin**, Terc: Heyet, c. 1, s. 19.

³⁰⁴ **Ebû Davud**, Sünnet, 6 (nr: 4604-4605). Benzer anlamlı hadîs ler için bkz: Müslim, İmare, 33, (nr. 4749); Tirmizî, İlm, 10, (nr: 2663-2664) vd.

delillerdir.³⁰⁵ Fakat aynı âyette geçen hikmet kelimesinden yola çıkarak, Subhi es-Salih gibi bazı alimler, sünnetin vahy olarak kabul edilmesinin mübalağa olduğunu ifade etmişler ve ilahi vahy ile hadîslerin ayrı mütalaa edilmesi gerektiğini söylemişlerdir.³⁰⁶ Fakat bu fikri savunan kişilerin sarîh konuşmamakla beraber, bazen bu görüşlerinin aksi kanaatler izhar ettikleri de görülebilmektedir.³⁰⁷ Resûlullah'ın, taabbudi hükümlerde içtihad edebilmesi için kendisine verilen izin de aynı şekilde vahiy yoluyla gelmiş olup, hevadan bir konuşmaya tabi değildi.³⁰⁸ Vahyin bir kısmının hem manen, hem de lafzen, bir kısmının da sadece manen gönderilmesi, ümmet için bir rahmettir. Çünkü Kur'ân gibi hepsinin lafzı da Allah'tan olsaydı, aynen (kelimesi kelimesine) belenmesi ve öylece nakledilmesi gerekirdi. Bunda ise, özellikle ilk devirler için büyük zorluklar olduğu ortadadır.³⁰⁹

وما ينطق عن الهوى ان هو الا وحي يوحى âyet-i kerimesindeki “hüve” lafzının

Kur'ân'a raci olduğu söylenmiştir. Ancak, başka mânâya ihtimali de mümkündür, zira “nutk”, mücerred konuşmaya denir. Kur'ân'ı kıraat eden kimse için ينطق yani konuşuyor denilmez. Bu karine ile, zamirin *nutka* ait olduğundan hareketle, “Allah Resulü'nün konuştukları vahye dayanır” manasına kolayca varmak mümkündür. Ancak, Hz. Peygamber'in bütün yaptıklarının ve söylediklerinin vahiyden kaynaklandığını söylemeye imkan yoktur. Fakat, sünnetin bir dini emir veya nehiy getiren (hüküm koyan) kısmının vahye dayandığını söylemek yerinde olur.³¹⁰ Bunun misallerini, Resûlullah'a sorulan birtakım sorular karşısında hemen cevap vermeyip bir süre bekledikten sonra, Kur'ân vahyinin dışında gelen bir bilgiyle sorulan sorulara verdiği cevaplarda açıkça görmek mümkündür. Zira, verdiği cevap, bir âyet değildir, fakat kendine ait cümleler olmasına rağmen, kendi şahsına ait

³⁰⁵ Çakan, **Hadîs lerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları**, s. 92; Abdulhalık, **a.e.** s. 132; Uğur, **H. Terimleri Sözlüğü**, s. 415; Koçkuzu, **Rivâyet İlimlerinde Haber-i Vahitlerin İtikat ve Teşri Yönlerinden Değeri**, s. 40; Koçyiğit, **H. Tarihi**, s. 13; Koçyiğit, **H. Usûlü**, s. 2-3; Not: Konuyla ilgili olarak Subhi es-Salih'in şu ifadelerini zikretmekte fayda vardır: “Mütehassıs İslam alimlerinin ekserisi, âyetteki hikmet kelimesiyle Kur'ân-ı Kerim'in kastedilmediği ve fakat Hz. Peygamber'in kavli ve fiili sünnetinden başka bir şey olmayan, Allah'ın, Resulü'ne bildirdiği şeri'at hedeflerinin, talimat ve sırlarının mecmuundan ibaret bulunduğu kanaatindedirler. Allahu a'lem, burada hikmetten maksat sadece Resûlullah'ın sünnetidir demek caiz değildir; zira hikmet, Kur'ân-ı Kerim'le birlikte bu vasfı taşır.” (Bkz: Subhi Salih, , **Hadîs İlimleri ve Hadîs İstılahları**, s. 247-248.)

³⁰⁶ Subhi Salih, , **Hadîs İlimleri ve Hadîs İstılahları**, s. 247.

³⁰⁷ Koçkuzu, **a.g.e.** s. 41.

³⁰⁸ el-Kardavi, s. 50; Bayraktar, **Edebî ve İlmî Açıdan Hadîs** , s. 145-146.

³⁰⁹ Karaman, **Hadîs Usûlü**, s. 11.

³¹⁰ Uğur, **Hadîs Terimleri Sözlüğü**, s. 415; Cücük, **Âyet ve Hadîs lerle Peygamberimiz**, s. 9; Koçyiğit, **Hadîs Tarihi**, s. 11; el-Kardavi, **Sünneti Anlamada Yöntem**, s.317.

bir fikir yürütme de değildir. Bu ise, dine taalluk eden meselelerdeki sünnetin, vahiyden kaynaklanmasından başka bir şey değildir.³¹¹ Zemahşeri (538/1143), Kurtubi (671/1272) ve Fahrüddin er-Râzî de aynı görüştedir.³¹²

Mennâ Halil el-Kattan'ın te'lif ettiği ve Arif Erkan'ın tercüme ettiği Ulûmu'l-Kur'ân adlı eserde, hadîslerin de vahiy olduğuna dair serdedilen görüşleri, tercümedeki orijinalliği muhafaza için, aynen iktibas ediyoruz:

*“Nebevî hadîs **“tevkîfî”**³¹³ yani Resûlullah'ın içeriğini vahiyden alıp, insanlara kendi sözleriyle beyân ettiği (kudsî) hadîsler; ve **“tevfikî”** yani Resûlullah'ın Kur'ân'ı anlamak sûretiyle veya teemmül ve ictihad ile istinbat ettiği hadîsler olmak üzere iki kısma ayrılır.*

***Tevkîfî (kudsî)** hadîslerin, kavram ve içeriği her ne kadar Allah'a nisbet edilse de, kelâm olması bakımından Resûlullah'a nisbet edilmeye daha uygundur. Çünkü kelâm, her ne kadar mânâsı başkasından alınsa da, söyleyene nisbet edilir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim de, Hz. Musa, Fir'avn ve daha başka kimselerden, onların sözlerinin kavram ve içeriğini, lafızlarından başka lâfızlarla ve üslûblarından başka üslûblarla nakledip, bunu onlara nisbet etmiştir.*

***Tevfikî (Nebevî)** hadîslere gelince, ictihad yoluyla olan istinbatı kısım eğer doğru olursa, ilahi vahiy onu ikrar eder (doğrular) ve eğer onda cüz'i bir hata vaki olmuş ise, doğrusu vahiy ile bildirilir. Bu kısım, kesinlikle Allah'ın kelâmı değildir.*

Buna göre, hadîslerin her iki kısmıyla da tamamen vahye dayandığı söylenebilir.

وما ينطق عن الهوي ان هو الا وحي يوحى

“O kendi arzusuna göre konuşmaz, O (bildirdikleri) vahyedilenden başkası değildir. (Necm: 3-4)

Kudsî hadîsin mânâsı Allah katından olup, Yüce Allah onu vahiy biçimlerinden biriyle Resulüne eriştirir. Onun lâfızları ise Resûlullah'ın kendisindendir. Tercih edilen kav

³¹¹ Uğur, **Hadîs Terimleri Sözlüğü**, s. 416; el-Kardavi, **Sünneti Anlamada Yöntem**, s. 318.

³¹² Kara, **Kur'ân Sünnet Bütünlüğü**, s. 220.

³¹³ Aynı ifade için bkz: Salih, Subhi, **Hadîs İlimleri ve Hadîs İstılahları**, s. 247; Draz, s. 26.

budur. Bu durumda onun Allah’a nisbeti, lafızlarından dolayı bir nisbet değil, kavram ve içeriğinden dolayı bir nisbettir. Eğer onun lafzı da Allah katından olsaydı, bu durumda onunla Kur’ân arasında, üslûbuyla meydan okunması ve tilavetiyle ibadet edilmesi bakımından hiç fark olmazdı.

*Nebevî hadîsin de mânâsı vahyedilmiş olup lafzı Resûlullah’tan olmasına rağmen, ona da “kudsî” denilmemesinin sebebi; “kudsî” olarak adlandırılan hadîslerde, Resûlullah’ın “Allah buyurdu ki” gibi ifadeleriyle, sözün Allah’a nisbeti üzerinde **şer’i nass varid olmasına karşılık, bu durum Nebevî hadîsler için sözkonusu olmamıştır. Bunlardan her birinde anlam ve içeriğin vahiy ile (yani tevkîfî olarak) bildirilmiş olması da; ictihad ile (yani tevfiği olarak) istinbat edilmiş olması da caizdir. Eğer bizim tevkîfî vahyi ayırt edebilecek delilimiz olsaydı, onu da “kudsî” diye adlandırırdık.**”³¹⁴*

İslam alimlerinin ekseriyetine göre, sünnetin tamamı vahiy kaynaklı değildir. Onun bir kısmı vahye dayalı iken, bir kısmı da Resûlullah’ın kendi içtihatlarından ibarettir. Ancak O’nun (SAV) bu içtihatlarının dinle ilgili olanları da, eninde sonunda vahyin onayından geçmiş, yanlış bir durum sözkonusu ise, hemen tashih görmüştür. Dolayısıyla, isabetsiz bir içtihad varsa tashih edilmiş, isabetli olanlar ise vahyin takririne mazhar olmuştur. Bu durum ise, sünnetin tamamının vahye dayandığını söyleyenler ile, bir kısmının vahye dayandığını, bir kısmının ise Resûlullah’ın içtihadına dayandığını savunanların görüşlerini aynı düzeye getirmektedir. O halde, sünnet de vahiy kaynaklıdır demek, hatalı bir yol olarak görülmemelidir.³¹⁵

Kitab ile sünnetin ortaya koydukları hükümler açısından eşdeğer oldukları da söylenmiştir.³¹⁶ Buna göre, haber-i ahadın delaleti kat’i, Kur’ân’ın delaleti zanni ise, ikisi denkleştir. Zira sünnetin sübutu zanni olabilmesine rağmen, Kur’ân’ın kat’idir. Bu durumda, ortada bir sebep yokken, birini diğerine takdim caiz olmaz. Bilakis, tercih delillerine bakılır ve te’vil yoluna gidilir.³¹⁷ İbn Hazm’a (456/1063) göre, “Allah’tan oluşları ve kendilerine

³¹⁴ el-Kattan, **Ulûmu’l-Kur’ân** s. 42-44; Ayrıca bkz: Draz, **a.g.e** s. 26-29.

³¹⁵ Demirci, **Vahiy Gerçeği**, s. 176; Ayrıca bkz: Çakan, **Hadîs lerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları**, s. 93; Koçyiğit, **Hadîs Tarihi**, s. 15; Koçyiğit, **Hadîs Usûlü**, s. 4-6; el-Kattan, s. 54.

³¹⁶ Abdulhalık, **Sünnetin Delil Oluşu**, s. 326; Kara, **Kur’ân Sünnet Bütünlüğü**, s. 279. Ayrıca bkz: Koçyiğit, **Hadîs Usûlü**, s. 6.

³¹⁷ Kara, **a.g.e.** s. 279.

uyulma yönünden kitab ve sünnet birdir.”³¹⁸ Hatta O’na göre sünnet, gayr-i metlûvv vahiy olmasının yanısıra, aynı zamanda el-vahyü’l-makru (okunan vahiy) olarak da isimlendirilir.³¹⁹

Kudsî ve bazı Nebevî hadîslerin de vahye istinad etmeleri itibariyle, Kur’ân gibi mütalaa edilebileceği düşüncesiyle, Kur’ân’ı o nevi vahiylerden ayırt edebilmek için, tarifinde de bu maslahat gözetilegelmiştir. Buna göre Kur’ân: “*Hz. Muhammed’e (s.a.v.) vahiy yoluyla indirilmiş, mushaflarda yazılmış, tilavetiyle amel (taabbüd) olunan mu’ciz Kelâmullah’tır.*” şeklinde tarif edilir.³²⁰ “İndirilmiş” (münzel) kaydı ile, Allahü Teâlâ’nın yalnız kendi bildiği ya da meleklerine (insanlardan birine indirmeleri için değil de amel etmeleri için) telkin ettiği ilahi kelâm konu dışı bırakılır. Çünkü Allah’ın her kelâmı münzel değildir, hatta münzel olanı çok az kısmını teşkil eder.³²¹ Nitekim Kehf Sûresi’nin 109. âyetinde şöyle buyurulmaktadır: “De ki: Rabbimin sözlerini yazmak için bütün denizler mürekkep olsaydı, hatta onun bir mislini de takviye gönderseydik, bu denizler tükenir, Rabbinin sözleri yine de bitmezdi.” Ayrıca bu hakikat Lokman Sûresi’nin 27. âyetinde de ifade buyurulmuştur. Buna göre, yukarıda da ifade edildiği gibi, vahy-i ilahinin tamamı münzel olmadığı gibi, münzel olanların tamamı da tilavetiyle taabbüd olunan türden değildir. Dolayısıyla, Resûlullah’ın sözleri (hatta hadîs-i kudsîler de) vahy-i ilahi olma, ya da onun kontrolünden/onayından geçmiş olma noktasında, Kur’ân vahyinden teşri’deki yeri açısından farkı olmamasına rağmen, kelâm-ı ilahi olarak vasıflandırılmazlar. Yoksa, şer’-i şerif nazarında Kur’ân seviyesinde ihtiram görmeleri gerekirdi ki, bunu iddia eden de yoktur.³²²

Buraya kadar zikredilen görüşler neticesinde, üç eğilim ortaya çıkıyor: a) Sünnetin de Kur’ân gibi vahiy olduğu; b) Sünnetin vahiy olmadığı; c) Bu ikisi arasında mutedil olanlar. Fakat, bunlardan birincisini savunanların fikirleri “*Hadîs Kur’ân demektir.*” anlamına gelmediği gibi, ikincisini savunanların görüşleri de “*Hadîslerde vahiy kokusu sezilmez.*” anlamına gelmez. Muhammed Hamidullah, “*Kur’ân’a nazaran Hz. Peygamber her ne söylediye ilahi vahiy üzerine söyledi. Bununla beraber bütün söylediklerinin namazda*

³¹⁸ Koçkuzu, a.g.e. s. 36.

³¹⁹ Koçkuzu, a.e. s. 40.

³²⁰ Draz, a.g.e. s. 25; Cerrahoğlu, T. Usûlü, s. 34; el-Kattan, a.g.e. s. 34; Ünal, Kur’ân’da Temel Kavramlar, s. 17; Kara, Kur’ân Sünnet Bütünlüğü, s. 14, 216.

³²¹ Draz, a.g.e. s. 25; el-Kattan, a.g.e. s. 34.

³²² Draz, a.g.e. s. 26-27.

okunmasını emretmedi. Buradan vahy-i metlüvv ile vahy-i gayr-i metlüvv arasındaki fark anlaşılmış olur.” demektedir.³²³

B. Resûlullah’ın Vahiy ile Müeyyed Oluşu:

Ayrı bir husus olarak da, Resûlullah’ın, Peygamberliğinin bir gereği olarak, unutma ve yanılma gibi birtakım menfî örnekler de vermiştir ki, bu da bizim için büyük bir lütuf ve bereket kaynağı olup, sünnet hamulemiz için fevkalade bir zenginliktir. Bazı kimseler, “O da bizim gibi bir insandır ve hata edip yanılabilir; dünya işlerini bizim kadar iyi bilemez...” vs gibi, uygunsuz kanaatler belirtmekte ve ibadetle ilgili olmayan sözlerinde hikmet aramamak gerektiğini söyleyebilmektedirler. Halbuki, İslam’da dini yönü olmayan ve ibadet sayılmayan bir amel yoktur. Şu dinidir, şu da gayr-i dinidir diye kesin hatlarla ayırabileceğimiz bir fiilimiz yoktur.³²⁴

Peygamberler’in bazı kereler yanılacaklarına dair bir inanç, getirdiklerinin tamamından şüpheye düşmek demektir. Çünkü, hangisinde yanılıp, hangisinde isabet ettiğine dair kesin bir kanaat ortaya koymamıza vesile olacak hiçbir mi’yar mevcut değildir. Bu yüzdendir ki, Hz. Peygamber’in söz ve fiillerinde sıdkı esas almak, usûl-ü fikhın temel prensiplerinden biri olmuştur.³²⁵ Kaldı ki, ulema beyinde kabul görmüş bir prensiptir ki; “Hasenatü’l-ebrar seyyiatü’l-mukarrebîn.” Bu düstura göre, “ebrar” denen ve mertebece avamın çok üstünde olan kimselerin hasenatı bile, Peygamberler seviyesinde seyyiat addedilir.³²⁶ Kaldı ki, Resûlullah’ın dini bir mesele de olsa unutmasının veya yanılmasının, “yeni bir sünnet koyma” hikmetine mebni olduğu da, gelen bazı rivâyetlerle bildirilmiştir. Nitekim “*sehiv secdesi*” Resûlullah’ın sehvi üzerine teşri’ olunmuştur.³²⁷ O’nun unutma ve yanılmaları, bir kısım ahkâmın gelmesine ve ümmetin başına gelebilecek muhtelif hallere terttüb edecek hükümlerin şekillenmesine imkan ve zemin hazırlamıştır. Bu açıdan Nebvî

³²³ Koçkuzu, a.g.e. s. 43. Hz. Peygamber’in, Kur’ân dışında söylediklerinin vahiy olup-olmadığı konusundaki çağdaş tartışmalar hakkında geniş bilgi için bkz: İbrahim Hatiboğlu, **Çağdaşlaşma ve Hadîs Tartışmaları** (Hint Alt Kıtası, Mısır ve Türkiye’de Hadîs Tartışmaları), 1. Baskı, Hadîs evi Yayınları, İstanbul, 2004.

³²⁴ İbrahim Canan, **Peygamberimizin Yanılmaması Meselesi**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2006, s. 8-9.

³²⁵ Canan, a.g.e. s. 19.

³²⁶ Canan, a.e. s. 53-54; el-Kardavi, **Sünneti Anlamada Yöntem**, s. 48. Ayrıca bkz: Elmalılı M. Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur’ân Dili**, Feza Yayıncılık, İstanbul, ts. c. 7, s. 290.

³²⁷ Canan, a.e. s. 36-37.

unutma ve hatalara, “İslam’ı tekmile yönelik İLAHÎ organizasyonlar” nazarıyla bakılabilir. Zira, eğer bir hata vaki olursa, bu ila nihaye devam etmeyip vahiy ile hemen tashih edilir³²⁸

Netice olarak, İslam uleması, Resûlullah’ın tebliğle ilgili sözlerinde ne kasden, ne amden, ne sehven, ne galatan ve gafleten, hak olmayan bir şey söylemeyeceğinde icma etmişlerdir.³²⁹ Çünkü O (SAV), vahiy ile müeyyedir ve sehvinde bile bin hikmet gizlidir. O’nun sehven yaptıkları bile *vahiy kontrolünde* yaptırılmıştır. Resûlullah’ın “unutma” “sehv” “gaflet” gibi beşeri hallerinin bir tesadüf ve rastgelelik olmayıp, şeri’atın tebliğ, tesbit, ikmal ve inkişafında yer verilen semavi menşeli, güdümlü, kasıtlı, çok gayeli bir strateji, bir teknik, bir metod olduğu kabul edilince, hurma ağaçlarının aşılınması meselesiyle ilgili hadîsenin, birçok meselede Resûlullah’a yöneltilen “Bu şahsi reyiniz mi?” şeklindeki sorunun, ağaçları aşılama konusunda sorulmamasından dolayı, bu stratejide bir ilk olduğu kanaati kuvvet kazanmaktadır.³³⁰ Abdullah b. Amr’dan rivâyet edildiğine göre O (r.a.), Resûlullah’tan duyduğu herşeyi yazar ve Kureyşliler buna tepki göstererek, Resûlullah’ın gerek kızgın bir durumda, gerekse de sükunet hallerinde konuşan bir insan olmasına rağmen her söylediğinin yazılmaması gerektiğini söylemeleri üzerine, yazmaktan vazgeçer ve durumu Resûlullah’a arzeder. Resûlullah ise, eliyle ağzına işaret ederek, “*Yaz, nefsim kudret elinde olan Allah’a yemin ederim ki, buradan haktan başka bir şey çıkmaz.*” buyurur.³³¹

Sahîh bir habere göre birisi Resûlullah’a şöyle bir soru sorar: “Eğer Allah yolunda öldürülürsem, günahlarım silinir mi?” Resûlullah (s.a.v.): “Eğer sabırla, ecrini sadece Allah’tan umarak, kaçarken değil, ilerlerken Allah yolunda öldürülürsen evet!” diye cevap verdi. Sonra da o kişiye dönerek: “Ne demiştin?” buyurdular. Adam sorusunu tekrar edince de, “Eğer borç hariç, sabırla, ecrini sadece Allah’tan umarak, kaçarken değil de ilerlerken öldürülürsen evet. Cebrail bana böyle söyledi.”³³²

Enfal sûresi 7. âyetinde, Bedir savaşı öncesinde iki taifeden (Kureyş kervanı veya müşrik ordusu) birinin Resûlullah’a va’dedildiği ifade edilmektedir. Bu ilahi va’de dair, daha

³²⁸ Canan, **Peygamberimizin Yanılmaması Meselesi**, s. 92. Not: Enfal: 67 ve Tevbe: 43 konuya misal teşkil eden âyetlerdendir.

³²⁹ Canan, **a.e.** s. 23; Geniş bilgi için bkz: Abdulhalık, **Sünnetin Delil Oluşu**, s. 131-141.

³³⁰ Canan, **a.e.** s. 56-57.

³³¹ **Ebû Davud**, İlim, 3 (nr. 3647); **Dârimî**, Mukaddime, 43; **Müsned-i Ahmed**, c. 2, s. 162, 192.

³³² **Müslim**, İmare, 117; **Tirmizî**, Cihad, 33; **Nesâî**, Cihad, 32.

öncesine ait bir âyet olmadığına göre, bu durum da Hz. Peygamber'in Kur'ân dışında da vahye muhatap olduğuna delalet etmektedir.³³³

Nisa Sûresi'nin 59. âyetinde geçen ve ihtilafa düşülen bir hususun Allah'a ve Resulüne götürülmesini emreden ifadelerden "sünnete başvurmak" anlamı çıkmaktadır. Çünkü O'na (SAV) öğreten Allah olduğu için, Resûlullah'ın koyduğu hükümler de Allah'ın koyduğu hükümler gibidir. Bu sebeple, sünnetin Allah tarafından emredildiği söylenebilir. Buna delil, A'raf Sûresi'nin 157. âyetidir: "...O Peygamber onlara ma'rufu emreder, münkerden yasaklar, temiz şeyleri helal kılar ve pis şeyleri haram kılar."³³⁴ Binaenaleyh, bir diğer nokta da, "*sünnetin Kur'ân üzerine hüküm koyması*" meselesidir ki; Şatıbi'ye (790/1388) göre bu ifade, Kitab'ın bir kenara konularak, sünnetin O'nun önüne geçirilmesi demek değil, bilakis **sünnette anlatılan şeylerin de, Kur'ân'ın muradı** olduğu anlamındadır. Mesela İmam Malik bir âyetin manasını açıklasa ve biz de gereğince amel etsek, sonra da "Allah'ın sözüyle amel ettik." demek yerine, "İmam'ın sözüyle amel ettik." desek doğru olmaz.³³⁵

Kur'ân'da Beyt-i Makdis'e yönelmeyi emreden herhangi bir âyet yoktur. Kibleye dair gelen âyetler (Bakara: 142-144), sadece Kabe'ye yönelme hükmünü ortaya koymuştur. Bu durum ise, Hz. Peygamber ve ashabının, hakkında Kur'ân âyeti bulunmayan bir hükümle amel ettiklerini ve bu amelin kendilerine vacib ve hak olduğunu göstermektedir. Onların bu amelini tamamiyle sırf kendi içtihadlarına hamletmek de doğru değildir. Çünkü akıl, herhangi bir kibleye yönelmenin vacib olmasına, kendi hesabıyla bir yol ve gerekçe bulamaz. Şu halde, Beyt-i Makdis'e yönelmek, Kur'ân vahyi dışında bir vahiyle olmuştur. Bu durum da, Resûlullah'ın Kur'ân dışında da vahiy aldığına bir delil teşkil etmektedir.³³⁶ Bu noktada örnekler çoğaltılabilir.³³⁷

³³³ Mustafa Ertürk, **Metin Tenkidi**, Fecr Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2005, s. 191.

³³⁴ Cücük, **Âyet ve Hadislerle Peygamberimiz**, s. 7. Ayrıca bkz: Nevevi, **R. Salihin**, c. 1, s. 19-27.

³³⁵ Abdulhalık, **Sünnetin Delil Oluşu**, s. 333. Not: İmam Beyzavi de tefsirinde, O'nun her konuştuğu vahiy değil; fakat vahiy iledir, yani vahiy kontrolündedir, demek sûretiyle bu manayı ifade ediyor. (Bkz: Tefsiru'l-Beyzavi, Dersaadet Kitabevi, İstanbul, c. 2, s. 438.)

³³⁶ Abdulhalık, **a.e.** s. 133; Kara, **Kur'ân Sünnet Bütünlüğü**, s. 217. Ayrıca bkz: İsmail Hakkı Ünal, **Ebû Hanîfe'nin Hadîs Anlayışı ve Hanefî Mezhebi'nin Hadîs Metodu**, DİB Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2001, s. 213.

³³⁷ Detaylı bilgi için bkz: Mustafa Ertürk, **Metin Tenkidi**, s. 189-200.

İbn Hazm, Hicr Sûresi'nin 9. âyetinde³³⁸ geçen *zikr* kelimesinin Kur'ân'a hasredilemeyeceğini, hasredenlerin de delillerinin olmadığını savunur ve şöyle der: “Zikr, Allah'ın Kur'ân'dan ve Kur'ân'ı açıklayan ve vahiy olan sünnetten nebisine inen her şeye verilen bir isimdir. Zira Allah-u Teala, ‘(Onları) açık delillerle ve kitaplarla (gönderdik), sana da zikri indirdik ki, kendilerine indirileni insanlara açıklayasın, ta ki düşünüp öğüt alsınlar.’ âyetiyle, Resûlullah'ı Kur'ân'ı açıklamaya da memur kılmıştır.” Buna göre zikr, Kur'ân'ın dışında gelen vahiylerin adıdır denilebilir. Zaten birçok alim, hadîslerin de vahiy yollarından biriyle geldiğini kabul etmektedirler.³³⁹

Al-i İmran: 31; Nisa: 59, 65, 80; A'raf: 158; Enfal: 24; Nur: 47, 48, 51, 54, 63; Ahzab: 21, 36; Haşr: 7; âyât-ı kerîmeleri de, sünnetin önemine, delil oluşuna ve aynı zamanda da *vahyin sünneti te'yîd ettiğine*, ona zahîr olduğuna, dolayısıyla da Hz. Peygamber'in *fem-i güherlerinden sâdır olan her sözün vahiyle müeyyed oluşuna* çok açık bir şekilde delalet etmektedirler. Biz burada sünnetin ahkama delaletini incelemediğimiz için, saded dışı olmasından dolayı, konumuzla ilgili olan noktaya işaret etmekle yetiniyoruz.

C. Resûlullah'ın Belâğat ve Fesâhati:

Resûlullah'ın yaşadığı dönemde Araplar, edebiyatta o derece ileri idiler ki, belâğat silahı ile akılları aldatıyorlar, azizleri zelil, korkakları cesur, nakısları kamil yapıyor ve meşhurları unutulmaya mahkum edebiliyorlardı. Dahası Araplar, Arapça konuşmayı hakir görüyorlar ve sadece Arap olmayanlara değil, neseben Arap bile olsa, sözünü düzgün ve belîğ olarak ifade edemeyen herkes için kullanıyorlardı. Hatta bir bedevinin, gramer hatası yaptığı için çocuğuna dayak attığına dair rivâyet, dönemin karakteristiğini yeterince yansıtmaktadır.³⁴⁰ Fakat, dönemin araplarının tek mahir olduğu konu neredeyse yalnızca edebiyattı dense sezadır.³⁴¹

Şüphesiz ki Hz. Peygamber, pürüzsüz ve düzgün ifade üslûbları kullanma açısından, söze büyük önem veren bir toplumda doğmuş, büyümüş ve Nübüvvetle vazifelendirilmiştir. Henüz yabancılarla karışmamış olan Araplar, dilde vecîz, kısa ve öz olmayı belâğattan sayar,

³³⁸ “O zikri biz indirdik ve Onun koruyucusu da elbette biziz.”

³³⁹ Kara, *Kur'ân Sünnet Bütünlüğü*, s. 218-219.

³⁴⁰ Canan, *Peygamberimizin Tebliğ Metodları*, c. 1, s. 305-306.

³⁴¹ Canan, *a.e.* c. 1, s. 308; Keskiöglü, *Kur'ân-ı Kerim Bilgileri*, s. 187.

lüzumsuzca uzatılan sözü sıkıcı bulurlardı. Hz. Peygamber, işte böyle bir toplumun içerisinde, sözü en fasîh ve tatlı, kelimeleri en sağlam, lehçesi en açık ve hitabeti en iyi olanıydı.³⁴²

Arapça'nın genişlik ve zenginliği konusunda söylenilen; "Bu dili ancak bir peygamber tam olarak bilebilir." sözünde de ifade edildiği gibi, O (SAV) bütün Arapça'ya tam olarak vakıftı. Hz. Peygamber'in ümmiliğine ve herhangi bir kimseden ders almamış olmasına rağmen, Arab'ın en fasîhi oluşu, bu mevhibenin O'na Allah tarafından verildiğine delalet eder. O'nun kullandığı lâfızlar vahiy olmasa da, manaları vahiy olan ifadelerin elbiseleriydi.³⁴³

Resûlullah, az konuşurdu. Mübarek konuşmaları, ipe geçirilmiş inci taneleri gibi intizamlıydı. O (S.A.V) herkesten daha vecîz konuşur fakat, vecîzlikle birlikte, istediği bütün manaları konuşmasına sığdırırdı.³⁴⁴ Zaten O (s.a.v.) şöyle buyurmuyor mu: "Ben Arabın en fasîhiyim."³⁴⁵ "Ben Nebiyim, asla yalan söylemem. Ben Abdü'l-Muttalib'in oğluyum. Ben Arab'ın en fasîhiyim. Kureyş'te doğdum, Sa'd b. Bekr kabilesinde büyüdüm."³⁴⁶ Uzunuyla kısasıyla, Nebi (SAV)'den Sahîh olarak nakledilen sözler, söyleniş, anlam, kapsam, şekil, fikir ve üslûb olarak, insanlığa ait olan beyân ve belâğatın zirvesini temsil eder. O'na ait olan sözün harf sayısı az, manaları çok, san'atı üstündür. O, açıklanması gereken yerde uzun, kısa tutulması gereken yerde ise kısa bir üslûb kullanmıştır. Yabancı ve garip kelimeleri terketmiş, amiyane ifadelerden yüz çevirmiştir. O, ancak bir hikmet mirasından konuşmuştur. Ve O, sertlikle tatlılığı, güzel anlatımla sözcüklerin azlığını birarada toplamıştır. İnsanlar, O'nun sözünden daha yararlı, daha doğru, daha ölçülü, daha açık ve içeriği daha belirgin başka bir söz işitmemişlerdir. Nasıl ki Kur'ân öylesine eşsiz ve mu'ciz ise, Resûlullah'ın sözleri de öyledir. O sözler, beşeriyet belâğatının zirvesidir ve bundan ötesi de insanların boylarını aşar.³⁴⁷

³⁴² Sancak, **Hz. Peygamber Devrinde Şiir**, s. 193; Bayraktar, **Edebî ve İlmî Açından Hadîs**, s. 17 ve 31; Adem Dölek, **Hadîslerde Teşbih ve Temsiller**, Akademi Yayınları, İzmir, 2006, s. 25.

³⁴³ Sancak, **Hz. Peygamber Devrinde Şiir**, s. 195-196.

³⁴⁴ Gazali, **İhya-u Ulûmi'd-Din**, Terc: Mehmed A. Müftüoğlu, Tahk: A. Fikri Yavuz, Tuğra Neşriyat, İstanbul, 2000, c. 2, s. 811.

³⁴⁵ Gazali, **İhya**, a.y.

³⁴⁶ Mustafa Sadık er-Rafi'i, **İ'cazu'l-Kur'ân**, s. 285. (İbrahim Bayraktar, **Edebî ve İlmî Açından Hadîs**, s. 31'den naklen.)

³⁴⁷ el-Kardavi, **Sünneti Anlamada Yöntem**, s. 33-35; Bayraktar, **Edebî ve İlmî Açından Hadîs**, s. 17-18.

Allah-u Teala Hz. Peygamber'e, özlü kelimelerle, üstün hikmetlerle konuşan güçlü bir natıka vermiş ve Arap kavimlerinin lehçelerini öğretmişti.³⁴⁸ Onlar Peygambere kendi dilleri ile konuşuyor, O da Onların diliyle cevap veriyordu. Resûlullah'ın Kureyşle, Ensarla, Hicazlı ve Necidlilerle konuşması; Hemedan'lı Zu'l-Miş'ar, Nehd'li Tihfe, Uleymlî Katan b. Harise, Kindli Eş'as b. Kays ve Vail b. Hucr ve diğer Hadramut hükümdarları ve Yemen kralları ile konuşması gibi değildi.³⁴⁹ Ayrıca, Şifa-i Şerif'te, Resûlullah'ın farklı belde insanlarına yazdığı bir kısım mektup metinlerinden örnekler verilmiş ve o belde halkının kullandığı deyim ve tabirlerin Resûlullah tarafından kullanıldığı –ki hicazlıların kullanmadığı deyim ve tabirlerdir- ifade edilerek, O'nun Arap lehçelerine olan vukufiyeti anlatılmak istenmiştir.³⁵⁰

Bedevis arapların sahip olduğu güçlü ve sağlam dilbilgisi, kullanılan dilin en halisi ve şehirlilerin kullandığı dilin en parlak ve güzel şeklinin yanısıra, beşer ilminin ulaşamadığı vahiy kaynaklı ilahi destek, Resûlullah'ın şahsında toplanmıştır.³⁵¹ Hz. Peygamber sözü de, sükutu da altın bir hatipti. O'nun 23 senelik Nübüvvet hayatı boyunca, yersiz, zamansız ve lüzumsuz konuştuğuna dair tek bir misal bile yoktur. O'nun, yanlışlıkla söylediği, umursamadan söyleyip geçtiği, sözünü geri aldığı ya da söylediğine pişman olduğu bir duruma rastlamıyoruz.³⁵²

Zaten bu sayılan hususların hepsini kapsayıcı nitelikte birtakım ifadeler, Resûlullah'ın hadîslerinde de yer almış olup, O (SAV), “Daha önce hiçbir peygambere verilmeyen beş şey bana verildi”³⁵³ derken zikrettiği cevâmiu'l-kelim (kısa ve kapsamlı) sözlerle konuşabilme vasfıyla gönderilmiştir.³⁵⁴ Bununla beraber, Resûlullah'ın yüksek belâğatı, ancak kendilerinden *lafzen* rivâyet edilmiş olan hadîslerinde tam olarak görülmekte ve cevâmiu'l-kelim oldukları bilinmektedir.³⁵⁵

³⁴⁸ Kadı İyaz, **Şifa-i Şerif**, Terc: Suat Cebeci, Rehber Yayıncılık, Ankara, 1992, s. 65; Sancak, **a.e.** s. 195; Bayraktar, **a.e.**, s. 18, 30.

³⁴⁹ Kadı İyaz, **Şifa-i Şerif**, a.y.

³⁵⁰ Kadı İyaz, **a.e.** s. 65-67. (Aynı yerde, Resûlullah'ın fesahat ve belâğatına örnek teşkil eden 20 tane hadîs-i şerif verilmiştir.)

³⁵¹ Kadı İyaz, **a.e.** s. 71.

³⁵² Sancak, **Hz. Peygamber Devrinde Şiir**, Şafak Yayınları, Erzurum, 1999, s. 198.

³⁵³ **Buhârî**, Teyemmüm: 1, Salat: 56, ta'bir, 22; İ'tisam, 1; Cihad: 121; **Müslim**, Mesacid: 3-5-6-7-8; Eşribe, 71.

³⁵⁴ Cücük, **Âyet ve Hadîs lerle Peygamberimiz**, s. 21; Bayraktar, **Değişik Yönleriyle Hz. Peygamber**, s. 20.

³⁵⁵ Bayraktar, **Edebî ve İlmî Açıdan Hadîs**, s. 17-18.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Sahîh-i Buhârî'deki Cevâmiu'l-Kelim Nitelikli Hadîsler

I. Kitâb-ı Bed'i'l-Vahy

1. Niyet Hadîsi

عن عُمرَ بْنِ الْخَطَّابِ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقُولُ: "إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى. فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى دُنْيَا يُصِيبُهَا أَوْ إِلَى امْرَأَةٍ يَنْكِحُهَا فَهِجْرَتُهُ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ"

Ömer b. el-Hattab (ra)'dan: "Ameller (in kıymeti) ancak niyetlere göredir. Herkesin niyet ettiği ne ise, eline geçecek olan ancak odur. Artık nail olacağı bir dünya veya nikah edeceği bir kadından dolayı hicret etmiş kimse varsa hicreti (Allah'ın ve Resulü'nün rızasına değil), sebep-i hicreti olan şeye müntehidir."³⁵⁶

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

İmam Buhârî bu hadîsi, burada (yani kitab-u bed'i'l-vahy'de) zikrettiğinin dışında, 6 ayrı şeyhten, 6 ayrı yerde daha zikretmiştir.³⁵⁷ İmam Malik'in dışındaki muteber hadîs kitaplarından, bu hadîsi tahrir etmeyen yoktur. İmam Malik, Muvatta'sında bu hadîsi tahrir etmemiştir.³⁵⁸ Hadîste, değişik rivâyet lâfızları kullanılmıştır. "Haddesenâ" Humeydi, sonra "Ahbereni" Muhammed, "Ennehû semi'a" Alkame, "Semi'tü" Ömer. Sanki müellif demek istiyor ki, bu lâfızların hepsi de sema ve ittisal ifade eder. Cumhur demiştir ki: "Rivâyette en yüksek derece, şu üç lafızdandır: 'Semi'tü', sonra 'haddesena', sonra 'ahberenâ'.³⁵⁹

Bu hadîs, ferd, garib bir hadîstir. Bazılarının zannettiği gibi, mütevâtir bir hadîs değildir. Çünkü bu hadîsi Resûlullah'tan Ömer b. el-Hattab dışında kimse rivâyet etmedi. O'ndan da, Alkame dışında kimse rivâyet etmedi. Alkame'den de Muhammed b. İbrahim'den başkası rivâyet etmedi. Muhammed'den de, sadece Yahya b. Said el-Ensari rivâyet etti, ki hadîs ondan sonra intişar etti. Böylece hadîs, senedinin sonuna (Buhârî'ye

³⁵⁶ **Buhârî**: Kitâb-u Bed'i'l-Vahy: 1, (nr. 1); İman: 41, (nr. 54); Nikah: 5, (nr. 2529); Menakibu'l-Ensar: 45, (nr. 3898); İtk: 6, (nr. 5070); Eyman: 23, (nr. 6689); Hiyel: 1, (nr. 6953); **Müslim**: İmaret: 155 (nr.1908) **Ebû Davud**: Talak: 11 (nr.2201) **Tirmizî**: Fezâilü'l-Cihad: 16. (1647) **Nesâî**: Taharet: 59, (nr. 75); Talak: 24, (nr. 3437); Eyman: 19, (nr. 3794). **İbn Mâce**: Zühd: 26 (nr.4227) **Müsned**: c. 1, s. 25, 43. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 1, s. 1.

³⁵⁷ Bedrüddin Ebi Muhammed b. Ahmed el-Aynî, **Umdetü'l-Kârî Şerh-i Sahîh-i'l-Buhârî**, I-XVI, 1. Baskı, Daru'l-Fikr, Beyrut, 2005, c.1, s.47.

³⁵⁸ el-Aynî, **Umde**, c.1, s. 47-48.

³⁵⁹ el-Aynî, **Umde**, c. 1, s. 44.

yakın kısmına) göre meşhur, başına (Resûlullah’a yakın kısmına) göre ise, garib bir hadîs olmuştur.³⁶⁰

Yahya b. Said, Buhârî’nin niyet hadîsini kitab-u bed’i-‘l-vahye dahil etmesinin, aslında bu kısmın konusuyla alakalı olmadığını, sadece teberrüken buraya kaydedildiğini söyler. İbn-u Reşid ise, İmam Buhârî’nin bu hadîsi burada kaydetmekle, bu telifi ortaya koymasındaki hüsn-i niyetini ifade etmek istemesinden başka bir maksadı olmadığını söyler.³⁶¹

Niyet, lügat olarak kasdetmek, bir şeye kalp ile yönelmek ve nefsin bir amele teveccüh etmesi demektir.³⁶² Terim olarak ise, bir fiili yapmaya yakın, onu kasdetmek ve bütün kalbi ile ona yönelmektir. Buna göre niyetin zamanı, fiilin ve ibadetin başı olup, niyetin amele yakın olması gerekmektedir. Niyetin en bariz özelliği ve faydası, normal bir hareketi, sevapsız bir amel olmaktan kurtarıp, onu kıymetli ve sevaplı bir ibadet derecesine çıkarmasıdır. Bu itibarla niyet, kuvvetli bir iksir ve tesirli bir ilaçtır.³⁶³

Alimlere göre niyet, iki mânâyâ gelir. Birincisi: İbadetlerin bir kısmını diğer bir kısmından ayırmak manasına. Öğle ile ikindi namazını, Ramazan orucu ile diğer oruçları ayırmak gibi. Yahut da ibadetleri adetlerden ayırmak manasına. İkincisi: Yapılan amel ile kastedilen hedefi belirlemek manasına. Bu maksat da, ya Allah’ın rızasıdır, ya Allah’tan başkasının rızasıdır, ya da hem Allah’ın hem başkalarının rızasıdır. Niyetin bu mânâsı ise, ariflerin dile getirdikleri ve ihlasın temelini oluşturan manasıdır.³⁶⁴

Abdullah b. Mübarek şöyle de der: “Nice küçük işler vardır, niyet onları yüceltir, nice büyük işler vardır, niyet onları küçültür.” Süfyan-ı Sevri de, “Niyetimi ıslah etmek kadar bana zor gelen bir şey olmadı. Çünkü niyet, durmaksızın sürekli değişip durur.”³⁶⁵

Teymi der ki: “Niyet, amelden daha mühimdir. Bu sebeple, amelsiz niyet dahi kabul edilir.” Ayrıca, Allah kuluna cenneti amelinden dolayı değil, niyetinden dolayı verir. Çünkü o, dünyada ne kadar uzun bir süre de kalsa, yine amel edecek, kulluğa devam edecekti. İşte

³⁶⁰ el-Aynî, **Umde**, c.1, s. 45.

³⁶¹ İbn-i Hacer, **Fethu’l-Bârî** c. 1, s. 13.

³⁶² **el-Mu’cemü’l-Vasît**, s. 966; Nevevi, **Riyazu’s-Salihin**, Terc: Heyet, Erkam Yayınları, İstanbul, 2005, s. 93.

³⁶³ Vehbi Yıldız, **İlham Kaynakları**, Nil Yayınları, İstanbul, 2006, s. 6.

³⁶⁴ İbn Hacer, **Fethu’l-Bârî**, c. 1, s. 178-179; İbn Receb el-Hanbeli, **Hadîs lerle İlim ve Hikmet**, I-III, Terc: Ali Kaya, 1. Baskı, Semerkand Yayınevi, İstanbul, 2006, c.1, s. 43.

³⁶⁵ İbn Receb, **İlim ve Hikmet**, c.1, s. 50.

cennet, bu niyetin karşılığıdır. Kafirin durumu da böyledir. Şâyet kafir de sırf ameline göre mücazat görecektir olsaydı, müddet-i küfrü kadar ceza çekmesi gerekirdi. Kaldı ki o da, ebediyyen küfürde kalmaya niyetli idi ve bu niyetine göre karşılık görecektir.³⁶⁶

Her işin başında bir niyet ve o işten gözetilen bir gaye ve bir maksat olduğu gibi; verilecek “iyidir-fenadır” hükmü de, o işteki niyete ve maksada göre olacaktır.³⁶⁷ Aynı fiili yapan iki kişi, niyetlerindeki farklılık sebebiyle, birbirine zıt karşılık görebilirler.³⁶⁸ Kafirin cehennemde, mü’minin cennette ebediyyen kalacak olmaları, hep sahip oldukları niyetlerinin bir neticesidir.³⁶⁹

Yemek, içmek ve uyumak gibi adetler, Allah’a karşı vazifelerini daha dikkatli ve daha sağlam yapmak için olursa, ibadet hükmünü alır ve kişiye sevap kazandırır. Aksi takdirde bunlar, normal birer adet olmaktan öteye gidemezler. Mescide kapanıp, orada durmak da böyledir. İbadet niyetiyle olursa, itikaf hükmünü aldığı halde, istirahat niyetiyle olursa normal bir adettir.³⁷⁰ Ameller, niyetlere göre salih olur, fasit olur, makbul olur, reddedilir, sevap verilir veya verilmez.³⁷¹ Hem şeytan, insanla uğraşması neticesinde, pek çok kimselerin cennete girmesine sebep oluyor. Fakat, şeytanın niyeti bozuk olduğu için, cehennemde ebediyyen ceza çekecektir.³⁷²

Bir kişi namaz, oruç, sadaka veya iyilik çeşitlerinden herhangi birini yaptığında, insanlara gösterişi değil de, Allah’ın rızasını gözetirse, o zaman bu amel makbul olur. Bu niyette ihlaslı olmaya bir teşviktir. Bu amelle, işte o zaman Allah’ın zatı murad edilmiş olur.³⁷³

Mükelleflerden sâdır olan amellerin muteber olma derece ve mertebeleri, ademlerin niyetlerine göredir. Niyet bozuk olsa, amel de bozuk, niyet düzgün olsa, amel de düzgün ve muteber olur.³⁷⁴ Mübah işler, niyet sebebiyle ibadet ya da ma’siyet olurlar. Fakat, haram ve

³⁶⁶ el-Aynî, **Umde**, c.1, s.68.

³⁶⁷ İbn Hacer, **Fethu’l-Bârî**, 1, s. 178.

³⁶⁸ İbn Hacer, **Fethu’l-Bârî**, 1, s. 179; Canan, **K. Sitte**, c. 16, s. 7.

³⁶⁹ Vehbi Yıldız, **Değer Ölçüsü**, Işık Yayınları, İzmir, 2005, c. 1, s. 2.

³⁷⁰ Yıldız, **İlham Kaynakları**, s.7.

³⁷¹ İbn Receb, **a.g.e.**, c.1, s. 42.

³⁷² Yıldız, **a.g.e.**, s. 8.

³⁷³ Nevevi, **Riyazu’s-Salihin**, c. 1, s. 94; **el-Müctena**, s. 28.

³⁷⁴ Rızaeddin b. Fahrreddin, **Cevâmiu’l-Kelim Şerhi**, Tataristan Kitab Neşriyatı, Tataristan, ts., s. 7; İbn Receb, **a.g.e.** c. 1, s. 42.

farz işlerde niyetin dahli yok. Niyet bozuk diye haramı işlemekten kaçmamak veya niyet bozukluğunu bahane edip farz amelleri terketmek doğru değildir.³⁷⁵

Nazarla niyet, mahiyet-i eşyayı tağyir eder. Günahı sevaba, sevabı günaha kalbeder. Evet, niyet, adi bir hareketi ibadete çevirir. Ve gösteriş için yapılan bir ibadeti, günaha kalb eder.³⁷⁶ Niyet öyle bir hasiyete maliktir ki, adetleri, hareketleri ibadete çeviren pek acip bir iksirdir ve bir mayedir. Ve keza niyet, ölü ve meyyit olan haletleri ihya eden ve canlı, hayatlı ibadetlere çeviren bir ruhtur. Ve keza, niyette öyle bir hasiyet vardır ki, seyyiatı hasenata ve hasenatı seyyiata tahvil eder. Demek, niyet bir ruhtur. O ruhun ruhu da ihlastır. Öyleyse necati halas, ancak ihlasladır. İşte bu hasiyete binaendir ki, az bir zamanda çok ameller husûle gelir. Buna binaendir ki, az bir ömürde cennet, bütün lezaiz ve mehasiniyle kazanılır. Ve niyetle insan, daimi bir şakir olur, şükür sevabını kazanır.³⁷⁷ Hüsn-ü niyet öyle bir kimyadır ki, şişeleri elmasa çevirir, toprağı altın yapar.³⁷⁸

Ahmed b. Davud el-Harbi şöyle der: “Yezid b. Harun, ‘Ameller niyetlere göredir.’ hadîsini nakletti. Ahmed de orada oturuyordu. Ahmed, Yezid’e, ‘Ey Eba Halid, işte insanların ayaklarının kaydığı nokta burasıdır.’ dedi.”³⁷⁹

Niyetle ilgili bir husus da şudur ki; taat ancak niyet ile masiyete inkılab edebilirken, masiyetler hiçbir zaman niyetle taate inkılab etmezler. Mesela zina edenin niyeti ne olursa olsun, zina hiçbir zaman mübah olamaz.³⁸⁰ Yani niyet, günahı günahlıktan çıkarmaz.³⁸¹

Kişinin amelinin neticesinin, niyetine göre tecelli edeceğinin en güzel misali Kuzman olayıdır. Savaş esnasında, herkesin dikkatini çekecek derecede gayretli olan Kuzman, bunları i’lay-ı kelimetullah için yapmadığından ötürü, Resûlullah’ın ihbarıyla sabit olduğuna göre cehenneme gitmiştir. Çünkü O, kavminin şerefi için savaşmıştı.³⁸²

Yapılan işte asıl niyet Allah rızası olur da, sonradan ona riya bulaşırsa, durumu farkedip hemen riyayı savuşturduğu takdirde, alimlerin ittifakıyla, bu durum o amele herhangi

³⁷⁵ Rızaeddin b. Fahreddin, **a.g.e.** s. 9.

³⁷⁶ Nursi, **Külliyat**, c. 2, s. 1297.

³⁷⁷ Nursi, **Külliyat**, c. 2, s. 1305.

³⁷⁸ Nursi, **a.g.e.**, c. 2, s. 1596.

³⁷⁹ İbn Receb, **İlim ve Hikmet**, s. 42.

³⁸⁰ Gazali, **İhya**, c. 4, s. 638.

³⁸¹ Gazali, **İhya**, c. 4, s. 635.

³⁸² Canan, **K.Sitte**, c. 16, s. 8-9. Ayrıca bkz. Canan, **K. Sitte**, c. 13, s. 501-504.

bir zarar vermez. Ancak, amele sonradan arız olan o riya devam ederse, ameli tamamen boşa mı çıkarır, yoksa kişinin ilk niyeti mi esas alınır? Bu konuda, selef arasında ihtilaf vardır. İbn Cerir, bu ihtilafın, başı ile sonu birbirine bağımlı olan namaz, oruç ve hac gibi ibadetler için geçerli olduğunu söyler. Fakat, başı ile sonu birbirine bağımlı olmayan kıraat, zikir, infak ve ilim neşretmek gibi amellerin, sonradan bulaşan riya ile, salahatinin inkıtaa uğrayacağını ve tekrar salih hale gelebilmesi için, niyetin yenilenmesine muhtaç olduğunu belirtir³⁸³. Gazali'ye göre, dini niyetin galebesi halinde sevap alır, değilse alamaz.³⁸⁴

Umde'de, niçin Allah ve Resulü için (ileyhima) denilmeyip de, (ilallahı ve Resulihi) denildiğiyle ilgili olarak; “Bu, Allah Azze ve Celle'nin ismini ta'zim hususunda, tek bir zamirde, O'ndan başkasını da kasdetmemesi noktasında, Resûlullah'ın edebindendir.” kaydı vardır.³⁸⁵

Hadîsin sebab-i vüruduna dair kaydedilenlere gelince: Meşhur olan kavle göre, bir kişi, kendisine Ümmü Kays denilen bir kadınla evlenmek üzere sözleşmişti. Fakat kadın, hicret etmedikçe o kişiyle evlenmeye yanaşmadı. O kişi de hicret etti ve kadınla evlendi. Bunun için o kişiye, “muhacir-ü Ümmü Kays” denildi.³⁸⁶

Fethu'l-Bârî'de, “Fakat, hadîsin bu sebeple söylenmiş olduğuna dair bir emare yoktur. Hadîsin, farklı tariklerden gelen rivâyetlerinde de, bu sebebin tasrihini iktiza edecek bir şey görmedim.” denilmektedir.³⁸⁷

Sadece evlenmek maksadıyla hicret edenin fiili, Allah için yapılmış hicret olmaz. Ancak, iffeti korumak maksadıyla yapılan işler, mübahlardan sayıldığı için sevaba nail olur. Sebeb-i vüruduyla ilgili şöyle bir kayıt da vardır: Nesâî'nin, Enes'ten (r.a.) rivâyet ettiği, Ebû Talha'nın müslüman oluşu konusundaki hikaye, buna misal teşkil eder. Enes şöyle demiştir: “Ebû Talha, Ümmü Süleym ile evlendiğinde, aralarında mehir olarak İslam şart koşulmuştu. Ümmü Süleym, Ebû Talha'dan önce müslüman olmuştu ve O'na: ‘Ben müslüman bir kadını. Fakat sen kafir bir erkeksin. Bana seninle evlenmem helal olmaz. Eğer müslüman olursan, bu benim mehirim olsun. Senden, bundan başka bir şey istemiyorum.’ Ebû Talha da

³⁸³ Canan, **K.Sitte**, c. 16, s. 10.

³⁸⁴ İbn Receb, **İlim ve Hikmet**, c. 1, s. 69; Canan, **K.Sitte**, a.y.

³⁸⁵ el-Aynî, **Umde**, c.1, s.56.

³⁸⁶ İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c.1, s.14; el-Aynî, **Umde**, c.1, s. 58; Canan, **K.Sitte**, c. 16, s.10; Nevevi, **R. Salihin**, s. 96.

³⁸⁷ İbn Hacer, **a.e.**, c.1, s. 14. Ayrıca bkz: **K.Sitte**, c. 16, s.10.

müslüman oldu ve bu O'nun mehri oldu.³⁸⁸ Bu şuna hamledilir: O, İslam'ı istedi ve bu yüzden müslüman oldu. Burada evlenmek maksadıyla müslüman olmanın mübah olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu, oruç ibadeti niyetini, perhizle birleştiren kimse gibidir. Yahut, borçluyu yakın takibine alarak, tavaf ibadetine niyet etmek gibidir.³⁸⁹

Hadîsin Cevâmiu'l-Kelim Oluşu

Bizim ulaşabildiğimiz kaynaklardan, hadîsi cevâmiu'l-kelim olarak kaydeden eserler şunlardır: Nehcü'l-Fesaha el-Havi li-Kısar-i Kelimati'r-Resuli'l-Ekrem, c. 2, s. 682, 684, 1014, nr. 4198, 4213, 6375. el-Müctena, s. 28. Câmi'u'l-Ulûm-i ve'l-Hikem fi Şerh-i Hamsine Hadîsen min Cevâmi'il-Kelim, c. 1, s. 9, nr. 1. Câmi'u'l-Ulûm'un tercümesi olan İlim ve Hikmet adlı eserde hadîs, c. 1, s. 37, nr.1. olarak geçmektedir. Cevâmiu'l-Kelim Şerhi (Tatarca), s. 7, nr. 1. Cevâmiu'l-Kelim min Ehadîs-i Seyyidi'l-Arabi ve'l-Acem, s. 98, nr. 803. Behcet-ü Kulûb-i'l-Ebrâr ve Kurret-ü Uyûni'l-Ebsâr fi Şerh-i Cevâmi'il-Ahbâr, s. 15, nr. 1. Şihâbu'l-Ahbâr Tercümesi, s. 33, nr. 1; s. 216, nr. 733.

Bu hadîsi muhaddislerden bazıları İslamiyet'in 3'te birinin, bazıları da 4'te birinin özeti mahiyetinde kabul etmişlerdir.³⁹⁰

İmam Ahmed'e göre bu hadîs, ilmin bütün ahkâmının kendisine baktığı üç temel esastan birisidir. İmam Şafii de "Bu hadîsin içine 70 bab girer." demektedir³⁹¹ ki bu sayıyla, muhtemelen mübalağayı kasdetmiş olmalıdır.³⁹² Ebû Davud'un³⁹³ ve Beyhaki'nin de,³⁹⁴ buna benzer ifadeleri nakledilmektedir.

Hadîsten, fıkhi meselelerde de hüküm istinbatında bulunulmuş olup, kişinin talak lafızlarından birisini söylemesi halinde niyetinin, sonuçta mühim bir rol oynayıp, ortaya çıkacak olan hükmü değiştirmesinin sözkonusu olduğu mesail-i fikihiye; yeminler konusu;³⁹⁵

³⁸⁸ İbn Hacer, **a.e.**, c. 4, s. 5974; el-Aynî, **Umde**, c. 1, s. 58; Celaleddin es-Süyûtî, **Esbab-u Vürudi'l-Hadîs**, Terc: Necati Tetik, Abdülmecid Okçu, İhtar Yayıncılık, Erzurum, 1996, s. 75.

³⁸⁹ es-Süyûtî, **Esbab-u Vürudi'l-Hadîs**, s. 76.

³⁹⁰ **DİA**, c. 7, s. 440, vd.

³⁹¹ İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. 1, s. 14-15; İbn Receb, **İlim ve Hikmet**, c. 1, 38, 39; Nevevi, **R.Salih**, c. 1, s. 93.

³⁹² İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c.1, s. 14.

³⁹³ İbn Receb, **a.e.** c. 1, s. 40.

³⁹⁴ Canan, **K.Sitte**, c. 16, s. 8.

³⁹⁵ İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. 5, s. 8115.

namaz; hac; umre ve kurbanla ilgili meseleler ve daha başka hususlarda da yine kişinin niyetine göre değişkenlik arzeden ahkam-ı diniye,³⁹⁶ bunlara misal teşkil etmektedir.

Allah Resulü evvela, niyet gibi şümullü bir mevzuyu üç kelime ile izah etmiş, ardından da hicret gibi çok muhtevalı bir hususa iki-üç cümleyle işaretle bulunmuştur. Böyle geniş mevzuları, sehl-i mümteni bir üslûbla, hem de bir-iki cümleye sıkıştırarak ifade etmek, ancak beyânı lal-ü güher olan O Zat'ın işi olabilir.³⁹⁷

Görüldüğü üzere niyet hadîsi, gerçekten de manaca çok şümullü olup, imandan ibadetlere ve fıkha kadar birçok meselelerde me'haz olarak kullanılmış ve birçok ahkama kaynaklık etmiştir. Hadîs, cevâmiu'l-kelim ile ilgili müstakil kaynakların hemen hemen hepsinde de zikredilmiştir. Şüphesiz, bu kadar geniş manaları içinde barındıran bir söz, cevâmiu'l-kelim olmalıdır.

2. Heraklius'a Gönderilen Mektup

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ -
"بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. مِنْ مُحَمَّدٍ عَبْدِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى هِرْقَلٍ عَظِيمِ الرُّومِ. سَلَامٌ عَلَى مَنْ
اتَّبَعَ الْهُدَى. أَمَّا بَعْدُ فَإِنِّي أَدْعُوكَ بِدَعَايَةِ الْإِسْلَامِ. أَسْلِمَ تَسْلَمَ يُؤْتِكَ اللَّهُ أَجْرَكَ مَرَّتَيْنِ. فَإِنْ
تَوَلَّيْتَ فَإِنَّ عَلَيْكَ إِثْمَ الْيَرِيسِينَ "

“Allah'ın abdi ve Resulü Muhammed'den (sallallahu aleyhi ve sellem) Rûm'un büyüğü Hirakl'e (tarîk-ı resâd ve) hidâyete ittiba' edenlere selâm olsun. Ba'de-zâ seni da'vet-i İslam ile (yâni Müslümanlığa) da'vet ederim. Dâire-i İslam'a gir ki selâmette kalasın ve Allâhu Teâlâ sana ecrini iki kat versin. Eğer kabul etmezsen (fakir) çiftçilerin günâhı senin boynunadır.”³⁹⁸

³⁹⁶ İbn Hacer, a.e., c. 5, s. 8580-8581

³⁹⁷ Canan, K. Sitte, c. 16, s. 14.

³⁹⁸ **Buhârî**, Bed'ü'l-Vahy, 6, (nr. 7); Cihad, 102, (nr. 2941); Tefsir-u Sûre 3, 4, (nr. 4553); İsti'zan, 24, (nr. 6220). **Müslim**, Cihad, 74, (nr. 4607). **Ebû Davud**, Edeb, 130, (nr. 5136). **Tirmizî**, İsti'zan, 24, (nr. 2717); Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 1, s. 25.

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

Heraklius, Beytû'l-Makdis'te olduğu bir zaman, ticâret için Şam'a giden bir kafilede bulunan Ebû Süfyan'ı yanına çağırarak, O'na Resûlullah'la ilgili birtakım sorular sormuş ve Ebû Süfyan da bunları doğru bir şekilde cevaplamıştır.³⁹⁹ Aldığı cevaplar üzerine Heraklius, “Eğer bu dediklerin doğru ise, şu ayaklarımın bastığı yerlere yakın zamanda O sahip olacaktır. Zaten bir Peygamber zuhur edeceğini biliyordum fakat sizin içinizden çıkacağını tahmin etmiyordum. Şâyet O'nun yanında olsaydım, ayaklarını yıkardım..” demiştir.⁴⁰⁰

Rivâyete göre Heraklius, Resulullah'ın, gelmesi beklenen son Nebi olduğuna tam olarak kanaat getirdikten sonra, devlet büyüklerini çağırarak kapıları kapattırmak sûretiyle onlarla bir görüşme yapmış ve “Bu Zata tabi olup da mülkünüzün payidar olmasını istemez misiniz?” deyince, herbirisi kaçışmaya başlamışlardır. Bunun üzerine iman etmelerinden ümidini yitiren Heraklius, “Az önce söylediklerimi salâbet-i diniyenizin derecesini öğrenmek için söyledim.” diyerek, kendi ricâl-i devletinin şiddetli tepkisini çekmekten kurtulmuştur.⁴⁰¹

Kafire nasıl olur da selam verilir sualine İbn-i Hacer, “Buradakinden kasıt selam değildir. Ancak, kim İslam olursa, Allah'ın azabından selamet bulur demektir.” şeklinde cevap verir.⁴⁰²

Cumhura göre mektubun “Muhammed'den” diye başlaması, Resûlullah'ın sünnetinden idi. Hatta rivâyete göre, mektubun okunmaya başladığı anda, Resûlullah önce kendi nefsini zikrettiği için, Heraklius'un amcasının oğlu⁴⁰³ mektubun okunmamasını istemiş, fakat Heraklius okunmasını söylemiştir. Bir diğer rivâyete göre ise, Dihyetü'l-Kelbi mektubu kendisi okumamış, Heraklius'a takdim etmiştir.⁴⁰⁴

³⁹⁹ Heraklius'un soruları ve Ebû Süfyan'ın cevapları hadîsin burada zikredilmeyen kısmı içerisinde geçmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, c. 1, s. 44-53; el-Aynî, *Umde*, c. 1, s. 127-130; Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, c. 1, s. 125-134; Tecrid Tercemesi, c. 1, s. 21-24.

⁴⁰⁰ **Tecrid Tercemesi**, c. 1, s. 24.

⁴⁰¹ **Tecrid Tercemesi**, c. 1, s. 27.

⁴⁰² İbn Hacer, **Feth**, c. 1, s. 53.

⁴⁰³ *İrşâdü's-sârî*'de “kardeşi” denilmektedir. Heraklius ise bu tavra karşı şöyle demiştir: “Senin görüşün yanlıştır çünkü, bir mektubun içinde ne olduğuna bile bakmadan atmamı isitiyorsun; kaldı ki, şâyet O Allah'ın Resulü ise, önce nefsini zikretmesi en doğrusudur ve bu durumda doğru söylemiştir; çünkü ben Rumların sahibiyim, Allah ise hem benim hem de O'nun sahibidir.” (Bkz: c. 1, s. 134.)

⁴⁰⁴ İbn Hacer, **Feth**, c. 1, s. 53. Ayrıca bkz: el-Aynî, *Umde*, c. 1, s. 159.

“Di’âyet-i İslam”, İslam’a çağıran kelime anlamındadır ki, şehadet demektir.⁴⁰⁵

Allah’ın iki kere ecir vermesiyle kastedilen, hem kendi nefsi adına, hem de O’nu takip ederek peşisıra müslüman olacak herkesten dolayı ecre nail olmasıdır; ya da, hem Hz. İsa’ya hem de Hz. Muhammed’e (aleyhime’s-salatü ve’s-selam) iman ecridir denilmiştir.⁴⁰⁶

“Erisiyyin” demek, teb’a demektir ki, Heraklius’un kendi halkından olup da, O müslüman olduğu takdirde, müslüman olabilecek kişilerin hepsini kapsar.⁴⁰⁷

Hadîsin Cevâmiu’l-Kelim Oluşu

Bu sonuncu hadîs-i şerif, İslam’a davet edilecek bir krala karşı, kısa bir mektup çerçevesinde söylenebilecek en kapsamlı hitap cümlelerini içermesinden dolayı, genel kriterlere uygun olduğu mülâhazasıyla cevâmiu’l-kelimden sayılmış ve çalışmaya dahil edilmiştir. el-Aynî, bu hadîs-i şeriften 21 hüküm çıkarmış ve hadîsin metninin tamamına dair muhtemel sorulardan 22’sini cevaplamıştır.⁴⁰⁸ Kastallânî ise, “eslim, teslem” lafzının, kısa olmasına rağmen son derece îcazlı ve geniş anlamlı olduğunu söylemektedir.⁴⁰⁹

II. Kitâbu’l-Îmân

3. İslam Beş Şey Üzerine Bina Olunmuştur

عَنْ ابْنِ عُمَرَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ " بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ: شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ وَالْحَجِّ وَصَوْمِ رَمَضَانَ "

İbn-i Ömer (r. anhüma) dan. Şöyle demiştir: “Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki: ‘İslam beş şey üzerine bina olunmuştur: Allah’tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed’in (s.a.v.) Allah’ın Resulü olduğuna şehadet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, haccetmek, Ramazan orucunu tutmak.”⁴¹⁰

⁴⁰⁵ İbn Hacer, *Feth*, c. 1, s. 53; Kastallânî, *İrşâdü’s-sârî*, c. 1, s. 135.

⁴⁰⁶ Kastallânî, *İrşâdü’s-sârî*, c. 1, s. 135.

⁴⁰⁷ İbn Hacer, *Feth*, c. 1, s. 54; Kastallânî, *İrşâdü’s-sârî*, c. 1, s. 136.

⁴⁰⁸ Bkz: el-Aynî, *Umde*, c. 1, s. 153-161.

⁴⁰⁹ Kastallânî, *İrşâdü’s-sârî*, c. 1, s. 135.

⁴¹⁰ *Buhârî*, İman 1, 2 (nr. 8). *Müslim*, İman, 19-22, (nr. 111, 112, 113, 114). *Tirmizî*, İman, 3, (nr. 2609). *Nesâî*, İman, 13, (nr. 5001). Tercüme: Ahmed Naim, *Tecrid Tercemesi*, c. 1, s. 28.

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

Hadîsin bazı tariklerinde bir kişinin, “Hac ve Ramazan orucu” demesine mukabil İbni Ömer’in, “Hayır, Ramazan orucu ve Hacc. Resûlullah’tan böyle işittim” buyurduğu kaydı vardır.⁴¹¹ Bununla, sıralamada orucun haccdan önce geldiğine dikkat çekilmiş olsa gerektir.

Kalbin tasdiki, batını bir iştir ve onun bariz bir alameti yoktur. Bu tasdikın ikrarı ise, dünyada ahkâmın icrası noktasında bir şarttır. Nevevi, ehl-i sünnetin muhaddis, fakih ve kelâmcılarının, mü’minin ebedi olarak cehennemde azap görmeyeceği hususunda ittifak halinde olduklarını; imanını birtakım şartlardan dolayı izhar edemeyen kimsenin ise, lafzen dile getirmese de, itikaden mü’min olduğunu söyler.⁴¹²

Hadîs-i şerifte cihad zikredilmemiştir; çünkü farz-ı kifayedir ve sadece bazı durumlarda taayyün eder.⁴¹³

Peygamberlere ve meleklerle imanın zikredilmemiş olması, şehadetin içinde dahil olan “ve enne Muhammeden Resûlullah” kelimesinin, Resûlullah’ın getirmiş olduğu bütün itikadi meselelerin tamamını kabul etmeyi istilzam ediyor olmasındandır. Yani, Resule inanan kimse, O’nun bildirdiği diğer Enbiya’ya da, meleklerle de zaten inanmış demektir.⁴¹⁴

İbni Mes’ud, “Yakînin tamamı imandır.” buyurmuştur.⁴¹⁵

Hadîsin Cevâmiu’l-Kelim Oluşu

Bizim ulaşabildiğimiz kaynaklardan, hadîsi cevâmiu’l-kelim olarak kaydeden eserler şunlardır: Cevâmiu’l-Kelim Şerhi, s. 174, nr. 113. Nehcü’l-Fesaha, c. 1, s. 53, nr. 258. Ayrıca, Ahmed İbn-u’l-Hasen b. el-Hatib (740/810) ve Abdusselam b. Ahmed el-Bağdadi (859) ayrı ayrı, bu hadîs üzerine “Şerh-u Hadîs-i Büniye’l-İslamu ala Hamsin” isimli⁴¹⁶ müstakil eserler kaleme almışlardır.

⁴¹¹ İbn Hacer, **Fethu’l-Bârî**, c. 1, s. 71; el-Aynî, **Umdetü’l-Kârî**, c. 1, s. 190. Not: İbn Hacer, rivâyetteki bu takdim-tehir farkının, hadîs in mânâ ile rivâyet edildiğine delalet ettiğini söylemektedir. (Feth, c. 1, s. 71.)

⁴¹² Kastallânî, **İrşâdü’s-sârî**, c. 1, s. 146.

⁴¹³ İbn Hacer, **Fethu’l-Bârî**, c. 1, s. 70.

⁴¹⁴ İbn Hacer, **a.g.e.**, c. 1, s. 70.

⁴¹⁵ el-Aynî, **Umdetü’l-Kârî**, c. 1, s. 182.

⁴¹⁶ Mücteba Uğur, **Hadîs İlimleri Edebiyatı**, s. 129-130.

4. Müslüman ve Muhâcir

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ " الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ. وَالْمُهَاجِرُ مَنْ هَجَرَ مَا نَهَى اللَّهُ عَنْهُ".

Abdullâh b. Amr (ibni'l-Âs) (r. anhumâ) dan. Şöyle demiştir: “Nebiyy-i Muhterem (s.a.v.) buyurdu ki: ‘Müslüman, dilinden, elinden müslümanlar selâmette kalan kimsedir. Muhacir de Allah’ın nehyettiğini terk edendir.”⁴¹⁷

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

Bu hadîste, Allah ve Resulü’nün, dünya ve ahiret saadetini kendilerine bağladıkları şeyler zikredilmiş olup, bunlar; islam, iman, hicret ve cihaddır. “Müslüman, müslümanların elinden ve dilinden selamette olduğu kimsedir” şeklindeki, son derece cami’ ve şümüllü bir ifadeyle de, bir sınır çizmiştir.⁴¹⁸

Müslümanın söz ve davranışlarından müslümanların emniyette olması, o kişinin imanının kemaline bir ünvandır.⁴¹⁹

Bu meyanda varid olmuş olan şu hadîsi, bu münasebetle zikretmek yerinde olacaktır: “(Emanette) güvenilir olmayan kimsenin, imanı da yoktur.”⁴²⁰

Allah’ın nehyettiği şeyden hicret eden kişi, nefsinin Allah’a itaate zorlayan kişi demektir.⁴²¹

Hadîsin Cevâmiu’l-Kelim Oluşu

Hadîs-i şerif; Behcet-ü Kulûbi’l-Ebrâr ve Kurret-ü Uyûni’l-Ebsâr fî Şerh-i Cevâmi’il-Ahbâr, s. 32, nr. 6. Cevâmiu’l-Kelim Şerhi, s. 426, nr. 276. Şihâbu’l-Ahbâr

⁴¹⁷ **Buhârî**, İman, 4, 5, (nr. 10, 11); **Rikak**, 26, (nr. 6484). **Müslim**, İman, 64, 65, 66, 67, (nr. 161, 162, 163, 164). **Ebû Davud**, Cihad, 2, (nr. 2481). **Tirmizî**, Kıyamet, 52, (nr. 2504); İman, 12, (nr. 2627, 2628). **Nesâî**, İman, 8, 9, 11, (4995, 4996, 4999). **Dârimî**, Rikak, 4, 8. **Müsned**, c. 2, s. 160, 163, 187, 191, 192, 195, 205, 206, 209, 212, 215, 224, 379; c. 3, s. 154, 372, 391, 440; c. 4, s. 114, 385; c. 6, s. 21, 22. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 1, s. 29.

⁴¹⁸ Nasır es-Sa’dî, **Behcet**, s. 33.

⁴¹⁹ Nasır es-Sa’dî, **Behcet**, s. 33.

⁴²⁰ Nasır es-Sa’dî, **a.e.**, s. 34. Hadîs için bkz: **Müsned**, c. 3, s. 135-154-210-251 vd.

⁴²¹ Nasır es-Sa’dî, **a.e.**, s. 35.

Tercümesi, s. 58, nr. 116; s. 60, nr. 123. Nehcü'l-Fesaha, c. 2, s. 893, 962, nr. 5542, 6022'de geçmektedir.

Müslümana karşı düşmanlık ve emniyetsizlik, bir müslümanın şe'ni olamaz. Yukarıdaki hadîs-i şerifte bu mânâ ifade buyurulduğu gibi, aşağıdaki hadîs-i şerifte de, bunun aksinin hükmü ifade buyurulmuştur:

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ " سَبَابُ الْمُسْلِمِ فُسُوقٌ وَقِتَالُهُ كُفْرٌ " .

Abdu'llâh b. Mes'ûd radiyallahu anh'den, Şöyle demiştir: “Nebiyy-i Muhterem (s.a.v.): ‘Müslümana sövmek fisk, onunla kıtal etmek küfürdür.’ buyurdu.”⁴²²

Hadîsin geçtiği yerler: Cevâmiu'l-Kelim Şerhi, s. 231, nr. 147. Nehcü'l-Fesaha, c. 2, s. 893, nr. 5543. Cevâmiu'l-Kelim min Ehadîs-i Seyyidi'l-Arabi ve'l-Acem, s. 199, nr. 1398.

5. Kendisi İçin Sevdiğini Kardeşi İçin de Sevmek

عَنْ أَنَسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ: " لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ " .

Enes (b. Mâlik) (r.a.) den. Şöyle demiştir: Nebiyy-i Muhterem (s.a.v.) Hazretleri buyurdu ki: “Hiç biriniz, kendiniz için arzu ettiğinizi kardeşiniz için de arzu etmedikçe îmân etmiş olmaz.”⁴²³

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

İman etmiş olmaz demekten kasıt, kamil anlamda iman etmiş olamaz demektir. Buradaki anlam, “falanca insan değildir” demekle kastedilen anlam gibidir. Dolayısıyla, hadîste geçen vasfı taşımayan kafir olmaz.⁴²⁴

⁴²² **Buhârî**, İman, 36, (nr. 48); Edeb, 44, (nr. 6044); Fiten, 8, (nr. 7076); **Müslim**, İman, 116, (nr. 221); **Tirmizî**, Birr, 52, (nr. 1983); İman, 15, (nr. 2634, 2635); **Nesâî**, Tahrim, 27, (nr. 4104, 4108, 4109, 4110, 4111); **İbn Mâce**, Mukaddime, 9, (nr. 69); Fiten, 4, (nr. 3939, 3040, 3041); **Müsned**, c. 1, s. 176, 178, 385, 411, 433, 454, 417, 439, 447, 460. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 1, s. 56.

⁴²³ **Buhârî**, İman, 7, (nr. 13). **Müslim**, İman, 71, 72, (nr. 170, 171). **Tirmizî**, Kıyamet, 59, (nr. 2515). **Nesâî**, İman, 19, 33, (nr. 5016, 5017). **İbn Mâce**, Mukaddime, 9, (nr. 66). **Dârimî**, Rikak, 29. İsti'zan 5. **Müsned**, c. 1, s. 89; c. 3, s. 171, 176, 177, 206, 207, 251, 272, 275, 278, 289; c. 4, s. 233, 336. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 1, s. 30.

Kendisi için istediğini kardeşi için de istemek, hem maddi hem de manevi konularda olabilir. Hadîsin zahirinden çıkan mânâyâ göre, kastedilen müsâvâtır; fakat manay-ı hakiki cihetiyle tafdildir. Yani, kardeşi için, kendi adına sevip istediği bir şeyin daha fazlasını arzulamak demektir.⁴²⁵

Hadîs-i şerifte, niçin kendisi için sevmediğini kardeşi için de sevmemek zikredilmemiş sorusuna şu şekilde cevap verilmiştir: Çünkü, bir şeyin sevilmesi, o şeyin tersinin sevilmemesini iltizam eder. Dolayısıyla, kendisi için sevdiğini kardeşi için de sevmek, kendisi için sevmediği bir durumu, kardeşi için de sevmemeyi zaten gerekli kıldığı için, ayrıca zikredilmemiştir.⁴²⁶

Hadîsteki “kardeşi için” ifadesine, zımmi de dahildir denilmiştir. Mesela, onun da müslüman olmasını arzulamak gibi.⁴²⁷

Hadîsin Cevâmiu'l-Kelim Oluşu

Hadîsi cevâmiu'l-kelim olarak kaydeden eserler şunlardır: Şihâbu'l-Ahbâr Tercümesi, s. 175, nr. 572. Nehcü'l-Fesaha, c. 2, s. 1008, nr. 6331. Cevâmiu'l-Kelim min Ehadîs-i Seyyidi'l-Arabi ve'l-Acem, s. 396, nr. 2937.

İmanın muktezası olan amellerle ilgili olarak rivâyet edilen çeşitli hadîslerden cevâmiu'l-kelim vasfı taşıyan başkaları da vardır:

1)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ -رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ- قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- " مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلَا يُؤْذِ جَارَهُ، وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُكْرِمْ ضَيْفَهُ، وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيَقُلْ خَيْرًا أَوْ لِيَصْمُتْ " .

Ebû Hüreyre (r.a.) den rivâyete göre, Nebî (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Allah'a ve âhiret gününe îmân edip inanan kişi, komşusuna ezâ etmesin ve Allah'a, ahîret gününe îmân

⁴²⁴ İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. 1, s. 80. Ayrıca bkz: el-Aynî, **Umdetü'l-Kârî**, c. 1, s. 219.

⁴²⁵ İbn Hacer, **a.g.e.**, a.y.

⁴²⁶ el-Aynî, **Umdetü'l-Kârî**, c. 1, s. 219.

⁴²⁷ Kastallânî, **İrşâdü's-sârî**, c. 1, s. 162.

eden her kişi misafirlerine ikram etsin ve Allah'a, âhiret gününe î mân eden her kişi hayır söylesin, yahut sussun (boşboğazlık etmesin).⁴²⁸

Bizim ulaşabildiğimiz kaynaklardan, hadîsi cevâmiu'l-kelim olarak kaydeden eserler şunlardır: Cevâmiu'l-Kelim şerhi, s. 499, nr. 321. şihâbu'l-Ahbâr Tercümesi, s. 107, nr. 327. Nehcü'l-Fesaha, c. 1, s. 307, c. 2, s. 576, nr. 1846, 3542.

2)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ — رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ — أَنَّ أَعْرَابِيًّا، أَتَى النَّبِيَّ — صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ — فَقَالَ دُنِّني عَلَى عَمَلٍ إِذَا عَمِلْتُهُ دَخَلْتُ الْجَنَّةَ. قَالَ " تَعْبُدُ اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا، وَتَقِيْمُ الصَّلَاةَ الْمَكْتُوبَةَ، وَتُؤَدِّي الزَّكَاةَ الْمَفْرُوضَةَ، وَتَصُومُ رَمَضَانَ ". قَالَ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا أَزِيدُ عَلَى هَذَا. فَلَمَّا وَلَّى قَالَ النَّبِيُّ — صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ — " مَنْ سَرَّهُ أَنْ يَنْظُرَ إِلَى رَجُلٍ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ فَلْيَنْظُرْ إِلَى هَذَا ".

Ebû Hüreyre radiyallahu anh'ten şöyle rivâyet edilmiştir: (Bir gün) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'e bir A'râbi geldi. Ve: “Ya Resûlallah, beni bir ibâdete delâlet buyursanız ki, ben onu işleyince Cennet'e girebileyim.” demişti. Resûlullâh (s.a.v.): “Allah'a ibâdet edersin, ve Allah'a hiç bir şeyi şerik kılmazsın, farz olan namazı kılar, farz olan zekâtı verir ve Ramazan orucunu tutarsın!” buyurdu. A'râbî (kemâl-i safvetle): “Hayâtım yed-i kudretinde olan Allah'a yemîn ederim ki ben, sizden işittiğim bu ibâdetler üzerine hiç bir ibâdet ziyâde etmem.” deyip de müteakiben dönüp gidince, Nebî (s.a.v.): "Kim ki, ehl-i Cennet'ten bir nâsiye görüp mesrur olmak isterse, řu temiz sîmâya baksın!" buyurdu.⁴²⁹

Hadîs, Behcet-ü Kulûbi'l-Ebrâr ve Kurret-ü Uyûni'l-Ebsâr fi şerh-i Cevâmi'il-Ahbâr isimli eserde, s. 28, nr. 4'te geçmektedir.

⁴²⁸ **Buhârî**, Edeb, 31, 85, (nr. 6018, 6136); **Rikak**, 23, (nr. 6475). **Müslim**, İman, 74, 75, 77, (nr. 173, 174, 176). **İbn Mâce**, Edeb, 4, (nr. 3672). Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 12, s. 131

⁴²⁹ **Buhârî**, Zekat, 1, (nr. 1397); **Müslim**, İman, 14-15. (nr. 106, 107); **Nesâî**, Salat, 10, (nr. 468) **Müsned**, c. 2, s. 343; c. 3, s. 472; c. 4, s. 423; c. 6, s. 384.) Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 5, s. 17.

6. Münâfığın Alâmetleri

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ: "أَرْبَعٌ مِنْ كُنْ فِيهِ كَانَ مُنَافِقًا خَالِصًا. وَمَنْ كَانَتْ فِيهِ خَصْلَةٌ مِنْهُنَّ كَانَتْ فِيهِ خَصْلَةٌ مِنَ النِّفَاقِ حَتَّى يَدْعَهَا: إِذَا أُؤْتِمِنَ خَانَ. وَإِذَا حَدَّثَ كَذَبَ. وَإِذَا عَاهَدَ غَدَرَ. وَإِذَا خَاصَمَ فَجَرَ."

Abdu'llâh b. Amr (İbni'l-Âs) (r. anhumâ) dan. Şöyle demiştir: Nebiyy-i Mükerrerrem (s.a.v.) buyurdu ki: "Dört şey, her kimde bulunursa hâlis münâfık olur. Her kimde bunların bir parçası bulunursa onu bırakıncaya kadar kendisinde münâfıklıktan bir haslet kalmış olur. (Bunlar da) kendisine bir şey emniyet edildiği zaman hıyanet etmek, söz söylerken yalan söylemek, ahdettiğinde ahdini tutmamak, husûmet (iddia ve murafaa) zamanında da hakdan ayrılmaktır.⁴³⁰

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

Nifak, şerrin temelidir. Nifak, hayır izhar edip, batınında şer taşımaktır. Zahir-batın uyumsuzluğudur.⁴³¹ Nifakın en büyüğü ise, şüphesiz ki, içinde küfür gizlediği halde Müslüman gibi gözükmekten ibaret olan, itikadi nifaktır. Bu türlü itikadi olan nifak, kişiyi tamamen dinden çıkarır. Allah münâfıkları, şer sıfatların tamamıyla tavsif etmiştir: Küfür, imansızlık, dinle ve dindarlarla alay, din düşmanlarına temayül ve dine karşı düşmanlıkta onlarla işbirliği... Münâfıklar her zaman mevcut olagelmışlerdir.⁴³²

Nifakın ikinci kısmı ise, ameli olanıdır. Bu, kişiyi tamamen dinden çıkarmasa da, bir küfür dehlizi olduğunda şüphe yoktur. Her kim bu dört vasfı birden kendisinde bulundurursa, o kişide bütün şerler toplanmış demektir. Doğru ve güvenilir olma vasfını yitiren bir kimse, iman ve İslam'ın gereklerini yitirmiştir.⁴³³ Hz. Ömer'in Huzeyfe'ye, "Bende nifaktan bir şey biliyor musun?" derken kastettiği de, küfür nifakı değil, ameli olan nifaktır.⁴³⁴

Kendisine bir şey emanet edildiğinde, o emanete hıyanet etmesi, konuştuğu her sözde yalana başvurması, bir söz verdiğinde, verdiği söze karşı vefasız olması ve husumete düştüğü

⁴³⁰ **Buhârî**, İman, 24, (nr. 34); **Mezâlim**, 17, (nr. 2459); **Cizye**, 17, (nr. 3178). **Müslim**, İman, 106, (nr. 210). **Ebû Davud**, Sünnet, 15. **Tirmizî**, İman, 13, (nr. 2632); 14. **Nesâî**, İman, 20. **Müsned**, c. 2, s. 189, 198. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 1, s. 45.

⁴³¹ Rızaeddin b. Fahrreddin, **a.g.e.**, s. 11; **Tecrid Tercemesi**, c. 1, s. 45.

⁴³² Abdurrahman b. Nasır es-Sa'di, **Behcet-ü Kulûbi'l-Ebrâr**, s. 36-37.

⁴³³ Nasır es-Sa'di, **Behcet**, s. 37.

⁴³⁴ İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. 1, s. 122; el-Aynî, **Umdetü'l-Kârî**, c. 1, s. 331.

kimselere karşı haktan sapması şeklinde ifade buyurulan nifak alametleri, insanı derk-i esfele yani cehennemın en alt tabakasına götüren, küfür nifakını ifade etmemekle beraber,⁴³⁵ Hattabi'nin dediği gibi, kim bu amelleri itiyat haline getirirse, bunun, o kişiyi küfür nifakına sevketmesinden korkulur.⁴³⁶ Her kimde bu dört vasıf bulunursa, münafıklara has özel sıfatlara ortak olmuş olur.⁴³⁷ Münafıklığın, bunlardan başka sıfatları da bulunabilmesi mümkündür. Fakat bu sıfatlar, münafıklığın en meşhur sıfatları olarak düşünülebilir.⁴³⁸

Münafıklık, ilk olarak Medine döneminde ortaya çıkmış ve Resûlullah bu taifeden çok ezalar görmüştür.⁴³⁹

Haricilere göre, kebair işleyen bir kişi dinden çıkmış olur ki, bu fikir, ehl-i sünnetin icmasıyla batıldır.⁴⁴⁰

Hadîsin Cevâmiu'l-Kelim Oluşu

Ulaşabildiğimiz kadarıyla, hadîsi cevâmiu'l-kelim olarak kaydeden eserler şunlardır: Behcet-ü Kulûb-i'l-Ebrâr ve Kurret-ü Uyûni'l-Ebsâr fi Şerh-i Cevâmi'il-Ahbâr, s. 36, nr. 7. Cevâmiu'l-Kelim Şerhi, s. 10, nr. 2.

7. Din Kolaylıktır, Zorlayana Galip Gelir

وَعَنهُ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ إِنَّ الدِّينَ يُسْرٌ وَلَنْ يُشَادَّ الدِّينَ أَحَدٌ إِلَّا غَلَبَهُ. فَسَدِّدُوا وَقَارِبُوا وَأَبْشِرُوا وَاسْتَعِينُوا بِالْغَدْوَةِ وَالرَّوْحَةِ وَشَيْءٍ مِنَ الدَّلْجَةِ.

Yine Ebû Hüreyre (r.a.) den: Şöyle demiştir: Nebiyy-i Muhterem (s.a.v.) buyurdu ki: “Bu din (ayn-i) yüsrdür. Hiçbir kimse yoktur ki (bu) din hususunda (amellerim eksiksiz olsun diye) kendini zorlasın da din, ona galebe etmesin (ve ezilip büsbütün amelden kesilmesin), öyle olunca ortalama gidin. (Matlûbunuz olan ameli tamam ifâ edemediğiniz vakit de, O'na şükretmekle kanâat ediniz. Böyle yaparsanız) size müjde olsun (amelin azına da pek çok ecir

⁴³⁵ Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, c. 1, s. 205.

⁴³⁶ el-Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, c. 1, s. 330.

⁴³⁷ Nasır es-Sa'dî, *Behcet*, s. 37.

⁴³⁸ Rızaeddin b. Fahreddin, *a.e.*, s. 11.

⁴³⁹ Rızaeddin b. Fahreddin, *a.g.e.*, s. 11.

⁴⁴⁰ Nasır es-Sa'dî, *Behcet*, s. 38.

verilir.) (Yola çıkarken) sabah, akşam seferinden, biraz da gece yürüyüşünden istiâne ed(iniz de kendinizi yormay)iniz.”⁴⁴¹

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

Bu hadîs-i şerif, amelde rıfka teşviki ve taammukdan, en iyisini yapacağım diye uğraşmakdan tahzîri mutazammındır. Allah yolunda yalnız elimizden kolaylıkla gelen amellerle mükellef olduğumuz gibi birbirimize teklif edeceğimiz işlerde de takat götürülecek mikdâr ile iktifa edeceğiz. Buhârî أَحَبُّ الدِّينِ الْحَنِيفِيَّةُ السَّمْحَةُ “Allah’a en sevgili olan din, semahat ve suhulet üzerine kurulmuş olan dîn, Hanîf-i İslâmdır.”⁴⁴² hadîs-i şerifini de ta’lîkan rivâyet ediyor.⁴⁴³

Bu hadîs ne büyük bir hadîstir. Dinin gerek akidede, gerek ahlakta ve gerekse de amelde kolaylık olduğu manalarının hepsini birden ifade buyuruyor.⁴⁴⁴

Allah müslümanlara günde beş vakit namazı, yılda sadece bir ay oruç tutmayı ve gücü yetiyorsa zekatı ve yine gücü yetiyorsa haccetmeyi farz kılmıştır. Bunların dışında da, Allah’ın ve kullarının haklarına riâyet vardır ki, bu da haddizatında çok zor bir teklif değildir. Zaten Allahü Teâlâ Bakara sûresi 185. âyetinde “Allah sizin için kolaylık diler, zorluk dilemez.” buyurmuyor mu..⁴⁴⁵

İnsan, mükellef bulunduğu ibadetlere şöyle bir nazar ettiğinde görecektir ki bunlar kendisi için çok da zor olan şeyler değildir. Kim bunları yapmaya gayret ederse, üstesinden gelecek gücü kendisinde bulacaktır. Kim de ibadette aşırı giderek dini yaşanması zor bir teklif haline getirirse, din ona galip gelecektir. Çünkü bu yaklaşımın sonunda, ibadete karşı bıkkınlık, altından kalkamayıp âcizliğe düşmek ve en nihâyetinde de tamamen terketmek

⁴⁴¹ Buhârî, İman, 29, (nr. 39). Nesâî, İman, 28, (nr. 5034). Müsned, c. 5, s. 69. Tercüme: Ahmed Naim, Tecrid Tercemesi, c. 1, s. 47.

⁴⁴² Buhârî, İman, 29; Müsned, c. 1, s. 236.

⁴⁴³ Tecrid Tercemesi, c. 1, s. 48.

⁴⁴⁴ Nasır es-Sa’dî, a.g.e., s. 125.

⁴⁴⁵ Nasır es-Sa’dî, a.g.e., s. 126-127.

ihtimali vardır.⁴⁴⁶ Resûlullah, namazda uzun kıraatte bulunu insanları düşünmeyen kimseleri uyarmıştır.⁴⁴⁷

Bu tenbîh-i Nebevî'den maksad-ı âlî, nevâfil ibâdâtı îfâ için evkât-ı neşâtı ihtiyar etmenin efdal olduğunu beyândır. Ara sıra Teheccüd namazını kılmağa da bir işâretciği hâvidir. Allah yolunun yolcusu olan ehl-i tâatın diyar diyar -bahusus Arabistan'ın bâdiyele- rinde- seyr ü sefer edenlere teşbih buyurulması da ne belîğ düşmüş! Ma'lûm olduğu üzere bilâd-ı hârrede -hususan yazın- gündüz yolculuğu pek müz'ic ve bâzan mühlik olduğu için sabahın, akşamın, gecenin serin zamanlarını bırakıp gündüzleri gidenlerin hâli pek yaman olur.⁴⁴⁸

Hadîsin Cevâmiu'l-Kelim Oluşu

Hadîsin cevâmiu'l-kelimden addedildiği eserler şunlardır: Behcet, s. 125, nr. 28. Cevâmiu'l-Kelim Şerhi, s. 98, nr. 72. Şihâbu'l-Ahbâr Tercümesi, s. 98, nr. 286; s. 190, nr. 627. Cevâmiu'l-Kelim min Ehadîs-i Seyyidi'l-Arabi ve'l-Acem, s. 176, 200, nr. 1296, 1404. Nehcü'l-Fesaha, c. 2, s. 915, nr. 5693.

Dinde kolaylığın tavsiye buyurulduğu başka cevâmiu'l-kelim hadîs-i şerifler de varid olmuştur:

1)

عَنْ أَنَسٍ -رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ- عَنِ النَّبِيِّ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- قَالَ يَسِّرُوا وَلَا تُعَسِّرُوا وَبَشِّرُوا وَلَا تُنْفِرُوا "

Enes (b. Mâlik) (r.a.) den: Nebiyy-i Muhterem (s.a.v.) in: "Kolaylık yolunu gösterin, güçlüğe gitmeyin. Tebşir edin, tenzîr etmeyin." buyurduğu rivâyet olunuyor.⁴⁴⁹

⁴⁴⁶ Nasır es-Sa'di, **a.g.e.**, s. 128; Rızaeddin b. Fahreddin, **a.g.e.**, s. 99.

⁴⁴⁷ Rızaeddin b. Fahreddin, **a.g.e.**, s. 99.

⁴⁴⁸ **Tecrid Tercemesi**, c. 1, s. 48.

⁴⁴⁹ **Buhârî**, Cihad, 164, (nr. 3038); Meğazi, 60, (nr. 4341); Ahkam, 22, (nr. 7172). **Müslim**, Cihad, 6, 7, (nr. 4525, 4526); **Dârimî**, Mukaddime, 24. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 1, s. 77.

Bu hadîs, Cevâmiu'l-Kelim Şerhi, s. 273, nr. 167. Şihâbu'l-Ahbâr Tercümesi, s. 129, nr. 401. Nehcü'l-Fesaha, c. 2, s. 1060, nr. 6630. Cevâmiu'l-Kelim min Ehadîs-i Seyyidi'l-Arabi ve'l-Acem, s. 404, nr. 2972'de cevâmiu'l-kelimden sayılmıştır.

2)

عَنْ عَائِشَةَ -رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا- أَنَّ النَّبِيَّ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- دَخَلَ عَلَيْهَا وَعِنْدَهَا امْرَأَةٌ. قَالَ «مَنْ هَذِهِ؟». قَالَتْ فُلَانَةٌ. تَذْكُرُ مِنْ صَلَاتِهَا. قَالَ "مَهْ عَلَيْكُمْ بِمَا تَطِيقُونَ فَوَاللَّهِ لَا يَمَلُّ اللَّهُ حَتَّى تَمَلُّوا" . وَكَانَ أَحَبَّ الدِّينِ إِلَيْهِ مَا دَامَ عَلَيْهِ صَاحِبُهُ.

Âişe (r.a.) dan. Şöyle demiştir: “Yanımda bir kadın varken Nebiyy-i Mükerrerem (s.a.v.) hücreme girdi. ‘Bu kadın kimdir?’ diye sordu. ‘Filancadır.’ dedim. Ve kıldığı namaz(lar)ı anlatmaya başladım. Resûlullah (s.a.v.) ise, ‘(Bu sözü) bırak. (Dâima) elinizden gelecek şeyleri yapınız. Yoksa Allah hakkı için siz usanmadıkça Allah usanmaz.’ buyurdu. Resûlullah (s.a.v.) in en ziyâde sevdiği din (yâni tâat), sâhibi tarafından devam üzere yapılanlar idi.”⁴⁵⁰

Hadîs, Cevâmiu'l-Kelim min Kelâmi Seyyidi'l-Arabi ve'l-Acem, s. 163, nr. 1181. Şihâbu'l-Ahbâr Tercümesi, s. 154, nr. 499. Nehcü'l-Fesaha, c. 2, s. 641, nr. 3903'te zikredilmektedir.

3) Çok ibadet değil, az da olsa devamlı yapılan ibadetin teşvik edildiği şu hadîs-i şerif de ifade ettiği mânâ açısından bu kategoride zikredilebilir:

عَنْ عَائِشَةَ -رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا- قَالَتْ سَأَلَ النَّبِيَّ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- أَيُّ الْأَعْمَالِ أَحَبُّ إِلَيَّ اللَّهُ قَالَ "أَدْوَمُهَا وَإِنْ قَلَّ".

⁴⁵⁰ **Buhârî**, İman, 32; Teheccüd, 18; Savm, 52; Libas, 43; **Müslim**, Müsafirin, 215, 221, Sıyam, 177; **Ebû Davud**, Tatavvu, 27; **Nesâî**, Kible, 13; Kıyamü'l-Leyl, 17; İman, 29, (nr. 5035); **İbn Mâce**, Zühd, 28; **Muvatta**, Salatü'l-Leyl, 4; **Müsned**, c. 6, s. 40, 51, 61, 84, 122, 189, 199, 212, 231, 232, 241, 244, 250, 268. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 1, s. 51-52.

Âişe (r.a.) dan rivâyete göre, şöyle demiştir: “Bir kere Resûlullah (s.a.v.) a, ‘Yâ Resûlallah! Hangi ibâdet Allahu Teâlâ’ya çok sevimlidir?’ diye sorulmuştu. O da: ‘Az olsa bile en devamlı edileni,’ buyurdu.”⁴⁵¹

Hadîsin kaydedildiği eserler: Cevâmiu’l-Kelim Şerhi, s. 24, nr. 11. Şihâbu’l-Ahbâr Tercümesi, s. 234, nr. 801. Cevâmiu’l-Kelim min Ehadîs-i Seyyidi’l-Arabi ve’l-Acem, s. 32, 74, nr. 77, 541.

8. Cibrîl Hadîsi

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ كَانَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَوْمًا بَارِزًا لِلنَّاسِ فَأَتَاهُ جِبْرِيلُ فَقَالَ مَا الْإِيمَانُ؟ قَالَ " الْإِيمَانُ أَنْ تُؤْمِنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَبِلِقَائِهِ وَرُسُلِهِ وَتُؤْمِنَ بِالْبَعْثِ ".
قَالَ مَا الْإِسْلَامُ؟ قَالَ " الْإِسْلَامُ أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ وَلَا تُشْرِكَ بِهِ وَتُقِيمَ الصَّلَاةَ وَتُؤْتِيَ الزَّكَاةَ الْمَفْرُوضَةَ وَتَصُومَ رَمَضَانَ ". قَالَ مَا الْإِحْسَانُ؟ قَالَ " أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ ".
قَالَ مَتَى السَّاعَةُ؟ قَالَ " مَا الْمَسْئُولُ عَنْهَا بِأَعْلَمَ مِنَ السَّائِلِ وَسَأُخْبِرُكَ عَنْ أَشْرَاطِهَا إِذَا وَلَدَتِ الْأَمَةُ رَبَّهَا وَإِذَا تَطَاوَلَ رُعَاةُ الْإِبِلِ الْبُهْمُ فِي الْبُنْيَانِ فِي خَمْسٍ لَا يَعْلَمُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ ". ثُمَّ تَلَا النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ الْآيَةِ. ثُمَّ أَدْبَرَ فَقَالَ " رُدُّوهُ ". فَلَمْ يَرَوْا شَيْئًا. فَقَالَ " هَذَا جِبْرِيلُ جَاءَ يُعَلِّمُ النَّاسَ دِينَهُمْ ".

Ebû Hureyre (r.a.) dan. Şöyle demiştir: “Bir gün Resûlullah (s.a.v.) açıkta oturuyordu, (yanına) biri gelip: ‘İmân nedir?’ diye sordu. ‘İmân; Allah’a, meleklerine, Allah’a mülâki olmağa (yâni Rû’yetu’llâh’a), peygamberlerine inanmak, kezâlik (öldükten sonra) dirilmeye inanmaktır.’ cevâbını verdi. ‘Ya İslam nedir?’ dedi. ‘İslam; Allah’a ibâdet edip (hiçbir şeyi) O’na şerîk ittihâz etmemek, namazı ikâme ve farz edilmiş zekâtı edâ etmek, Ramazanda da oruç tutmaktır.’ buyurdu. (Ondan sonra) ‘Ya ihsan nedir?’ diye sordu. ‘Allah’a sanki görüyormuş gibi ibâdet etmendir. Eğer sen, Allah’ı görmüyorsan şüphesiz O, seni görür.’ buyurdu. ‘Kıyamet ne zaman?’ dedi. (Bunun üzerine) buyurdu ki: ‘Bu meselede sorulan, sorandan daha âlim değildir. (Şu kadar var ki kıyametten evvel zuhur edecek) alâmetlerini sana haber vereyim: Ne zaman (satılmış) câriye, sahibini (yâni efendisini)

⁴⁵¹ **Buhârî**, Rikak, 18, (nr. 6464, 6465); Libas, 43, (nr. 5861). **Müslim**, Müsafirin, 215, 216, 218, (nr. 1827, 1828, 1830); Sıyam, 177, (nr. 2723); Mûnafikin, 78, (nr. 7122). **Nesâî**, Kible, 13, (nr. 762). **İbn Mâce**, Zühd, 28, (nr. 4240). **Müsned**, c. 2, s. 250; c. 5, s. 219; c. 6, s. 40, 61, 125, 165, 176, 180, 241, 268, 273, 322. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 12, s. 192.

doğurur, kim idikleri belirsiz deve çobanları (yüksek) bina kurmakta birbiriyle yarışa çıkarlarsa, (kıyametten evvelki alâmetler görülmüş olur. Kıyametin vakti) Allah'tan başka kimsenin bilmediği beş şeyden biridir.' Ondan sonra Nebiyy-i Muhterem (s.a.v.) إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ

عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ

أَيَّ أَرْضٍ تَمُوتُ âyet-i kerîmesini tilâvet buyurdu. Sonra (gelen adam) arkasını döndü (gitti).

Resûlullah (s.a.v.) 'Onu çevirin.' diye emrettiyse de izini bulamadılar. Bunun üzerine buyurdu ki; 'İşte bu, Cibril (a.s.) dir. Halka dinlerini öğretmek için geldi.'⁴⁵²

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

İslam ve iman kelimeleri arasında, umum-husus münasebeti vardır. Her mü'min müslümandır, fakat her müslüman mü'min değildir. Kişinin islamına, zahirde görülen amellere göre; imanına ise, batınında taşıdığı itikadına göre hükmedilir. Bu ikisi, birbirini gerektirir ve din, bu ikisinin birleşimiyle tam olarak hasıl olur. Şöyle ki: Amel eden, itikadında doğru olmadıkça, tam olarak müslüman olmuş olmaz; itikadı tamam olan da, amel etmedikçe kamil anlamda mü'min olmuş olamaz.⁴⁵³

Allah-u Teala celal ve kemal sıfatlarından, hayat, ilim, irade, kudret, semî', basar, kelâm ve tekvin sıfatlarıyla muttasıf olup, mülkünde dilediği gibi tasarrufta bulunur. Meleklerle ve Peygamberlere iman meselesinde, isimleri bize bildirilenlere iman ettiğimiz gibi, isimlerini bilmediklerimize de icmâlen iman ederiz.⁴⁵⁴

Hattabi'ye göre lika'ullah, ahirette Allah'ın görülmesidir. Nevevi ise, ru'yet ancak mü'min olarak ölenlere mahsusken ve hiçkimse de ömrünü nasıl tamamlayacağı hususunda kesin olarak emin olamayacakken, bu halde ru'yetullah nasıl imanın şartlarından olabilir? demiştir.⁴⁵⁵

⁴⁵² **Buhârî**, İman, 37 (nr. 50); Tefsir, 31 (nr. 4777). **Müslim**, İman, 5 (nr. 97). **Ebû Davud**, Sünnet, 17, (nr. 4690). **Tirmizî**, İman, 4, (nr. 2610). **Nesâî**, İman, 6, (nr. 4991). **İbn Mâce**, Mukaddime, 9, (nr. 63, 64); Fiten, 25 (nr. 4044). **Müsned**, c. 2, s. 426. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 1, s. 59.

⁴⁵³ İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. 1, s. 153.

⁴⁵⁴ el-Aynî, **Umdetü'l-Kârî**, c. 1, s. 421, 422.

⁴⁵⁵ el-Aynî, **a.g.e.**, a.y.; el-Kastallânî, **İrşâdü's-sârî**, c. 1, s. 239.

İhsan, Allah'ı görüyor gibi ibadet yapmaktır. İbadetler, şuursuzca yapılan hareketlerden ibaretmiş gibi yapılırsa, o ibadetten bir varidat elde edilmesi beklenmemelidir.⁴⁵⁶

Kıyametin alametlerinden olarak zikredilen, cariyenin efendisini doğurması, zamanın fesadının artmasıyla evladın anasına karşı efendi gibi muamelede bulunarak saygısızlığın son haddini sergilemesi olarak anlaşılabileceği gibi, yine zamanın fesadından dolayı, anası köle durumuna düşmüş bir adamın, farkında bile olmadan kendi anasını köle diye satın alması şeklinde de anlaşılmıştır. Bunda İslam'ın yayılmasına işaret olduğu da söylenmiştir.⁴⁵⁷

Deve çobanlarının bina yapma yarışına girmeleri, dünyalık açısından zenginleşmeyle açıklanmıştır. Bu durum da İslam hakimiyetinin genişlemesine işaret olarak yorumlanmıştır.⁴⁵⁸

Hadîsin Cevâmiu'l-Kelim Oluşu

Bizim ulaşabildiğimiz kaynaklardan, hadîsi cevâmiu'l-kelim olarak kaydeden eserler şunlardır:

Nehcü'l-Fesaha el-Havi li-Kısar-i Kelimati'r-Resuli'l-Ekrem, c. 1, s. 27, nr. 84. Cevâmiu'l-Kelim Şerhi (Tatarca), s. 27, nr. 15. Ayrıca, İbn-i Teymiyye'nin (661/728) ve Abdusselam İbnu'l-Hacc Sa'id el-Bağdadi'nin (1237/1320) “Şerh-u Hadîs-i Cibril” isimli; Halid b. Huseyn eş-Şehruri (1242)'nin de “Fera'idü'l-Feva'id fi Şerh-i Hadîs-i Cibril” isimli müstakil birer eser kaleme almış olmaları da,⁴⁵⁹ bu hadîs-i şerifin ne kadar geniş anlamları muhtevi olduğunu göstermektedir.

Gaybi bir haber olan kıyametin kopuş zamanı hakkında varid olan hadîslerden;

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ بَيْنَمَا النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فِي مَجْلِسٍ يُحَدِّثُ الْقَوْمَ جَاءَهُ أَعْرَابِيٌّ فَقَالَ مَتَى السَّاعَةُ: فَمَضَى رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يُحَدِّثُ فَقَالَ بَعْضُ الْقَوْمِ سَمِعَ مَا قَالَ فَكَرِهَ مَا قَالَ وَقَالَ بَعْضُهُمْ بَلْ لَمْ يَسْمَعْ حَتَّى إِذَا قَضَى حَدِيثَهُ قَالَ "أَيْنَ - أَرَاهُ

⁴⁵⁶ Rızaeddin b. Fahreddin, **Cevâmiu'l-Kelim Şerhi**, s. 28.

⁴⁵⁷ Kastallânî, **a.g.e.**, c. 1, s. 242. Farklı yorumlar için ayrıca bkz: el-Aynî, **Umdetü'l-Kârî**, c. 1, s. 423-424.

⁴⁵⁸ el-Aynî, **Umdetü'l-Kârî**, c. 1, s. 424.

⁴⁵⁹ Mücteba Uğur, **Hadîs İlimleri Edebiyatı**, s. 129, 131, 132.

– السَّائِلُ عَنِ السَّاعَةِ. قَالَ هَا أَنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ " فَإِذَا ضُيِّعَتِ الْأَمَانَةُ فَانْتَظِرِ السَّاعَةَ ".
قَالَ كَيْفَ إِضَاعَتُهَا؟ قَالَ " إِذَا وُسِّدَ الْأَمْرُ إِلَى غَيْرِ أَهْلِهِ فَانْتَظِرِ السَّاعَةَ ".

Ebû Hüreyre (r.a.) den. Şöyle demiştir: Meclisin birinde Resûlullah (s.a.v.) huzûrundakilere söz söylerken nâgehân bir a'râbî gelip, "Kıyamet ne zamandır?" diye sordu. Resûlullâh (s.a.v.) (sözünü kesmeyip) devam buyurdu. Oradakilerin kimi (kendi kendine): "(A'râbinin) ne dediğini işitti, amma suâlinde hoşlanmadı."; kimi de: "Belki işitmedi." diye hükmetti. Nihâyet (Resûlullah S.A.V.) sözünü bitirince gâlibâ "O Kıyameti soran nerede?" diye (yâni bunun gibi bir lâfız ile) suâl buyurdu. (A'râbî): "İşte ben, yâ Resûlallah." dedi. (Bunun üzerine) "Emânet zayi edildi mi, kıyamete intizâr et." buyurdu. Yine (a'râbî): "Emâneti zayi etmek nasıl olur?" diye (tekrar) sorunca: "İş, nâ ehle tevcih edildi mi, kıyamete intizâr et." buyurdu.⁴⁶⁰ hadîsi de, cevâmiu'l-kelimden sayılmıştır.

Mezkur hadîs-i şerif, ulaşabildiğimiz kadarıyla, Cevâmiu'l-Kelim Şerhi, s. 47, nr. 34; Nehcül-Fesaha, c. 2, s. 786, nr. 4859; Cevâmiu'l-Kelim min Ehadîs-i Seyyidi'l-Arabî ve'l-Acem, s. 47, nr. 241'de, cevâmiu'l-kelim hadîslerden olarak zikredilmiştir.

Ayrıca, sadece Allah'ın bilip, kulların bilemeyeceği beş şey hakkında da şu hadîs-i şerif varid olmuştur ki, Cevâmiu'l-Kelim Şerhi isimli, Tatarca kaleme alınmış eserde, s. 428, nr. 280'de geçmektedir:

عَنِ ابْنِ عُمرَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- "مِفْتَاحُ
الْغَيْبِ خَمْسٌ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا اللَّهُ لَا يَعْلَمُ أَحَدٌ مَا يَكُونُ فِي غَدٍ، وَلَا يَعْلَمُ أَحَدٌ مَا يَكُونُ فِي
الْأَرْحَامِ، وَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَادَا تَكْسِبُ غَدًا، وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ، وَمَا يَدْرِي أَحَدٌ
مَتَى يَجِيءُ الْمَطَرُ."

İbn-i Ömer (r.anhümâ) dan. Şöyle demiştir: "Resûlullâh (s.a.v.) buyurdu ki: 'Gaybın anahtarları beş (tane) dir ki, onları Allâhu Teâlâ'dan başkası bilemez. Yarın ne olacağını (Allah'tan başka) hiçbir kimse bilemez. (Ana) rahimleri(n)de ne(ler) bulunduğunu (Allah'tan başka) hiçbir kimse bilemez. Hiçbir nefis yarın (hayr ü şer) ne kazanacağını bilemez. (Kezâ)

⁴⁶⁰ **Buhârî**, İlm, 2, (nr. 59); Rikak, 35, (nr. 6496). Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 1, s. 67

hiçbir nefis hangi tarzda öleceğini bilemez. (Allah'tan başka) hiç bir kimse de yağmurun ne zaman geleceğini bilemez.”⁴⁶¹

9. Helâl-Haram-Şüpheli ve Kalbin İyi-Kötü Oluşu

عَنْ الثُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ -رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا- قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- يَقُولُ: " الْحَلَالُ بَيِّنٌ. وَالْحَرَامُ بَيِّنٌ. وَبَيْنَهُمَا مُشَبَّهَاتٌ لَا يَعْلَمُهَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ فَمَنْ اتَّقَى الْمُشَبَّهَاتِ اسْتَبْرَأَ لِدِينِهِ وَعَرْضِهِ وَمَنْ وَقَعَ فِي الشُّبُهَاتِ كَرَاعٍ يَرَعَى حَوْلَ الْحِمَى يُوشِكُ أَنْ يُوَاقِعَهُ. أَلَا وَإِنَّ لِكُلِّ مَلِكٍ حِمًى أَلَا إِنَّ حِمَى اللَّهِ فِي أَرْضِهِ مَحَارِمُهُ أَلَا وَإِنَّ فِي الْجَسَدِ مُضْغَةً إِذَا صَلَحَتْ صَلَحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ وَإِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ كُلُّهُ. أَلَا وَهِيَ الْقَلْبُ ".
Nu'mân b. Beşîr (r. anhümâ) dan: Şöyle demiştir:

(Kulağımla) işittim, Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki: “Helâl belli, haram da bellidir, ikisi arasında da (helâl mi, haram mı belli olmayan bir takım) şüpheli şeyler vardır ki çok kimseler onları bilmezler. Şüpheli şeylerden her kim sakınırsa ırzını (yâni haysiyetini) da, dînini de kurtarmış olur. Her kim şüpheli şeylere dalarsa (içine girmek yasak olan beylik) koru etrafında (davarlarını) otlatan bir çoban gibi çok sürmez içeriye dalabilir. Haberinizi olsun, her padişâhın (kendine mahsûs) bir korusu olur. Gözünüzü açın, Allah'ın yeryüzündeki korusu da haram ettiği şeylerdir. Ağâh olunuz, cismin içinde bir lokmacık et (parçası) vardır ki iyi olursa bütün cesed iyi olur, bozuk olursa bütün cesed bozulur, işte o (et parçası) kalbdır.”⁴⁶²

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

İşlerden bir kısmı, zahiri bir nazarla hiç şüphesiz anlaşılabilecek derecede açık seçik bir şekilde helal olduğu belli; yine bir kısmı da aynı şekilde haram olduğu bellidir. Fakat bazı işlerin ise helal mı yoksa haram mı oldukları konusunda, insanların birçoğu bilgi sahibi

⁴⁶¹ **Buhârî**, Tefsir-u Sûre 6, 1; 13, 1; 31, 2, (nr. 4627, 4697, 4778); İstiska, 29, (nr. 1039); Tevhid, 4, (nr. 7379). **Müslim**, İman, 5, 7, (nr. 97, 99). **Nesâî**, İman, 6, (nr. 4991). **Müsned**, c. 2, s. 24, 52, 58, 85; c. 4, s. 13.

Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 3, s. 307.

⁴⁶² **Buhârî**, İman, 39, (nr. 52); Büyü, 2, (nr. 2051). **Müslim**, Müsakat, 107, (nr. 4094). **Ebû Davud**, Büyü, 3, (nr. 3329). **Tirmizî**, Büyü, 1, (nr. 1205). **Nesâî**, Büyü, 2, (nr. 4453). **İbn Mâce**, Fiten, 14, (nr. 3984). **Dârimî**, Büyü, 1. **Müsned**, c. 4, s. 268, 269, 270, 271, 275. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 1, s. 60.

değildir ki, bunlarla ilgili ne bir nas, ne de bir icma vardır. Bunların helalliği veya haramlığı, ancak alimlerin, şer’i bir delile dayanarak içtihatla bulunmalarıyla mümkün olabilir.⁴⁶³

Hattabi, “Bir yönden helale, bir yönden de harama benzeyen her şey şüphelidir.” demektedir.⁴⁶⁴

Şüphelilerden kaçınan kimsenin dinini korumuş olacağı, Halıkına karşı vazifelerini; ırzını korumuş olacağı da, halka karşı vazifelerini ifade eder.⁴⁶⁵ İbni Kuteybe ise, ırzın, kişinin nefsinin ifade ettiğini söyler.⁴⁶⁶

Şüpheli işlerde bulunan kimse, koyunlarını koruluğun etrafında otlatan çobana teşbih edilmiştir ki, her an harama düşme tehlikesiyle karşı karşıyadır.⁴⁶⁷ Vera’nın en yüksek derecesi, “terkü’l-helal mehafetü’l-haram” yani, harama düşme korkusuyla, helallere bile temkinli yaklaşma makamıdır. Sırrattan en hızlı geçecek olan ise, en veralı olandır.⁴⁶⁸

Bişr-i Hafi’nin kızkardeşi bir gün Ahmed b. Hanbel’e gelerek: “Biz geceleri yün eğiriyoruz ve dışarıdan geçenlerin meşalelerinin ışıkları vurdukça, o ışıklardan da istifade ediyoruz, bu bize caiz olur mu? deyince İmam Ahmed, “Allah seni affetsin, sen kimsin?” diye sormuş ve “Bişr-i Hafi’nin kızkardeşiyim” cevabını alınca da, “Sizin evinizden vera yayılıyor, sen o ışıklarda yün eğirme.” buyurmuştur.⁴⁶⁹

Fakat kişinin, büyük bir şehirdeki kadınlardan biriyle nikahlanmaktan, kendisine neseben haram biriyle nikahlanıp harama düşebileceği endişesiyle uzak durması; ya da görünürde hiçbir şey olmamasına rağmen, üzerine taze pislik bulaşmış olabileceği endişesiyle elbisesini yıkaması ve benzeri durumlar, veradan değil, Kurtubi’nin ifadesiyle yalnızca şeytanın vesvese vermesinden ibaret durumlardır.⁴⁷⁰

⁴⁶³ Kastallânî, *İrşâdü’s-sârî*, c. 1, s. 246.

⁴⁶⁴ el-Aynî, *Umdetü’l-Kârî*, c. 1, s. 441.

⁴⁶⁵ Kastallânî, *a.g.e.*, c. 1, s. 247; el-Aynî, *Umdetü’l-Kârî*, c. 1, s. 441.

⁴⁶⁶ el-Aynî, *Umdetü’l-Kârî*, c. 1, s. 435.

⁴⁶⁷ Kastallânî, *a.g.e.*, a.y.

⁴⁶⁸ Kastallânî, *a.g.e.*, a.y.

⁴⁶⁹ Kastallânî, *a.g.e.*, a.y.

⁴⁷⁰ el-Aynî, *Umdetü’l-Kârî*, c. 1, s. 440.

Allah'ın korusu olarak nitelendirilen haramlardan kasıt, menhiyattan olan günah işlerin yapılması ve kişinin üzerine vacip olan vazifelerini terketmesidir.⁴⁷¹

Kalp, vücudun emiri/yöneticisidir ve yöneticinin salih olması, yönettiklerinin de salih olmasına, onun fesat olması da, yönettiklerinin de fesat olmasına sebep olur.⁴⁷² Bazı alimler, bu hadîsten yola çıkarak, Hacc Sûresi'nin 46. âyetinde ifade buyurulduğu gibi, aklın başta değil, kalpte olduğuna hükmederken, bir kısmı da, hadîsten bu mananın anlaşılamayacağını söylemişlerdir.⁴⁷³

Hadîsin Cevâmiu'l-Kelim Oluşu

Hadîs, şu kaynaklarda zikredilmiştir: Cevâmiu'l-Kelim Şerhi, s. 203, nr. 131. Şihâbu'l-Ahbâr Tercümesi, s. 198, nr. 662. Nehcü'l-Fesaha, c. 1, s. 495; c. 2, s. 777, 778, 833, nr. 3005, 4794, 4799, 5143.

Alimler, bu hadîsin ifade ettiği mânâların genişliğinden dolayı, dinin ahkâmının üzerine bina edildiği dört hadîsten birisi olduğunu söylerler. Ebû Davud'dan da bu manada bir beyit rivâyet edilmiştir.⁴⁷⁴

III. Kitâbu'l-İlm

10. Dinde Tefekkuh (Derin Bilgi Sahibi Olma)

عَنْ مُعَاوِيَةَ -رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ- قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- يَقُولُ مَنْ يُرِدِ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ وَإِنَّمَا أَنَا قَاسِمٌ وَاللَّهُ يُعْطِي وَلَنْ تَزَالَ هَذِهِ الْأُمَّةُ قَائِمَةً عَلَى أَمْرِ اللَّهِ لَا يَضُرُّهُمْ مَنْ خَالَفَهُمْ حَتَّى يَأْتِيَ أَمْرُ اللَّهِ .

Muâviye (r.a.) (hutbede iken) şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.v.) den işittim, uyuruyordu ki: “Allah (u Teâlâ) her kimin hayrını murâd ederse ona din hususunda (büyük bir) anlayış verir. Ben (verici değil) yalnız taksîm ediciyim. Veren ise Allâh Azze ve Celle'dir. Bir de bu ümmet, Allah'ın emri (ve kazası) zuhur edi(p kıyamet kopu)nceye kadar

⁴⁷¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, c. 1, s. 170.

⁴⁷² Kastallânî, *a.g.e.*, c. 1, s. 248; el-Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, c. 1, s. 442.

⁴⁷³ el-Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, c. 1, s. 442.

⁴⁷⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, c. 1, s. 171.

emr-i İlâhî (ye mütâbeat) üzere hep sâbit-kadem olup duracak ve kendilerine muhalefet edenlerden zarar gelmeyecektir.”⁴⁷⁵

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

Hadîs-i şerif ile kastedilen manalar, Tecrid mütercimi tarafından şu şekilde verilmektedir: “Bana vahyolunan ilm-i dîni teblîğ ederken kimseyi tahsîs edip de diğerlerinden ketmettiğim yoktur. Taraf-ı Hak’tan bana her ne bildirilmiş ise herkese seviyesine göre teblîğ ediyorum. Ben ancak Kasımım. Tebliğatım herkese göre farksız olmakla beraber bu tebliğat farklı derecelerde anlaşılabilir. Çünkü anlayışı veren Allah’tır. Allah’ın atası, kullarında farklı derecelerde tecelli ediyor. Bunun eserleri de benim tebliğimden sonra görülüyor. Herkes kısmetini benden alırsa da veren Allâh’tır, ben değilim. Bu hadîs-i şerif ile, ümmet-i Muhammediyye’nin (s.a.v.), kıyâmete kadar payidar olacağına işaret edilmektedir.”⁴⁷⁶

Hadîste geçen ifadelerden anlaşıldığına göre, faydalı ilim, kulun saadetine ve Allah’ın onun hakkında hayır murad ettiğine bir alamettir.”⁴⁷⁷

Hadîste geçen, “dinde tefekkuh”un içine, akaid, fıkıh, iman hakikatleri, Kuran dili olan Arapça ve diğer dini ilimlerin hepsi girmektedir.”⁴⁷⁸

Hadîsin mefhûm-u muhalifinden şu anlamı da çıkarmak mümkündür: Allah kim için hayır murad etmemişse, onu bu ilimlerden nasıpdar kılmaz.”⁴⁷⁹

Hadîsin Cevâmiu’l-Kelim Oluşu

Bu hadîs-i şerifi, ulaşabildiğimiz eserlerden, cevâmiu’l-kelim olarak kaydedenler şunlardır: Behcet-ü Kulûbi’l-Ebrâr ve Kurret-ü Uyûni’l-Ebsâr fi Şerh-i Cevâmi’il-Ahbâr, s. 49, nr. 11. Cevâmiu’l-Kelim Şerhi, s. 512, nr. 328. Şihâbu’l-Ahbâr Tercümesi, s. 91, nr. 254.

⁴⁷⁵ **Buhârî**, İlm, 13 (nr. 71); Hums, 7 (nr. 3116); İ’tisam, 10 (nr. 7312). **Müslim**, İmare, 175, (nr. 4956); Zekat, 98, 100, (nr. 2389, 2392). **Tirmizî**, İlm, 1, (nr. 2645). **İbn Mâce**, Mukaddime, 17, (nr. 220). **Dârimî**, Mukaddime, 24; Rikak, 1. **Müsned**, c. s. 306; c. 2, s. 234; c. 4, s. 92, 93, 95, 96, 97, 98, 99, 101. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 1, s. 77.

⁴⁷⁶ **Tecrid Tercemesi**, c. 1, s. 78.

⁴⁷⁷ Nasır es-Sa’dî, **Behcet**, s. 49.

⁴⁷⁸ Nasır es-Sa’dî, **a.g.e.**, s. 50.

⁴⁷⁹ Nasır es-Sa’dî, **a.e.**, a.y..

Nehcü'l-Fesaha, c. 1, s. 355, c. 2, s. 932, nr. 2145, 5815. Cevâmiu'l-Kelim min Ehadîs-i Seyyidi'l-Arabi ve'l-Acem, s. 329, nr. 2372.

11. İnce Hesaba Çekilen Azab Olunur

عَنْ عَائِشَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ "مَنْ حُوسِبَ عَذَّبَ" قَالَتْ عَائِشَةُ فَقُلْتُ أَوْ لَيْسَ يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا؟ فَقَالَ "إِنَّمَا ذَلِكَ الْعَرَضُ. وَلَكِنْ مَنْ نُوقِشَ الْحِسَابَ يَهْلِكُ".

Âişe (r.a.) dan. Şöyle demiştir: “Nebiyy-i Muhterem (s.a.v.): ‘Kim hesaba çekilirse azâb edilmiş olur.’ buyurdu. Âişe der ki “Allâhu Teâlâ ⁴⁸⁰ فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا buyurmuyor mu?’ dedim de ‘Bu senin dediğin arzdır, yoksa her kim ince hesaba çekilirse helak olur.’ buyurdu.”⁴⁸¹

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

Arzdan maksat amelleri tartılmak üzere insanların mîzâna, amellerin sahiplerine arzolanmasıdır. Sevap kazanıldığı zannedilen nice amellerin kabul olmadıkları, hesâptaki münakaşa esnasında ortaya çıkacağından, bu münâkaşa azaba götürücü; ya da başabaş menzil-i selâmete erişilse de münakaşanın bizatihi kendisi azâb olmuş olur.⁴⁸²

Hadîsin Cevâmiu'l-Kelim Oluşu

Hadîsi zikreden eserler: Şihâbu'l-Ahbâr Tercümesi, s. 90, nr. 247. Cevâmiu'l-Kelim min Ehadîs-i Seyyidi'l-Arabi ve'l-Acem, s. 328, nr. 2362. Nehcü'l-Fesaha, c. 1, s. 648, nr. 3949.

⁴⁸⁰ İnşikak: 8.

⁴⁸¹ **Buhârî**, İlm, 36, (103); Tefsir-u Sûre 84, 1, (nr. 4939); Rikak, 49, (nr. 6536, 6537). **Müslim**, Cennet, 79, 80, (nr. 7225, 7227, 7228). **Ebû Davud**, Cenaiz, 3, (nr. 3093). **Tirmizî**, Tefsir-u Sûre 76, 1, (nr. 3337, 3338). **Müsned**, c. 6, s. 47, 91, 127. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c.1, s. 100.

⁴⁸² **Tecrid Tercemesi**, c. 1, s. 100-101.

12. Kim Benim Adıma Yalan Uydurursa Cehennemdeki Yerine Hazırlansın

عَنِ الْمُغِيرَةِ — رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ — قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ — صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ — يَقُولُ " إِنَّ كَذِبًا عَلَى لَيْسَ كَكَذِبٍ عَلَى أَحَدٍ، مَنْ كَذَبَ عَلَى مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ ". سَمِعْتُ النَّبِيَّ — صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ — يَقُولُ " مَنْ نِيحَ عَلَيْهِ يُعَذَّبُ بِمَا نِيحَ عَلَيْهِ "

Mugîre (r.a.) den şöyle rivâyet edilmiştir: Mugîre, “Resûlullâh (s.a.v.) in şöyle buyurduğunu işittim.” demiştir: “Benim ağzımdan yalan söylemek, başka bir kimseyi dedi diye yalan söylemek gibi değildir. Her kim bile bile benim ağzımdan yalan uydurursa Cehennem'deki yerine hazırlansın!” Nebî (s.a.v.) in şöyle buyurduğunu da işittim: “Hangi meyyit ki, ona nevha ve figân edilirse, bu nevha sebebiyle azâb olunur.”⁴⁸³

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

Bu hadîs, sıhhat açısından son derece sağlam olduğu gibi, bir kısım alimler mütevâtir olduğunu söylemişlerdir.⁴⁸⁴

“Nevha” başına toprak saçarak, saçlarını yolarak feryâd ve figân ile ağlamaktır.⁴⁸⁵ Câhiliyyet devrinin fasılasız, günlerce devam eden nevhaları bu kelimenin en uygun bir mahall-i itlâkı olur.⁴⁸⁶

Kizb, sıdkın muhalifidir, hilâf-ı vâkiyi ihbardır, yalan söylemek demektir. Eş’arîlere göre kizb, ister amden, ister sehven hilâf-ı vâkiyi ihbardan ibarettir. Mu’tezile, kastı şart kılmıştır.⁴⁸⁷

Cehennemdeki yerine hazırlansın demek, evvela tehdid ifade eder ki, orada uzun boylu kalmaya ve hatta zahiri mânâyâ bakılacak olursa, oradan hiç çıkmamacasına kalmaya hazırlansın demektir. Çünkü, her kim Resûlullah adına böyle kasten yalan uydurursa, kendisi

⁴⁸³ **Buhârî**, İlm, 38, (nr. 107, 108, 109, 110); **Cenaiz**, 33, (nr. 1291); **Enbiya**, 50, (nr. 3461); **Edeb**, 109, (nr. 6197); **Müslim**, Mukaddime, 2, 3, 4, (nr. 3, 4, 5); **Zühd**, 72, (nr. 7510); **Ebû Davud**, İlm, 4, (nr. 3651); **Tirmizî**, Fiten, 70, (nr. 2257); **İlm**, 8, 13, (nr. 2659, 2669); **Tefsir**, 1, (nr. 2951); **İbn Mâce**, Mukaddime, 4, (nr. 30, 32, 33, 36, 37); **Dârimî**, Mukaddime, 25, 46; **Müsned**, c. 2, s. 47, 83, 123, 150, 159, 171, 202, 214, 410, 413, 469, 519; c. 3, s. 13, 39, 44, 46, 56, 98, 113, 116, 166, 167, 176, 203, 209, 223, 278, 280, 303, 422; c. 4, s. 47, 100, 156, 201, 367; c. 5, s. 245, 292, 412. Tercüme: Ahmad Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 4, s. 401.

⁴⁸⁴ el-Aynî, **Umde**, c. 2, s. 221.

⁴⁸⁵ **Tecrid Tercemesi**, c. 4, s. 401.

⁴⁸⁶ **Tecrid Tercemesi**, c. 4, s. 402.

⁴⁸⁷ **Tecrid Tercemesi**, a.y.

için cehennmeden başka bir varış yeri hazırlanmamıştır ki oradan çıksın!⁴⁸⁸ el-Aynî ve Kastallânî de tehdit ifade ettiğini söyledikten sonra, “Allah onu cehenneme atsın.” anlamında bedduadır demektir.⁴⁸⁹

Hadîs, iki hükmü ihtiva etmektedir: Resûlullâh’ın lisân-ı mübârekinden yalan uydurmaya ve Resûl-i Ekrem’in söylemediği bir şeyi, söyledi diye haber vermeye terettüp eden azâp; bir de ölüye nevha edilmesine âit hükm-ü ceza.⁴⁹⁰ el-Aynî, kendisine azap terettüp edecek olan yalanın sadece Resûlullah adına uydurulan (yani ahkam-ı diniyeye dair olan) yalan mı, yoksa ister dini isterse de dünyevî olsun her türlü yalan mı olduğu hususunda ihtilaf olduğunu söylemektedir.⁴⁹¹ Fakat bu Nebvî tehditten dolayı, sahabeden birçokları, Resûlullah’ın söylememiş olduğu bir sözü yanılarak O’na isnad ederiz korkusuyla çok hadîs rivâyet etmekten kaçınmışlardır.⁴⁹²

Hadîsin Cevâmiu’l-Kelim Oluşu

Hadîsi cevâmiu’l-kelim sayan eserler: Cevâmiu’l-Kelim Şerhi, s. 505, nr. 322. Şihâbu’l-Ahbâr Tercümesi, s. 117, nr. 364. Nehcü’l-Fesaha, c. 1, s. 403, nr. 2444. Cevâmiu’l-Kelim min Ehadîs-i Seyyidi’l-Arabi ve’l-Acem, s. 326, 328, nr. 2336, 2364.

IV. Kitâbu’l-Vudû (Abdest)

13. Su Kabına Üflememek ve Sağ El ile Taharetlenmemek

عَنْ أَبِي قَتَادَةَ -رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ- قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- "إِذَا شَرِبَ أَحَدُكُمْ فَلَا يَتَنَفَّسُ فِي الْإِنَاءِ. وَإِذَا أَتَى الْخَلَاءَ فَلَا يَمَسُّ ذَكَرَهُ بِيَمِينِهِ. وَلَا يَتَمَسَّحُ بِيَمِينِهِ."

Ebû Katâde (r.a.) den. Şöyle demiştir: “Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki: ‘İçinizden biri, bir şey içtiğinde kabın içine hohlamasın, helaya gittiğinde zeketine sağ eliyle dokunmasın. Sağ eliyle de silinmesin (yâni istincâ etmesin).’”⁴⁹³

⁴⁸⁸ İbn-i Hacer, **Feth**, c. 1, s. 266-268.

⁴⁸⁹ el-Aynî, **Umde**, c. 2, s. 214; Kastallânî, **İrşâdü’s-sârî**, c. 1, s. 355.

⁴⁹⁰ **Tecrid Tercemesi**, c. 4, s. 403, 405.

⁴⁹¹ el-Aynî, **Umde**, c. 2, s. 214.

⁴⁹² Kastallânî, **İrşâdü’s-sârî**, c. 1, s. 355.

⁴⁹³ **Buhârî**, Vudu, 18, 19, (nr. 153, 154); Eşribe, 25, (nr. 5630). **Müslim**, Taharet, 63, 64, 65, (nr. 613, 614, 615); **Ebû Davud**, Taharet, 18, (nr. 31). **Tirmizî**, Taharet, 11, (nr. 15); Eşribe, 16, (nr. 1889). **Nesâî**, Taharet, 23, 42, (nr. 24, 25, 47). **İbn Mâce**, Taharet, 15, (nr. 31). **Dârimî**, Vudu, 13; Eşribe, 21. **Müsned**, c. 5, s. 295, 296, 300, 310, 311. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 1, s. 141-142.

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

Su kabına üflemek, kabın içine yani suya üflemektir ki, bunun men edilmesi, temizlikte mübalağa ifade etmektedir. Çünkü, nefesle birlikte ağızdan kötü bir koku ve çirkin bir buhar çıkar.⁴⁹⁴ el-Ayni ise, “Su latif ve rakik bir madde olduğu için, havanın ona sirâyet ederek içine karışması sözkonusudur ve bu da suyun tabiatını bozar. Su içerken üç yudumda içmek ve nefes alacağı zaman kabı ağzından uzaklaştırmak güzel bir edeptir. Kabın içine üfleye üfleye ancak hayvanlar su içer.” demektedir.⁴⁹⁵

Zekere sağ el ile dokunmanın nehyedilmesiyle, üzerinde necaset bulunan uzuvlara da sağ el ile dokunmaktan men edilmiş olmaktadır.⁴⁹⁶ Kişinin zekerini sağ eliyle tutması men ediliyorsa, buna kıyasla, dübürüne sağ eliyle dokunması da men edilmiş demektir. Kadının fercine sağ eliyle dokunması da aynı hükme dahildir.⁴⁹⁷ el-Ayni, sağ el ile dokunmanın mutlak olarak nehyedildiğini, sadece tuvaletteki duruma münhasır olmadığını söyler.⁴⁹⁸ Şüphesiz, bu temizliğe daha uygundur.

Hadîsin Cevâmiu'l-Kelim Oluşu

Bu hadîs, Cevâmiu'l-Kelim min Ehadîs-i Seyyidi'l-Arabi ve'l-Acem, s. 44, nr. 208'de, cevâmi'u'l-kelimden sayılmıştır.

V. Kitâbu's-Salât (Namaz)

14. Ammâr'ı Fie-i Bâğiye (Azgın Bir Grup) Katledecektir

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَنَّهُ كَانَ يُحَدِّثُ يَوْمًا حَتَّى أَتَى ذِكْرُ بِنَاءِ الْمَسْجِدِ فَقَالَ كُنَّا نَحْمِلُ لَبَنَةً لَبَنَةً وَعَمَّارٌ لَبَنَتَيْنِ لَبَنَتَيْنِ. فَرَأَاهُ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَيَنْقُضُ الثَّرَابَ عَنْهُ وَيَقُولُ "وَيْحَ عَمَّارٍ تَقْتُلُهُ الْفِتْنَةُ الْبَاغِيَةُ يَدْعُوهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ وَيَدْعُوْنَهُ إِلَى النَّارِ" قَالَ يَقُولُ عَمَّارٌ أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الْفِتَنِ.

(Sened-i muttasıl ile) rivâyet olunur ki, Ebû Saîd-i Hudrî (r.a.) (bir gün) ahâdîs-i Resûlullah (s.a.v.) i söylemekle meşgul idi. Derken Mescid-i şerifin) binası bahsine geçip

⁴⁹⁴ İbn-i Hacer, **Feth**, c. 1, s. 333; Kastallânî, **İrşâdü's-sârî**, c. 1, s. 428.

⁴⁹⁵ el-Aynî, **Umde**, c. 2, s. 419.

⁴⁹⁶ el-Aynî, **Umde**, c. 2, s. 420.

⁴⁹⁷ İbn-i Hacer, **Feth**, c. 1, s. 333; Kastallânî, **İrşâdü's-sârî**, c. 1, s. 428.

⁴⁹⁸ el-Aynî, **Umde**, c. 2, s. 420.

dedi ki: “Biz, birer kerpiç taşıyorduk. Ammâr ise kerpiçleri ikişer ikişer taşırdı. Nebiyy-i Ekrem (s.a.v.) onu (öyle) görünce üzerindeki toprağı silkerek: ‘Vah Ammâr! Vah Ammâr! Kendisini fie-i bâğiye katledecektir. (Ammâr) onları cennete, onlar ise onu cehenneme davet ederler.’ buyurmaya başladı.” Ebû Saîd (r.a.) der ki, “Ammâr (bunu işitince): ‘Fitnelerden Allah’a sığınırım.’ derdi.”⁴⁹⁹

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

“Veyh” kelimesi, rahmet ifade eder, “veyl” kelimesinin azab ifade etmesi gibi.⁵⁰⁰ O halde bu kelime ile Hz. Ammar, bir iltifat-ı Nebevîye mazhar olmaktadır.

Bu iltifat-ı bî-behây-ı Nebevînin mazharı olan Hz. Ammâr, Sıffîn’de Muâviye b. Ebî Süfyân taraftarlarınca katlolunmuştur. Hz. Alî’ye karşı gelen Şamlılar’ın o târihte ehl-i bağı olduğu bu hadîs ile sabit oluyor. Hilafet ve imamet, ancak Hz. Hasan’ın istifasından sonra Hz. Muâviye’ye intikâl edebilmiştir. İhbarından otuz bu kadar sene sonra doğruluğu ortaya çıkan bu haber, şevâhid-i Nübüvvet-i Muhammediyye’den (s.a.v.) biridir.⁵⁰¹

Tecrid müellifi, “Âmmâr’ı katleden fienin nâr-ı cahîme davetçi olduğu ve bu fienin içinde birçok Sâhâbe de bulunduğuna bakanlar, fie-i bâğiye’yi tayîn hususunda birçok te’vîlâtı girişmişler ise de sadra şifâ verecek söz söylememişlerdir.” dedikten sonra, meseleyi şöyle te’vil etmektedir: “*Her iki tarafta olan Sâhâbe (rıdvânu’llâhi aleyhim ecmaîn) müctehid ve zan ve i’tikâdî ile âmil olup şu kadar ki, zan ve i’tikâdında da, nefse’l-emirde de musîb ve Allah’ın rızası tarafında olanlar Aliyyü’l-Murtezâ radiya’llâhu anh ile ashâbı idiler. Diğerleri kendilerini musîb i’tikâd etmekle beraber nefse’l-emirde ve inda’llâh muhtî bulunuyorlardı. Cennet yolundan maksat, Hakk’a itaat ve tâat-i vâcibeyi edâ, Cehennem yolundan maksat da Hakk’a adem-i isabet ve tâat-i vâcibeden udûldür. Ehl-i hakkız ve Cennet yolu üzerindemiz i’tikâdiyle yanlış yola da’vet, farkına varmıyarak Cehennem’e da’vet demektir. Bilmeyerek böyle bir reh-i nâ-savâba gitmek ise noksân-ı Fazîleti müstelzim olursa da ikâb-ı cahîm cezasını müstelzim olmaz. (Anlaşılması gereken mânâ;) bunlardan bir kısmının Cehennem*

⁴⁹⁹ Buhârî, Salat, 63, (nr. 447); Cihad, 17, (nr. 2812). Müslim, Fiten, 70, 72, 73, (nr. 7320, 7322, 7324). Tirmizî, Menakıb, 35, (3800). Müsned, c. 2, s. 161, 164, 206; c. 3, s. 5, 22, 28, 91; c. 4, s. 197, 199; c. 5, s. 215, 306307; c. 6, s. 289, 300, 311, 315. Tercüme: Ahmed Naim, Tecrid Tercemesi, c. 2, s. 390-392.

⁵⁰⁰ el-Aynî, Umde, c. 3, s. 475-476; Kastallânî, İrşâdü’s-sârî, c. 2, s. 121.

⁵⁰¹ Tecrid Tercemesi, c. 2, s. 391. Ayrıca bkz: İbn Hacer, Feth, c. 1, s. 706.

yolunu tutmuş ve oraya an i'ti-kâdin da'vet etmiş kimseler olmayıp nihâyet içtihatlarında muhtî zevat olmalarıdır.”⁵⁰²

Hadîsin Cevâmiu'l-Kelim Oluşu

Cevâmiu'l-Kelim min Kelâmi Seyyidi'l-Arabi ve'l-Acem, s. 369, nr. 2666'da, hadîsimiz cevâmiu'l-kelimden addedilmiştir.

15. Mü'minler Duvarın Tuğlaları Gibidir

عَنْ أَبِي مُوسَى - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ " الْمُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِ كَالْبُنْيَانِ، يَشُدُّ بَعْضُهُ بَعْضًا ". ثُمَّ شَبَّكَ بَيْنَ أَصَابِعِهِ قَالَ وَكَانَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - جَالِسًا إِذْ جَاءَ رَجُلٌ يَسْأَلُ أَوْ طَالِبٌ حَاجَةً أَقْبَلَ عَلَيْنَا بِوَجْهِهِ فَقَالَ " اشْفَعُوا فَلْتُزَجَّرُوا، وَلِيَقْضِ اللَّهُ عَلَيَّ لِسَانَ نَبِيِّهِ مَا شَاءَ ".

Ebû'l Mûsa (El eş'ari) (r.a.) den rivâyete göre şöyle demiştir: Nebî (s.a.v.) (bir hutbesinde: (İslâm câmiâsında) mü'minin mü'mine bağlılığı, taşları birbirine kenetli (yalçın) duvar gibi (metin)dir.” buyurdu.

Sonra Resûl-i Ekrem (iki elinin) parmaklarını birbirine geçirdi. Râvi Ebû'l-Mûsa der ki: Resûl-i Ekrem (mescidde) otururdu. Kendisine bir kimse gelip bir şey istediğinde, yâhut bir hacet dilediğinde oturduğu halde yüzü ile bize dönüp: “(Ashâbım! Bu iş için) Bana delâlet ediniz, me'cûr olursunuz! Maamâfih, Allahu Teâla peygamberlerinin niyaz ve istirhamı üzerine dilediği şeyi muhakkak infâz eder.” buyurdu.⁵⁰³

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

Bu hadîste, müslümanların birbirlerine karşı merhametli, birbirlerini seven ve dayanışma içinde olmaları vurgulanarak, bütün bu vasıfların, kendi menfaatleri ve hepsinin lehine olan maslahatlar gereği olduğu anlatılmıştır.⁵⁰⁴

⁵⁰² **Tecrid Tercemesi**, c. 2, s. 391-392. Ayrıca bkz: İbn Hacer, Feth, c. 1, s. 706-707; el-Aynî, Umde, c. 3, s. 476.

⁵⁰³ **Buhârî**, Salat, 88, (nr. 481); Mezalim, 5, (nr. 2446); Edeb, 36, (nr. 6026). **Müslim**, Birr, 65, (nr. 6585).

Tirmizî, Birr, 18, (nr. 1928). **Nesâî**, Zekat, 67, (nr. 2560). **Müsned**, c. 4, s. 104, 405, 409. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 12, s. 134; c. 5, s. 184.

⁵⁰⁴ Nasır es-Sa'dî, **a.g.e.**, s. 61.

Müslümanlar, bir cesedin sair uzuvları gibidir ki, birisi rahatsız olmasıyla, diğer uzuvlar da bundan dolayı huzursuz olurlar.⁵⁰⁵

Bu hadîs-i şerîfte Resûl-i Ekrem'in Aşhabına ta'lim buyurdıkları şefaât, bir fakir için yahut bir sâhib-i hacet için âher nezdinde istenilen şey'in kabulüne delâlet etmektir. Şefaât ve delâlet mendubtur. Resûlullah'ın mekârim-i ahlâkî cümlesindendir.⁵⁰⁶

Hadîsin Cevâmiu'l-Kelim Oluşu

Hadîsin zikredildiği yerler şunlardır: Behcet-ü Kulûbi'l-Ebrâr ve Kurret-ü Uyûni'l-Ebsâr fî Şerh-i Cevâmi' il-Ahbâr, s. 61, nr. 13 ve 14. Cevmi'u'l-Kelim Şerhi, s. 410, nr. 265. Şihâbu'l-Ahbâr Tercümesi, s. 53, 129, nr. 93, 399. Nehcü'l-Fesaha, c. 1, s. 87; c. 2, s. 968, 970, nr. 486, 6067, 6077. Cevâmiu'l-Kelim min Ehadîs-i Seyyidi'l-Arabi ve'l-Acem, s. 54, 333, nr. 313, 2422.

Müslümanların uhuvvetinin ifade buyurulduğu diğer cevâmiu'l-kelim hadîsler ise şunlardır:

1)

عَنِ النَّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - " تَرَى الْمُؤْمِنِينَ فِي تَرَاحُمِهِمْ وَتَوَادُّهِمْ وَتَعَاطُفِهِمْ كَمَثَلِ الْجَسَدِ إِذَا اشْتَكَى عُضْوًا تَدَاعَى لَهُ سَائِرُ جَسَدِهِ بِالسَّهْرِ وَالْحُمَّى . "

Nu'mân İbn-i Beşîr (r.anhümâ) dan, Resûlullah (s.a.v.) in şöyle buyurduğu rivâyet olunmuştur: “Bütün mü'minleri birbirlerine merhamette, muhabbette, lütuf ve atıfet hususlarında sanki bir vücûd misâli görürsün. O vücûdun bir uzvu hastalanınca, vücûdun öbür âzâları birbirlerini hasta âzânın elemine uykusuzlukla, hararetle iştirake çağırırlar (hasta uzvun elemine paylaşırlar).”⁵⁰⁷

Hadîs; Cevâmiu'l-Kelim Şerhi, s. 417, nr. 269. Şihâbu'l-Ahbâr Tercümesi, s. 243, nr. 833. Nehcü'l-Fesaha, c. 1, s. 396, 547, 965, nr. 2395, 3342, 6039'da kaydedilmiştir.

⁵⁰⁵ Nasır es-Sa'dî, a.g.e., s. 63.

⁵⁰⁶ Tecrid Tercemesi, c. 5, s. 185.

⁵⁰⁷ Buhârî, Edeb, 27, (nr. 6011); Müslim, Birr, 66, (nr. 6586, 6588, 6589); Müsned, c. 4, s. 270. Tercüme: Ahmed Naim, Tecrid Tercemesi, c. 12, s. 128.

2)

عَنْ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- قَالَ "الْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ، لَا يَظْلِمُهُ وَلَا يُسْلِمُهُ، وَمَنْ كَانَ فِي حَاجَةِ أَخِيهِ كَانَ اللَّهُ فِي حَاجَتِهِ، وَمَنْ فَرَّجَ عَنْ مُسْلِمٍ كُرْبَةً فَرَّجَ اللَّهُ عَنْهُ كُرْبَةً مِنْ كُرْبِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ، وَمَنْ سَتَرَ مُسْلِمًا سَتَرَهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ"

Yine İbn-i Ömer (r.anhümâ) dan rivâyet olunduğuna göre: Resûlullâh (s.a.v.):

“Her müslüman, müslümanın (din) kardeşidir. Müslüman müslümana zulmetmez; müslüman müslümanı (başına gelen musibette) terk etmez de; hangi müslüman ki (müslim) kardeşinin hâcetinde bulunursa, Allah da onun hâcetini kaza eder; (müslüman bir kul din kardeşinin yardımında bulundukça Allah da ona yardımda bulunur;) hangi müslüman ki, bir müslümandan dünya darlığını giderip şâd ederse, Allah da Kıyamet gününde onun gussasını giderip mesrur eder. Kim ki müslüman kardeşi (nin dünyada ayıbı) nı örterse, Allah da kıyamet gününde onun ayıbını örter” buyurmuştur.⁵⁰⁸

Hadîs-i şerif, Şihâbu'l-Ahbâr Tercümesi, s. 108, nr. 330 ve Cevâmiu'l-Kelim min Ehadîs-i Seyyidi'l-Arabi ve'l-Acem, s. 332, nr. 2404'te zikredilmektedir.

VI. Kitâbu'l-Mevâkît (Vakitler)

16. Ru'yetullah (Allah'ın Görülmesi) Hadîsi

عَنْ جَرِيرٍ — رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ — قَالَ كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- فَنَظَرَ إِلَى الْقَمَرِ لَيْلَةً فَقَالَ "إِنَّكُمْ سَتَرُونَ رَبَّكُمْ كَمَا تَرُونَ هَذَا الْقَمَرَ، تَضَامُونَ فِي رُؤْيَيْهِ، فَإِنْ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تُغْلِبُوا عَلَى صَلَاةٍ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا فَافْعَلُوا". ثُمَّ قَرَأَ وَسَبَّحَ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ.

Cerîr (b. Abdullah el-Becelî) (r.a.) den. Şöyle demiştir: “Bir gece Nebiyy-i Ekrem (s.a.v.) ile birlikte bulunuyorduk. (Ayın on dördüne müsadif idi.) Kamere bakıp buyurdu ki: ‘Şu ayı nasıl rü'yetinden hiçbiriniz mahrum olmaksızın (yâhut birbirinize gösterebilmek için sıkışıp üst üste yığılmanıza hacet kalmaksızın hepiniz zahmetsizce görüyorsanız, Rabbiniz (Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri)ni de öylece göreceksiniz. Artık

⁵⁰⁸ **Buhârî**, Mezalim, 3, (nr. 2442); **Müslim**, Birr, 32, (nr. 6541); **Ebû Davud**, Edeb, 46, (nr. 4893); **Tirmizî**, Hudud, 3, (nr. 1426); Birr, 18, (nr. 1927); **Müsned**, c. 2, s. 9, 68; c. 5, s. 24, 71. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 7, s. 360-361.

güneşin tulûundan da, gurubundan da evvelki namazların hiçbirinden alıkonmamak elinizden gelirse (ona) çalışınız.” Sonra (Cerîr r.a.) وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا (Tâhâ: 130.) âyet-i kerîmesini okumuş.⁵⁰⁹

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

Hadîs kitaplarında geçen çok sayıdaki rivâyetlerin lâfızları hep ru'yetullahı teyid etmektedir. Ru'yetullah noktasında İslam taifesinden Mutezile ve Havaric dışında hiç kimsenin şüphesi yoktur. Buna müteallik hadîsleri yirmi kadar sahabe rivâyet etmiş olup, manevi tevâtüre ulaşmıştır. Ayrıca, وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاطِرَةٌ (Kıyâme: 22-23) ile

كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ (Mutaffîfîn: 15) âyet-i kerîmeleri de bu davâyı teyid eder.⁵¹⁰

Ru'yetullahı inkâr eden Mutezile ile Havâric, Halıkı mahlûka, özellikle maddi varlıklara teşbihten sakınmakta ifrat göstererek mütevâtir olan nasları bile te'vîle, mütevâtir olmayanlarını inkâra kalkışıyor ve ehl-i sünnete siz Allah'ı bize benzetiyorsunuz, diye hücum ediyorlar. Görme, hakikatte gözün değil, ruhun fiili değil midir? Eşyayı hakikatte gören benim. Göz ise gözlük, dürbîn, hurdebîn gibi maddiyyâtı göstermeye yarar bir âlet ve edevattan başka bir şey değildir.⁵¹¹ Gökte ayı gördüğünüz gibi ifadesi, teşbih için kullanılmıştır. Hiçbir şüpheye mahal olmaksızın ve hiçbir meşakkate uğramaksızın göreceksiniz demektir.⁵¹²

⁵⁰⁹ **Buhârî**, Mevakit, 16, 26, (nr. 554, 573); Tefsir-u Sûre 50, 2, (nr. 4851); Tevhid, 24, (nr. 7434, 7436); **Müslim**, Mesacid, 211, 212, (nr. 2434, 2435); **Ebû Davud**, Sünnet, 20, (nr. 4729); **Tirmizî**, Cennet, 16, (nr. 2551); **İbn Mâce**, Mukaddime, 13, (nr. 177); **Müsned**, c. 4, s. 360, 365. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, C. 2, s. 494-497.

⁵¹⁰ **Tecrid Tercemesi**, c. 2, s. 494-495.

⁵¹¹ **Tecrid Tercemesi**, c. 2, s. 495.

⁵¹² el-Aynî, **Umde**, c. 4, s. 61; Kastallânî, **İrşâdü's-sârî**, c. 2, s. 230.

Hadîsin Cevâmiu'l-Kelim Oluşu

Ru'yetullah hadîsi, mütevâtir bir hadîs olduğu için, “lafızlarının” Resûlullah’a aidiyeti de kuvvetle muhtemeldir.⁵¹³ Bu sebeple tarafımızca, cevâmiu'l-kelim bir hadîs olarak değerlendirilmiş bulunmaktadır.

VII. Kitâbu'l-Ezan

17. Arşın Gölgesinde Gölgeleenecek Olan Yedi Sınıf

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ — رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ — عَنِ النَّبِيِّ — صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ — قَالَ " سَبْعَةٌ يُظِلُّهُمْ
اللَّهُ فِي ظِلِّهِ يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّهُ: الْإِمَامُ الْعَادِلُ، وَشَابُّ نَشَأَ فِي عِبَادَةِ رَبِّهِ، وَرَجُلٌ قَلْبُهُ مُعَلَّقٌ
فِي الْمَسَاجِدِ، وَرَجُلَانِ تَحَابَّا فِي اللَّهِ اجْتَمَعَا عَلَيْهِ وَتَفَرَّقَا عَلَيْهِ، وَرَجُلٌ طَلَبَتْهُ امْرَأَةٌ ذَاتُ
مَنْصِبٍ وَجَمَالَ فَقَالَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ. وَرَجُلٌ تَصَدَّقَ أَخْفَى حَتَّى لَا تَعْلَمَ شِمَالُهُ مَا تُنْفِقُ يَمِينُهُ،
وَرَجُلٌ ذَكَرَ اللَّهَ خَالِيًا فَفَاضَتْ عَيْنَاهُ "

Yine Ebû Hüreyre (r.a.) (sened-i muttasıl ile) Nebiyy-i Ekrem (s.a.v.) Efendimiz’in şöyle buyurdıklarını rivâyet etmiştir: “Yedi kimseyi Allahu Teâlâ kendi zillinden başka zil olmayan (Kıyamet) gününde kendi zilli altında barındıracaktır: (Birincisi) İmâm-ı âdil, (ikincisi) Rabbine (tâat ve) ibâdet içinde perverde olmuş genç, (üçüncüsü) gönlü mescidlere merbut olan kimse, (dördüncüsü) Allah yolunda sevişip buluşmaları da, ayrılımları da buna müstenid olan iki kimsenin her biri, (beşincisi) mansıb ve cemâl sâhibi bir kadının matlûbu olduğu halde ‘Ben Allah’tan korkarım’ diyerek haramı irtikâb etme)yen erkek, (altıncısı) infâk ettiğinden solundaki haberdâr olmayacak kadar ahfâ olarak sadaka veren adam, (yedincisi de) tenhâda (lisânen, yahut kalben) Allahu Teâlâ’yi zikredip de gözü (dolup) taştan kişi.⁵¹⁴

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

Gölgenin Allâhu Teâlâ’ya izâfesi, izâfet-i mülktür. Bu itibâr ile her gölge Allah’ın gölgesi olmuş olur. Allah’ın gölgesinden murâd, Arş-ı İlâhî’nin gölgesidir ki, Allah’a izafesi izâfet-i teşrifittir. Nitekim bütün mescidler Allah’ın mülkü iken, hassaten Kâ’be’ye Beytullâh

⁵¹³ Cevami’u’l-kelim nitelikli hadîs lerin tesbitinde gözetilen kriterler başlığı altında, konuyla ilgili açıklamalar verilmiştir.

⁵¹⁴ **Buhârî**, Ezan, 36, (nr. 660); Zekat, 16, (nr. 1423); Rikak, 24, (nr. 6479); Hudud, 19, (nr. 6806). **Müslim**, Zekat, 91, (nr. 2380). **Tirmizî**, Zühd, 53, (2391). **Nesâî**, Kuzat, 2, (nr. 5380). **Muvatta**, Şa’ar, 5, (nr. 1777). **Müsned**, c. 2, s. 439. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 2, s. 616.

deniliyor.⁵¹⁵ Kıyamette ehl-i mahşer ecel terinden beter terler döktüğü sırada, Arş-ı Rahmân'dan başka hiçbir şeyin gölgesi olamayacağı için, bu sayılan kimseler o gün gölgelenecekler demektir. Hakk'ın bir kimseyi gölgesi altında barındırması, onu kendi dâire-i setr ve emânına dahil etmesi manasına da gelir. Nitekim Araplar, birinin himayesine sığındığını ifade için *أَنَا فِي ظِلِّ فُلَانٍ* “Ben filanın gölgesindeyim.” der.⁵¹⁶

İmâm-ı âdilden murât, Allah'ın emirlerine boyun eğmiş, ifrat ve tefritten uzak olarak her şeyi yerli yerinde yapan ve insanların hukukunu gözeten imamdır ki, müslümanların işlerine bakmak vazifesi ile mükellef valiler ve hakimlerin her biri de bu hükme dâhildirler.⁵¹⁷ İmâm-ı âdil, ilk sırada zikredilmesi, meşgul olduğu maslahatların çokluğu ve insanların umumuna faydası şâmil olmasından dolayıdır. Hatta Peygamberlerden (aleyhimü's-selam) sonra âdil imam kadar Allah'a yakın kimse yoktur, derler.⁵¹⁸

Âbid olan gencin bu mertebeyi kazanması yaşı itibariyle şehvetine ve hevasına galebe için yaşlılardan daha fazla meşakkat çektiği içindir.⁵¹⁹

İtaate devam ve günahlardan uzak durma Fazîletine muâdil bir şey olamaz. İbn-i Abbâs'a (r.a.): “İki kişi var, biri çok namaz kılar, çok oruç tutar; fakat bazı şeyleri de irtikâb eder; diğeri yalnız farz namaz ve farz oruç ile iktifa eder; fakat gûnahtan uzaktır. Bunların hangisini tercih edersiniz?” diye sormuşlar. O da: “Gûnahtan uzak kalmaya hiçbir şeyi denk tutamam.” demiştir.⁵²⁰

Mescid ile alâkası ve muhabbeti olan kimse oradan çıksa bile yine gelmek niyetiyle ve daha sonraki namaz vaktini gözlüyor olarak çıkar.⁵²¹

Hubb-u fillâh, yâni hiçbir garaz-ı dünyevî gözetmeksizin, sırf Allah için birbirini sevmek îmandan olduğu gibi buğz-ı fillâh, yâni nefsânî olmaksızın sırf, Allah'ın sevmediği bir fiil ve hâlin vukuundan dolayı bozuşmak da îmandandır.⁵²² el-Aynî, burada zikredilen iki

⁵¹⁵ İbn-i Hacer, **Feth**, c. 1, s. 957; **Tecrid Tercemesi**, c. 2, s. 616.

⁵¹⁶ el-Aynî, **Umde**, c. 4, s. 248; **Tecrid Tercemesi**, c. 2, 617.

⁵¹⁷ İbn-i Hacer, **Feth**, a.y.; **Tecrid Tercemesi**, c. 2, s. 619.

⁵¹⁸ el-Aynî, **Umde**, c. 4, s. 249; **Tecrid Tercemesi**, c. 2, s. 619.

⁵¹⁹ İbn-i Hacer, **Feth**, a.y.; **Tecrid Tercemesi**, c. 2, s. 620.

⁵²⁰ **Tecrid Tercemesi**, c. 2, s. 620.

⁵²¹ el-Aynî, **Umde**, c. 4, s. 249; **Tecrid Tercemesi**, a.y.

⁵²² **Tecrid Tercemesi**, c. 2, s. 621.

kişiyile birlikte, toplamın sekiz olduğu dair akla gelebilecek bir soruya, burada kastedilen, kardeşini Allah için seven bir kişidir diye cevaplamaktadır.⁵²³

Haseb ve neseb sâhibi, güzel bir kadın kendini arzettiği halde sırf Allah korkusu ile ondan yüz çevirmek, şüphesiz takvanın en yüksek makamıdır. وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّاتٍ

(Rahman: 46) “Rabbinin Huzûr-u Celalinden korkan kimsenin ecri (biri Allah’tan korkmasına, diğeri ma’siyeti terketmesine mukabil olmak üzere) iki cennettir.” âyet-i kerîmesi de bu Fazîleti ifade buyurmaktadır.⁵²⁴

“Solundaki” tabirinden maksad meşhûr olan mânâyâ göre sol eldir. Sadakayı gizlemede mübalâğa olarak, mecazen böyle denilmiştir. Sol taraftaki melek, yahut sol tarafında duran kimse manasınadır, diyenler de vardır. Hangi manada olursa olsun maksat, riyasız sadaka vermenin Fazîletini ifadedir. Bu hadîs-i şerif, “Sadakayı gizlice fukaraya verirsiniz sizin için daha hayırlı olur.” (Bakara: 271) âyet-i kerîmesinin masadakıdır.⁵²⁵ Fakat Nevevî, alimlerin, farz olan tasaddukların açıktan yapılmasının, gizli yapılmasından daha evla olduğunu söylediklerini nakleder.⁵²⁶

Halvette zikrullâh ihlâsa yakın ve riyadan uzak olduğu için makbuldür.⁵²⁷

Bu hadîs-i şerîfte, kıyamet günü gölgelenecek olan kimselerin yalnız yedisi zikredilmiştir. Alacaklının, eli darda olan borçludan alacağını istemeyi ertelemesi ve alacağın bir miktarını bağışlaması; gâzî; gâzîye yardım eden; borçluya yardımcı olan; ticâretinde doğru olan; güzel ahlak sâhibi olan kimselerin de gölgelenecek sınıflardan olduğuna dair rivâyetler de vardır.⁵²⁸

Hadîsin Cevâmiu’l-Kelim Oluşu

Hadîs-i şerif, şu iki yerde zikredilmiştir: Cevâmiu’l-Kelim Şerhi, s. 231, nr. 148. Nehcü’l-Fesaha, c. 1, s. 433, 493, c. 2, s. 925, nr. 2993, 2631, 5766.

⁵²³ el-Aynî, **Umde**, c. 4, s. 250.

⁵²⁴ **Tecrid Tercemesi**, c. 2, s. 622.

⁵²⁵ Kastallânî, **İrşâdü’s-sârî**, c. 2, s. 341; **Tecrid Tercemesi**, a.y.

⁵²⁶ İbn-i Hacer, **Feth**, c. 1, s. 959.

⁵²⁷ İbn-i Hacer, **Feth**, c. 1, s. 960; **Tecrid Tercemesi**, c. 2, s. 623.

⁵²⁸ **Tecrid Tercemesi**, c. 2, s. 623. Ayrıca bkz: el-Aynî, **Umde**, c. 4, s. 248.

VIII. Kitâbu'l-Cum'a

18. Hepiniz Çobansınız

عَنْ ابْنِ عُمَرَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - يَقُولُ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقُولُ "كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ الْإِمَامُ رَاعٍ وَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ وَالرَّجُلُ رَاعٍ فِي أَهْلِهِ وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ وَالْمَرْأَةُ رَاعِيَةٌ فِي بَيْتِ زَوْجِهَا وَمَسْئُولَةٌ عَنْ رَعِيَّتِهَا وَالْخَادِمُ رَاعٍ فِي مَالِ سَيِّدِهِ وَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ - قَالَ وَحَسِبْتُ أَنْ قَدْ قَالَ - وَالرَّجُلُ رَاعٍ فِي مَالِ أَبِيهِ وَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ وَكُلُّكُمْ رَاعٍ وَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ".

(Abdullah) İbn-i Ömer (r. anhumâ) dan. Şöyle demiştir: “Resûlullah (s.a.v.) den işittim, buyurdu ki: ‘Her birerleriniz râî (yâni elinin altında ne varsa onu lâıyıkıyla muhafaza ve sıyânetle mükelleftir ve her birerleriniz elinin altındakinden mesuldür. Devlet adamları birer raidir ve raiyyesinden mesuldür. İnsan ehl(u ayal) inin râisidir ve raiyyesinden mes'uldür. Kadın, kocasının evinin raisi (yâni muhafızı)dır. Hizmetkâr efendisine âid malın râisidir ve elinin altındakinden mesuldür.’ Râvî ki, İbn-i Ömer, yahut ondan rivâyet eden oğlu Salim İbn-i Abdillâh’tır, Resûlullâh (s.a.v.) in bir de: “İnsan babasına âid malın râisidir ve elinin altındakinden mes'uldür’ buyurdıklarını zannediyorum” der. “(Elhâsıl) her birerleriniz râî ve her birerleriniz raiyyesinden mes'uldür.”⁵²⁹

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

“Râî”, Her hangi bir şeyi gözetip hüsn-i sûretle muhafaza manasına gelir. İnsandan, hayvandan, mal ve eşyadan her ne olursa olsun hıfz ve nezâreti her kimin emânetine verilmiş ise o kimse onun ra’isi, gözetilenler de o ra’inin ra’iyyesi olmuş olurlar. Buna göre mesul olmadık hiç kimse yok demektir.⁵³⁰

Hadîs-i şerifte fertlerin topluma ve diğer fertlere karşı mükellef bulundukları vazifeleri noktasından çoban olarak nitelendirilmesi, vazifenin kudsiyetini ve onun samimiyetle edâ edilmesinin lüzumunu ifâde etmektedir. Toplumun hasis ihtiraslarından uzak bulunan ve dâima fitrî safvetiyle yaşayan çoban, koyunlarını gözetirken bunlara karşı

⁵²⁹ **Buhârî**, Cuma, 11, (nr. 893); **İstikraz**, 20, (nr. 2409); **İtk**, 17, 19, (nr. 2554, 2558); **Vesaya**, 9, (nr. 2751); **Nikah**, 82, 91, (nr. 5188, 5200); **Ahkam**, 1, (nr. 7138); **Müslim**, İmare, 20, (nr. 4724); **Ebû Davud**, İmare, 1, (nr. 2928); **Tirmizî**, Cihad, 27, (nr. 1705); **Müsned**, c. 2, s. 5, 54, 55, 108, 111, 121. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 3, s. 487.

⁵³⁰ **Tecrid Tercemesi**, c. 3, s. 42.

duyduğu derin şefkat ve merhamet hissi, fertlerde vazifelerini ifa ederlerken aranılan samîmiyetin en temiz bir nümûnesidir. İşte râiden kastedilen mânâ budur.⁵³¹

Devletin riâyeti, halk arasında ahkâmı ikâme etmek olup, bu ahkâm meyânında cumayı ikâme de dâhildir ve bu hadîsin Buhârî tarafından cuma hadîsleri meyânında zikredilmesindeki hikmet de budur.⁵³²

İnsanın ailesine riâyeti onlara karşı hüsn-i siyâset sâhibi olup gerek nafaka, gerek kisve, gerekse hüsn-i muaşeret hususlarında haklarını tamâmiyle gözetmektir.⁵³³ Kadının kocasına riâyeti, evini hüsn-i tedbîr ile idare edip kocasına karşı hayırhah olmak, kocasının malı üzerine emin olmak ve nefsince ona karşı hıyanetten sakınmaktır.⁵³⁴ Hizmetkârın efendisine riâyeti, efendisinin malından eline bırakılmış her ne varsa onu hıfz etmek, efendisinin müstehak olduğu hizmet ne ise onu eksiksiz yapmaktır.⁵³⁵ Babasının malını gözetmekle oğlu şüphesiz mükelleftir ve o da riâyetten mesuldür. Babamın malıdır diye ziyan etmekten, israf ve tebzîr eylemekten mesuldür.⁵³⁶

Herkes râi ve mesul olunca ehl-ü iyali olmayan, hizmetkârı olmayan kimse neyin râisi ve neyden mesuldür? Böyleleri de, sıdk-u istikâmet dâiresinde arkadaşlarının, dostlarının hukukuna karşı mesuldür.⁵³⁷

İslamiyette, râ'î ve mer'î olmadık hiçbir mükellef yoktur. Herkes bir açıdan çoban ve bir başka açıdan ise bir çobanın gözetiminde olan mer'idir. Cemiyetin her ferdi başkasının ya zâtına, ya malına raidir. Karşısında mer'î denilecek kimse olmasa bile yine kendi azasının ve cevârihinin, kuvveleri ile hislerinin râisidir. Bunları hüsn-i muhafaza ile rızây-ı İlâhi'ye münâfi işlerde istihdam etmemekle mükelleftir ve o vazifesini edâ edip etmemek yüzünden mesuldür.⁵³⁸

⁵³¹ **Tecrid Tercemesi**, c. 3, s. 42.

⁵³² İbn-i Hacer, **Feth**, c. 1, s. 1264; el-Aynî, **Umde**, c. 5, s. 44; **Tecrid Tercemesi**, c. 3, s. 43.

⁵³³ el-Aynî, **Umde**, c. 5, s. 44; Kastallânî, **İrşâdü's-sârî**, c. 2, s. 638; **Tecrid Tercemesi**, c. 3, s. 43.

⁵³⁴ el-Aynî, **Umde**, a.y.; Kastallânî, **İrşâdü's-sârî**, a.y.; **Tecrid Tercemesi**, a.y.

⁵³⁵ el-Aynî, **Umde**, a.y.; Kastallânî, **İrşâdü's-sârî**, a.y.; **Tecrid Tercemesi**, a.y.

⁵³⁶ **Tecrid Tercemesi**, a.y.

⁵³⁷ el-Aynî, **Umde**, c. 5, s. 44; **Tecrid Tercemesi**, a.y.

⁵³⁸ el-Aynî, **Umde**, a.y.; **Tecrid Tercemesi**, a.y.

Hadîsin Cevâmiu'l-Kelim Oluşu

Hadîsi, Cevâmiu'l-Kelim Şerhi, s. 302, nr. 188, Şihâbu'l-Ahbâr Tercümesi, s. 64, nr. 143 ve Nehcü'l-Fesaha, c. 1, s. 416, nr. 2530'da görüyoruz.

IX. Kitâbu'l-Küsûf

19. Bildiklerimi Bilseydiniz Az Güler Çok Ağladınız

عَنْ أَنَسٍ — رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ — قَالَ خَطَبَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خُطْبَةً مَا سَمِعْتُ مِثْلَهَا قَطُّ، قَالَ "لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمُ لَضَحِكْتُمْ قَلِيلًا وَلَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا". قَالَ فَغَطَّى أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وُجُوهَهُمْ لَهُمْ خَنِينٌ، فَقَالَ رَجُلٌ مِّنْ أَبِي قَالَ فَلَانَ فَتَزَلَّتْ هَذِهِ الْآيَةُ

Enes İbn-i Mâlik (r.a.) den şöyle dediği rivâyet olunmuştur: “Bir kere Resûlullâh (s.a.v.) bir hutbe îrâd etmişti ki, ben Resûlullâh’ın o hutbesi kadar müessir bir hutbe hiç işitmedim. O hutbesinde Resûlullâh (ezcümle): ‘Ey Ashâb’ım! Benim bildiğim hakâyık-ı kâinatı siz bilseydiniz muhakkak az gülerdiniz ve hiç şüphesiz, çok ağladınız.’ buyurmuştu. Bu hitabe üzerine Resûlullâh’ın ashâbı, yüzlerine elbiselerini örtüp içten gelen bir enîn ile ağlıyorlardı. Bu umûmî teessür sırasında birisi: ‘Ya Resûlallâh babam kimdir?’ diye sordu. Resûl-i Ekrem: ‘Baban fîlândır’ diye cevâp verdi. Bunun üzerine unvandaki âyet nazil oldu.” (Maide: 5)⁵³⁹

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

İbni Hacer, bildiklerimi bilseydiniz ile kastedilen, Allah’ın kudretinin azameti ve mücrimlerden intikamının şiddetidir der. Allah’ın rahmetinin ve hilminin genişliğini bilseydiniz, bu rahmetten kaçırduğınız şeylere ağladınız anlamındadır da denilmiştir.⁵⁴⁰

Resûlullah’a, cehennemın ateşten duvarı gösteriliyor ve bu şiddetli manzarayı da, O’ndan başkaları bilemiyorlar; dolayısıyla ümmet-i Muhammed (s.a.v.) bunu hakkıyla biliyor olsalardı, gülmeleri az, ağlamaları çok olurdu.⁵⁴¹

⁵³⁹ **Buhârî**, Küsuf, 2, (nr. 1044); Tefsir-u Sûre 5, 12, (nr. 4621); Nikah, 108, (nr. 5221); Rikak, 27 (nr. 6485, 6486); Eyman, 3, (nr. 6631, 6637). **Müslim**, Salat, 112, (nr. 961); Küsuf, 1, (nr. 2089); Fezâil, 134, (nr. 6119). **Nesâî**, Sehv, 102 (nr. 1363); Küsuf, 11, 23, (nr. 1474, 1500). **Tirmizî**, Zühd, 9, (nr. 2312, 2313). **İbn Mâce**, Zühd, 19, (nr. 4190, 4191). **Dârimî**, Rikak, 26. **Muvatta**, Küsuf, 1, (nr. 444). **Müsned**, c. 2, s. 257, 313, 418, 432, 453, 467, 477, 502; c. 3, s. 102, 126, 154, 180, 193, 210, 217, 240, 245, 251, 268, 290; c. 5, s. 173; c. 6, s. 81, 164. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 11, s. 98.

⁵⁴⁰ İbn Hacer, **Feth**, c. 1, s. 1459; el-Aynî, **Umde**, c. 5, s. 310; Kastallânî, **İrşâdü's-sârî**, c. 3, s. 84.

Tevbe Sûresi'nin 82. âyet-i kerimesinde de, "Az gülsünler, çok ağlasınlar." buyurulmaktadır.

Hadîsin Cevâmiu'l-Kelim Oluşu

Hadîs; Cevâmiu'l-Kelim min Kelâmi Seyyidi'l-Arabi ve'l-Acem, s. 297, nr. 2055'te cevâmiu'l-kelim olarak kaydedilmiştir.

X. Kitâbu't-Teheccüd

20. Şükreden Bir Kul Olmayayım mı?

عَنِ الْمُغِيرَةِ — رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ — قَالَ : إِنْ كَانَ النَّبِيُّ — صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ — لَيَقُومُ لِيُصَلِّيَ حَتَّى تَرْمُقَ قَدَمَاهُ أَوْ سَاقَاهُ، فَيَقَالَ لَهُ لَيَقُولُ: "أَفَلَا أَكُونُ عَبْدًا شَكُورًا؟"

Mugîre İbn-i Şu'be (r.a.) ten rivâyet edilmiştir. Mugîre demiştir ki: "Nebî (s.a.v.) (gece) namaz kılmak için iki ayağı, yahut iki baldırı şişene kadar ayakta dururdu. Kendisine Hz. Âişe tarafından: 'Yâ Resûlallâh! Allah, senin işlenmiş ve işlenmesi farzedilmiş günahlarını mağfiret etmiştir. İbâdet hususunda niçin bu kadar meşakkat ihtiyar ediyorsunuz?' denilirdi de, Resûl-i Ekrem: '(Ben bu gufrân-ı ilâhîye karşı, gece namazı ile) şükreder bir kul olmayayım mı?' diye cevâp verir idi."⁵⁴²

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

Bazı ulemâ demiştir ki, Kitap ve Sünnette bazı enbiyâ için günâh isnâd edilmiştir. Bunlar da, "terk-i evlâ" ile te'vîl edilmiştir. Terk-i evlâ, enbiyâ için çok görülerek bunlar bile حسنات الابرار سيئات المقربين (zenb, günah, masiyet) ile ifade edilmiştir. Nasıl ki bazı ulemâ demişlerdir. Yâni, "ebrâr-ı ümmetin işledikleri hayrat ve hasenat, mertebe-i kurbe vâsıl olan ricâl-i mukarrebîn için seyyiât telâkki edilir."⁵⁴³

⁵⁴¹ el-Aynî, **Umde**, c. 5, s. 310.

⁵⁴² **Buhârî**, Teheccüd, 6, (1130); Tefsir-u Sûre 48, 2, (nr. 4836, 4837); Rikak, 20, (nr. 6471). **Müslim**, Münafikin, 79, 80, 81, (nr. 7124, 7125, 7126). **Tirmizî**, Salat, 192, (nr. 412). **Nesâî**, Kıyamü'l-Leyl, 17, (nr. 1644). **İbn Mâce**, İkame, 200, (nr. 1419, 1420). **Müsned**, c. 4, s. 251, 255; c. 6, s. 115. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 4, s. 51.

⁵⁴³ **Tecrid Tercemesi**, c. 4, s. 52-53.

Şu halde Hz. Âişe, Resûlullah'a, ibâdet için kendilerini bu derece yormalarının sebebini sorarken: "Sizin geçmiş ve gelecek, işlenmiş ve işlenecek günahlarınız affolunmuştur." demesi, Fetih Sûresi'ndeki ilâhî müjdeye izafeten söylenmiş oluyor.⁵⁴⁴

Hadîsin Cevâmiu'l-Kelim Oluşu

Hadîs; Cevâmiu'l-Kelim min Ehadîs-i Seyyidi'l-Arabi ve'l-Acem, s. 62, nr. 402'de zikredilmiş bulunmaktadır.

XI. Kitâbu'l-Cenâiz

21. Sabır, Musibetin İlk Anında Olandır

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ — رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ — قَالَ مَرَّ النَّبِيُّ — صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ — بِامْرَأَةٍ تَبْكِي عِنْدَ قَبْرِ فَقَالَ " اتَّقِي اللَّهَ وَاصْبِرِي " قَالَتْ إِلَيْكَ عَنِّي، فَإِنَّكَ لَمْ تُصَبِّ بِمُصِيبَتِي، وَلَمْ تَعْرِفْهُ. فَقِيلَ لَهَا إِنَّهُ النَّبِيُّ — صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ —. فَأَتَتْ بِابِ النَّبِيِّ — صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ — فَلَمْ تَجِدْ عِنْدَهُ بَوَائِينَ فَقَالَتْ لَمْ أَعْرِفْكَ. فَقَالَ " إِنَّمَا الصَّبْرُ عِنْدَ الصَّدْمَةِ الْأُولَى "

Enes İbn-i Mâlik (r.a.) den şöyle rivâyet edilmiştir. Hz. Enes demiştir ki: "Nebî (s.a.v.), (çocuğunun) kabri yanında (avaz avaz) ağlamakta olan bir kadının yanından geçmişti de o kadına: '(Ey emetu'llâh yani Ey Allahın mahlûku kadıncağız!) Allah'ın gadabından kork! ve sabreyle, (çılgılık koparma!)' buyurdu. Kadın: 'Haydi benden uzaklaş, sen benim musibetim ile musâb değilsin ki' demişti. Halbuki kadın, Resûlullâh (s.a.v.)'i tanımıyordu. Kadına denildi ki: 'Bu zât, Nebî (s.a.v.) dir. Bunun üzerine kadın, Nebî (s.a.v.)'in (hâne-i saadetleri) kapısına geldi. Kadın, (saray kapıları gibi) Peygamber'in kapısı yanında kapıcılar, gözcüler bulmadı, (hemen huzura girdi.) ve: 'Yâ Resûlullâh! Seni bilemedim, (beni affediniz)' dedi. Resûlullâh: 'Sabrın kemâli, musibetin birinci darbesi sırasında (tahammül edebilmek)tir.' buyurdu."⁵⁴⁵

⁵⁴⁴ Tecrid Tercemesi, c. 4, s. 53.

⁵⁴⁵ **Buhârî**, Cenaiz, 31, 42, (nr. 1283, 1302); **Ahkam**, 11, (nr. 7154). **Müslim**, Cenaiz, 14, 15, (nr. 2139, 2140). **Ebû Davud**, Cenaiz, 23, (nr. 3124). **Tirmizî**, Cenaiz, 13, (nr. 987, 988). **Nesâî**, Cenaiz, 22, (nr. 1869). **Müsned**, c. 3, s. 130, 143, 217. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 4, s. 368.

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

Bütün Ashâb-ı sıhâh ve sünen, bu ağlayan kadının kim olduğunu öğrenip rivâyet edememişlerdir. Buhârî, bu kadının kime ağladığını da bildirmiyor. Bunu, Müslim'in, “kendi çocuğuna ağlıyordu” sûretindeki rivâyetinden öğreniyoruz.⁵⁴⁶

Kurtubî, “Allah'tan kork! emrinin zahirinden anlaşılan, bu kadının nevha ile, feryâd ederek ağlamakta olmasıdır.” demektedir. Taybî de, “Takva emri, sabrı emretmenin bir mukaddimesidir. ‘Sabretmezsen Allah'ın gazabına uğrarsın, demektir.’” diyor.⁵⁴⁷

“Kadın, Resûlullâh'ın kapısı önünde bekçiler gözcüler bulmadı” cümlesi, kadının tasavvur ettiği gibi, Resûlullâh'ın kapısı önünde sultan saraylarındaki gibi herkesin girmesine engel olan ne bir bekçisi, ne de halk içinde gezerken sağında-solunda bir gözcüsü (koruması) bulunmadığına açıkça delâlet eder.⁵⁴⁸

“Sadme” kelimesi aslında, katı şey ile tokuşmak manasınadır.⁵⁴⁹ Sonra mecazen her mekruh işle karşılaşmakta kullanılmıştır.⁵⁵⁰

Bu hadîs-i şeriften kabir ziyaretinin mutlak sûrette cevazı ve ziyaretçinin erkek veyahut kadın olması, ziyaret olunan kabrin müslümana veya kâfire âit bulunması eşit olduğu anlaşılır. Çünkü hadîste böyle bir tefrik yoktur.⁵⁵¹

Bu hadîsten istifâde edilen bir cihet de, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in tevazu ve câhile karşı yumuşak davranmak, musîbetzedeyi mazur görüp, özrünü kabul etmek hususundaki yüksek seciyesidir.⁵⁵²

Resûlullah'ın, yüksek sesle ağlayan kadına sabır ile, takva ile emir buyurmaları da, feryâd-ü figânın menhiyattan olduğunu işaret eder.⁵⁵³

⁵⁴⁶ el-Aynî, **Umde**, c. 6, s. 93; **Tecrid Tercemesi**, c. 4, s. 369-370. Hadîs için bkz: Müslim, Cenaiz, 15, nr. 2140.

⁵⁴⁷ el-Aynî, **Umde**, c. 6, s. 93; **Tecrid Tercemesi**, c. 4, s. 370.

⁵⁴⁸ İbn-i Hacer, **Feth**, c. 2, 1722; el-Aynî, **Umde**, c. 6, s. 94; Kastallânî, **İrşâdü's-sârî**, c. 3, s. 399; **Tecrid Tercemesi**, c. 4, s. 370.

⁵⁴⁹ İbn-i Hacer, **Feth**, c. 2, s. 1722.

⁵⁵⁰ el-Aynî, **Umde**, c. 6, s. 94; **Tecrid Tercemesi**, c. 4, s. 370-371.

⁵⁵¹ Kastallânî, **İrşâdü's-sârî**, c. 3, s. 399; **Tecrid Tercemesi**, c. 4, s. 371.

⁵⁵² **Tecrid Tercemesi**, c. 4, s. 375.

⁵⁵³ **Tecrid Tercemesi**, a.y.

Hadîsin Cevâmiu'l-Kelim Oluşu

Hadîsi cevâmiu'l-kelim sayan eserler: Cevâmiu'l-Kelim Şerhi, s. 246, nr. 156. Şihâbu'l-Ahbâr Tercümesi, s. 72, nr. 175. Cevâmiu'l-Kelim min Ehadîs-i Seyyidi'l-Arabi ve'l-Acem, s. 78, 217, nr. 581, 1509.

Yine sabra işaret buyurulan bir diğer hadîs-i şerif ise şudur:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ — رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ — أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ "لَيْسَ الشَّدِيدُ
بِالصُّرْعَةِ، إِنَّمَا الشَّدِيدُ الَّذِي يَمْلِكُ نَفْسَهُ عِنْدَ الْغَضَبِ".

Ebû Hüreyre (r.a.) den rivâyete göre, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Çok güreş tutan baskın bir pehlivan çok kuvvetli değildir. Asıl kuvvetli kahraman gazab zamanında (ve intikam hırsıyla kanı kaynadığı sırada) nefesine mâlik (ve irâdesine hâkim) olandır.”⁵⁵⁴

Bu hadîs-i şerif ise, Şihâbu'l-Ahbâr Tercümesi, s. 221, nr. 750; Nehcü'l-Fesaha, c. 2, s. 720, nr. 4448 ve el-Müctena, s. 26’da cevâmiu'l-kelim olarak kaydedilmiştir.

Musibetlerin mü'minin nazarında ifade etmesi gereken hikmet boyutunun ifade buyurulduğu şu hadîsi de burada zikredebiliriz:

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، وَعَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ—رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا—، عَنِ النَّبِيِّ—صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ—
قَالَ " مَا يُصِيبُ الْمُسْلِمَ مِنْ نَصَبٍ وَلَا وَصَبٍ وَلَا هَمٍّ وَلَا حُزْنٍ وَلَا أَذًى وَلَا غَمٍّ حَتَّى الشَّوْكَةِ
يُشَاكُّهَا، إِلَّا كَفَّرَ اللَّهُ بِهَا مِنْ خَطَايَاهُ "

Ebû Sa'îd el-Hudrî ile Ebû Hüreyre (r.anhüma) dan Nebî (s.a.v.) in şöyle buyurduğu rivâyet olunmuştur: “Müslümana fenalık, hastalık, keder, hüzn, ezâ, iç sıkıntısı arız olmaz, hattâ vücûduna bir diken batırılmaz; ancak Allahu Teâlâ bu musibetlerden birisi sebebiyle o müslümanın suçlarını ve günahlarını örter, bastırır.”⁵⁵⁵

⁵⁵⁴ **Buhârî**, Edeb, 76, (nr. 6114); **Müslim**, Birr, 107, 108, (nr. 6643, 6644); **Muvatta**, Hüsnü'l-Huluk, 3, (nr. 1681); **Müsned**, c. 2, s. 236, 268, 507. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 12, s. 148.

⁵⁵⁵ **Buhârî**, Merza, 1, (nr. 5640, 5641). **Müslim**, Birr, 49, 50, 51, 52, (nr. 6565, 6566, 6567, 6568). **Tirmizî**, Cenaiz, 1, (nr. 965, 966). **Müsned**, c. 2, s. 303, 335; c. 3, s. 18, 24, 48, 61, 81. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 12, s. 61.

Hadîsin cevâmiu'l-kelim sayıldığı eserler: Cevâmiu'l-Kelim Şerhi, s. 457, nr. 263. Şihâbu'l-Ahbâr Tercümesi, s. 165, nr. 538. Nehcü'l-Fesaha, c. 1, s. 44, c. 2, s. 903, nr. 196, 5616.

22. Her Doğan Fitrat Üzere Doğar

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ — رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ — قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ — صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ — " مَا مِنْ مَوْلُودٍ إِلَّا يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ، فَأَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ أَوْ يُنَصِّرَانِهِ أَوْ يُمَجِّسَانِهِ، كَمَا تُنْتَجُ الْبَهِيمَةُ بِهَيْمَةٍ جَمْعَاءَ، هَلْ تُحِسُّونَ فِيهَا مِنْ جَدْعَاءَ ". ثُمَّ يَقُولُ أَبُو هُرَيْرَةَ — رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ — فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ.

Ebû Hüreyre (r.a.) den, “Resulullâh (s.a.v.) şöyle buyurdu” dediği rivâyet edilmiştir: “Her doğan çocuk muhakkak İslâm fitratı üzerine doğar. Sonra anasıyla babası onu yehûdî yahut nâsrânî, yahut mecûsî yaparlar. Nasıl ki, her hayvanın yavrusu tâmmü'l-a'zâ olarak doğar. Hiç o yavrunun burnunda, kulağında eksik, kesik bir şey görülür mü?” Sonra Ebû Hüreyre (r.a.): “Habîbim! Allah'ın insanları hakkı idrâk ve kabule müsâid yarattığı fitrat-ı asliyyeyi (ki, fitrat-ı İslâmiyyedir) rehber-i hareket ittihâziyle Allah'ın yarattığı bu İslam ve tevhid seciyesini şirk ile tebdil etmek muvâfık değildir. Bu İslam ve tevhid dîni, en doğru bir dindir.” mealindeki nazm-ı şerifi okumuştur.⁵⁵⁶

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

Hadîsteki fitrattan kasıt, fitrî dîn olan İslâm dînidir, tevhid dînidir, ve bîr Allah'a îmân dînidir.⁵⁵⁷ Bu hadîs-i şerifin öğrettiği en büyük bir hakikat, insanlarda din duygusunun ve hakikat aşkının fitrî oluşu ve beşeriyetin, din duygusu üzerine kuruluşudur. Ehl-i tefsîr, âyet-i kerîmedeki "fitrat"ı, dîn-i Hakk'ı kabule istidât ve kabiliyet manasına hamlederler ki, hilkat-i asliyye demektir. İbn-i Atiyye diyor ki: “Fıtrat lâfzının tefsîri, kişinin masnûât-ı İlâhiyyeyi temyîze, şuûnât-ı kevnîyyeyi tefrîka müstaid bir hey'et ve kâbiliyyette yaratılışıdır. Bu kâbiliyet inkişâf ettikçe, Halıkını bilir ve bulur.” İnsanların ruhunda kudret-i fâtıranın bir vediası olan bu hakka temayül istidadı, kulaklarımızın işitme, gözlerimizin görme fitratında yaratılışları gibidir. Sağlam bir göz ve kulağın görmemesi ve işitmemesi nasıl muhal ise,

⁵⁵⁶ **Buhârî**, Cenaiz, 79, 91, (nr. 1358, 1359, 1385); Tefsir-u Sûre 30, 1, (nr. 4775); Kader, 3, (nr. 6599); **Müslim**, Kader, 22, 23, 24, (nr. 6755, 6758, 6760); **Müsned**, c. 2, s. 315, 346. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 4, s. 529.

⁵⁵⁷ el-Aynî, **Umde**, c. 6, s. 246; Kastallânî, **İrşâdü's-sârî**, c. 3, s. 505; **Tecrid Tercemesi**, c. 4, s. 532.

haricî müdâhaleden âzâde bir fitrat-ı selîme sahibinin de Halikını tanımaması öyle mümkün değildir.⁵⁵⁸

İşte çocuğun ana, baba gibi dış müessirleri başına üşüşerek, nur-u fitratı söndürmeye ve kendi din ve mezhebini telkine çalışırlar. Bu hakikat hadîs-i şerifte belîğ bir teşbihle ne güzel îzâh edilmiştir: Hayvancağız doğduğunda kusursuz ve her uzvu tamam bir halde doğuyor. Fakat yavrucağ biraz körpeleşince sâhibi, kendi nişâne-i mülkiyeti ile damgalamak için zavallının burnunu, kulağını delik deşik ederek berbat bir hâle koyuyor.⁵⁵⁹

Hadîsin Cevâmiu'l-Kelim Oluşu

Hadîs, Cevâmiu'l-Kelim Şerhi, s. 307, nr. 191'de, zikredilmiş ve cevâmiu'l-kelimden kabul edilmiştir.

XII. Kitâbu'z-Zekât

23. Veren El Alan Elden Üstündür

عَنْ حَكِيمِ بْنِ حَزَامٍ — رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ — عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ " أَلَيْدُ الْعُلْيَا خَيْرٌ مِنْ أَلَيْدِ السُّفْلَى، وَأَبْدَأُ بِمَنْ تَعُولُ، وَخَيْرُ الصَّدَقَةِ عَنْ ظَهْرِ غَنَى، وَمَنْ يَسْتَعْفِفْ يُعِفَّهُ اللَّهُ، وَمَنْ يَسْتَغْنِ يُغْنِهِ اللَّهُ."

Hakîm İbn-i Hizam (r.a.) den şöyle rivâyet edilmiştir: Resûl-i Ekrem buyurmuştur ki: “(Veren) yed-i ulyâ, (alan) yed-i süflâdan hayırlıdır. Tasadduka, nafakası üzerine vâcib olanlara ihsan ile başla!. Sadaka-i kâmile, bol maldan verilendir. Tese'ül den sakınmak isteyenleri Allah affı kılar. (Halkdan) müstağni olmak isteyenleri de Allah ganî kılar.”⁵⁶⁰

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

⁵⁵⁸ Tecrid Tercemesi, c. 4, s. 531-532.

⁵⁵⁹ Tecrid Tercemesi, a.y. Ayrıca bkz: Kastallânî, İrşâdü's-sârî, c. 3, s. 505.

⁵⁶⁰ Buhârî, Zekat, 18, 50, (nr. 1428, 1429, 1472); Vesaya, 9, (nr. 2750); Hums, 19, (nr. 3143); Rikak, 11, (nr. 6441); Nafakat, 2, (nr. 5355). Müslim, Zekat, 94, 95, 96, 97, 106, (nr. 2385, 2386, 2387, 2388, 2400). Ebû Davud, Zekat, 28, (nr. 1648). Tirmizî, Zühhd, 32, (nr. 2343); Kıyame, 29, (nr. 2463). Nesâî, Zekat, 50, 52, 53, 93, (nr. 2531, 2533, 2534, 2601, 2602, 2603). Dârimî, Zekat, 22. Muvatta, Sadaka, 2, (nr. 1881). Müsned, c. 2, s. 4, 67, 98, 122, 243, 278, 288, 319, 362, 394, 434, 475, 476, 480, 501; c. 3, s. 330, 346, 403, 406, 434; c. 5, s. 262. Tercüme: Ahmed Naim, Tecrid Tercemesi, c. 5, s. 178.

Bu hadîs, sadaka vermeye teşvik etmektedir. Çünkü üstün olduğu ifade edilen el, tasaddukta bulunanın elidir.⁵⁶¹ Hadîste geçen “vebde’ bimen te’ulü” ifadesiyle, infak etmeye önce en yakınında olan kendi akrabalarından başlamak, sonra da diğer başkalarına sarfetmek tavsiye edilmiş bulunuyor.⁵⁶²

“Zahr-i ğına” tabîrindeki “zahr” kelimesi bu ve emsali ibarelerde sözü kuvvetlendirmek için kullanılır. Bu ise, “kuvvetli bir mala istinâd eden sadaka hayırlıdır.” demektir.⁵⁶³ İşte böyle varlıkla verilen sadaka, sadaka-i kâmiledir. Yoklukla ve ihtiyaç içinde verilen ise, sadaka-i kamile değildir, manasını ifâde eder.⁵⁶⁴

Üzerinde kul borcu olan kimse için vâcib olan, evvelâ borcunu vermektir. Bu farzdır. Sadaka vermek nafiledir. Borçlunun kazancı kendisinin değil, alacaklının malıdır. Buna göre, borçlunun kazancında sadaka vermek sûretiyle tasarrufu bir nevî sefahattir. Hâkim tarafından hacr olunur.⁵⁶⁵

Siyer kitaplarında meşhur olarak bildirildiği üzere Hz. Ebû Bekir, malının hepsini tasadduk etmişti. Hz. Ömer şöyle demiştir: Resûl-i Ekrem sadaka emrettikleri sırada yanımda bol miktarda mal bulunuyordu. İçimden: “Günün birisinde Ebû Bekir’i geçmek mukadderse tam sırasıdır.” dedim. Peygamber’in huzuruna gelip malımın yarısının sadaka olduğunu arz ettim. Halbuki Ebû Bekir malının hepsini sadaka olmak üzere takdim etmişti. Resûl-i Ekrem Ebû Bekir’e, “Ya ailene ne alıkoydun?” diye sorduğunda, Ebû Bekir, “Allah’ın rızâsını ve Peygamber’in sevgisini yâ Resûlallah!” diye cevap verdi.⁵⁶⁶

İnfakta takip edilecek silsilenin nasıl olacağına dair, Nesâî’nin bir rivâyetinde, gâyet kapsamlı bir tertibe şâhit oluyoruz: “Öncelikle zâtî ve nefsi vazifeni îfâ et. Nefsinden ne artarsa bunu da ehline, ailene sarf eyle. Ailenden bir şey artarsa, bunu da akraba ve teallûkatına tasadduk eyle. Bunlardan arta kalanı da sağındaki, solundaki konu-komşuya tasadduk et.”⁵⁶⁷

⁵⁶¹ İbn Düreyd, **el-Müctena**, s. 27.

⁵⁶² el-Aynî, **Umde**, c. 14, s. 366.

⁵⁶³ el-Aynî, **Umde**, c. 14, s. 368.

⁵⁶⁴ **Tecrid Tercemesi**, c. 5, s. 179.

⁵⁶⁵ **Tecrid Tercemesi**, a.y.

⁵⁶⁶ **Tecrid Tercemesi**, c. 5, s. 180.

⁵⁶⁷ **Tecrid Tercemesi**, c. 5, s. 183. (Hadîs için bkz: Nesâî, Zekat, 60, nr. 2546.)

İsti'faf, iffet istemektir ki, haramdan el çekmek ve insanlardan istememektir. Sabır ve nezâhettir de denilmiştir.⁵⁶⁸

Hadîsin Cevâmiu'l-Kelim Oluşu

Hadîsi kaydetmiş olan eserler: el- Müctena, s. 27. Cevâmiu'l-Kelim Şerhi, s. 71, nr. 49. Şihâb, s. 130, 228, nr. 405, 774. Cevâmiu'l-Kelim min Kelâmi Seyyidi'l-Arabi ve'l-Acem, s. 167, nr. 1220.

Bu mealde varid olan bir diğer hadîs de şudur:

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ — رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ — أَنَّ نَاسًا مِنَ الْأَنْصَارِ سَأَلُوا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَعْطَاهُمْ، ثُمَّ سَأَلُوهُ فَأَعْطَاهُمْ، حَتَّى نَفِدَ مَا عِنْدَهُ فَقَالَ " مَا يَكُونُ عِنْدِي مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ أَدَّخِرَهُ عَنْكُمْ، وَمَنْ يَسْتَغْفِرْ يُعَفِّهِ اللَّهُ، وَمَنْ يَسْتَغْنِ يُغْنِهِ اللَّهُ، وَمَنْ يَتَصَبَّرْ يُصْبِرْهُ اللَّهُ، وَمَا أُعْطِيَ أَحَدٌ عَطَاءً خَيْرًا وَأَوْسَعَ مِنَ الصَّبْرِ ".

Ebû Saîd-i Hudrî (r.a.) den şöyle rivâyet edilmiştir. Ensâr'dan bâzı kimseler, Resûlullâh (s.a.v.) (sadaka) istemişlerdi. Resûlullâh da bunlara vermişti. Sonra bunlar yine istediler. Resûlullâh yine verdi. Sonra (üçüncü) bir daha istediler. Resûlullâh (bu def'a) da verdi. Hattâ yanındaki mal tükendi. Sonra Resûlullâh buyurdu ki: “Sadaka malından yanımda bulunanı (verdim. Başkalarına vermek için) sizden kat'ıyyen bir şey saklamadım. Kim ki, tese'ül den sakınmak isterse, Allah, o kimseyi afif kılar. Kim ki, halktan istiğna ederse, onu da Allah gâni kılar. Kim ki, sabretmek isterse, Cenâb-ı Hak ona da sabır ihsan eder. Sabırdan daha hayırlı, sabırdan daha vâsi' bir nîmet kimseye verilmemiştir.”⁵⁶⁹

Hadîs-i şerif, Behcet, s. 143, nr. 33'te cevâmiu'l-kelim olarak geçmektedir.

Sadakaya dair cevâmiu'l-kelim bir hadîs de şudur:

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ — رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا — عَنِ النَّبِيِّ — صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ — قَالَ " كُلُّ مَعْرُوفٍ صَدَقَةٌ ".

⁵⁶⁸ el-Aynî, Umde, c. 6, s. 405.

⁵⁶⁹ Buhârî, Rikak, 20, (nr. 6470); Zekat, 50, (nr. 1469); Müslim, Zekat, 124, (nr. 2424); Ebû Davud, Zekat, 28, (nr. 1644); Tirmizî, Birr, 77, (nr. 2024); Nesâî, Zekat, 85, (nr. 2588); Dârimî, Zekat, 18. Muvatta, Sadaka, 7, (nr. 1880); Müsned, c. 3, s. 12, 47, 93. Tercüme: Ahmed Naim, Tecrid Tercemesi, c. 5, s. 257.

Câbir İbn-i Abdullah (r.a.) den Nebî (s.a.v.) in: “Her ma'rûf sadakadır.” buyurduğu rivâyet olunmuştur.⁵⁷⁰

Hadîsi cevâmiu'l-kelim olarak kaydeden eserler şunlardır: Şihâbu'l-Ahbâr Tercümesi, s. 47, nr. 62. Cevâmiu'l-Kelim min Ehadîs-i Seyyidi'l-Arabi ve'l-Acem, s. 284, nr. 1965.

Kur'ân'da “ma'rûf ile emret, münkerden nehyet”, hitaplarıyla tebliğ ve irşâd vazifesinin iki mühim ana hattı öğretilmiş; İslâm ümmeti için de ma'rûf ile amel edip, münkerden sakınmak birer vecîbe olmuştur. Bu hadîs-i şerifteki ma'rûf, halk arasında verilmesi âdet olan ikramlar, ihsanlar, iltifatlar, ziyafetler, içtimai yardımlar tamamıyla sadakadır demek olur. Bu itibârla bu hadîs-i şerîf de en yüksek cevâmi'u'l-kelim hadîslerdendir.⁵⁷¹

24. Kîl-ü Kâl (dedi-kodu) ve İzâ'a-i Mal (İsraf)

عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ — رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ — قَالَ قَالَ النَّبِيُّ — صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ — " إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَ عَلَيْكُمْ عُقُوقَ الْأُمّهَاتِ، وَوَادَ الْبَنَاتِ، وَمَنْعَ وَهَاتِ، وَكَرِهَ لَكُمْ قِيلَ وَقَالَ، وَكَثْرَةَ السُّؤَالِ، وَإِضَاعَةَ الْمَالِ "

Muğîre İbn-i Şu'be (r.a.) den şöyle dediği rivâyet edilmiştir: “Nebî (s.a.v.): “Allah size analara isyanı, kız (mevlûd) ları diri diri defni, verilecek borcun verilmemesini, verilmeyen bir şeyin alınmasını haram kıldı. Yine Allah sizin için kîl-ü kâlî, çok suâli, izâa-i mâlî kerih gördü.” buyurmuştur.⁵⁷²

⁵⁷⁰ **Buhârî**, Edeb, 33, (nr. 6021). **Müslim**, Zekat, 52, (nr. 2328). **Ebû Davud**, Edeb, 68, (nr. 4947). **Tirmizî**, Birr, 45, (nr. 1970). **Müsned**, c. 3, s. 344, 360; c. 4, s. 307; c. 5, s. 383, 397, 398, 405. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 12, s. 132.

⁵⁷¹ **Tecrid Tercemesi**, c. 12, s. 132-133.

⁵⁷² **Buhârî**, Zekat, 53, (nr. 1477); İstikraz, 19, (nr. 2408); Edeb, 6, (nr. 5975). **Müslim**, Akziye, 10, 12, 13, 14, (nr. 4481, 4483, 4485, 4486). **Muvatta**, Kelâm, 8, (nr. 1863). **Müsned**, c. 2, s. 327, 360; c. 4, 247, 249, 254. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 7, s. 292.

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

İzâa-i mal, malı sebepsiz ve lüzumsuz yerlerde harcamaktır ki, israftır. Bazı âlimler, Allah’a tâatin dışındaki şeylerde harcamaktır, israf ve tebzîr etmektir, demişlerdir ki, bu mânâ daha hâstır.⁵⁷³

Medyen ölçü ve tartıda halkı aldatırlardı. Bunlar dirhemlerin, dinarların etrafını keserek bunları halka sayı ile sürerler, halktan alırken de bu paraları tartı ile alırlardı. Şuayb (a.s.) bu hareketlerinden men ettiği için, onlar da istihza etmek küstahlığında bulunurlardı.⁵⁷⁴

Dârekutni’nin rivâyetine göre, ashâbdan Habbân İbn-i Münkiz (r.anhümâ), alış verişte dâima aldandığını Resûl-i Ekrem’e şikâyet ettiğinde, “Bir şey aldığın zaman satıcıya, ‘Müslümanlıkta aldatmak yoktur.’ de!” buyurmuştur. Hz. Habbân’ın kafasına Uhud’da bir taş isabet etmiş ve bu sûretle akli melekeleri bir derece kaybolmuştu.⁵⁷⁵

Ukûk-ı ümmehât, analara isyan demektir ki, ukûk katı’ manasınadır. Sanki anasına âsî olan çocuk, anasıyla kendi arasındaki hukuku kesip atmış oluyor. Babalara karşı serkeşlik de haram olduğu halde hadîste hassaten anaların zikredilmesi, kadınların fitrî zaafından ötürü, çocukların analarına karşı daha fazla isyankâr olmalarına mebnîdir, denilebilir. Bir sebep de babadan evvel anaya karşı iyi davranılmasını hatırlatmaktır. Ayrıca, ebeveynden birinin zikri, diğerinin de aynı hukuku hâiz olduğuna delâletinden dolayı, ananın zikriyle iktifa edilmiştir, denilebilir.⁵⁷⁶

Ve’d-i benât, doğan kız çocuğunu diri diri toprağa defnetmek demektir. Câhiliye devrinde birinin kız çocuğu dünyâya gelirse, doğar doğmaz zavallıyı hemen toprağa gömerdi. Bugünkü ve’d-i benat, çocuk düşürmek sûretiyle revaç bulmuştur ki, bilhassa şehirlerimizde sık sık görülen bu fazîha, içtimaî bünyemizde ne ağır yaralar açmaktadır.⁵⁷⁷

⁵⁷³ Tecrid Tercemesi, c. 7, s. 292-293.

⁵⁷⁴ Tecrid Tercemesi, c. 7, s. 295-296.

⁵⁷⁵ Tecrid Tercemesi, c. 7, s. 300.

⁵⁷⁶ Tecrid Tercemesi, a.y.

⁵⁷⁷ Tecrid Tercemesi, c. 7, s. 301.

“Mene’a vekat” iki nehye işaret olunan iki kelimedir. Birincisi, verilmesi üzerine vâcib olan borcu (men) edip vermemektir; ikincisi de, alınmasında hayır ve şeref bulunmayan bir şeyi almak sûretinde tefsir edilmiştir ki, her ikisi de haramdır.⁵⁷⁸

Hadîs-i şerifte keraheti bildirilen üç şeyden birincisi “Kîl-ü kal” ki, dedi-kodu demek olup, bu ibtilâ, ferdler için de cemiyet için de çok zararlıdır ve toplumsal hastalıkların en helak edicilerindendir. Cemiyet içinde fitne ve fesâd uyandırır, millî birliği ve dirliği bozar.⁵⁷⁹ Gıybet, birisi hakkında arkasından söylenen sözdür; işitirse incineceği muhakkaktır. İslâm ahlakı gıybeti dilin afetlerinden saymıştır. Çünkü böyle bir söz ya doğrudur, adına gıybet denir, yahut yalandır, buna da bühtan (yani iftira) denir. Bu daha ağır ve gayr-i ahlâkî bir hal olmakla beraber her ikisi de yasaklanmıştır.⁵⁸⁰ Nemîme ki, koğuculuktur, ifşây-ı sırdır. Bir kimsenin, ifşası hoş olmayan bir hâlini çeşitli meclis ve mahfillerde ifşa etmektir. Hattâ ifşa lisânen dedi-kodu şekline de münhasır olmayıp remz ile, gözle kaşla işaretle veya yazıyla da olsa ifşaata şâmilidir. Binâenaleyh bu türlü dil afetlerinin hem söyleyeni, hem de dinleyeni, en çirkin bir ahlaksızlığı irtikab etmiş olurlar.⁵⁸¹

Keraheti bildirilenlerin ikincisi “izaa-i mal”dır. Akli başında olan hiç kimsenin faydalı bulmayacağı bir şekilde harcama yapmaktır. Bu da hem ferdler için, hem de toplum için tehlikelidir.⁵⁸²

Kerih olanların üçüncüsü ise, “kesret-i sual”dir. Buna iki anlam yüklenmiştir: İhtiyaçsız çok dilenmek ve lüzumsuz her akla eseni sormak.⁵⁸³ Hattâbî, bundan kasıt, Resûlullâh’tan lüzum ve ihtiyaç görülmeyen şeylerin sorulmasıdır, dedikten sonra Kur’ân’da zikr olunan suâllerin methedilen ve zemmedilen sualler olarak iki kısım olduğunu bildiriyor. Methedilenler, dinde bilinmesi lüzumlu ve zarurî bulunan şeylerin sorulmasıdır. Hattâ bu yoldaki suâlleri sormak bir vazife ve bir gerekliliktir.⁵⁸⁴ Zemmedilenler ise, ruhun mâhiyetine dair vuku bulan suâller gibi suallerdir. Bu çeşit sorular da لا تسالوا عن اشياء ان تبد لكم

⁵⁷⁸ Tecrid Tercemesi, c. 7, s. 302.

⁵⁷⁹ Tecrid Tercemesi, c. 7, s. 302.

⁵⁸⁰ Tecrid Tercemesi, c. 7, s. 301-302.

⁵⁸¹ Tecrid Tercemesi, c. 7, s. 303.

⁵⁸² Tecrid Tercemesi, c. 7, s. 303.

⁵⁸³ Tecrid Tercemesi, c. 7, s. 303.

⁵⁸⁴ Tecrid Tercemesi, c. 7, s. 304.

تسؤكم (Maide: 101) âyetiyle nehyedilmiştir. “Her aklınıza geliveren şeyleri sormaya kalkışmayınız! Eğer suâllerin cevâbı verilip de mâhiyetleri îzâh ve izhâr edilirse, sonra fenanıza gider, neşeniz kaçır.” buyuruluyor.⁵⁸⁵ Kesret-i سوالin diğer iki vechi de şunlardır: Halkın kendine âit muamelâtından sormak; meselâ dün ne yaptın, bu gün ne iştesin, yarın ne yapacaksın? gibi herkesin ahvâl-i şahsiyesini soruşturup şurada burada boş boş bunlardan bahsetmek. Ve bir diğeri de; ilmî meselelerde imtihan için ve alınan cevâba itirâz ederek bir mücâdele kapısı açmak için soru sormayı iş edinmektir. Bu da lisân-ı edebiyatta softalık tabîr olunan muzır bir zihniyetin haricî tezahürüdür.⁵⁸⁶

Hadîsin Cevâmiu'l-Kelim Oluşu

Hadîsi kaydeden eserler: Şihâbu'l-Ahbâr Tercümesi, s. 205, nr. 689. Nehcü'l-Fesaha, c. 1, s. 453, 758, nr. 2747, 4852, 4853.

Diline sahip olmaya dair şu hadîs de cevâmiu'l-kelim hadîsler meyanında zikredilmiştir:

عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - " مَنْ يَضْمَنْ لِي مَا بَيْنَ لَحْيَيْهِ وَمَا بَيْنَ رِجْلَيْهِ أَضْمَنْ لَهُ الْجَنَّةَ ."

Sehl İbn-i Sa'd (r.a.) den rivâyete göre, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Her kim ağzın iki kemiği arasındaki dilini ve iki budu arasında bulunan (uzv-ı tenasül) ünü (şerden esirgemeyi) bana tazmin (ve te'mîn) ederse ben de, o kişiye cenneti te'mîn ederim.”⁵⁸⁷

Mezkur hadîsi, Nehcü'l-Fesaha, s. 252, nr. 1500'de görüyoruz.

⁵⁸⁵ Tecrid Tercemesi, c. 7, s. 304.

⁵⁸⁶ Tecrid Tercemesi, c. 7, s. 305.

⁵⁸⁷ Buhârî, Rikak, 23, (nr. 6474); Hudud, 19, (nr. 6807); Tirmizî, Zühd, 60, (nr. 2408). Tercüme: Ahmed Naim, Tecrid Tercemesi, c. 12, s. 193.

XIII. Kitâbu'l-İcâre

25. Görev, İsteyene Verilmez

عَنْ أَبِي مُوسَى — رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ — قَالَ أَقْبَلْتُ إِلَى النَّبِيِّ — صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ — وَمَعِيَ رَجُلَانِ مِنَ الْأَشْعَرِيِّينَ، فَقُلْتُ مَا عَلِمْتُ أَنَّهُمَا يَطْلُبَانِ الْعَمَلَ. فَقَالَ "لَنْ أَوْلَا نَسْتَعْمِلُ عَلَى عَمَلِنَا مَنْ أَرَادَهُ"

Ebû Mûsâ (el-Eş'arî) (r.a.) den şöyle dediği rivâyet edilmiştir: “(Bir defa) ben, Eş'arîlerden iki kişi ile beraber Nebî (s.a.v.)'in (huzuruna) varmıştım, (bunlar Resulullâh'tan iş istediler). Müteakiben ben: ‘(Yâ Resûlallah!) Ben, bunların iş, memûriyet isteyeceklerini bilmiyordum.’ dedim. Bunun üzerine Resulullâh: ‘İş dileyen kimseyi biz, işimiz üzerinde kullanmayız.’ buyurdu.”⁵⁸⁸

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

Hadîsteki *لن اولانستعمل* cümlesindeki tereddüt, râvînin hadîsi zabtındaki şüphesine delâlet eder.⁵⁸⁹

Talep eden kimseye memuriyet verilmemesinin sebebi, bu talebin, gönüldeki bir ihtirasın haricî i'âmı olmasıdır. Böyle muhteris bir kimseye tabî emniyet edilemez.⁵⁹⁰

Kurtubî; “Hadîsteki “Biz, memûriyet isteyen işimizde kullanmayız.” sözü bir nehiydir ki, zahiri tahrîm ifâde eder. Fakat ihtirastan mücerred olan talep, aynı zamanda taleb-i maîşet demek olduğundan mekruh değil, belki memdûh olmak îcâb ederdi.” demektedir.⁵⁹¹

Bu hadîsin icâre bahsi ile alâkası, bu hadîs ile İmam Buhârî'nin, başkasının malını korumaya memûr olan kimse onun ecîridir, demeyi kastetmesidir. Bunun gibi devlet memûrlarının hepsi devletin birer ecîridir.⁵⁹²

⁵⁸⁸ Buhârî, İcâre, 1, (nr. 2261); Mürteddin, 2, (nr. 6923). Müslim, İmare, 15, (nr. 4718). Ebû Davud, Kaza, 3, (nr. 3579); Hudud, 1, (nr. 4354). Nesâî, Taharet, 4, (nr. 4). Müsned, c. 4, s. 409. Tercüme: Ahmed Naim, Tecrid Tercemesi, c. 7, s. 24.

⁵⁸⁹ İbn Hacer, Feth, c. 2, s. 2879; Tecrid Tercemesi, c. 7, s. 25.

⁵⁹⁰ Tecrid Tercemesi, c. 7, s. 26.

⁵⁹¹ el-Aynî, Umde, c. 8, s. 604; Tecrid Tercemesi, c. 7, s. 26.

⁵⁹² İbn Hacer, Feth, c. 2, s. 2878; Tecrid Tercemesi, c. 7, s. 27.

Hadîsin Cevâmiu'l-Kelim Oluşu

Hadîsi, Cevâmiu'l-Kelim min Kelâmi Seyyidi'l-Arabi ve'l-Acem, adlı eser, s. 94, nr. 758'de kaydetmiştir.

XIV. Kitâbu'l-Havâlât

26. Zengin Borcunu Ertelemesi Zulümdür

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ — رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ — أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ — صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ — قَالَ " مَطْلُ الْغَنِيِّ ظُلْمٌ، فَإِذَا أَتَبَعَ أَحَدُكُمْ عَلَى مَلِيٍّ فَلْيَتَّبِعْ. "

Ebû Hüreyre (r.a.) dan Resûlullâh (s.a.v.): “Zengin kişinin borcunu ödemeyip uzatması bir zulümdür. Sizin biriniz(in matlubunun edası) bir zengine havale edildiğinde (havaleyi kabul ile ona) müracaat etsin!.” buyurmuştur.⁵⁹³

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

Hadîs-i şerifteki “matl-ü'l-ğânî” ki, zengin bir borçlunun, borcunu ödemesini uzatması ve bu günü yarına, yarını öbür güne atarak borcunu tehîr etmesidir.⁵⁹⁴

Matl-i ğanî terkibi cumhûra göre, masdarın failine izafeti kabîlindendir. Binâenaleyh hâli ve vakti yerinde olup borcunu ödemeye muktedir olan kimsenin borcunu erteleme zulümdür, haramdır. Ğanî kaydıyla, ödemekten âciz olan fakir hariç tutulmuş olur.⁵⁹⁵

Bazı ulemâ da (matl-i ganî) terkibi, masdarm mef'ûlüne izafeti kabîlindendir, demişlerdir. Şu halde bu terkinin mânâsı, borcu ifa vâciptir, alacaklı zengin olsa bile, demektir. Alacaklının zengin olması, borçlunun borcunu tehîr etmesi için bir sebep olamaz. Borcun ödenmesi, zengin hakkında bu kadar sıkı olursa, fakir olan alacaklı hakkında ödemenin ertelenmemesinin vücûbu evleviyetle sabittir, muhakkaktır, demek olur.⁵⁹⁶

⁵⁹³ **Buhârî**, Havâlât, 1, 2, (nr. 2287, 2288); İstikraz, 12, (nr. 2400). **Müslim**, Müsakat, 33, (nr. 4002). **Ebû Davud**, Büyü', 10, (nr. 3345). **Nesâî**, Büyü', 100, 101, (nr. 4688, 4691). **Tirmizî**, Büyü', 68, (nr. 1308, 1309). **İbn Mâce**, Sadakat, 8, (nr. 2403, 2404). **Dârimî**, Büyü', 48. **Muvatta**, Büyü', 40, (nr. 1379). **Müsned**, c. 2, s. 71, 245, 254, 260, 315, 370, 377, 463, 464, 465. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 7, s. 62.

⁵⁹⁴ **Tecrid Tercemesi**, c. 7, s. 63.

⁵⁹⁵ **Tecrid Tercemesi**, a.y.

⁵⁹⁶ **Tecrid Tercemesi**, a.y.

Hadîsin Cevâmiu'l-Kelim Oluşu

Bu hadîs-i şerif, Cevâmiu'l-Kelim Şerhi, s. 427, nr. 278. Behcet-ü Kulûbi'l-Ebrâr ve Kurret-ü Uyûni'l-Ebsâr fî Şerh-i Cevâmi'il-Ahbâr, s. 172, nr. 40. Şihâbu'l-Ahbâr Tercümesi, s. 40, nr. 29'da, cevâmiu'l-kelim hadîslerden addedilmiştir.

XV. Kitâbu'l-Hars

27. Ağaç Diken-Ekin Eken

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ — رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ — قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ — صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ — " مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَغْرِسُ غَرْسًا، أَوْ يَزْرَعُ زَرْعًا، فَيَأْكُلُ مِنْهُ طَيْرٌ أَوْ إِنْسَانٌ أَوْ بَهِيمَةٌ، إِلَّا كَانَ لَهُ بِهِ صَدَقَةٌ "

Enes İbn-i Mâlik (r.a.) den, Resûlullâh (s.a.v.) in: “Hiç bir müslüman yoktur ki, o, ağaç diksin, yahut ekin eksin ve mahsûlünden insan, kuş, kurt yesin de kendisi müstefîd olmasın? Elbette o müslüman da diktiğiyle, ektiğiyle müsâb olur.” dediği rivâyet edilmiştir.⁵⁹⁷

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

Bu hadîs-i şeriften anladığımız en önemli hüküm, ziraatin, ağaç dikmenin İslâm'daki Fazîleti ve müstesna bir kıymet ve ehemmiyeti hâiz olduğudur.⁵⁹⁸ Fakat bu Fazîlet yalnızca mü'mine hastır ki, kafir için böyle bir amelinden dolayı dünyadaki istifadesi dışında, ahiret hesabına bir ecir yoktur.⁵⁹⁹

Resûlullah'ın ziraate ve onun bir şubesi olan ağaç dikmeye pek ehemmiyet vermelerine bakarak bir kısım ulemâ en Fazîletli kazanç ziraattir demişlerdir ki, Nevevî bunlardandır. Bazı ulemâ da en Fazîletli kazanç el emeği olduğunu kabul etmişler ki, san'attır. Bâzıları da ticâret efdaldır, demişler.⁶⁰⁰

Efdaliyet vasfı, insanların ihtiyâcına göre değişir. Meselâ toplumun her hangi bir sebeble erzağa ihtiyâcı olduğu zamanlarda ziraat; üretici-tüketici irtibatının zorlaştığı

⁵⁹⁷ **Buhârî**, Hars, 1, (nr. 2320); Edeb, 27, (nr. 6012). **Müslim**, Müsakat, 7, 8, 9, 10, 12, (nr. 3968, 3969, 3970, 3971, 3973); **Tirmizî**, Ahkam, 40, (nr. 1382); **Dârimî**, Büyü', 67; **Müsned**, c. 3, s. 147, 192, 229, 243; c. 6, s. 420, 444. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 7, s. 121.

⁵⁹⁸ **Tecrid Tercemesi**, c. 7, s. 123-124.

⁵⁹⁹ el-Aynî, **Umde**, c. 9, s. 6; Kastallânî, **İrşâdü's-sârî**, c. 5, s. 336.

⁶⁰⁰ el-Aynî, **Umde**, c. 9, s. 5; **Tecrid Tercemesi**, c. 7, s. 124.

zamanlarda ticâret, öbür san'atlardan daha ehemmiyetli olur. Sanayiye ihtiyaç hâlinde ise, san'atın Fazîleti öne geçer.⁶⁰¹

Ağaçların sadaka-i câriye olması, bahçenin mamûriyeti ve ağaçlardan istifâde edilmesi şartına bağlıdır, denilmiştir. Nevevî, bu ağaçlardan çoğalarak, insanların istifâdesine terettüb eden Fazîlet de, anaç ağacı dikene âittir, demektedir.⁶⁰²

Ebû'l-Vefa el-Bağdadi'nin anlattığına göre Nuşirevan, zeytin ağacı dikmekte olan bir kişi gördü ve ona dedi ki; "Sen bu ağacı dikiyorsun, fakat meyvesi sana nasip olacak mı? Bunun üzerine adam, "Bizden öncekilerin diktiklerini biz yedik, bizim diktiklerimizi de bizden sonrakiler yesin." demiş ve Nuşirevan aferin demiş. O'nun aferin dediği kimseye 4000 dirhem verilir imiş. Adam, "Ey sultan, ağacımın meyvesinin ne zaman olacağını söylüyorsun ama, bak ne kadar da hızlı meyve verdi!" Nuşirevan, adama yine aferin demiş. Adam, "Her ağaç senede bir kere meyve verir, benim ağacım bir saatte iki kere meyve verdi!" deyince, Nuşirevan yine aferin der ve adama bir 4000 dirhem daha verilir. Nuşirevan, hemen oradan uzaklaşır ve der ki, "Eğer yanında durmaya devam etseydik, hazinemiz ona yetmeyecekti!"⁶⁰³

Hadîsin Cevâmiu'l-Kelim Oluşu

Hadîs şu eserlerde kaydedilmiştir: Cevâmiu'l-Kelim Şerhi, s. 402, nr. 259. Nehcü'l-Fesaha, c. 1, s. 435, nr. 2647. (Farklı lâfızlarla.)

XVI. Kitâbu'l-Müsâkât

28. Havz-ı Kevser (Kevser Havuzu) Hadîsi

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ " وَالَّذِي نَفْسِي
بِيَدِهِ لَا ذُوْدَنَّ رَجُلًا عَنْ حَوْضِي كَمَا تُذَادُ الْغَرِيْبَةُ مِنَ الْإِبِلِ عَنِ الْحَوْضِ "

Ebû Hureyre (r.a.) den, Nebî (s.a.v.) in: "Hayâtım yed-i kudretinde olan Allah'a yemîn ederim ki: (Kıyamet gününde) ben, bir güruh adamları havz (-ı Kevser) imden

⁶⁰¹ el-Aynî, Umde, a.y.; Tecrid Tercemesi, a.y.

⁶⁰² el-Aynî, Umde, c. 9, s. 6; Tecrid Tercemesi, c. 7, s. 125. Ayrıca bkz: Kastallânî, İrşâdü's-sârî, c. 5, s. 337.

⁶⁰³ Kastallânî, İrşâdü's-sârî, c. 5, s. 338.

muhakkak tard edeceğim. Yabancı devenin havuzdan uzaklaştırıldığı gibi.” buyurduğu rivâyet edilmiştir.⁶⁰⁴

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

Kevser Arapça’da çokluk mânasına delâlet eden bir kelimedir. Araplar sayısı çok, miktarı bol, kıymeti yüksek olan her şeye kevser derler. Ulemânın cumhuru, bunun Cenâb-ı Hak tarafından Resûlullah’a ihsan buyurulan bir Havz olduğunu iltizâm etmişlerdir. Bu mübarek kelime feyz ve bereket, hayır ve saadet mânâsı vardır. Bu kelime Türkçe’de de hayır ve saadet mânasına gelir.⁶⁰⁵

Bu hadîs-i şerif mütevâtir olduğu için, fem-i saadetten şeref-vârid olduğu gibi bize vâsıl olduğuna ilmen ve tamamen kani bulunuyoruz.⁶⁰⁶

Havz-ı Kevser’den kovulacak insanların kimler olduğuna dair İbn-ü’t-Tîn münafıklardır derken, İbn-ü’l-Cevzî de ehl-i bid’at olduklarını söylemiştir.⁶⁰⁷

Hadîste yabancı devenin su içmeden çevrilmesi, deve çobanlarının bir âdetiyle îzâh ediliyor. Çobanlar, develerini bir havuz veya bir su başına sulamak için sürdükleri sırada araya yabancı bir deve karışırsa, derhal bu yabancı deveyi çıkarmak ve su içirmemek itiyâdında imişler.⁶⁰⁸

Hadîsin Cevâmiu’l-Kelim Oluşu

Hadîs; Cevâmiu’l-Kelim min Kelâmi Seyyidi’l-Arabi ve’l-Acem, s. 94, nr. 752’de geçmektedir.

Bir diğer havz hadîsi de şu şekilde varid olmuştur:

عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ، أَنَّ النَّبِيَّ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- خَرَجَ يَوْمًا فَصَلَّى عَلَى أَهْلِ أُحُدٍ صَلَاتُهُ عَلَى الْمَيِّتِ، ثُمَّ انْصَرَفَ إِلَى الْمَنْبَرِ فَقَالَ " إِنِّي فَرَطُكُمْ، وَأَنَا شَهِيدٌ عَلَيْكُمْ، وَإِنِّي وَاللَّهِ لَا نَظْرُ

⁶⁰⁴ **Buhârî**, Müsakat, 10, (nr. 2367); **Müslim**, Fezâil, 38, (nr. 5993); Taharet, 37, 38, 39, (nr. 582, 583, 584); **İbn Mâce**, Zühd, 36, (nr. 4306); **Muvatta**, Taharet, 6, (nr. 60); **Müsned**, c. 2, s. 222, 298, 300, 318, 319, 454, 467. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 7, s. 229.

⁶⁰⁵ **Tecrid Tercemesi**, c. 11, s. 223.

⁶⁰⁶ **Tecrid Tercemesi**, c. 7, s. 230.

⁶⁰⁷ **Tecrid Tercemesi**, c. 7, s. 230’dan naklen.

⁶⁰⁸ **Tecrid Tercemesi**, c. 7, s. 230-231.

إِلَى حَوْضِي الْآنَ، وَإِنِّي أُعْطِيتُ مَفَاتِيحَ خَزَائِنِ الْأَرْضِ — أَوْ مَفَاتِيحَ الْأَرْضِ — وَإِنِّي وَاللَّهِ مَا أَخَافُ عَلَيْكُمْ أَنْ تُشْرِكُوا بَعْدِي، وَلَكِنْ أَخَافُ عَلَيْكُمْ أَنْ تَنَافَسُوا فِيهَا."

Ukbe İbn-i Âmir (r.a.) den rivâyet olunduğuna göre, Resûlullâh (s.a.v.) (irtihâline yakın) bir gün çıkıp Uhud (gazası) şehidlerine meyyite namaz kılar gibi namaz kıldı. Sonra (Medine'ye) gelip minbere çıktı. Ve (ölülere, dirilere veda eder gibi bir hutbe îrâd edip) buyurdu ki: "Ben sizin Kevser havuzuna ilk erişeniniz olacağım. Sizin Hak yolundaki hizmetlerinize şehâdet edeceğim. Vallahi ben, şu anda (Cennet'teki) havuzumu görüyorum. Ve emîn olunuz yine şu anda bana arzın hazineleri yahut arzın anahtarları verildi, (bütün cihâna İslam nurunun intişârı tebşir edildi). Vallahi ben, vefatımdan sonra sizin hâl-i şirke döneceğinizi umarak hiç endişe etmem. Yalnız sizin (ihtiras ile) nefsâniyet güdüp didişmenizden korkarım."⁶⁰⁹

Havz hadîsleri mütevâtir hadîslerden oldukları için, lafızlarının Resûlullah'dan şerefsüdur oldukları haliyle bize ulaşmış olmaları kuvvetle muhtemeldir. Bu sebeple, çalışmamızda cevâmiu'l-kelimden sayılmışlardır.

XVII. Kitâbu'l-Mezâlim

29. Zulüm Zulümâtır (Karanlıktır)

عَنْ بَنِ عُمرَ — رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا — عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ "الظُّلْمُ ظُلُمَاتٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ"

İbn-i Ömer radiyallahu anhümâ'dan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in: Zulüm, kıyamet gününde zulmetlerdir, buyurduğu rivâyet edilmiştir.⁶¹⁰

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

İmanın usûlü ve furuu, zahiri ve batını külliyyen adalettir. Bunun zıttı da zulümdür. En büyük zulüm ise Lokman Sûresi'nin 13. âyetinde ifade buyurulduğu gibi, şirktir.⁶¹¹

⁶⁰⁹ **Buhârî**, Cenaiz, 72, (nr. 1344); Menakıb, 26, (nr. 3596); Meğazi, 17, 27, (nr. 4042, 4085); Rikak, 7, 53, (nr. 6426, 6590); **Müslim**, Fezâil, 30, 31, (nr. 5976, 5977); **Nesâî**, Cenaiz, 61, (nr. 1954); **Müsned**, c. 1, s. 257, 384, 402, 406, 407, 425, 439, 453, 455; c. 2, s. 408; c. 3, s. 18, 62, 384; c. 4, s. 313, 349, 351, 352; c. 5, s. 41, 48, 86, 88, 89, 333, 339, 393, 412. Tercüme, Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 4, s. 513.

⁶¹⁰ **Buhârî**, Mezâlim, 8, (nr. 2447). **Müslim**, Birr, 57, (nr. 6577). **Tirmizî**, Birr, 83, (nr. 2030). Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 7, s. 374.

Adalet, herşeyi yerli yerine koymak, herşeyin hukukuna riâyet etmektir. Bu meyanda, kulların Allah'a ibadet etmeleri, O'na hiçbir şeyi ortak koşmamaları, imanın usûlüne riâyet ederek, namazı kılıp, orucu tutmaları, zekatı vermeleri, Beytullah'ı hacetmeleri, Allah yolunda kavlen ve fiilen cihad etmeleri, hakkı ve sabrı tavsiye etmeleri, hep birer adalet tezahürüdür.⁶¹²

Zulüm, sahibini kıyamet günü bir gölge gibi takip ederek, zulmü ölçüsünde onun başına dert olacaktır. Mazlumlar, kendilerine zulmetmiş olanların eğer varsa sevaplarını alacaklar, yoksa mazlumların günahları o zalimlerin omzuna yüklenecektir.⁶¹³

Zulüm üç nevidir: Birincisi Allah'ın affetmediği zulümdür ki, bu şirktir. (Nisa: 48'de Allah'ın kendisine şirk koşulmasını affetmeyeceği buyurulmuştur.) İkinci nevi; Allah'ın, cezasını mutlaka verip, yapanın yanına bırakmayacağı zulümdür ki, bu kul hakkıdır. Üçüncü nevi ise; Allah'ın dilerse affedip, dilerse cezalandırabileceği zulümdür ki, bu da şirk dışındaki günahlardır.⁶¹⁴

İbn-ü'l-Cevzî, zulüm, iki günâhı ihtiva eder, diyerek şöyle îzâh etmiştir: Birisi haksız yere başkasının malını almak, öbürü de adaletle emr eden Allâhu Teâlâ'ya muhalefet ve mübâreze etmektir ki, bu ikinci, insanların irtikâb ettiği günâhların en büyüğüdür. Hiç şübhesiz ki, zulüm, kavinin Allah'tan başka yardımcısı olmayan zayıfa îkâ ettiği fiil-i münkerdir. Zayıf, Allah'ın emânında iken ona zulmetmek, Allah'ın emânını tanımamak demektir ki, en şenî bir günâhtır.⁶¹⁵

Hadîsin Cevâmiu'l-Kelim Oluşu

Hadîsin zikredildiği yerler: Behcet-ü Kulûbi'l-Ebrâr ve Kurret-ü Uyûni'l-Ebsâr fi Şerh-i Cevâmi'il-Ahbâr, s. 82, nr. 18. Şihâbu'l-Ahbâr Tercümesi, s. 49, nr. 75. Cevâmiu'l-Kelim Şerhi, s. 253, nr. 162. Nehcü'l-Fesaha, c. 2, s. 611, nr. 3711. Cevâmiu'l-Kelim min Ehadîs-i Seyyidi'l-Arabi ve'l-Acem, s. 78, 231, nr. 586, 1562.

⁶¹¹ Nasır es-Sa'di, **Behcet**, s. 82.

⁶¹² Nasır es-Sa'di, **Behcet**, s. 83.

⁶¹³ Nasır es-Sa'di, **a.g.e.**, s. 84.

⁶¹⁴ Nasır es-Sa'di, **a.g.e.**, s. 84-85.

⁶¹⁵ **Tecrid Tercemesi**, c. 7, s. 374.

Düşmanlıkta aşırık da zulmün bir çeşididir ki, Allah'ın en çok buğzettiği kişiler de böyle aşırılıkta bulunanlardır. Aşağıdaki hadîs-i şerifte ifade buyurulduğu gibi:

عَنْ عَائِشَةَ — رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا — عَنِ النَّبِيِّ — صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ — قَالَ " إِنَّ أَبْغَضَ الرِّجَالِ إِلَيَّ
اللَّهُ الْأَلَدُ الْخَصِمُ "

Âişe (r.a.) dan Nebî (s.a.v.) in: “Allah indinde ricalden en ziyâde menfur olanı, husûmette gaddar bulunandır.” buyurulduğu rivâyet edilmiştir.⁶¹⁶

Mezkur hadîs-i şerifin cevâmiu'l-kelimden sayıldığı eserler: Cevâmiu'l-Kelim Şerhi, s. 18, nr. 6. Nehcü'l-Fesaha, c. 2, s. 822, nr. 5063. Cevâmiu'l-Kelim min Ehadîs-i Seyyidi'l-Arabi ve'l-Acem, s. 28, 74, nr. 29, 536.

XVIII. Kitâbu's-Şehâdât

30. Süt Kardeşliği

عَنْ عَائِشَةَ — رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا — وَأَنَّهَا سَمِعَتْ صَوْتَ رَجُلٍ يَسْتَأْذِنُ فِي بَيْتِ حَفْصَةَ، قَالَتْ فَقُلْتُ
يَا رَسُولَ اللَّهِ هَذَا رَجُلٌ يَسْتَأْذِنُ فِي بَيْتِكَ. فَقَالَ النَّبِيُّ — صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ — " أَرَأَيْهِ فُلَانًا ". لَعَمَّ
حَفْصَةَ مِنَ الرِّضَاعَةِ. قَالَتْ عَائِشَةُ لَوْ كَانَ فُلَانٌ حَيًّا، لِعَمَّهَا مِنَ الرِّضَاعَةِ دَخَلَ عَلَى فَقَالَ " نَعَمْ
الرِّضَاعَةُ تُحَرِّمُ مَا تُحَرِّمُ الْوِلَادَةُ ".

Âişe (r.a.) dan rivâyete göre, Âişe (hazretleri bir kere) Hafsa'nın odası önünde izin isteyen bir erkek sesi işitmişti. Âişe der ki: “Yâ Resûlallah, şu adam evinize girmek için izin diliyor, dedim. Bunun üzerine Nebî (s.a.v.): ‘Sanırım ki o, Hafsa'nın süt amcası filân kimsedir’ buyurdu. Âişe der ki: ‘Süt amcam filân hayatta olsaydı benim yanıma girebilecek miydi?’ diye sordum. Resûlullâh: ‘Evet girebilirdi, çünkü süt, velâdet ve nesebin haram kıldığı her şeyi haram kılar, buyurdu.”⁶¹⁷

⁶¹⁶ **Buhârî**, Mezalim, 15, (nr. 2457); Tefsir-u Sûre 2, 37, (nr. 4523); Ahkam, 34, (nr. 7188). **Müslim**, İlm, 5, (nr. 6780). **Tirmizî**, Tefsir-u Sûre 2, 23, (nr. 2976). **Nesâî**, Kuzat, 34, (nr. 5423). **Müsned**, c. 6, s. 55, 63, 205. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 7, s. 387.

⁶¹⁷ **Buhârî**, Şehadat, 7, (nr. 2646); Hums, 4, (nr. 3105); Nikah, 21, (nr. 5099, 5100). **Müslim**, Rada, 1, 2, (nr. 3568, 3569). **Nesâî**, Nikah, 52, (nr. 3313). **Muvatta**, Rada, 1, (nr. 1277). Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 11, s. 269.

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

Radâ, emzik çağındaki çocuğun meme emdiği zaman içinde bir kadının memesini sorması ve emmesidir. Radâ'nın hükmü, velâdet ve neseb cihetiyle haram olan her şeyin radâen de haram olmasıdır. Bu hususta ulemâ arasında ihtilâf yoktur, icmâ vardır. Neseben ana ve baba haram olduğu gibi, radâen ana-baba da haram olur. Sonra bu hürmet burada kalmayıp, radâ'en halalara, teyzelere ve amcalara, kardeşlere intişâr eder.⁶¹⁸

Kişiye, sütünü emdiği kadının nefsi haram olur, çünkü artık anası olmuştur. Sütünü emdiği kadının anası haram olur, çünkü ninesi olmuştur; ne kadar yukarıya giderse hüküm hep böyledir. Kızkardeşi haram olur, çünkü halası olmuştur; kızı haram olur çünkü, kızkardeşi olmuştur; ne kadar aşağı inerse hüküm böyledir. Süt sahibinin anası, kızkardeşi ve kızı da aynı şekilde haram olur. Fakat süt emenin yakınları için, bu süt bağından dolayı bir tahrim sözkonusu olmaz. Bundaki hikmet, süt emmiş olanın, süt anasından bir parça olmuş olmasına rağmen, aynı kadından süt emmemiş olan kardeşleri için aynı bağın tahakkuk etmemesindendir. Allah en iyisini bilir.⁶¹⁹

el-Ayni, “süt, nesebin haram kıldığı herşeyi haram kılar” lafzının, umumiyet ifade ettiği ve istisnasının bulunmadığı fikrine karşı, neseben haram olmasına rağmen süt yoluyla haram olmayacak istisnaları sayarak cevap vermiştir.⁶²⁰

Hadîsin Cevâmiu'l-Kelim Oluşu

Hadîsin cevâmiu'l-kelim olarak geçtiği eserler şunlardır: Behcet-ü Kulûb-i'l-Ebrâr ve Kurret-ü Uyûni'l-Ebsâr fi Şerh-i Cevâmi'il-Ahbâr, s. 201, nr. 49. Cevâmiu'l-Kelim min Ehadîs-i Seyyidi'l-Arabi ve'l-Acem, s. 190, 340, 403, nr. 1373, 2442, 2963.

⁶¹⁸ **Tecrid Tercemesi**, c. 11, s. 270; Nasır es-Sa'di, **Behcet**, s. 201-202.

⁶¹⁹ İbn Hacer, **Feth**, c. 4, s. 6007.

⁶²⁰ Bkz: el-Aynî, **Umde**, c. 9, s. 487.

XIX. Kitâbu'l-Cihad

31. Biri Diğerini Öldüren İki Cennetlik Kişi

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ -رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ- أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- قَالَ " يَضْحَكُ اللَّهُ إِلَى رَجُلَيْنِ يَقْتُلُ أَحَدُهُمَا الْآخَرَ يَدْخُلَانِ الْجَنَّةَ، يُقَاتِلُ هَذَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيُقْتَلُ، ثُمَّ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَى الْقَاتِلِ فَيَسْتَشْهَدُ "

Ebû Hüreyre (r.a.) den şöyle dediği rivâyet olunmuştur: (Bir kere) Resûlullâh (s.a.v.): “Allah iki kişiyi rızasıyla karşılar. Ki onlar, biri öbürünü öldürüp Cennet'e giren iki kimsedir.” dedi. (Ashâb taaccüb ederek: “Yâ Resûlallâh! Hem öldüren, hem ölen ikisi birden nasıl Cennet'e girer?” diye sordular da Resûlullâh (s.a.v.): “Şu (müslüman) Allah yolunda çarpışarak şehid düşer (de Cennet'e girer). Sonra Allah öldürene hidâyet eder, o da müslüman olur. Allah yolunda cihâd eder, o da şehîd düşer.” diye cevap verdi.⁶²¹

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

Bu hadîs, Allah'ın ikramlarının, kullarının aklına ve hayaline bile gelemeyecek, sayısız çeşitlerinden birine delalet etmektedir.⁶²²

İbn-i Abdi'l-Ber: “Bu hadîsten, Allah yolunda nefsini feda eden her müslümanın muhakkak cennete gireceği hükmü istifâde edilir. Bütün ilim adamlarına göre bu hadîsin mânâsı birinci katilin katli îkâ ederken kâfir olduğudur.” demiştir ki, el-Aynî de: “Birinci katilin her halde kâfir olmasını kabul etmek îcâb etmez. Çünkü bu hükmün müslümana da ta'mîmine mâni yoktur. Nasıl ki bir müslüman bir müslümanı amden öldürse de tevbekâr olsa, sonra Allah yolunda şehid düşse, o da cennetlik olur.” diyor.⁶²³

Bu hadîs, her ne vesile ile olursa olsun, kişiyi İslâm'a ve tevbe kapısına terğib eden hadîsler cümlesindendir. Çünkü İslâm, kendinden önceki, yani kişinin küfür halinde işlemiş olduğu günahları siler süpürür.⁶²⁴

⁶²¹ **Buhârî**, Cihad, 28. (nr. 2826) **Müslim**, İmaret, 128, 129, (nr. 4892, 4894). **Nesâî**, Cihad, 38, (nr. 3166) **İbn Mâce**, Mukaddime, 13, (nr. 191) **Muvatta**, Cihad, 14, (nr. 1000). Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 8, s. 283.

⁶²² Es-Sa'dî, **Behcet**, s. 284.

⁶²³ **Tecrid Tercemesi**, c. 8, s. 284.

⁶²⁴ Es-Sa'dî, **Behcet**, s. 286.

Hadîsin Cevâmiu'l-Kelim Oluşu

Bu hadîs-i şerif, Behcet-ü Kulûb-i'l-Ebrâr ve Kurret-ü Uyûni'l-Ebsâr fî Şerh-i Cevâmi'il-Ahbâr, isimli eserde, s. 284, nr. 76'da cevâmiu'l-kelim olarak kaydedilmiştir.

Hadîste gazilerin, kılıçlarını düşmana karşı şehâmetle kullanmaları, cennete girmelerine sebep olduğu en vecîz fakat en kapsamlı bir üslûpla ifâde edilmiştir. Buna ilm-i rivâyet ıstılahında cevâmi'u'l-kelim ıtlak olunur ki, bu hadîs-i şerîf de o cümledendir. Dört kelime ile cihâda terettüb eden sevap ve cihâda terğîb, en belîğ bir sûrette ifâde edilmiş bulunuyor.⁶²⁵

32. İçinizdeki Zayıflar Olmasa

عَنْ سَعْدِ بْنِ وَقَاصٍ — رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ — قَالَ قَالَ النَّبِيُّ — صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ — "هَلْ تُنْصَرُونَ وَتُرْزَقُونَ إِلَّا بِضُعْفَائِكُمْ".

Sa'd İbn-i Ebî Vakkâs (ın oğlu Mus'ab) dan rivâyet olunduğuna göre (Mus'ab demiştir ki: "Babam Sa'd diğer ashâba kıyâsen kendisinde bir imtiyaz tasavvur ederdi. Çünkü Sa'd şecâatli idi, zengin idi. Bunun üzerine) Resûlullâh (s.a.v.): 'Siz ancak zayıflarınızın duası sayesinde mansûr ve merzûk olursunuz!' buyurdu."⁶²⁶

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

İnsanların maksatlarına ulaşmalarında iki türlü sebep vardır. Birincisi güç-kuvvet-cesaret gibi tezahürleri açıkça görülüp hissedilen sebepler. İkincisi ise, dua, tevekkül ve doğruluk gibi gözle görülmeyen manevi sebeplerdir. Allah'ın yardımı, insanlar arasında bulunan zayıf kimselerin aciziyetleri ve duaları hürmetine müyesser olmaktadır.⁶²⁷

Çünkü, zayıf ve güçsüz kimseler, dünyaya ait müzahrefattan masun oldukları için, dualarında daha samimi ve ihlaslı olurlar.⁶²⁸

⁶²⁵ Tecrid Tercemesi, c. 8, s. 285.

⁶²⁶ Buhârî, Cihad, 76, (nr. 2896). Ebû Davud, Cihad, 77, (nr. 2594). Tirmizî, Cihad, 24, (nr. 1702). Nesâî, Cihad, 43, (nr. 3178, 3179). Müsned, c. 1, s. 173; c. 5, s. 198. Tercüme: Ahmed Naim, Tecrid Tercemesi, c. 8, s. 328.

⁶²⁷ Nasır es-Sa'dî, Behcet, s. 280-281.

⁶²⁸ İbn-i Hacer, Feth, c. 2, s. 3554.

Hadîsin Cevâmiu'l-Kelim Oluşu

Hadîs; Behcet-ü Kulûbi'l-Ebrâr ve Kurret-ü Uyûni'l-Ebsâr fi Şerh-i Cevâmi'il-Ahbâr, s. 280, nr. 75. Cevâmiu'l-Kelim min Ehadîs-i Seyyidi'l-Arabi ve'l-Acem, s. 362, nr. 2631'de cevâmiu'l-kelimden sayılmıştır.

33. Savaş Hiledir

وَعَنْهُ — رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ — قَالَ سَمَّى النَّبِيُّ — صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ — "الْحَرْبَ خَدْعَةً".

Yine Ebû Hüreyre (r.a) den: “Nebî (s.a.v.) harbe ‘had’adır” diye ad verdi.” dediği rivâyet olunmuştur.⁶²⁹

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

Had'a, lâfzî Hâ'nın üç türlü harekesiyle rivâyet olunmuştur. Had'a, Peygamberimizin kendi lûgat ve telâffuzu olduğu rivâyet olunmuştur ki, Arap lûgatlerinin en fasîhidir. Had'a, binâ-i merre olup bir kere aldatmak manasınadır. Şu halde, harpde düşman düşmanı bir def'a aldatır, ikiye hacet kalmaz, demek olur. Savaş, mekr-ü hileden, aldatmaktan ibaret olması yönüyle, birer harp oyunu olan manevralar, harp hilelerini temîn eden askerî hareketlerdir.⁶³⁰

İbnü'l-Arabî, savaşta aldatmanın üç şeklinin câiz olduğunu bildirmiştir: 1) Sözde tevriyedir ki, meselâ siyâsî adamların üstü kapalı ve elâstikî söz söyleyip icâbında zahirin hilafını murâd etmeleridir. 2) Düşmana pusu kurulması. 3) Düşmana va'dedilip sonra hulf edilmesidir ki, hud'anın bu türü, hakikatte haram olmakla beraber, müstesna olarak harp hâlinde tecviz edilmiştir.⁶³¹

el-Aynî “yalan bi'l-icmâ haram olmakla beraber, savaş durumunda yine ümmetin icmâiyle tecvîz edilmiştir”, diyor.⁶³² Nevevî de harp hâlinde her ne sûretle düşmanı aldatmak

⁶²⁹ **Buhârî**, Cihad, 157, (nr. 3028, 3029, 3030). **Müslim**, Cihad, 17, 18, (nr. 4039, 4040); Zekat, 154, (nr. 2462). **Ebû Davud**, Cihad, (nr.); **Tirmizî**, Cihad, (nr.); **Nesâî**, (nr.); **İbn Mâce**, Cihad, 28, (nr. 2834). **Müsned**, c. 1, s. 81, 90, 113, 126, 131, 134; c. 2, s. 312, 314; c. 3, s. 224, 297, 308; c. 6, s. 387, 459. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, C. 8, s. 394.

⁶³⁰ İbn-i Hacer, **Feth**, c. 2, s. 3635-3636; el-Aynî, **Umde**, c. 10, s. 349; **Tecrid Tercemesi**, c. 8, s. 394.

⁶³¹ el-Aynî, **Umde**, c. 10, s. 349; **Tecrid Tercemesi**, c. 8, s. 394.

⁶³² el-Aynî, **Umde**, c. 10, s. 350.

mümkün olursa, onu ihtiyar etmek câiz olduğunda ulemânın ittifakı bulunduğunu bildirmiştir.⁶³³

Bazı bilginler demişlerdir ki, “Savaşta görüşün keskinliği, vuruşmaktan daha faydalıdır.” Bazıları da, “Eğer galip gelemiyorsan, o zaman hile yap!.” derler.⁶³⁴

Resûlullah bu sözü Hendek savaşında, Nu’aym b. Mes’ud’u, Kureyş, Gatafan ve Yahudilerin arasını bozmak için gönderdiğinde söylemiştir.⁶³⁵

Hadîsin Cevâmiu’l-Kelim Oluşu

Hadîsi cevâmiu’l-kelim olarak kaydeden eserler şunlardır: Müctena, s. 23. Şihâbü’l-Ahbâr Tercümesi, s. 34, nr. 6.

Umde’de, “bu söz, lafzı az, fakat mânâsı çok bir sözdür.” denilmektedir.⁶³⁶

Siyâsî ve askerî bir düstûr ifâde eden bu hadîs, cevâmi’u’l-kelimden sayılmaktadır.⁶³⁷

Savaşta kullanılan iki önemli unsur at ve kılıçtır. Bunlara dair de cevâmiu’l-kelim özelliği taşıyan şu iki hadîs varid olmuştur:

1)

عَنْ عُرْوَةَ الْبَارِقِيِّ — رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ — قَالَ النَّبِيُّ — صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ — " الْخَيْلُ مَعْقُودٌ فِي نَوَاصِيهَا الْخَيْرُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ الْأَجْرُ وَالْمَغْنَمُ "

Bârîkî Urve (İbn-i Ca'd) (r.a.) den Resûlullâh (s.a.v.) in: “(Gazaya giden) atın alnına dökülen saçlarında kıyamet gününe kadar hayır düğümlüdür. Hayır, (âhirette) sevâb, (dünyada) ganimettir.” buyurduğu rivâyet olunmuştur.⁶³⁸

⁶³³ **Tecrid Tercemesi**, c. 8, s. 394-395.

⁶³⁴ İbn Düreyd, **el-Müctena**, s. 23.

⁶³⁵ İbn Düreyd, **a.e.**, s. 23. Ayrıca bkz: İbn-i Hacer, **Feth**, c. 2, s. 3636 ve el-Aynî, **Umde**, c. 10, s. 349.

⁶³⁶ el-Aynî, **Umde**, c. 10, s. 349.

⁶³⁷ **Tecrid Tercemesi**, c. 8, s. 395.

⁶³⁸ **Buhârî**, Cihad, 43, 44, (nr. 2849, 2850, 2852); **Menakıb**, 28, (nr. 3643, 3644, 3645). **Müslim**, İmaret, 96, 98, 99, (nr. 4845, 4849, 4850). **Ebû Davud**, Cihad, 43, (nr. 2542). **Tirmizî**, Cihad, 19, (nr. 1694). **Nesâî**, Hayl, 7, (nr. 3572, 3573, 3574, 3575, 3576, 3577). **İbn Mâce**, Ticarat, 29; Cihad, 14, (nr. 2786, 2787) **Dârimî**, Cihad, 33. **Muvatta**, Cihad, 44. **Müsned**, c. 3, s. 39; c. 4, s. 361, 375, 376; c. 5, s. 181. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 8, s. 306.

Hadîsin cevâmiu'l-kelim olarak kaydedildiği eserler şunlardır: el-Müctena, s. 30. Şihâbu'l-Ahbâr Tercümesi, s. 67, nr. 153. Nehcü'l-Fesaha, c. 2, s. 744, nr. 4588. Cevâmiu'l-Kelim min Ehadîs-i Seyyidi'l-Arabi ve'l-Acem, s. 133, 170, nr. 1009, 1256.

Hadîsin “el-haylû fî nevâsihe'l-hayr” fıkrası yüksek bir belâğatî hâiz edebi bir vecîzedir. Hadîs âlimleri arasında “cevâmiu'l-kelim” nâmını alan hadîslerden sayılır.⁶³⁹

2)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي أَوْفَى — رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا — أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ — صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ — فِي بَعْضِ أَيَّامِهِ الَّتِي لَقِيَ فِيهَا أَنْتَظَرَ حَتَّى مَالَتِ الشَّمْسُ. ثُمَّ قَامَ فِي النَّاسِ فَقَالَ " أَيُّهَا النَّاسُ لَا تَمْنُوا لِقَاءَ الْعَدُوِّ وَسَلُّوا اللَّهَ الْعَاقِبَةَ، فَإِذَا لَقِيتُمُوهُمْ فَاصْبِرُوا وَاعْلَمُوا أَنَّ الْجَنَّةَ تَحْتَ ظِلَالِ السُّيُوفِ " ثُمَّ قَالَ " اللَّهُمَّ مُنْزِلَ الْكِتَابِ ... " إِلَى آخِرِهِ.

Abdullah İbn-i Ebî Efvâ (r. anhumâ) dan rivâyet olunduğuna göre, Resûlullâh (s.a.v.) düşmanla karşılaştığı bâzı gazalarda (hemen harbe girişmeyip) güneş tâ (zevalden) devrilinceye kadar intizâr etmiş (düşmanı gözlemiş) ti. Sonra asker içinde (hitabete) kıyam ederek: “Ey nâs, düşmanla karşılaşmak, (harb etmek) istemeyiniz, belki Allah'tan (harb felâketinden) korumasını isteyiniz!. Fakat bir kere de siz düşmanla karşılaşınca (harbin bütün şiddetlerine karşı) sabrediniz! Ve biliniz ki Cennet, muhakkak sûrette (mücâhid) kılıçlarının gölgeleri altındadır.” buyurdu. Sonra Resûlullâh (devamla):

“Ey Kur'ân'ı gönderen Allah!” (duasın) sonuna kadar okudu...⁶⁴⁰

Hadîs-i şerif şu eserlerde cevâmiu'l-kelimden sayılmıştır: Uddetü'l-Hısnî'l-Hasin, s. 85. Şihâbu'l-Ahbâr Tercümesi, s. 51, nr. 81. Nehcü'l-Fesaha, c. 1, s. 211, 220, 487, nr. 1226, 1292, 2973. Cevâmiu'l-Kelim min Ehadîs-i Seyyidi'l-Arabi ve'l-Acem, s. 375, nr. 2715.

34. Allah, Dinini Racül-ü Fâcir (Günahkar) ile de Te'yid Eder

عن أبي هريرة — رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ — قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "قُمْ يَا بَلالُ فَادْنُ أَنْ لَا يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مُؤْمِنٌ، إِنَّ اللَّهَ يُؤَيِّدُ الدِّينَ بِالرَّجُلِ الْفَاجِرِ".

⁶³⁹ Tecrid Tercemesi, c. 8, s. 307.

⁶⁴⁰ Buhârî, Cihad, 22, 112, 156, (nr. 2818, 2966, 3025). Müslim, Cihad, 20, (nr. 4542). Müsned, c. 2, s. 523. Tercüme: Ahmed Naim, Tecrid Tercemesi, c. 8, s. 256.

(Sehl İbn-i Sa'd hadîsinin Ebû Hüreyre'den gelen) bir rivâyet tarîkinde de Nebî (s.a.v.): “Kalk yâ Bilâl, halka ilân et ki: ‘Cennete girmez, ancak mümin olan girer. (Bu müntehirin mücâhedesine gelince) muhakkak ki Allah, İslam dînini (dilerse) fâcir bir kişi ile teyîd edip kuvvetlendirir.” buyurmuştur.⁶⁴¹

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

Hadîsin burada zikretmediğimiz baş kısmında Ebû Hureyre (r.a.), bu hadîsin, Hayber’de savaşıyor bir kimse hakkında Resûlullah’ın “o cehennemliktir” buyurmasından sonra, mezkur şahsın savaşta aldığı yaranın acısından dolayı intihar etmesini müteakiben ashabtan bazılarının “Ya Resûlallah, Allah senin sözünü doğru çıkardı.” demeleri üzerine varid olduğunu söyler.

Bu hadîsin manasının umum ifade etmesine karşılık, varid olduğu zaman itibariyle muayyen bir şahıs hakkında söylenmiş olması ve o kişinin Kuzman isimli bir şahıs olması muhtemeldir.⁶⁴²

Hadîste geçen facir, günahkar anlamında olup, kafir anlamında değildir.⁶⁴³

Hadîsin Cevâmiu’l-Kelim Oluşu

Hadîsin cevâmiu’l-kelim sayıldığı eserler: Şihâbu’l-Ahbâr Tercümesi, s. 206, nr. 694. Cevâmiu’l-Kelim min Kelâmi Seyyidi’l-Arabi ve’l-Acem, s. 80, nr. 608. Nehcü’l-Fesaha, c. 1, s. 355, nr. 2150.

⁶⁴¹ **Buhârî**, Cihad, 182, (nr. 3062); Meğazi, 38, (nr. 4203); Kader, 5, (nr. 6606). **Müslim**, İman, 178, (nr. 305). **Dârimî**, Siyer, 73. **Müsned**, c. 2, s. 309; c. 5, s. 45. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 10, s. 269.

⁶⁴² el-Aynî, **Umde**, c. 12, s. 217. Ayrıca el-Aynî aynı yerde, Kişinin cennet ehlinin amellerini işlemesine rağmen cehenneme, cehennem ehlinin amellerini işlemesine rağmen cennete gidebileceği; amellerin son durumları itibariyle değerlendirileceğine dair varid olmuş bulunan bir başka hadîs (hadîs için bkz: Buhârî, Meğazi, 38, nr. 4202) ile, Allah’ın dinini racûl-ü facir ile de teyid edebileceğine dair varid olan hadîs in, aslında tek bir hadîs olması da ihtimal dahilindedir demektir.

⁶⁴³ İbn-i Hacer, **Fethu’l-Bârî**, c. 2, s. 3661; el-Aynî, **Umde**, c. 10, s. 393.

XX. Kitâb-ı Bed'i'l-Halk

35. Cennette Göz Görmedik Nimetler Hazırlanmış

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ — رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ — عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ " قَالَ اللَّهُ تَعَالَى أَعَدَدْتُ لِعِبَادِي الصَّالِحِينَ مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ، وَلَا أُذُنٌ سَمِعَتْ، وَلَا خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ، ذُخْرًا، بَلَّهَ مَا أُطْلِعْتُمْ عَلَيْهِ " ثُمَّ قرَأَ فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ.

Ebû Hüreyre (r.a.) den rivâyete göre Nebî (s.a.v.) den, Azîz ve Celîl olan Allahu Teâlâ'nın şöyle buyurduğu rivâyet olunmuştur: “Ben, iyi kullarım için, göz görmedik, kulak duymadık ve insan hayâline gelmedik (yakın meleklerin ve gönderilen peygamberlerin bile vâkıf olmadıkları) birtakım nimetleri hazırladım. Ey mü'min kulum, sen bildiğin nimetleri şöyle bırak. (Onlar Allah'ın hazînesinde gizli nimetleri yanında çok hafiftir).” Râvî Ebû Hüreyre bundan sonra: *فلا تعلم نفس ما اخفى لهم من قرة اعين جزاء بما كانوا يعملون* âyetini okudu.⁶⁴⁴

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

Bu hadîs-i şerîfi Peygamber Efendimiz Allâhu Teâlâ'dan rivâyet etmiştir. Bu tür hadîslere kudsî hadîs denir ki, bunlar mânâ cihetiyle Allâhu Teâlâ'ya, lâfzı cihetiyle de Resûlullâh'a aittirler.⁶⁴⁵

Bu hadîs, cennetin varlığına delalet etmektedir. “Göz görmedik” demek, gözler o cennetin ne tamamını, ne de ondan bir kısmını görmemişlerdir ve Allah orada hazırladıklarını bütün mahlukatından gizlemiştir demektir.⁶⁴⁶

Secde Sûresi'nin 17. âyet-i kerimesinde de, “Yaptıklarına karşılık, kendisi için gözyaydınlığı olarak gizlenmiş olan şeyleri, hiçbir nefis bilemez.” buyurulmaktadır. Buhârî de bu hadîsi, zikrettiğimiz âyet sadedinde kaydetmiştir.

⁶⁴⁴ **Buhârî**, Bed'ü'l-Halk, 8, (nr. 3244); Tefsir-u Sûre 32, 1, (nr. 4779, 4780); Tevhid, 35, (nr. 7498); **Müslim**, İman, 312, (nr. 465); Cennet, 2, 3, 4, 5, (nr. 7132, 7133, 7134, 7135); **Tirmizî**, Tefsir-u Sûre 33, 2, (nr. 3197); 57, 1, (nr. 3292); **İbn Mâce**, Zühd, 39, (nr. 4328); **Müsned**, c. 5, s. 334. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 11, s. 149.

⁶⁴⁵ **Tecrid Tercemesi**, c. 11, s. 150.

⁶⁴⁶ el-Aynî, **Umde**, c. 10, s. 602. Kastallânî, “Cennetin mahluk olduğuna delalet etmektedir.” diyor. (Bkz: **İrşâdü's-sârî**, c. 7, s. 188.)

Hadîsin Cevâmiu'l-Kelim Oluşu

Hadîs, Cevâmiu'l-Kelim Şerhi, s. 286, nr. 173'te zikredilmektedir.

36. Şeytan'ın İğvâsı (Aldatması) Bir Soru: Allah'ı Kim Yarattı?

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - " يَأْتِي الشَّيْطَانُ أَحَدَكُمْ فَيَقُولُ مَنْ خَلَقَ كَذَا مَنْ خَلَقَ كَذَا حَتَّى يَقُولَ مَنْ خَلَقَ رَبَّكَ فَإِذَا بَلَغَهُ فَلَيْسَتْ عِندَ اللَّهِ، وَلَيْنَتْهُ. "

Ebû Hüreyre (r.a.) den rivâyete göre, Resûlullâh (s.a.v.) şöyle demiştir: “Sizden herhangi birinize şeytan gelir de: (Şunu) böyle kim yarattı?, (Şunu) böyle kim yarattı?, En sonu: Rabb’ini kim yarattı? d(iye vesvese ver)ir. İmdi şeytanın vesvesesi Rabb’inize kadar erişince o vesveseli kişi hemen ‘Eûzü billâhi mine’ş-seytâni’r-racîm’ di(yerek Allah’a sığın)sın!. Ve vesveseye son versin!.”⁶⁴⁷

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

İblîs gözle görülmeyen mevcudattan olduğu için alimler onun mâhiyyetini çeşitli vecihlerle tetkîk etmişlerdir. Mâverdî demiştir ki: İblîs rûhânî şahıstır; nâr-i semûm-dan (isabet ettiği şeyi zehirleyen ateşten) yaratılmıştır; cinlerin, şeytanların babasıdır; hilkat mayası şehvetlerle yoğrulmuştur. Mâverdî bu tavsîfinden sonra İblîs’in hayırdan mahrumiyet manasına olan iblâstan müştak olduğunu bildiriyor.⁶⁴⁸

Şeytan, insanların görmediği yerden yaklaşarak, kalplerine bu türden batıl sualler atmak sûretiyle iğvaya çalışır.⁶⁴⁹

Hadîsin, Müslim’de geçen lafzına göre Resûlullah bu durumda üç çözüm noktası ta’lim buyurmaktadır: Vesveseye son vermek, Allah’a ve Resulü’ne iman ettim demek ve Şeytan’dan Allah’a sığınmak.⁶⁵⁰

⁶⁴⁷ **Buhârî**, Bed’ü’l-Halk, 11, (nr. 3276). **Müslim**, İman, 214, (nr. 345, 346). **Ebû Davud**, Sünnet, 19, (nr. 4721). Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 9, s. 54.

⁶⁴⁸ **Tecrid Tercemesi**, c. 9, s. 55.

⁶⁴⁹ Nasır es-Sa’dî, **Behcet**, s. 40.

⁶⁵⁰ Nasır es-Sa’dî, **a.e.**, s. 41.

Allah, insanın aklına ve fikrine bir sınır koymuştur. İnsan, teselsül vesilesiyle işi Allah'a getirdiğinde durmalı ve bitirmelidir. Çünkü Allah, başlangıcı ve kendisinden evvel hiçbir şey olmayan Ezelidir; sonu ve kendisinden sonra da hiçbir şey olmayan Ebedidir.⁶⁵¹

Bu türden sualler, Şeytan'ın, insanları Rablerine iman noktasında şüpheyi düşürmeye yönelik vesvese tuzaklarıdır. İnsan, bu halden Allah'a sığındığı takdirde, Allah onu muhafaza edecek ve şeytanı ondan kovacaktır.⁶⁵²

Hadîsin Cevâmiu'l-Kelim Oluşu

Behcet-ü Kulûbi'l-Ebrâr ve Kurret-ü Uyûni'l-Ebsâr fî Şerh-i Cevâmi'il-Ahbâr, s. 40, nr. 8.

XXI. Kitâbu'l-Enbiyâ

37. Utanmazsan Dilediğini Yap

عَنْ بِنِ مَسْعُودٍ — رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ — قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ " إِنْ مِمَّا أَدْرَكَ النَّاسُ مِنْ كَلَامِ النَّبِيِّ الْأُولَى إِذَا لَمْ تَسْتَحْ فَاصْنَعْ مَا شِئْتَ "

Abdullah İbn-i Mes'ûd (r.a.) den rivâyete göre, Nebî (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Geçmiş peygamberlerin sözünden (hiç eksiksiz) nâsın eriştiği haberlerden birisi de: Utanmazsan dilediğini işle! (sözü) dür.”⁶⁵³

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

Enbiya'nın sözlerinde geçmiş olması demek, önceki Peygamberlerin şeriatlarında da hayanın tazim edilip, güzel görülmüş olması ve ne evvelkilerin ne de sonrakilerin hiçbir döneminde nesholunmamış bir güzellik olması anlamındadır.⁶⁵⁴

Hayâsızlık ve utanmazlık efkâr-ı umûmiyenin levmine, ayıplamasına sebep olur. Bu cihetle hadîsin mânâsı: “Halkın ayıplamasından utanmaz ve sıkılmazsan dilediğini işle!” demek olur. Hattabi demiştir ki: “Dilediğini işle, cümlesi bir emirdir ve tehdîd ve tevbîh

⁶⁵¹ Nasır es-Sa'di, a.e., a.y.

⁶⁵² Nasır es-Sa'di, a.e., s. 41-42.

⁶⁵³ Buhârî, Enbiya, 54, (nr. 3483, 3484); Edeb, 78, (nr. 6120). Ebû Davud, Edeb, 7, (nr. 4797). İbn Mâce, Zühd, 17, (nr. 4183). Tercüme: Ahmed Naim, Tecrid Tercemesi, c. 12, s. 151.

⁶⁵⁴ el-Aynî, Umdetü'l-Kârî, c. 15, s. 258; Kastallânî, İrşâdü's-sârî, c. 13, s. 151.

manasınadır ki, ‘Dilediğini işle cezasını görürsün!’ demek olur.” Nasıl ki *اعملوا ما شئتم*

âyet-i kerimesinde de: “Haydi ne dilerseñiz işleyiniz. Allah cezasını verir!” demek olduğu gibi.⁶⁵⁵

Nevevi, “bir şey yapmak istersen, onu yapınca Allah’tan veya insanlardan utanmayacaksan yap, aksi halde yapma demektir” şeklinde açıklar. Kim utanmıyorsa, istediğini yapsın anlamındadır da denilmiştir.⁶⁵⁶

Hadîsin Cevâmiu’l-Kelim Oluşu

Hadîsin cevâmiu’l-kelim olarak kaydedildiğı eserler şunlardır: el-Müctena, s. 29. Cevâmiu’l-Kelim Şerhi, s. 144, nr. 94. Şihâbu’l-Ahbâr Tercümesi, s. 214, nr. 723. Nehcü’l-Fesaha, c. 1, s. 276, nr. 1664.

“Utanmazsan dilediğini yap!” sözünün aslı da, tercümesi de az sözle çok mânâ ifâde eden cevâmi’ü’l-kelîm’den ma’dûd edebi bir vecîzedir. Her ahlâkçı, her içtimaiyatçı takdîr eder ki, bu vecîze ile en yüksek bir ahlâk düstûru vaz’ olunmuştur. Hem de hiç bir devirde nesih ve tebdile uğramaksızın târih boyunca uzanıp gelmiştir. Binâenaleyh bu ahlâkî düstûrun ümmetler arası cihan-şümûl bir mevkii vardır.⁶⁵⁷

XXII. Kitâb-ı Fezâili’s-Sahâbe

38. Kişi Sevdiğiyle Beraberdır

عَنْ أَنَسٍ -رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ- أَنَّ رَجُلًا، سَأَلَ النَّبِيَّ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- عَنِ السَّاعَةِ، فَقَالَ مَتَى السَّاعَةُ قَالَ " وَمَاذَا أَعْدَدْتَ لَهَا " قَالَ لَا شَيْءَ إِلَّا أَنِّي أُحِبُّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ-. فَقَالَ " أَنْتَ مَعَ مَنْ أَحْبَبْتَ " قَالَ أَنَسٌ فَمَا فَرَحْنَا بِشَيْءٍ فَرَحًا بِقَوْلِ النَّبِيِّ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- " أَنْتَ مَعَ مَنْ أَحْبَبْتَ " قَالَ أَنَسٌ فَأَنَا أُحِبُّ النَّبِيَّ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- وَأَبَا بَكْرٍ وَعُمَرَ، وَأَرْجُو أَنْ أَكُونَ مَعَهُمْ بِحُبِّي إِيَّاهُمْ، وَإِنْ لَمْ أَعْمَلْ بِمِثْلِ أَعْمَالِهِمْ.

⁶⁵⁵ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, c. 4, s. 7311; el-Aynî, *Umdetü’l-Kârî*, c. 15, s. 258; Kastallânî, *İrşâdü’s-sârî*, c. 13, s. 151; *Tecrid Tercemesi*, c. 12, s. 152.

⁶⁵⁶ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, c. 4, s. 7311.

⁶⁵⁷ *Tecrid Tercemesi*, C. 12, s. 151.

Enes İbn-i Mâlik (r.a.) den rivâyet olunduğuna göre, şöyle demiştir: “Bir kimse Nebî (s.a.v.) e kıyametten suâl edip: ‘Yâ Resûlallah! Kıyamet ne zaman kopacak?’ dedi. Resûlullâh ona (hakîmâne bir üslûp ile): ‘O saate, o güne ne hazırladın?’ diye sordu. Sâil: ‘Hiç bir şey hazırlamadım. Yalnız ben, Allah’ı ve Nebi (s.a.v.) i severim!’ dedi. Resûlullâh da: ‘Öyle ise sen, sevdiklerinle berabersin!’ diye müjdeledi.” Enes İbn-i Mâlik der ki: “Nebî (s.a.v.) in bu: ‘Sen, sevdiklerinle berabersin!’ müjdesine sevindiğimiz gibi hiç bir şey bizi sevindirmedir.” Yine Enes der ki: “Ben, Nebî (s.a.v.) i, Ebû Bekr’i, Ömer’i severim. Onlara olan bu aşk ve muhabbetim sebebiyle (kıyamette) onlarla beraber olacağımı (Allah’ın inâyetinden) umarım. Velev ki onların hayır işlerine benzer hayır ve ibâdet işlememiş olayım.”⁶⁵⁸

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

Bu soruyu soranın kim olduğuna dair, Zülhüveyrise, Ebû Mûsâ el-Eş’arî, Ebû Zerr-i Gıfârî gibi çeşitli isimler bildirilmekte olup, el-Aynî bu müteaddit rivâyetleri telîf ederek “Soranların müteaddit olması ihtimâli vardır.” diyor.⁶⁵⁹

Sevgi, kalbi bir amel olup, aslolan kişinin niyetidir ve amelleri de niyetlerine tabidir ki, kişinin Allah ve Resulü’nü sevmesi, Onlara itaat anlamına gelmektedir.⁶⁶⁰ Sen sevdiğinle berabersin demek, onlara ilhak olacaksın ve onların zümresine dahil olacaksın demektir.⁶⁶¹ Cennette birçok farklı dereceler varken, bu birlikteliğin nasıl olacağına dair, birliktelik için aynı derecede bulunmanın şart olmadığı ve bu birlikteliğin sevap yurdu olan cennetteki birliktelik anlamına geldiği söylenilmiştir. Yani, bu sevgiden dolayı, sevdiklerinden ayrı kalarak cehenneme değil, onların da içinde bulunduğu cennete girileceği kastedilmiş oluyor.⁶⁶²

Hadîsin Cevâmiu’l-Kelim Oluşu

⁶⁵⁸ **Buhârî**, Fezailü’s-Sahabe, 35, (nr. 3688); Edeb, 95, 96, (nr. 6167, 6168, 6169, 6170, 6171); Ahkam, 10, (nr. 7153). **Müslim**, Birr, 161, 162, 163, 164, 165, (nr. 6710, 6711, 6713, 6715, 6718). **Dârimî**, Rikak, 71. **Müsned**, c. 5, s. 156, 166. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 9, s. 348-349.

⁶⁵⁹ el-Aynî, **Umde**, c. 11, s. 421; **Tecrid Tercemesi**, c. 9, s. 349.

⁶⁶⁰ Kastallânî, **İrşâdü’s-sârî**, c. 13, s. 207.

⁶⁶¹ İbn-i Hacer, **Feth**, c. 4, s. 7349.

⁶⁶² el-Aynî, **Umde**, c. 11, s. 420; Kastallânî, **İrşâdü’s-sârî**, c. 13, s. 207.

Şihâbu'l-Ahbâr Tercümesi, s. 61, nr. 128. Cevâmiu'l-Kelim min Ehadîs-i Seyyidi'l-Arabi ve'l-Acem, s. 331, nr. 2396'da, mezkûr hadis, cevâmi'u'l-kelimden sayılmıştır.

XXIII. Kitâbu'l-Meğâzî

39. Sarhoşluk Veren Her Şey Haramdır

عَنْ أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ — رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ — أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَهُ إِلَى الْيَمَنِ فَسَأَلَهُ عَنْ أَشْرِبَةٍ تُصْنَعُ بِهَا، فَقَالَ " وَمَا هِيَ " . قَالَ الْبَتُّ وَالْمِزْرُ . فَقَالَ " كُلُّ مُسْكِرٍ حَرَامٌ " .

Ebû Mûse'l-Eş'arî (r.a.) den rivâyete göre Nebî (s.a.v.) Ebû Mûse'l-Eş'arî'yi Yemen'e gönderirken Resûlullâh'a Yemen'de yapılan içkilerin şer'i mâhiyetlerinden sormuştu. Resûlullâh da: “Bu içkiler nedir?” dedi. Ebû Mûsâ da: “Biti' (denilen baldan ma'mûl içki) ile mizr (denilen darı, arpa ve mısırdan yapılan içki) dir!” diye cevâp verdi. Resûl-i Ekrem (umûmî bir düstûr olarak): “Her sekir veren şey haramdır!” buyurdu.⁶⁶³

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

Hadîsdeki biti' hakkında İmam Ebû Hanîfe: “Bu, Yemen içkisidir ki, baldan yapılan koyu ve kıvamlı şıradır.” demektedir.⁶⁶⁴

Hiz. Ömer, bir hutbe irad ederek, “Allahü Teâlâ hamrı haram kıldı. Bugün hamr şu beş şeyden yapılıyor: Üzüm, hurma, buğday, arpa ve bal. Hamr, akıl ve şuuru karıştıran içecektir.” İbn-i Hacer buna binaen der ki; “Âyetteki hamr ile murâd, üzümünden yapılan şaraba münhasır olmayıp başka şeylerden yapılanlara da şâmilidir.” el-Aynî de onu takip edip: “Üzümünden başkasına hakîkten hamr denilmez, teşbih tarikiyle denilir” diyerek müdâfaa etmiştir. Hiz. Ömer'in hutbesinde şarap imâl edilen beş şeyi zikretmesi, o zamanlar

⁶⁶³ **Buhârî**, Meğâzi, 60 (nr. 4343, 4344); Edeb, 80 (nr. 6124); Ahkam, 22 (nr. 7172). **Müslim**, Eşribe, 64, 67, 68, 69, 73, 74, 75. (nr. 5208, 5211, 5212, 5214, 5218, 5219, 5221). **Ebû Davud**, Eşribe, 5, 7, (nr. 3679, 3680, 3682, 3684, 3686, 3687, 3696). **Tirmizî**, Eşribe, 1, 2, 3, 6, (nr. 1861, 1863, 1864, 1866). **Nesâî**, Eşribe, 40, 49, (nr. 5654, 5709). **İbn Mâce**, Eşribe, 9, 10, 13, 14, (nr. 3386, 3387, 3388, 3389, 3390, 3391, 3392, 3401, 3406). **Dârimî**, Eşribe, 8. **Muvatta**, Eşribe, 4, (nr. 1595). **Müsned**, c. 1, s. 274, 289, 350; c. 2, s. 16, 29, 31, 91, 98, 105, 108, 171, 185, 429, 501; c. 3, s. 63, 66, 112, 119, 227, 361, 422; c. 4, s. 410, 416, 417; c. 5, s. 356; c. 6, s. 314, 333. Terüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 10, s. 351.

⁶⁶⁴ **Tecrid Tercemesi**, c. 12, s. 44.

Medine’de yalnız bunların meşhur olmasına mebnîdir, yoksa bunlara münhasır demek değildir.⁶⁶⁵

Hadîsin Cevâmiu’l-Kelim Oluşu

Hadîs, Cevâmiu’l-Kelim min Ehadîs-i Seyyidi’l-Arabi ve’l-Acem, s. 284, nr. 1958’de cevâmiu’l-kelim olarak kaydedilmiştir.

“Sekir veren her içki haramdır.” hadîsi Resûl-i Ekrem’in cevâmi’u’l-kelim diye anılan toplu sözlerinden birisidir. Kelimeleri az, ifâde ettiği mânâlar ve hükümler çoktur. Resûlullah (s.a.v.), içkinin mâhiyetini umûmî bir kânun halinde tarif buyurmuşlardır ki, her içki bununla ölçülmelidir, demektir.⁶⁶⁶

XXIV. Kitâbu’t-Tefsîr

40. Allah’ın Öyle Kulları Vardır ki, Yemin Etseler Yeminleri Yalan Çıkmaz

عَنْ حَارِثَةَ بْنِ وَهْبٍ الْخُزَاعِيِّ، قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ "أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِأَهْلِ الْجَنَّةِ كُلُّ ضَعِيفٍ مُتَضَعِّفٍ لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللَّهِ لَا بَرَّةَ، أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِأَهْلِ النَّارِ كُلُّ عُتْلٍ جَوَاطٍ مُسْتَكْبِرٍ".

Huzâi Harise İbn-i Vehb (r.a.) den şöyle dediği rivâyet olunmuştur: “Nebî (s.a.v.) in şöyle buyurduğunu işittim: ‘Ashabım, haberiniz olsun, size ehl-i cenneti bildireyim: Her zayıf olan ve halk tarafından zayıf görülen (mütevazi) her mümin cennetliktir. (Halbuki) o mümin Allah (ın kerem ve inâyetine) yemîn etse, muhakkak ki Allah onu (ihسان ve inâyeti ile) yemininde gerçek çıkarırdı. Ey Ashabım, iyi dinleyiniz, size cehennem halkını da bildireyim: Onlar da katı yürekli, kibirli ve hîlekar, ululuk taslayan kimselerdir.’”⁶⁶⁷

⁶⁶⁵ Tecrid Tercemesi, c. 12, s. 44-45.

⁶⁶⁶ Tecrid Tercemesi, c. 12, s. 44.

⁶⁶⁷ Buhârî, Tefsir-u Sûre 68, 1, (nr. 4918); Edeb, 61, (nr. 6071); Eyman, 9, (nr. 6657). Müslim, Cennet, 46, 47, (nr. 7187, 7188). Tirmizî, Cehennem, 13, (nr. 2605). İbn Mâce, Zühd, 4, (nr. 4116). Müsned, c. 2, s. 169, 214; c. 3, s. 145; c. 4, s. 175, 306. Tercüme: Ahmed Naim, Tecrid Tercemesi, c. 11, s. 212.

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

Allah'ın gerçekeştireceğini umarak O'nun adına yemin etseler, Allah onları yeminlerinde doğru çıkarır demek, Allah'ın fazl-u kereminden ummak anlamına geldiği gibi, duaları müstecaptır anlamına da gelir.⁶⁶⁸

“Utull” tabiri, her işinde şiddetli ve sert olan kimse için kullanılır. Bununla kasıt kafirdir diyenler de vardır. “Cevvaz” ise, şerli işlerde sesi fazla çıkan kimse; ya da kibirli ve yürüyüşünde böbürlenlen kimse demektir.⁶⁶⁹

Bu sayılan sınıflarla, cennetliklerin ve cehennemliklerin çoğunluğunu teşkil eden sınıfların sayılması murad edilmiştir.⁶⁷⁰

Hadîsin Cevâmiu'l-Kelim Oluşu

Hadîs; Şihâbu'l-Ahbâr Tercümesi, s. 194, nr. 646. Nehcü'l-Fesaha, c. 2, s. 639, 644, nr. 3888, 3924'te zikredilmektedir.

XXV. Kitâb-ı Fezâilü'l-Kur'ân

41. En Hayırlınız Kur'ân'ı Öğrenen ve Öğretendir

عَنْ عُثْمَانَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ "خَيْرُكُمْ مَنْ تَعَلَّمَ الْقُرْآنَ وَعَلَّمَهُ".

Osman (r.a.) den Nebî (s.a.v.) in, “Sizin hayırlınız Kur'ân öğrenen ve öğretendir, buyurduğu rivâyet olunmuştur.”⁶⁷¹

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

Kur'ân'ı başkasına da öğreten bir kişi için, onunla sadece amel etmekle yetinip başkalarına öğretmeyen bir kişiye göre daha başka faydalar da hasıl olur.⁶⁷² Şüphesiz ki Kur'ân, öğrenilecek ilimlerin en hayırlısıdır. Kur'ân öğrenmek ve onu başkalarına da

⁶⁶⁸ el-Aynî, **Umde**, c. 13, s. 431; Kastallânî, **İrşâdü's-sârî**, c. 11, s. 194.

⁶⁶⁹ el-Aynî, **a.e.** a.y.; Kastallânî, **a.e.** a.y.

⁶⁷⁰ el-Aynî, **a.e.** a.y.; Kastallânî, **a.e.** a.y..

⁶⁷¹ **Buhârî**, Fezâilü'l-Kur'ân, 21, (nr. 5027, 5028); **Ebû Davud**, Salat, 349, (nr. 1452) ; **Tirmizî**, Sevvâbü'l-Kur'ân, 15, (nr. 2907, 2908, 2909); **İbn Mâce**, Mukaddime, 16, (nr. 211, 212, 213); **Dârimî**, Fezâilü'l-Kur'ân, 2. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 11, s. 240.

⁶⁷² İbn-i Hacer, **Feth**, c. 4, s. 5926; Kastallânî, **İrşâdü's-sârî**, c. 11, s. 348.

öğretmek, Kur'ân dışında üzerinde ta'limde bulunulacak her şeyden daha şerefli dir.⁶⁷³ Şâyet denilse ki, buna göre Kur'ân okuyan, fıkıhla iş tıgal edenden daha hayırlı olması gerekir; deriz ki, fıkıhla iş tıgal edip de Kur'ân'ın manalarını keş feden ve kendilerinden sonra gelenlere de bunları aktaaran kimseler, okunan ya da başkasının okumakta oldu ğ u Kur'ân'ın manasından hiçbir şey anlamayan kimselerden daha Fazîletlidirler.⁶⁷⁴

Efdaliyet konusunda İbnü'l-Cevzi der ki: "Kur'ân kıraatini öğrenmek farz-ı ayn; hem Kur'ân kıraatini hem de fıkıhı öğrenmek farz-ı kifayedir ve bir kıs ım müslümanların ifa etmesiyle di ğ erlerinin üzerinden düş er. Fıkıhla ilgili bilgilerin faydası, insanlara dö ner ve onların ihtiyaç larını ç özer ki, bu durumda fıkıh, kıraatten daha efdaldir. Ancak, Resûlullah zamanında Kur'ân'ı en iyi kıraat edenler, aynı zamanda en fakih kimselerdi ve bunun için kıraati en iyi olan imamette ö ne geç er.⁶⁷⁵

Hadîsin Cevâmiu'l-Kelim Oluş u

Hadîs, Cevâmiu'l-Kelim Şerhi, s. 213, nr. 135. Şihâbu'l-Ahbâr Tercümesi, s. 225, nr. 765. Cevâmiu'l-Kelim min Ehadîs-i Seyyidi'l-Arabi ve'l-Acem, s. 75, 169, nr. 552, 1243'te zikredilmiş bulunuyor.

XXVI. Kitâbu'n-Nikah

42. Mukadderâtı Yazan Kalem Kurumuştur

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي رَجُلٌ شَابُّ وَأَنَا أَخَافُ عَلَى نَفْسِي الْعَنْتَ وَلَا أَجِدُ مَا أَتَزَوَّجُ بِهِ النِّسَاءَ، فَسَكَتَ عَنِّي، ثُمَّ قُلْتُ مِثْلَ ذَلِكَ، فَسَكَتَ عَنِّي ثُمَّ قُلْتُ مِثْلَ ذَلِكَ، فَسَكَتَ عَنِّي ثُمَّ قُلْتُ مِثْلَ ذَلِكَ، فَقَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - "يَا أَبَا هُرَيْرَةَ جَفَّ الْقَلَمُ بِمَا أَنْتَ لَا قَ، فَاخْتَصَّ عَلَى ذَلِكَ أَوْ ذَرَّ".

Ebû Hüreyre (r.a.) den rivâyete göre şöyle demiştir: "Ben bir kere Resûl-i Ekrem'e: 'Yâ Resûlallah! Ben genç çağda bir adamım. Kötü bir iş te bulunmaktan korkuyorum. Kadınlarla evlenecek dünyalık da bulamıyorum, dedim. (Tavâşî olayım mı? demek istedim.) Resûl-i Ekrem sustu, cevap vermedi. Sonra bu sûretle bir daha hâlimi arzettim. Yine sükût etti. Sonra bunun gibi bir daha söyledim, yine sustu. (Dördüncü) bir daha söyledim

⁶⁷³ İbn-i Hacer, **Feth**, c. 4, s. 5926.

⁶⁷⁴ İbn-i Hacer, **Feth**, a.y.

⁶⁷⁵ el-Aynî, **Umde**, c. 13, s. 570.

Resûlullâh (azarlayarak) bana: ‘Yâ Ebû Hüreyre, senin kavuşacağın mukadderatı yazan kalem (in mürekkebi) kurumuştur. Şu hal üzerine sen ister hadımlaş, ister bırak (müsavidir)’ buyurdu.”⁶⁷⁶

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

Resûl-i Ekrem bu cevabıyla Ebû Hüreyre’nin tavâşiliğine müsâde etmiş değildir. Hattâ aksine Ebû Hüreyre’yi tehdît ve takdir etmiştir. Çünkü Resûlullâh’ın dört kere sorulan bir suâle (sualin fenalığına binaen) sükût ile mukabele buyurduktan sonra vârid olan durum, şiddetli bir azardan başka ne olabilir!. İslâmiyet’in, îzâlesiyle meşgul olduğu câhiliye âdetleri arasında tavâşi de vardır.⁶⁷⁷

Hadîsin Cevâmiu’l-Kelim Oluşu

Hadîs-i şerif; Şihâbu’l-Ahbâr Tercümesi, s. 125, nr. 390. Nehcü’l-Fesaha, s. 153, nr. 882’de kaydedilmiştir.

43. Kadın Dört Şey İçin Nikahlanır

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ " تُنْكَحُ الْمَرْأَةُ لَارْبَعٍ لِمَالِهَا وَلِحَسَبِهَا وَجَمَالِهَا وَلِدِينِهَا، فَاظْفَرْ بِذَاتِ الدِّينِ تَرِبَتْ يَدَاكَ "

Ebû Hüreyre (r.a.) den rivâyete göre, Nebî (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Kadın dört (hal ve sıfatı) için nikâh olunur: Malı için, soyu için, güzelliği için, dîni için. (Ey mümin sen bunlardan) dindar olanı ele geçirmeğe bak (eğer dediğim gibi yapmazsan) yoksulluğa düşersin.”⁶⁷⁸

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

Bu dört umde, bir kadını nikâh etmek hususunda rağbet edilip nazar-ı itibara alınacak şeylerdir. Fakat nikâh hususunda itibâr olunan kefâet umdeleri bu dört haslete münhasır değildir. Ve hiç bir âlim böyle bir iddiada bulunmamıştır. Çünkü kefaetin muaşeret usûl ve

⁶⁷⁶ **Buhârî**, Nikah, 8, (nr. 5076). **Nesâî**, Nikah, 4, (nr. 3215). Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 11, s. 256.

⁶⁷⁷ **Tecrid Tercemesi**, c. 11, s. 256.

⁶⁷⁸ **Buhârî**, Nikah, 16, (nr. 5090); **Müslim**, Rada, 53, 54, (nr. 3635, 3636); **Ebû Davud**, Nikah, 2, (nr. 2047); **Nesâî**, Nikah, 13, (nr. 3230); **İbn Mâce**, Nikah, 6, (nr. 1858); **Dârimî**, Nikah, 4; **Müsned**, c. 2, s. 428. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 11, s. 264.

âdabına göre daha başka yönleri de vardır. Hadîsin ifâde ettiği bir cihet şudur ki, bu dört sûret ve sûret kastıyla nikâh etmek mübahtır. Daha belîğ olan ikinci bir cihet de, din hususundaki kefâetin öbürlerinden daha fazla rağbete ve itibâra şâyân olduğudur.⁶⁷⁹

Hadîsin Cevâmiu'l-Kelim Oluşu

Hadîs, Cevâmiu'l-Kelim Şerhi, s. 191, nr. 124. Nehcü'l-Fesaha, c. 1, s. 442, c. 2, s. 874, nr. 2693, 5406'da kaydedilmiştir.

Kadınlarla ilgili, daha başka cevâmiu'l-kelim hadîsler de mevcuttur:

1)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ — رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ — عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ " قَالَ مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلَا يُؤْذِ جَارَهُ وَاسْتَوْصُوا بِالنِّسَاءِ خَيْرًا، فَإِنَّ الْمَرْأَةَ خُلِقَتْ مِنْ ضِلَعٍ، وَإِنْ أَغْوَجَ شَيْءٌ فِي الضِّلَعِ أَعْلَاهُ، فَإِنْ ذَهَبَتْ تُقِيمُهُ كَسَرْتُهُ، وَإِنْ تَرَكْتَهُ لَمْ يَزَلْ أَغْوَجَ، فَاسْتَوْصُوا بِالنِّسَاءِ خَيْرًا "

Ebû Hüreyre (r.a.) den Resûlullâh (s.a.v.) in şöyle buyurduğu rivâyet olunmuştur: “Her kimin Allah’a ve âhiret gününe imanı varsa o mümin kişi komşusuna ezâ ve cefâ etmesin. Bir de ey müminler, size kadınlar hakkında hayırlı olmanızı vasiyet edip dilerim. Kadınlar ege kemiğinden yaratılmışlardır. Bu kemiğin en eğri kısmı üst tarafıdır. Eğer sen eğri kemiği doğrultmaya savaşırsan onu kırarsın. Kendi hâline bırakırsan dâima eğri kalır, (ve öyle kullanırsın), bu cihetle size kadınlar hakkında hayırlı olmanızı vasiyet ederim.”⁶⁸⁰

Hadîs; Nehcü'l-Fesaha, c. 1, s. 85, c. 2, s. 879, 989, nr. 467, 5441, 6190 ve Şihâbu'l-Ahbâr Tercümesi, s. 244, nr. 837'de geçmektedir.

2)

عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ — رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا — عَنِ النَّبِيِّ — صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ — قَالَ " مَا تَرَكَتُ بَعْدِي فِتْنَةً أَضَرَّ عَلَى الرَّجَالِ مِنَ النِّسَاءِ "

⁶⁷⁹ Tecrid Tercemesi, c. 11, s. 265.

⁶⁸⁰ Buhârî, Enbiya, 1, (nr. 3331); Nikah, 80, 81, (nr. 5184, 5185); Müslim, Rada, 65, (nr. 3650); Tirmizî, Talak, 12, (nr. 1188); Dârimî, Nikah, 35; Müsned, c. 5, s. 8. Tercüme: Ahmed Naim, Tecrid Tercemesi, c. 11, s. 305.

Üsâme İbn-i Zeyd (r.anhümâ) dan Nebî (s.a.v.) in: “Benden sonra erkeklere kadınlardan daha zararlı fitne ve fesât (âmili) olarak hiç bir şey bırakmadım.” buyurduğu rivâyet olunmuştur.⁶⁸¹

Hadîs, Şihâbu’l-Ahbâr Tercümesi, s. 159, nr. 516 ve Cevâmiu’l-Kelim min Ehadîs-i Seyyidi’l-Arabi ve’l-Acem, s. 308, nr. 2138’de cevâmiu’l-kelim olarak zikredilmiştir.

44. Zan, Tehassüs (Açıgını Araştırma), Tecessüs (Casusluk), Tebağuz (Buğzetme) ve Tedabürün (Birbirine Sırt Dönme) Yasaklanması

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ "إِيَّاكُمْ وَالظَّنَّ، فَإِنَّ الظَّنَّ أَكْذَبُ الْحَدِيثِ، وَلَا تَحَسَّسُوا، وَلَا تَجَسَّسُوا، وَلَا تَنَاجَشُوا، وَلَا تَحَاسَدُوا، وَلَا تَبَاغَضُوا، وَلَا تَدَابَرُوا، وَكُونُوا عِبَادَ اللَّهِ إِخْوَانًا".

Ebû Hüreyre (r.a.) den rivâyete göre, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Ashâbım, zandan (sebepsiz ithamdan) çekiniz! Çünkü zannederek itham, sözlerin yalanı çok olanıdır. Birbirinizin eksikliğini görmeğe ve işitmeye çalışmayınız. Husûsî ve mahrem hayâtınızı da araştırmayınız! Bir de almayacağınız bir malı alıcıyı zarara sokmak için arttırmayınız. Birbirinize hased de etmeyiniz! Buğz (düşmanlık) da etmeyiniz! Birbirinize arkanızı çevirip küsmeyiniz de. Ey Allah’ın kulları, birbirinize kardeş (mesabesinde) olunuz! (Birbirinizi seviniz!)”⁶⁸²

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

Hadîste nehyedilen zan, hiçbir delil olmaksızın kalpte beliren zandır. Öyle ki, kişinin aklına bir şahıs hakkında töhmet cinsinden bir şey gelir ve bu zannını doğrulamak için o şahsı tecessüs eder, o meseleyle ilgili olarak araştırmada bulunur, duyumlar almaya çalışır. Nehyedilen işte budur.⁶⁸³ Hucurat Sûresi’nin 12. âyet-i kerimesi de, zandan nehyetmektedir.

⁶⁸¹ **Buhârî**, Nikah, 18, (nr. 5096); **Müslim**, Zikr, 97, 98, (nr. 6945, 6946); **Tirmizî**, Edeb, 31, (nr. 2780); **İbn Mâce**, Fiten, 19, (nr. 3998); **Müsned**, c. 5, s. 200, 210. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 11, s. 267.

⁶⁸² **Buhârî**, Nikah, 45, (nr. 5143); Feraiz, 2, (nr. 6724); Edeb, 57, 58, 62, (nr. 6064, 6066, 6076). **Müslim**, Birr, 28, 29, 30, 31, (nr. 6536, 6537, 6538, 6538, 6539, 6040). **Ebû Davud**, Edeb, 55, 56, (nr. 4910, 4917). **Tirmizî**, Birr, 56, (nr. 1988). **Muvatta**, Hüsnü’l-Huluk, 4, (nr. 1684). **Müsned**, c. 2, s. 245, 287, 312, 342, 465, 470, 482, 492, 504, 517, 539. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 12, s. 142.

⁶⁸³ İbn-i Hacer, **Feth**, c. 4, s. 7259.

Allah ve mü'minler hakkında hüsn-i zan vaciptir. Hadîste, Allah ve mü'minler hakkında su-i zandan bir sakındırma vardır.⁶⁸⁴

Hased, bir kimsenin nimetinin ve ikbal mevkiinin zevalini ve kendisine geçmesini temenniden ibarettir.⁶⁸⁵

Tedabür demek, kardeşinden uzaklaşmak ve ondan yüz çevirmek demektir.⁶⁸⁶

Birbirine buğzetmek de hadîsle nehyedilmiştir, ancak Allah için olan bir meselede olursa, bu mazurdur, hatta bu vaciptir.⁶⁸⁷

Kardeşlik çağrısıyla adeta, Allah sizi menhiyattan uzaklaştırdı ve sizler artık kardeş oldunuz; şâyet siz hala o eski halinizde kalsaydınız, birbirinize düşman olurdunuz; o halde, sizi kardeş yapan değerleri kazanmaya koşun denilmiş olmaktadır.⁶⁸⁸

Hadîsin Cevâmiu'l-Kelim Oluşu

Şihâbu'l-Ahbâr Tercümesi, s. 188, nr. 620. Nehcü'l-Fesaha, c. 2, s. 639, 868, 907, nr. 3893, 5363, 5639'da, hadîsin cevâmiu'l-kelimden sayıldığını görüyoruz.

Ayrıca Resûlullah'ın, hanımıyla birlikte evinden çıkarken kendilerini gören iki sahabiyi durdurarak, hanımının peçesini açıp tanıtmak sûretiyle, onları su-i zandan korumak istemesine dair varid olan ve kaynaklarda cevâmiu'l-kelim olarak nitelendirilen hadîs-i şerifi de, bu açıdan değerlendirerek, biraz uzunca olan rivâyeti burada kısaca zikretmekte fayda vardır:

قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "إِنَّ الشَّيْطَانَ يَبْلُغُ مِنَ الْإِنْسَانِ مَبْلَغَ الدَّمِّ، وَإِنِّي خَشِيتُ أَنْ يَقْذِفَ فِي قُلُوبِكُمْ شَيْئًا".

⁶⁸⁴ el-Aynî, **Umde**, c. 14, s. 97.

⁶⁸⁵ İbn-i Hacer, **Feth**, c. 4, s. 7260; Cürçani, **Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü (Kitabu't-Tarifât)**, s. 87; **Tecrid**, c. 12, s. 142.

⁶⁸⁶ İbn-i Hacer, **Feth**, c. 4, s. 7260.

⁶⁸⁷ İbn-i Hacer, **Feth**, c. 4, s. 7261; Kastallânî, **İrşâdü's-sârî**, c. 13, s. 99.

⁶⁸⁸ İbn-i Hacer, **a.e.** a.y.

Nebî (s.a.v.) buyurdular ki: “Şeytan, insa(n vücûdu)nda (deveran eden) kan mesabesindedir. Ben, sizin (temiz) gönüllerinize Şeytanın (kötü) bir şüphe atmasından haklı olarak korktum.” buyurdu.⁶⁸⁹

Hadîs, Şihâbu’l-Ahbâr Tercümesi, s. 193, nr. 641. Nehcû’l-Fesaha, c. 1, s. 524, nr. 3205. Cevâmiu’l-Kelim min Kelâmi Seyyidi’l-Arabi ve’l-Acem, s. 78, nr. 580’de, cevâmiu’l-kelim olarak zikredilmiştir.

Kulların Allah hakkında hüsn-i zan etmelerinin lüzumuna dair varid olmuş şu hadîs-i şerif de cevâmiu’l-kelimden sayılmıştır:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ قَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - " يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى أَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِي بِي، وَأَنَا مَعَهُ إِذَا ذَكَرَنِي، فَإِنْ ذَكَرَنِي فِي نَفْسِهِ ذَكَرْتُهُ فِي نَفْسِي، وَإِنْ ذَكَرَنِي فِي مَلَأٍ ذَكَرْتُهُ فِي مَلَأٍ خَيْرٍ مِنْهُمْ، وَإِنْ تَقَرَّبَ إِلَيَّ شَبْرًا تَقَرَّبْتُ إِلَيْهِ ذِرَاعًا، وَإِنْ تَقَرَّبَ إِلَيَّ ذِرَاعًا تَقَرَّبْتُ إِلَيْهِ بَاعًا، وَإِنْ أَتَانِي يَمْشِي أَتَيْتُهُ هَرْوَلَةً " .

Yine Ebû Hüreyre (r.a.) den rivâyete göre, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Azîz ve Celîl olan Allah buyurur ki: ‘Ben, kulûmun beni zannettiği gibiyim. (İrâdem kulûmun beni anlayışına göre, ta'allûk eder). Kulûm beni andığı zaman muhakkak onunla beraber bulunurum. O beni gönlünde gizlice zikrederse, ben de onu bu sûretle anarım. Eğer o beni bir cemâ'at içinde zikrederse ben de onu o cemâ'at efradından daha hayırlı bir cemiyet içinde yâd ederim. O kulûm bana bir karış yaklaşırsa, ben ona bir arşın yaklaşıyorum. Kulûm bana bir arşın yaklaşırsa, ben ona bir kulaç yaklaşıyorum. O bana yürüyerek gelirse, ben ona koşarak varırım.”⁶⁹⁰

Allah ve mü'minler hakkında hüsn-i zan vaciptir.⁶⁹¹

⁶⁸⁹ **Buhârî**, Ahkam, 21, (nr. 7171); İ'tikaf, 11, 12, (nr. 2038, 2039); Bed'ü'l-Halk, 11, (nr. 3281); Edeb, 121, (nr. 6219). **Müslim**, Selam, 23, 24, 25, (nr. 5678, 5679, 5680). **Ebû Davud**, Sünnet, 17, (nr. 4719); Sıyam, 79, (nr. 2470). **İbn Mâce**, Sıyam, 65, (nr. 1779). **Dârimî**, Rikak, 66. **Müsned**, c. 3, s. 156, 285, 309; c. 6, s. 337.)

Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 6, s. 330-331

⁶⁹⁰ **Buhârî**, Tevhid, 15, 35, (nr. 7405, 7505). **Müslim**, Tevbe, 1, (nr. 6952); Zikr, 2, 19, (nr. 6805, 6829). **Tirmizî**, Zühd, 51, (nr. 2388); Da'avat, 132, (nr. 3603). **İbn Mâce**, Edeb, 58, (nr. 3822). **Dârimî**, Rikak, 22. **Müsned**, c. 2, s. 251, 315, 391, 413, 445, 480, 482, 516, 517, 524, 534, 539; c. 3, s. 210, 277, 491; c. 4, s. 106. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 12, s. 420.

⁶⁹¹ el-Aynî, **Umde**, c. 14, s. 97.

Bu hadîsde Allah'ın kuluna derece-i kurbîyetini ifâde için kullanılan karış, arşın, kulaç gibi mahsûsâta âit ölçü mikyaslarının Allâh-u Teâlâ hakkında kullanılanları tamamıyla mecazî tâbîrlerdir. Yine Cenâb-ı Hak hakkındaki koşmak tabîri de sür'at-i icabetten kinayedir.⁶⁹²

Hadîse-i şerifi, yalnızca Uddetü'l-Hisni'l-Hasin, s. 10, nr. 1. Cevâmiu'l-Kelim min Ehadîs-i Seyyidi'l-Arabi ve'l-Acem, s. 93, nr. 742'de cevâmiu'l-kelimden addedilmiş görüyoruz.

45. Beyânda Sihir Vardır

عَنْ بِنِ عُمَرَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - أَنَّهُ قَدِمَ رَجُلَانِ مِنَ الْمَشْرِقِ، فَخَطَبَا، فَعَجِبَ النَّاسُ لِبَيَانِهِمَا، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - " إِنْ مِنَ الْبَيَانِ لَسِحْرٌ - أَوْ - إِنْ بَعْضَ الْبَيَانِ لَسِحْرٌ " .

İbn-i Ömer (r. anhumâ) dan rivâyete göre, bir kere Medine'nin şarkında (Necd) ahâlîsinden iki kişi gelip(karşılıklı) hutbe îrâd etmişler, halk da bunların düzgün sözlerine hayran olmuşlardı. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Şüphesiz ki açık ve fasîh sözlerden sihir (gibi ruhlar üzerinde müessir) olanları vardır, yâhut bâzı belîğ sözler vardır ki, onlar sihirdir (ruhları teshîr eder).”⁶⁹³

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

İbnu't-Tin, “Beyân iki çeşittir. Birincisi; kişinin maksadını anlattığı beyân. İkincisi ise, lâfızları çok güzel olan ve dinleyenlerin kalplerine tesir eden beyân. İkincisi, sihre benzer ki sihir, bir şeyi hakikatinden saptırır.” demektedir.⁶⁹⁴

Bazıları, bu hadîste kastedilenin, beyânı methetmek ve sözün güzel, lâfızların süslü oluşunu teşvik etmek olduğunu söylemişlerdir.⁶⁹⁵

⁶⁹² Tecrid Tercemesi, c. 12, s. 421.

⁶⁹³ Buhârî, Nikah, 47, (nr. 5146); Tıbb, 51, (nr. 5767). Müslim, Cuma, 47, (nr. 2009). Ebû Davud, Edeb, 95, (nr. 5007). Tirmizî, Birr, 81, (nr. 2028). Dârimî, Salat, 199. Muvatta, Kelâm, 3, (nr. 1850). Müsned, c. 1, s. 269, 273, 303, 309, 313, 327, 332, 397, 454; c. 2, s. 16, 59, 62, 94; c. 3, s. 470; c. 4, s. 263. Tercüme: Ahmed Naim, Tecrid Tercemesi, c. 12, s. 94-95.

⁶⁹⁴ İbn-i Hacer, Feth, c. 4, s. 6083; Kastallânî, İrşâdü's-sârî, c. 11, s. 489.

⁶⁹⁵ Kastallânî, İrşâdü's-sârî, c. 12, s. 571.

Hattabi ise, “Bu hadîste ne beyâna bir övgü, ne de ona karşı bir yergi vardır. Hadîs min-i teb’iz ile geldiği için sadece bir tasrih vardır.” diyor.⁶⁹⁶

Hadîsin Cevâmiu’l-Kelim Oluşu

Hadîs-i şerif, el-Müctena, s. 30. Cevâmiu’l-Kelim Şerhi, s. 138, nr. 93. Şihâb, s. 189, nr. 622. Cevâmiu’l-Kelim min Ehadîs-i Seyyidi’l-Arabi ve’l-Acem, s. 91, nr. 719-720’de zikredilmiş bulunmaktadır.

46. Mü’min İki Kere Aldanmaz

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ — رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ — عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ "لَا يُلْدَغُ الْمُؤْمِنُ مِنْ جُحْرٍ وَاحِدٍ مَرَّتَيْنِ".

Ebû Hüreyre (r.a.) den rivâyete göre, Nebî (s.a.v.): “(Âkil ve reşît olan) mü'min bir yılan deliğinden iki kere sokulmaz!” buyurmuştur.⁶⁹⁷

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

Bu hadîs-i şerif ile, mü'mine kendini koruması ve uyanık olması öğütlenmektedir. Aynı şekilde, bir hataya düştüğü zaman onu yinelememesi ve aynı hataya tekrar ber-tekrar düşmemesi gerektiği de, bu hadîs-i şeriften anlaşılmaktadır.⁶⁹⁸

Bedir günü esir düşen şair Ebû'l-Uzza, ailesinin fakir liğini ileri sürerek, Resûlullah'tan kendisini salıvermesini ister. Resûlullah da, müslümanlara karşı kılıç çekmemesi ve hiciv söylememesi şartıyla onu salıverir. Fakat bu kişi, daha sonra tekrardan müslümanların karşısına çıkarak, yine esir düşer. Resûlullah'tan, kendisini affetmesini istediğinde ise, “Müslüman, bir delikten iki kere sokulmaz.” buyururlar.⁶⁹⁹

⁶⁹⁶ Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, a.y.

⁶⁹⁷ **Buhârî**, Edeb, 83, (nr. 6133). **Müslim**, Zühd, 63, (nr. 7496). **Ebû Davud**, Edeb, 34, (nr. 4862). **İbn Mâce**, Fiten, 13, (nr. 3982, 3983). **Dârimî**, Rikak, 65. **Müsned**, c. 2, s. 115, 379. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 12, s. 153.

⁶⁹⁸ Nasır es-Sa'dî, **Behcet**, s. 260.

⁶⁹⁹ İbn Düreyd, **el-Müctena**, s. 22.

Hadîsin Cevâmiu'l-Kelim Oluşu

Hadîs; Behcet-ü Kulûbi'l-Ebrâr ve Kurret-ü Uyûni'l-Ebsâr fî Şerh-i Cevâmi'il-Ahbâr, s. 260, nr. 69. el-Müctena, s. 22. Cevâmiu'l-Kelim Şerhi, s. 362, nr. 223. Şihâbu'l-Ahbâr Tercümesi, s. 167, nr. 540. Nehcü'l-Fesaha, c. 2, s. 967, nr. 6057. Cevâmiu'l-Kelim min Ehadîs-i Seyyidi'l-Arabi ve'l-Acem, s. 395, nr. 2926'da, cevâmiu'l-kelim hadîslerden olarak kaydedilmiştir.

XXVII. Kitâbu'l-Merzâ

47. Ölümü Temenni

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ قَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - "لَا يَتَمَنَّيَنَّ أَحَدُكُمْ الْمَوْتَ مِنْ ضَرٍّ أَصَابَهُ، فَإِنْ كَانَ لَا بُدَّ فَأَعْلًا فَلْيَقُلِ اللَّهُمَّ أَحْيِنِي مَا كَانَتْ الْحَيَاةُ خَيْرًا لِي، وَتَوَفَّنِي مَا كَانَتْ الْوَفَاةُ خَيْرًا لِي."

Enes İbn-i Mâlik (r.a.) den (s.a.v.) in şöyle buyurduğu rivâyet olunmuştur: “Sizden biriniz kendisine (hastalık gibi) bir zarar isabet ettiğinden dolayı sakın ölümü temenni etmesin! Eğer muhakkak temenni etmek zorunda bulunursa, şöyle söylesin: ‘Allahım, yaşamak benim için hayırlı olduğu müddetçe beni yaşat, ölmek hayırlı olduğu zaman da beni öldür!’”⁷⁰⁰

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

Bu hadîs hastalık gibi her hangi bir belâ ve musibetin isabeti şiddetiyle ölüm temennisinden nehye delâlet etmektedir. Hadîsin ikinci fıkrasındaki: Temenni zorunda kalırsa şöyle desin! emri de vücûbî bir emir olmayıp, izin ve ihtiyara delâlet eden bir emirdir.⁷⁰¹

Hadîste geçen nehiy, kula isabet eden bir hastalık, fakirlik veya korku gibi sıkıntılı hallerden dolayı ölümü temenni etme hali içindir. Hakbuki bu durumlarda kula düşen sabrederek vazifesini ifa etmektir.⁷⁰² Ölümü temenni etmek esasında cehalettir. Çünkü kul,

⁷⁰⁰ **Buhârî**, Merza, 19, (nr. 5671); Da'avat, 30, (nr. 6351); Temenni, 6, (nr. 7233); **Müslim**, Zikr, 10, (nr. 6814). **Ebû Davud**, Cenaiz, 13, (nr. 3108, 3109). **Tirmizî**, Cenaiz, 3, (nr. 970). **Nesâî**, Cenaiz, 1, 2, (nr. 1820, 1821, 1822). **İbn Mâce**, Zühd, 31, (nr. 4265). **Dârimî**, Rikak, 45. **Müsned**, c. 2, s. 263, 309, 316, 350, 514; c. 3, s. 101, 104, 163, 171, 195, 208, 247, 258, 281, 494; c. 5, s. 109, 111; c. 6, s. 295. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 12, s. 70.

⁷⁰¹ **Tecrid Tercemesi**, c. 12, s. 70.

⁷⁰² Nasır es-Sa'dî, **Behcet**, s. 288.

kendisini ölümden sonra nasıl bir halin beklediğini bilemez. Belki de onu, ölümden sonra berzah azabı gibi daha şiddetli bir hal de bekliyor olabilir.⁷⁰³ Kaldı ki, ölüm halinde kişinin ameli kesilecek ve bir zerresi bile dünya ve içindekilerden daha hayırlı olan hasenat işlenemez hale gelinecektir. Bu durumda kul nasıl amelinin kesilmesine sebep olan ölümü temenni edebilir?!⁷⁰⁴

Ehl-i ilimden bazıları, fitne korkusuyla ya da Allah'a kavuşma şevkinden dolayı ölüm temennisini bundan istisna etmişlerdir. Hz. Meryem (Meryem: 23) ve Hz. Yusuf'un (Yusuf: 101) ölümü temenni etmelerini bu kategoride değerlendirmişlerdir. Zaten Hz. Yusuf da, ölümü temenni etmemiş, ancak ölünceye kadar müslümanlıkta sebat etmeyi Allah'tan istemiştir.⁷⁰⁵

Hadîsin Cevâmiu'l-Kelim Oluşu

Hadîsin geçtiği yerler: Behcet-ü Kulûbi'l-Ebrâr ve Kurretü Uyûni'l-Ebsâr fi Şerhi Cevâmi'il-Ahbâr, s. 288, nr. 77. Uddetü'l-Hisni'l-Hasin, s. 111. Şihâbu'l-Ahbâr Tercümesi, s. 182, nr. 600. Nehcü'l-Fesaha, c. 1, s. 91, 92, c. 2, s. 960, 960, nr. 509, 521, 6003, 6005.

Ölümü temenni etme konusunda farklı bir rivâyet de şu şekilde varid olmuştur:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقُولُ " لَنْ يُدْخِلَ أَحَدًا عَمَلُهُ الْجَنَّةَ ". قَالُوا وَلَا أَنْتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ " وَلَا أَنَا إِلَّا أَنْ يَتَغَمَّدَنِي اللَّهُ بِفَضْلٍ وَرَحْمَةٍ فَسَدِّدُوا وَقَارِبُوا وَلَا يَتَمَنَّيَنَّ أَحَدُكُمُ الْمَوْتَ إِمَّا مُحْسِنًا فَلَعَلَّهُ أَنْ يَزِدَّادَ خَيْرًا، وَإِمَّا مُسِيئًا فَلَعَلَّهُ أَنْ يَسْتَعْتَبَ " .

Ebû Hüreyre (r.a.) den şöyle dediği rivâyet olunmuştur: “Resûlullah (s.a.v.) den işittim ki: ‘(Allah’ın rahmeti olmadıkça) Hiç bir kişiyi onun güzel işi ve ibâdeti cennete koyamaz.’ buyurdu. Bunun üzerine ashâb: ‘Yâ Resûlallah! Sizi de mi koyamaz?’ diye sormuşlardı da, Resul-i Ekrem şöyle cevap verdi: ‘Evet beni de Allah’ın fazlı ve rahmeti bürümedikçe yalnız ibâdetim cennete koyamaz. Bu veçhile ashâbım! İş ve ibâdetinizde (itidâl ile hareket edip) ifrat ve tefritten sakınınız. Doğru yoldan gidip Allah’a yaklaşınız! Sakın sizin hiç biriniz (sâlih olsun, fâsık olsun) ölüm temenni etmesin! Çünkü o, hayır ve ihsan sâhibi ise

⁷⁰³ Nasır es-Sa’dî, a.e., s. 289.

⁷⁰⁴ Nasır es-Sa’dî, a.e., s. a.y.

⁷⁰⁵ Nasır es-Sa’dî, a.e., s. 291.

(yaşayıp) hayrını, ihsanını arttırması umulur; eğer günahkâr bir kişi ise (yine yaşayıp günün birisinde) tevbe ederek Allah'ın rızâsını dilemesi me'muldür.”⁷⁰⁶

Bu hadîs-i şerîf Mutezile'nin “vücûb alâ'llâh” akidesini reddeder. Onlara göre, tâat ve ibâdet, sevabı îcâb eder ve cennete girmenin illet-i mûcibesidir. Emirlerine itaat eden bir kulu cennete koyması Allah üzerine bir borçtur, derler. İşte mezkur hadîs-i şerifte bu tez, açık bir ifâde ile reddolunmuştur.⁷⁰⁷

Ehl-i Sünnete göre ise, tâat ve sevap ile cennete giriş arasında şer'î bir mülâzeme yoktur. Söz konusu hadîs böyle bir mülâzemeye mânidir. Tâat ve ibâdet cennete girmeye bir sebep-i âdidir, hakiki sebep Allah'ın fazlı ve rahmetidir.⁷⁰⁸

Hadîs, Şihâbu'l-Ahbâr Tercümesi, s. 130, nr. 402'de, kısmen zikredilmiştir.

XXVIII. Kitâbu't-Tıbb

48. Her Hastalığın Şifası Vardır

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ " مَا أَنْزَلَ اللَّهُ دَاءً إِلَّا أَنْزَلَ لَهُ شِفَاءً "

Ebû Hüreyre (r.a.) den Nebî (s.a.v.) in: “Allahu Teâlâ verdiği her hangi bir derdin şifâsını da verir” buyurduğu rivâyet olunmuştur.⁷⁰⁹

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

Türkçemizde: "Dert veren Allah, devasını da verir" sûretinde meşhur olan meselimiz bu hadîsin en sâde bir ifadesidir. Bu hadîs tedâvî câiz ve mübah olduğuna delâlet eder. Bazı sofuların: “Allah'ın müptelâ kıldığı her belâ ve musibete razı olmadıkça velâyet mertebesi

⁷⁰⁶ **Buhârî**, Merza, 19, (nr. 5673); **Rikak**, 18, (nr. 6463, 6464, 6467); **Müslim**, Münafikin, 71, 72, 73, 74, 75, 76, (nr. 7111, 7112, 7113, 7114, 7115, 7116, 7117); **Nesâî**, Cenaiz, 1, (nr. 1818, 1819). Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercümesi**, c. 12, s. 72.

⁷⁰⁷ **Tecrid Tercemesi**, c. 12, s. 72.

⁷⁰⁸ **Tecrid Tercemesi**, c. 12, s. 73.

⁷⁰⁹ **Buhârî**, Tıbb, 1, (nr. 5678). **Tirmizî**, Tıbb, 2, (nr. 2038). **İbn Mâce**, Tıbb, 1, (nr. 3438, 3439). **Müsned**, c. 1, s. 377, 443, 453; c. 4, s. 278, 315; c. 5, s. 371. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 12, s. 75.

tamam olmaz, binâenaleyh veli için tedâvî câiz olmaz” sözü doğru değildir. Peygamber'in mübah kıldığı tedâvî hükmüne muhaliftir.⁷¹⁰

Bu hadîsin genelinden anlaşılması gereken mânâ şudur: Zahiri ve batını her türlü hastalığın şifası mevcuttur.⁷¹¹

Hadîste, ilm-i tıbbı bir teşvik de sezilmektedir. Çünkü, hadîste her hastalığın şifasının mevcudiyeti bildirilirken, bizlerin de bu devaları arştırmamızın lüzumuna işaret olunmaktadır.⁷¹²

İnsanların birçoğu, bazı hastalıkların şifasının olmadığını zannetmişlerdir. Fakat, tıp ilmî, tedavisi bilinmeyen hastalıkları da zaman ilerledikçe keşfetmiş ve bu hadîsin masadaki olan mânâ daha iyi anlaşılmıştır.⁷¹³

İnsanların hastalıklarına şifa olacak birtakım ilaçlarla ilgili çok sayıda hadîs varid olmuş, hadîs kitaplarında “Kitabü't-Tıbb” bölümleri oluşturulmuştur.⁷¹⁴

İhtiyarlık da bir hastalık olduğuna göre, bu gibi tedavisi imkansız olan hastalıklar tedâvî hükmünün müstesnalarıdır. Bir çok hastalar da vardır ki, tedavi olundukları halde iyi olmuyorlar, diye bir şüphe hatıra gelebilir. Halbuki tedâvî olunan hastanın iyi olmaması, ya hastalığın hakîkî tedavisi bilinmemesinden, yahut da hastalık teşhis olunamamasındandır.⁷¹⁵

Hadîsin Cevâmiu'l-Kelim Oluşu

Hadîsin zikredildiği yerler: Behcet-ü Kulûbi'l-Ebrâr ve Kurret-ü Uyûni'l-Ebsâr fi Şerh-i Cevâmi'il-Ahbâr, s. 244, nr. 64. Cevâmiu'l-Kelim Şerhi, s. 253, nr. 163. (Tirmizî ve Ebû Davud rivâyetini esas almıştır.) Şihâbu'l-Ahbâr Tercümesi, s. 144, nr. 461; s. 160, nr. 522. Cevâmiu'l-Kelim min Ehadîs-i Seyyidi'l-Arabi ve'l-Acem, s. 307, nr. 2128.

Tıbb-ı Nebvî meyanında bir başka cevâmiu'l-kelim hadîsimiz ise şudur:

⁷¹⁰ **Tecrid Tercemesi**, c. 12, s. 75.

⁷¹¹ Nasır es-Sa'di, **Behcet**, s. 245.

⁷¹² Nasır es-Sa'di, **a.y.**

⁷¹³ Nasır es-Sa'di, **a.y.**

⁷¹⁴ Nasır es-Sa'di, **a.e.**, s. 246-248.

⁷¹⁵ **Tecrid Tercemesi**, c. 12, s. 75.

عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ — رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا — قِيلَ لَهُ مَاذَا سَمِعْتَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الطَّاعُونَ فَقَالَ أُسَامَةُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ " الطَّاعُونَ رَجْسٌ أُرْسِلَ عَلَى طَائِفَةٍ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَوْ عَلَى مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ، فَإِذَا سَمِعْتُمْ بِهِ بَارِضٍ فَلَا تَقْدُمُوا عَلَيْهِ، وَإِذَا وَقَعَ بَارِضٌ وَأَنْتُمْ بِهَا فَلَا تَخْرُجُوا فِرَارًا مِنْهُ " .

Üsâme İbn-i Zeyd (r. anhümâ) dan gelen rivâyete göre, Üsâme'ye, “Tâûn hakkında Resûlullah (s.a.v.) den ne duydun?” diye sorulmuş. Üsâme de, “Resûlullah (s.a.v.) in şöyle buyurduğunu işittim.” demiş: “Tâûn bir azâbtır. Benî İsrail’den, bir kavme, yahut sizden önce geçen bir ümmete gönderilmiştir. Siz bir yerde o(nun çıktığı)nı duydunuz mu, o tâûnlu yere gitmeyiniz!. İçinde bulunduğunuz bir yerde de tâûn zuhur ederse, ondan kaçarak oradan çıkmayınız!”⁷¹⁶

Hadîs-i şerifin, ulaşabildiğimiz kadarıyla yalnızca Cevâmiu’l-Kelim Şerhi, s. 40, nr. 27’de zikredildiğini tesbit edebilmiş bulunuyoruz.

İnsanların kadrini bilemedikleri iki nimet olan sağlık ve zaman hakkında da şu hadîs-i şerif cevâmiu’l-kelimden sayılmıştır:

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ — رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا — قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ — صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ — " قَالَ نِعْمَتَانِ مَغْبُونٌ فِيهِمَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ، الصَّحَّةُ وَالْفَرَاغُ " .

İbn-i Abbâs (r. anhümâ) dan rivâyete göre, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “İnsanlardan çoğunun aldandığı (ve kıymetini takdîr edemediği) iki nimet vardır: Vücûd sıhhati, boş vakit.”⁷¹⁷

Hadîsin zikredildiği eserler: Cevâmiu’l-Kelim Şerhi, s. 518, nr. 331. el-Müctena, s. 31. Şihâb, s. 80, nr. 211. Nehcü’l-Fesaha, c. 1, s. 543, 1003, nr. 3308, 6294.

⁷¹⁶ **Buhârî**, Enbiya, 54, (nr. 3473); Tıb, 30, (nr. 5728); Hiyel, 13, (nr. 6974). **Müslim**, Selam, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 100, (nr. 5772, 5773, 5774, 5575, 5777, 5779, 5784, 5787). **Tirmizî**, Cenaiz, 67, (nr. 1065). **Muvatta**, Câmi’, 7, (nr. 1656). **Müsned**, c. 1, s. 173, 177, 182; c. 4, s. 195, 196; c. 5, s. 202, 207, 209, 213. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 9, s. 206.

⁷¹⁷ **Buhârî**, Rikak, 1, (nr. 6412). **Tirmizî**, Zühd, 1, (nr. 2304). **İbn Mâce**, Zühd, 15, (nr. 4170). **Dârimî**, Rikak, 2. **Müsned**, c. 1, s. 258, 344. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 12, s. 357.

49. Teşe'üm (Uğursuzluk) Yoktur

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ -رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ- أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- قَالَ "لَا عَذْوَى وَلَا طَيْرَةَ وَلَا هَامَةَ وَلَا صَفَرَ، وَفِرَّ مِنَ الْمَجْذُومِ كَمَا تَفِرُّ مِنَ الْأَسَدِ".

Ebû Hüreyre (r.a.) den Nebî (s.a.v.) in şöyle buyurduğu rivâyet olunmuştur: “(İslam'da) hastalığın (bizatihi) sirâyeti yoktur, teşe'üm de yoktur, öğey ve baykuş (ötmesinin tesîri) de yoktur, safer (ayının hayır ve şerle alâmeti) de yoktur (bunlar câhiliye hurafeleridir) fakat (Ey mü'min) cüzzamlıdan arslandan kaçır gibi kaç!”⁷¹⁸

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

Câhiliye devrinin bütün hurâfevî an'aneleriyle mücâdele ederek yıkan ve yerine nurlu bir medeniyet sistemi kuran inkılâpçı Peygamberimiz, edebi bir vecîze hâlinde tebliğ buyurduğu bu hitâbesiyle de târih boyunca sürüp gelen bir hurafe serîsini daha yıkmış bulunuyor.⁷¹⁹

Câhiliye devrinde sârî hastalıkların, ilâhî bir tesîre tâbi olmadan bizatihi sirâyet ettiği sanılırdı. İslâm akidesine göre, her şeyde hakîkî müessir Allâhu Teâlâ'dır. Hadîsin son fıkrasındaki, “Cüzzamlılardan kaçınız!” emrinden ve buna benzer emirlerden pek açık bir sûrette, bulaşmanın muhakkak olmakla beraber ancak kaza ve takdîr-i ilâhî ile olduğu kabul olunur. Nasıl ki, ateş yakar, fakat yaktıran Allah'tır. Dileği zaman ateşi serin bir gülîstan hâline getirir.⁷²⁰ Cüzzamlıdan kaçınız emri, bulaşma yoktur, yalnızca benim beyân ettiğimin dışında, yani cüzzamda bulaşma ('adva) vardır şeklinde de açıklanmıştır.⁷²¹

Hadîs metnindeki “tıyere” tabiri de, bir maksadına gitmek üzere evinden çıkan bir yolcunun önünden kuş yahut bir hayvan geçmesiyle bunu uğursuzluk sayarak maksadına gitmekten vazgeçip dönmesidir ki, bu da câhiliye âdetlerinden birisidir ve yasaklanmıştır.⁷²²

⁷¹⁸ **Buhârî**, Tıbb, 19, 45, 53, (nr. 5707, 5717, 5757, 5770). **Müslim**, Selam, 102, (nr. 5790). **Ebû Davud**, Tıbb, 24, (nr. 3911, 3912, 3921). **İbn Mâce**, Mukaddime, Tıbb, 43, (nr. 3539, 3540). **Müsned**, c. 1, s. 174, 180, 269, 328; c. 2, s. 25, 253, 222, 266, 267, 406, 420, 424, 453, 487, 507, 524; c. 3, s. 118, 130, 154, 173, 178, 251, 276, 278, 293, 312. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 12, s. 84.

⁷¹⁹ **Tecrid Tercemesi**, c. 12, s. 84. Ayrıca bkz: İbn Hacer, **Feth**, c. 4, s. 6860.

⁷²⁰ **Tecrid Tercemesi**, c. 12, s. 84.

⁷²¹ İbn Hacer, **Feth**, c. 4, s. 6862. Meselenin değişik tevilleri için bkz: **Feth**, aynı yer ve İrşâdü's-sârî, c. 12, s. 504-505.

⁷²² **Tecrid Tercemesi**, c. 12, s. 85.

“Hâme” de Türkçe “ukey” denilen ve geceleri uçan kuştur. Câhiliye telâkkisine göre, katili bulunup da kısas olunamıyan bir maktulün ruhu Hâme kuşuna temessül ederek geceleri gelir, “beni sulayınız!” diye ötermiş. Katil bulunup kısas olununca uçar gidermiş. Hadîs, bundan da nehyediyor. Bâzıları da “Hâme” baykuştur, demişlerdir. Baykuşla teşe’üm başka milletler arasında da yaygındır.⁷²³

Hadîsdeki “Safer” hicrî târihin ikinci ayıdır. Câhiliye Arapları, nesi’ usûlüne göre, Muharrem ayının hürmetini Safer’e naklederlerdi. Ve bu sûretle Safer haram aylardan sayılırdı. Hadîs-i şerîf ile bu da nehyedilmiştir. Asr-ı Saadet’ten zamanımıza kadar devam edip gelen halk telâkkisine göre, bu ayda akdedilen nikâhı devamsız sayarlar. Hattâ halk arasında bu aya “boş ayı” derler. Mezkur hadîs ile bu telâkki de men olunmuş bulunur.⁷²⁴

Teşe’üm, şom tutmak ve hayırsız saymak demektir. Tefe’ül ise uğurlu ve hayırlı saymaktır ki, dilimizde yom tutmak diye ifâde ederiz. Güzel sözle tefe’ül hakkında en güzel misâl, Resûlullah’ın Hudeybiye seferindeki anlaşıma heyetinin başında Süheyl İbn-i Amr’ın bulunduğunu duyunca, uysallık ve yumuşaklık ifâde eden “Süheyl” adıyla tefe’ül ederek ashâbına: “Artık işiniz kolaylaştı!” buyurarak yaptığı tefe’üldür..⁷²⁵

Hadîsin Cevâmiu’l-Kelim Oluşu

Hadîsi kaydeden eser: Cevâmiu’l-Kelim min Kelâmi Seyyidi’l-Arabi ve’l-Acem, s. 387, nr. 2842.

XXIX. Kitâbu’l-Edeb

50. Merhamet Etmeyen Merhamet Olunmaz

عَنْ جَرِيرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْبَجَلِيِّ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ " مَنْ لَا
يَرْحَمُ لَا يُرْحَمُ " .

⁷²³ el-Aynî, Umde, c. 14, s. 693; Kastallânî, İrşâdü’s-sârî, c. 12, s. 503; Tecrid Tercemesi, c. 12, s. 85.

⁷²⁴ Tecrid Tercemesi, c. 12, s. 85-86. Ayrıca bkz: el-Aynî, Umde, c. 14, s. 693.

⁷²⁵ Tecrid Tercemesi, c. 12, s. 93.

Cerîr İbn-i Abdullâhi'l-Becelî (r.a.) den Nebî (s.a.v.) in: “Merhamet etmeyen kimseye merhamet olunmaz.” buyurduğu rivâyet olunmuştur.⁷²⁶

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

Bu hadîsin mefhûmu şudur ki, insanlara merhamet edene Allah da merhamet eder.⁷²⁷

Kulun merhametli olması, onun Allah'ın rahmetine nail olmasının en büyük bir vesilesidir. Ve merhametsiz oluşu da, Allah'ın rahmetinden onu uzaklaştıran en büyük sebeptir. Durum böyle olunca da, kul, Allah'ın rahmetine son derece muhtaç olduğu halde, bir an bile merhametli olmaktan uzak kalamaz ve müstağni olamaz.⁷²⁸

Çeşitli hadîslerde, merhamet izhar edenlerin, merhamete nail oldukları bildirilmiştir. Bağıye bir kadının, susamış bir köpeği sulamasından dolayı, Allah'ın merhametine nail olması buna bir örnektir.⁷²⁹

Hadîsin Cevâmiu'l-Kelim Oluşu

Hadîsin, cevâmiu'l-kelim olarak nitelendirildiği eserler şunlardır: Behcet-ü Kulûb-i'l-Ebrâr ve Kurret-ü Uyûni'l-Ebsâr fi Şerh-i Cevâmi'il-Ahbâr, s. 310, nr. 82. Cevâmiu'l-Kelim Şerhi, s. 222, nr. 141. (Farklı bir metinle de olsa, aynı anlamda bir hadîsi zikretmiştir.) Şihâbu'l-Ahbâr Tercümesi, s. 176, nr. 576. Cevâmiu'l-Kelim min Ehadîs-i Seyyidi'l-Arabi ve'l-Acem, s. 49, 102, 326, nr. 259, 842, 2339, 2340, 2348. Nehcü'l-Fesaha, c. 1, s. 392, 393, 394, nr. 2365, 2370, 2375.

Bu hadîs-i şerîf cevâmi'u'l-kelim hadîslerindendir. İki kelime iken cemiyetli ve şumullü mânâ ifâde olunmuştur. Bir çok hadîs râvîleri ve müellifleri muhtasar ve mufassal metinlerle rivâyet etmişlerdir. En muhtasarı, Buhârî'nin bu metnidir.⁷³⁰

Rahmet ve merhamete dair, cevâmiu'l-kelim vasfı taşıyan başkaca hadîsler de vardır:

⁷²⁶ **Buhârî**, Edeb, 27, (nr. 6013). **Müslim**, Fedail, 65, (nr. 6028). **Ebû Davud**, Edeb, 159, (nr. 5218). **Tirmizî**, Birr, 12, (nr. 1911). **Müsned**, c. 2, s. 228, 241, 269, 514. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 12, s. 129.

⁷²⁷ Nasır es-Sa'di, **Behcet**, s. 310.

⁷²⁸ Nasır es-Sa'di, **a.g.e.**, s. 311.

⁷²⁹ Nasır es-Sa'di, **a.g.e.**, s. 314. Hadîs için bkz: **Buhârî**, Ehadîs ü'l-Enbiya, 52, (nr. 3467), Bed'i'l-Halk, 17 (nr. 3321), **Müslim**, Selam, 153, (nr. 2244).

⁷³⁰ **Tecrid Tercemesi**, c. 12, s. 129.

1)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ -رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ- قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- يَقُولُ " جَعَلَ اللَّهُ الرَّحْمَةَ مِائَةَ جُزْءٍ، فَأَمْسَكَ عِنْدَهُ تِسْعَةً وَتِسْعِينَ جُزْءًا، وَأَنْزَلَ فِي الْأَرْضِ جُزْءًا وَاحِدًا، فَمِنْ ذَلِكَ الْجُزْءِ يَتَرَا حَمُ الْخَلْقِ، حَتَّى تَرْفَعَ الْفَرَسُ حَافِرَهَا عَنْ وَلَدِهَا خَشْيَةً أَنْ تُصِيبَهُ "

Ebû Hüreyre (r.a.) den şöyle dediği rivâyet olunmuştur: “Ben Resûlullah (s.a.v.) in şöyle buyurduğunu işittim: ‘Allahu Teâlâ rahmetini yüz parça yaptı da, doksan dokuz parçasını kendi yanında tuttu, bir parçasını yeryüzüne indirdi. İşte bu bir parça rahmet sebebiyle bütün mahlûklar birbirlerine acırlar (sevişirler). Hattâ kısarak (yavrusunu emzirirken) dokunur korkusuyla bir ayağının tırnağını yukarı kaldırır.”⁷³¹

Hadîs, Nehcû’l-Fesaha, c. 1, s. 198, 796, 923, 924, nr. 1139, 4900, 5752, 5754, 5755, 5756’da cevâmiu’l-kelim olarak zikredilmektedir.

2)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ -رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ- عَنِ النَّبِيِّ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- قَالَ " لَمَّا خَلَقَ اللَّهُ الْخَلْقَ كَتَبَ فِي كِتَابِهِ وَهُوَ يَكْتُبُ عَلَى نَفْسِهِ، وَهُوَ وَضَعَ عِنْدَهُ عَلَى الْعَرْشِ " إِنَّ رَحْمَتِي تَغْلِبُ غَضَبِي "

Ebû Hüreyre (r.a.) den rivâyete göre, Nebî (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Allahu Teâlâ mahlûkâtı yarattı (ve onların mukadderatını tayîn buyurduğu) zaman kendi ulûhiyetine âit olmak üzere de bir kitabını yazdı. (Zâtına ait ahd ü mîsâkı hâvî olan) bu mektubu da kendi arşına koydu (ki, mazmun-u şerifi:) ‘Benim rahmetim gazabıma galebe eder.”⁷³²

Bu hadîs-i şerif ise, Nehcû’l-Fesaha, c. 2, s. 923, nr. 5753’de zikredilmiştir.

51. Ümmetin Gizli Günahlarının Affedilmesi

⁷³¹ **Buhârî**, Edeb, 19, (nr. 6000); **Müslim**, Tevbe, 17, 18, 19, (nr. 6972, 6973, 6974); **Tirmizî**, Da’avat, 100, (nr. 3541); **İbn Mâce**, Zühd, 35, (nr. 4293, 4294). Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 12, s. 126.

⁷³² **Buhârî**, Tevhid, 15, 22, 28, 55, (nr. 7404, 7422, 7453, 7553, 7554); **Bed’ü’l-Halk**, 1, (nr. 3194); **Müslim**, Tevbe, 14, 15, 16, (nr. 6969, 6970, 6971); **Tirmizî**, Da’avat, 100, (nr. 3543); **İbn Mâce**, Mukaddime, 13, (nr. 189); **Zühd**, 35, (nr. 4295); **Müsned**, c. 2, 242, 258, 260, 313, 358, 381, 397, 433, 466. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 12, s. 420.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ -رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ- قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- يَقُولُ " كُلُّ أُمَّتِي مُعَافَى إِلَّا الْمُجَاهِرُونَ، وَإِنَّ مِنَ الْمَجَانَةِ أَنْ يَعْمَلَ الرَّجُلُ بِاللَّيْلِ عَمَلًا، ثُمَّ يُصْبِحَ وَقَدْ سَتَرَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ، فَيَقُولَ يَا فُلَانُ عَمِلْتُ الْبَارِحَةَ كَذَا وَكَذَا، وَقَدْ بَاتَ يَسْتُرُهُ رَبُّهُ وَيُصْبِحُ يَكْشِفُ سِتْرَ اللَّهِ عَنْهُ " .

Ebû Hüreyre (r.a.) den “Resûlullah (s.a.v.) in şöyle buyurduğunu işittim” dediği rivâyet olunmuştur: “Ümmetimin hepsi (Allah tarafından) affolunmuşlardır. Yalnız açık günahkârlar değil. Bu (günahkâr) delilerden öyleleri vardır ki, kişi geceleyin bir günâh işler, sonra, (sabahleyin şuna buna) ‘ey falan ben dün gece şöyle şöyle (bir gece hayâtı) yaşadım!’ der. Halbuki o, Rabbi günâh işini ört bas ederek gecemişti. Fakat bu deli Allah'ın örttüğü perdeyi açarak sabahlıyor (fiskını gösteriyor).”⁷³³

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

Ümmetimin hepsi demek, ümmetinden müslüman olanlar demektir.⁷³⁴

el-Aynî, Buhârî'nin bu babının unvanı⁷³⁵ ile hadîs arasındaki ilişkiyi şöyle açıklamaktadır: “Allah'ın setretmesi, evvela mü'minin kendi nefsinin setretmesini iltizam eder. Kim ki günahı açıktan işlerse, Allah ona gazab eder ve onu setretmez. Buradaki setrden kasıt, Rabbine ve insnlara karşı hayadır.”⁷³⁶

Hadîs, ümmetinden günah işleyen herkes affedilir, ancak günahı açıkça ve alenen işleyen, ya da onu anlatarak kendisi ifşa eden fasıklar, affa mazhar olmazlar anlamındadır.⁷³⁷ Çünkü böyle yapanlar Allah'ın, Resulü'nün ve salih mü'minlerin haklarını gözetmemiş ve saygısızlıkta bulunmuş olurlar.⁷³⁸

Hadîsin Cevâmiu'l-Kelim Oluşu

Hadîs, Cevâmiu'l-Kelim Şerhi, s. 302, nr. 187'de, cevâmiu'l-kelimden sayılmıştır.

⁷³³ Buhârî, Edeb, 60, (nr. 6069); Müslim, Zühd, 52, (nr. 7485). Tercüme: Ahmed Naim, Tecrid Tercemesi, c. 12, s. 144.

⁷³⁴ Kastallânî, İrşâdü's-sârî, c. 13, s. 102.

⁷³⁵ Bab, “Sitrü'l-mü'mini 'ala nefsihi” ünvanındadır.

⁷³⁶ el-Aynî, Umde, c. 15, s. 221.

⁷³⁷ el-Aynî, Umde, a.y.

⁷³⁸ Kastallânî, İrşâdü's-sârî, c. 13, s. 102.

52. Doğrucular ve Yalancılar

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ " إِنَّ الصَّدَقَ يَهْدِي إِلَى الْبِرِّ، وَإِنَّ الْبِرَّ يَهْدِي إِلَى الْجَنَّةِ، وَإِنَّ الرَّجُلَ لَيَصْدُقُ حَتَّى يَكُونَ صَدِيقًا، وَإِنَّ الْكَذِبَ يَهْدِي إِلَى الْفُجُورِ، وَإِنَّ الْفُجُورَ يَهْدِي إِلَى النَّارِ، وَإِنَّ الرَّجُلَ لَيَكْذِبُ، حَتَّى يُكْتَبَ عِنْدَ اللَّهِ كَذَابًا " .

Abdullah (İbn-i Mes'ûd) (r.a.) den Nebî (s.a.v.) in şöyle buyurduğu rivâyet olunmuştur: “(Sözünde, işinde) doğruluk insanı hayra irşâd eder, hayırlı işler de Cennet'e kılavuzluk eder. O kimse ki, doğruluk şî'ârıdır. Nihâyet (bu seciyesiyle) sıddık (vasfına müstahak) olur. Yalancılık da muhakkak insanı fücra (şerre) sürükler, şer de Cehennem'e götürür. O kimse ki, yalancılık onun şî'ârıdır. Nihâyet bu (idmanlı) yalancı da Allah'ın dîvânında ‘kezzâb’ defterine yazılır.”⁷³⁹

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

Hadîs metninde zikrolunan “birr” bütün hayırları ihtiva eden bir tabirdir. “Fücur” da şerre, fesada meyil ve muhabbet manasına olup her türlü şer ve fesadı ihtiva eder. Hadîsteki ikinci iki mütekâbil tabîrden “sıddîk”, mübalâğa sîğası olup, çok doğrucu; “kezzab” ise çok yalancı demektir.⁷⁴⁰

Doğruluğun kişinin şiarı olması demek, gizlide ve açıktaki doğruluğa devam etmenin o kişide tekerrür etmesi demektir ki, kişi bu sayede doğrulukta son noktaya ulaşır ve doğruların zümresine dahil olarak, onların nail olduğu sevap ve mükafata nail olur.⁷⁴¹

Kişi, kolayca yalan söylemeye devam eder ve bunda sabit-kadem olursa, bu da onu iyice yalancı yaparak, onun yalan vasfıyla bilinip tanınmasına yol açar.⁷⁴²

⁷³⁹ **Buhârî**, Edeb, 69, (nr. 6094). **Müslim**, Birr, 103, 104, 105, (nr. 6637, 6638, 6639). **Tirmizî**, Birr, 46, (nr. 1971). **Muvatta**, Kelâm, 7, (nr. 1859). **Müsned**, c. 1, s. 3, 5, 7, 8, 9, 11. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 12, s. 146.

⁷⁴⁰ **Tecrid Tercemesi**, c. 12, s. 146-147.

⁷⁴¹ Kastallânî, **İrşâdü's-sârî**, c. 13, 127.

⁷⁴² İbn-i Hacer, **Feth**, c. 4, s. 7292.

Hadîsin Cevâmiu'l-Kelim Oluşu

Hadîs, şu iki yerde zikredilmiştir: Cevâmiu'l-Kelim Şerhi, s. 104, nr. 76. Nehcü'l-Fesaha, c. 2, s. 550, 551, 799, nr. 3357, 3363, 4918.

Yalan sözün levmedildiği bir diğer hadîs-i şerif ise şu şekilde varid olmuştur:

عَنْ أَسْمَاءَ -رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهَا- أَنَّ امْرَأَةً، قَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ لِي ضَرَّةً، فَهَلْ عَلَى جُنَاحٍ إِنْ نَشَبَعْتُ مِنْ زَوْجِي غَيْرَ الَّذِي يُعْطِينِي فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- " الْمُتَشَبِّعُ بِمَا لَمْ يُعْطَ كَلَابِسَ ثَوْبِي زُورٍ "

(Zâtü'n-nitâkayn) Esmâ (r.a.) dan şöyle rivâyet olunmuştur: “Bir kadın (Esmâ'nın kendisi): ‘Yâ Resûlallah, benim eşim var. (Kadınlık gayretiyle) kocam (Zübeyr) in bana vermediği şeyi (verdi diye) zevcimden yana eşime gösteriş yapsam bana günâhı var mıdır?’ diye sordum. Resûl-i Ekrem: ‘Verilmemiş bir şey ile süs satmak, yalandan iki elbise giymek gibidir.’ buyurdu.”⁷⁴³

Cevâmiu'l-kelimden sayıldığı yerler: Şihâbu'l-Ahbâr Tercümesi, s. 82, nr. 223. Cevâmiu'l-Kelim min Ehadîs-i Seyyidi'l-Arabi ve'l-Acem, s. 317, 330, nr. 2247, 2387.

XXX. Kitâbu'd-Da'avât (Duâlar)

53. Seyyidü'l-İstiğfâr Duası

عَنْ شَدَّادِ بْنِ أَوْسٍ -رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ- عَنِ النَّبِيِّ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- " سَيِّدُ لِسْتِغْفَارٍ أَنْ تَقُولَ اللَّهُمَّ أَنْتَ رَبِّي، لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ، خَلَقْتَنِي وَأَنَا عَبْدُكَ، وَأَنَا عَلَى عَهْدِكَ وَوَعْدِكَ مَا اسْتَطَعْتُ، أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا صَنَعْتُ، أَبُوءُ لَكَ بِنِعْمَتِكَ عَلَيَّ وَأَبُوءُ بِذَنْبِي، فَاغْفِرْ لِي، فَإِنَّهُ لَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا أَنْتَ " . قَالَ " وَمَنْ قَالَهَا مِنَ النَّهَارِ مُوقِنًا بِهَا، فَمَاتَ مِنْ يَوْمِهِ قَبْلَ أَنْ يُمْسِيَ، فَهُوَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ، وَمَنْ قَالَهَا مِنَ اللَّيْلِ وَهُوَ مُوقِنٌ بِهَا، فَمَاتَ قَبْلَ أَنْ يُصْبِحَ، فَهُوَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ " .

Şeddâd İbn-i Evs (r.a.) den rivâyete göre, Nebî (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Seyyidü'l-istiğfâr (yâni istiğfâr duâlarının ulusu) Allahu Teâlâ'dan şu yolda mağfîret

⁷⁴³ Buhârî, Nikah, 106, (nr. 5219); Müslim, Libas, 126, 127, (nr. 5583, 5584); Ebû Davud, Edeb, 91, (nr. 4997); Tirmizî, Birr, 87, (nr. 2034). Tercüme: Ahmed Naim, Tecrid Tercemesi, c. 11, s. 318.

dilemektir: ‘Allah’ım! Sen Rabbimsin, ibâdete lâıyk hiç ilâh yoktur, yalnız Sen varsın; beni Sen yarattın, şüphesiz Senin kulunum ve gücüm yettiğı kadar ezelde Sana verdiğim ahd ü va'd üzere sabitim. Allah’ım işlediğim kusurların şerrinden Sana sığınırım. Bana ihsan buyurduğun nimetini Zât-ı Ulûhiyyetine itiraf ederim. Günâhımı da itiraf ederim. Binâenaleyh günâhımı Sen yarlığa! Çünkü günah yarlıgamak, kimsenin haddi değildir, ancak Sen yarlıgarsın!.”

Resûl-i Ekrem buyurur ki: “Bu seyyidü'l-istiğfâr duasını her kim kalbiyle sevap ve Fazîletine inanarak gündüz okur da o gün akşam olmadan ölürse, o kimse ehl-i Cennet câmiasındandır. Her kim de sevab ve Fazîletine inanarak gece okur da sabah olmazdan önce ölürse, o kimse de ehl-i cennet zümresindendir.”⁷⁴⁴

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

Müellif Buhârî, bu hadîs-i şerifi Efdalü'l-istiğfâr başlığıyla açtığı bir babında rivâyet etmiştir. Bu unvanı müellif hadîsin Seyyidü'l-istiğfâr ta'bîrinden almıştır ki, du'â ve istiğfarların başı demektir. Bir kavmin reîsi, o milletin mercii olduğı gibi tevbe ve istiğfar manasının her cihetini câmi' olan bu mübarek du'âya da “Seyyid” unvanı istiare olunmuştur.⁷⁴⁵

Hadîs-i şerifin genelinde, tevhidi ikrar, kulluğı itiraf, Allah’a karşı ahdini ve va’dini tazeleme, kulun, kendi üzerindeki nimetleri ikrar edip, günahlarını itiraf ve neticede de affedilme talebi vardır.⁷⁴⁶

Sa’lebî’nin beyânına göre, Hasan Basrî hazretlerine birisi gelerek fakirliğinden şikâyet etmiş. Hazret ona: Allah’a istiğfar et! diye cevap vermiş. Başka birisi de: Duâ buyursanız da Allah bir oğul verse diye rica etmiş. Hazret-i İmâm buna da: Allah'a istiğfar et! demiş. Bir başkası daha gelerek kuraktan bahçesinin kuruduğundan şikâyet etmiş. Buna da istiğfar tavsiyesinde bulunmuş. Mecliste hazır bulunanlar Hasan Basrî Hazretlerine: Ey üstâd! Türlü şikâyet ve başka başka dileklerde bulunanların hepsine yalnız istiğfar tavsiye buyurdunuz, demeleri üzerine Hazret-i İmâm (Ben bunu kafamdan atıp söylemedim. Nûh (a.s.) ın, türlü âfet ve zaruretlere müptelâ olan kavmine bunlardan kurtulmaları için: “Rabbimize istiğfar ediniz!” dediğı Kur’ân’da hikâye buyurulduğundan mülhem olarak ben de

⁷⁴⁴ Buhârî, Da’avat, 2, 16, (nr. 6306, 6323); Tirmizî, Da’avat, 15, (nr. 3393). Nesâî, İsti’aze, 57, (nr. 5522).

Müsned, c. 4, s. 122, 125. Tercüme: Ahmed Naim, Tecrid Tercemesi, c. 12, s. 332.

⁷⁴⁵ Tecrid Tercemesi, c. 12, s. 333.

⁷⁴⁶ el-Aynî, el-Alemü'l-Heyyib fi Şerh-i Kelimi't-Tayyib, s. 131.

banâ müracaat edenlerin hepsine istiğfar etmelerini tavsiye ettim!) buyurmuştur ki, Hazret-i İmâm'ın bu içtihağı bizim için de ibret alınmağa, değeri mâhiyettedir. Ve her türlü sıkıntılı zamanımızda kusurlarımızdan istiğfar ederek arınmak ve her maksadımızın husûlü için Rabbimize müracaat etmek gerektir.⁷⁴⁷

Hadîsin Cevâmiu'l-Kelim Oluşu

Hadîs; Uddetü'l-Hısnî'l-Hasin, s. 30, 35; el-Kelimü't-Tayyib, s. 32, nr. 21 ve el-Alemü'l-Heyyib, s. 130, nr. 21'de, cevâmiu'l-kelim olarak kaydedilmiştir.

Ayrıca, Seyyidü'l-İstiğfar duasına ek olarak yine cevâmiu'l-kelim kabul edilen daha başka dualar da mevcuttur ve ilgili eserlerde kaydedilmişlerdir. Biz, bu dualara da işareten iktifa edeceğiz:

1)

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ — رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا — أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ — صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ — قَالَ " مَنْ قَالَ حِينَ يَسْمَعُ النِّدَاءَ اللَّهُمَّ رَبِّ هَذِهِ الدَّعْوَةُ التَّامَّةُ وَالصَّلَاةُ الْقَائِمَةُ آتِ مُحَمَّدًا الْوَسِيلَةَ وَالْفَضِيلَةَ وَابْعَثْهُ مَقَامًا مَحْمُودًا الَّذِي وَعَدْتُهُ، حَلَّتْ لَهُ شَفَاعَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ " .

Câbir b. Abdullah (Ensârî) (r. anhumâ) dan. Şöyle demiştir: Resûlullâh (s.a.v.) buyurdu ki: “Her kim ezanı işittiği zaman ‘Îlâhî! Bu da'vet-i tâmmenin, bu sala t-ı kaimenin yâni kılınmak üzere olan namazın ey Rabb-i Celîli! Muhammed’e (s.a.v.) vesileyi, Fazîleti ihsan et. Bir de kendisine va'dettiğin Makâm-ı Mahmûd'u verip oraya vardır.” derse kıyamet gününde benim şefaati ona râygân olur.⁷⁴⁸

Ezan duasını cevâmiu'l-kelimden addeden eserler ise şunlardır: Uddetü'l-Hısnî'l-Hasin, s. 47. el-Kelimü't-Tayyib, s. 54, nr. 72. el-Alemü'l-Heyyib, s. 245, nr. 70.

⁷⁴⁷ Tecrid Tercemesi, c. 12, s. 334-335.

⁷⁴⁸ Buhârî, Ezan, 8, (nr. 614); Tefsir-u Sûre 17, 11, (nr. 4718); Ebû Davud, Salat, 38, (nr. 529); Tirmizî, Salat, 45, (nr. 211) ; Nesâî, Ezan, 38, (nr. 680); İbn Mâce, Ezan, 4, (nr. 722). Müsned, c. 3, s. 337, 354. Tercüme: Ahmed Naim, Tecrid Tercemesi, c. 2, s. 571.

2)

عَنْ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ، قَالَتْ صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- فِي بَيْتِهِ وَهُوَ شَاكٍ، فَصَلَّى جَالِسًا. وَصَلَّى وَرَاءَهُ قَوْمٌ قِيَامًا، فَأَشَارَ إِلَيْهِمْ أَنْ اجْلِسُوا، فَلَمَّا انْصَرَفَ قَالَ " إِنَّمَا جُعِلَ الْإِمَامُ لِيُؤْتَمَّ بِهِ، فَإِذَا رَكَعَ فَارْكَعُوا، وَإِذَا رَفَعَ فَارْفَعُوا، وَإِذَا قَالَ سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ. فَقُولُوا رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ. وَإِذَا صَلَّى جَالِسًا فَصَلُّوا جُلُوسًا أَجْمَعُونَ ".

Ümmü'l-Mü'minîn Âişe (r.a.) dan. Şöyle demiştir: Resûlullâh (s.a.v.) hasta olduğu halde Hâne-i Saadette (bir defa) namaz kıldırdı idi. (Bu) namazı (kendisi) oturarak, birtakım kimseler de arkasında ayakda kıldılar. Onlara: "Oturunuz" diye işaret buyurdu. Namazdan çıktığında buyurdu ki. "İmam, kendisine uyulsun diye imam edilir, öyle olunca o, rükûa vardıgı vakit rükûa varınız. (Başını) kaldırdığı vakit de siz (başınızı) kaldırınız. سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ dediği vakit رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ deyiniz. Oturduğu halde kıldığı vakit hep oturarak

kılınız.⁷⁴⁹

Bu hadîs-i şerîfin cevâmiu'l-kelimden sayıldığı yerler ise şunlardır: Uddetü'l-Hisni'l-Hasin, s. 50. el-Kelimü't-Tayyib, s. 60-62, nr. 86, 91, 92, 93. el-Alemü'l-Heyyib, s. 287, nr. 89.

3)

عَنْ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ — رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ — أَنَّ النَّبِيَّ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- كَانَ يَقُولُ فِي دُبْرِ كُلِّ صَلَاةٍ مَكْتُوبَةٍ "لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ. لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ. وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ. اللَّهُمَّ لَا مَانِعَ لِمَا أَعْطَيْتَ. وَلَا مُعْطَى لِمَا مَنَعْتَ. وَلَا يَنْفَعُ ذَا الْجَدِّ مِنْكَ الْجَدُّ"

⁷⁴⁹ **Buhârî**, Salat, 18, (nr. 378); Ezan, 51, 74, 82, 83, 128, (nr. 688, 689, 722, 732, 733, 734, 805); Taksiru's-Salat, 17, (nr. 1113, 1114); Sehv, 9, (nr. 1236); Merza, 12, (nr. 5658); **Müslim**, Salat, 71, 77, 82, 86, 87, 88, 89, (nr. 913, 921, 926, 930, 932, 934, 935); **Ebû Davud**, Salat, 69, (nr. 601, 603, 605); **Tirmizî**, Salat, 154, (nr. 358); **Nesâî**, İftitah, 30, (nr. 921); İmamet, 16, 38, 40, (nr. 794, 830, 832); Tatbik, 22, (nr. 1061); **İbn Mâce**, İkame, 13, 18, 144, (nr. 846, 876, 877, 1237, 1238, 1239); **Dârimî**, Salat, 40, 44, 71, 78, 92, 216; **Muvatta**, Cemaat, 5, (nr. 306, 307); **Müsned**, c. 1, s. 95, 102, 143, 270, 275, 301, 333; c. 2, s. 18, 230, 255, 270, 314, 319, 337, 341, 376, 387, 411, 416, 417, 438, 440, 452, 454, 457, 459, 470, 521; c. 3, s. 3, 18, 43, 87, 110, 115, 162, 178, 217; c. 4, s. 57, 58, 119, 317, 318, 340, 394, 401, 405, 409; c. 5, s. 343, 388, 397, 400, 401, 424; c. 6, s. 51, 58, 68, 87, 98, 148, 158, 194. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 2, s. 660.

Mugîre b. Şu'be (r.a.) den: Şöyle demiştir: “Nebiyy-i Ekrem (s.a.v.) her farz namazdan sonra ‘Yegâne Allah’tan başka hiçbir ilâh, hiçbir ma’bûdun-bi'l-hak yoktur. O'nun hiçbir şeriki yoktur. Mülk O'nundur. Hamd O'na râci'dir. Her şeye kudreti yeten de O'dur. Allah'ım, Sen'in verdiği mâni' olabilecek hiç yok, vermediğini verebilecek de hiç yok. Baht ve sâ mân sahibinin baht u sâ mânı, Sen'in lütuf ve ihsanın yerine geçip de kendisine fayda vermez.’ buyururlardı.”⁷⁵⁰

Hadîsi cevâmiu'l-kelim sayan eserler: Uddetü'l-Hısnî'l-Hasin, s. 54. el-Kelimü't-Tayyib, s. 66, nr. 107. el-Alemü'l-Heyyib, s. 316, nr. 105.

4)

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ — رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا — قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ — صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ — يُعَلِّمُنَا اسْتِخَارَةَ فِي الْأُمُورِ كَمَا يُعَلِّمُنَا السُّورَةَ مِنَ الْقُرْآنِ يَقُولُ " إِذَا هُمْ أَحَدُكُمْ بِالْأَمْرِ فَلْيَرْكَعْ رَكَعَتَيْنِ مِنْ غَيْرِ الْفَرِيضَةِ ثُمَّ لِيَقُلْ: اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْتَخِيرُكَ بِعِلْمِكَ وَأَسْتَقْدِرُكَ بِقُدْرَتِكَ، وَأَسْأَلُكَ مِنْ فَضْلِكَ الْعَظِيمِ، فَإِنَّكَ تَقْدِرُ وَلَا أَقْدِرُ وَتَعْلَمُ وَلَا أَعْلَمُ وَأَنْتَ عَلَامُ الْغُيُوبِ، اللَّهُمَّ إِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ هَذَا الْأَمْرَ خَيْرٌ لِي فِي دِينِي وَمَعَاشِي وَعَاقِبَةِ أَمْرِي أَوْ قَالَ عَاجِلِ أَمْرِي وَآجِلِهِ فَاقْدُرْهُ لِي وَيَسِّرْهُ لِي ثُمَّ بَارِكْ لِي فِيهِ، وَإِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ هَذَا الْأَمْرَ شَرٌّ لِي فِي دِينِي وَمَعَاشِي وَعَاقِبَةِ أَمْرِي أَوْ قَالَ فِي عَاجِلِ أَمْرِي وَآجِلِهِ فَاصْرِفْهُ عَنِّي وَاصْرِفْنِي عَنْهُ، وَاقْدِرْ لِي الْخَيْرَ حَيْثُ كَانَ ثُمَّ أَرْضِنِي بِهِ. " قَالَ: وَيُسَمِّي حَاجَتَهُ

Câbir İbn-i Abdillâh (r. anhumâ) dan şöyle rivâyet edilmiştir: Hz. Câbir demiştir ki: “Resûlullâh (s.a.v.) Kur’ân’dan bir sûre öğretir gibi (büyük küçük) işlerimizin hepsinde bize istihare (duasını) ta’lîm ederek buyurdu ki: ‘Sizin biriniz, bir işe kalben azmettiğinde o kimse farz değil, (istihare niyetiyle nafîle olarak) iki rekat namaz kılsın. (Namazdan) sonra şöyle di(ye duâ et)sin: Yâ Rab! (Hakkımda hayırlısını) bildiğin için Sen (in dergâh-ı inâyetin) den ben, hayırlısını (bildirmeni) dilerim. Ve (hayırlı cihete) gücün yettiğinden, Sen (in hazîne-i lütfün) dan beni kudretlendirmeni dilerim. Yâ Rab! Hayırlı olan cihetin tebyîn ve takdirini

⁷⁵⁰ **Buhârî**, Ezan, 155, (nr. 844); İ’tisam, 3, (nr. 7292); Kader, 12, (nr. 6615); Da’avat, 18, (nr. 6330); Rikak, 22, (nr. 6473); **Müslim**, Salat, 194, 205, 206, (nr. 1058, 1071, 1072); Mesacid, 137, 138, (nr. 1338, 1342); **Ebû Davud**, Salat, 360, (nr. 1505); **Tirmizî**, Salat, 112, (nr. 299); **Nesâî**, Tatbik, 25; Sehv, 85, 89, (nr. 1341, 1342, 1346); **Dârimî**, Salat, 71, 88; **Muvatta**, Kader, 2, (nr. 1667); **Müsned**, c. 3, s. 87; c. 4, s. 93, 97, 98, 101, 245, 247, 250, 254, 285. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 2, s. 909.

Sen'in o büyük fazl (ve kerem) inden isterim. Allah'ım! Sen'in (her şeye) gücün yeter, halbuki benim yetmez, Sen (her şeyi) bilirsin de halbuki ben bilmem. Muhakkak Sen, şuurumuzdan uzak olan her şeyi de pek yakından bilirsin. Yâ Rab! Bilirsen (ki, bildiğinde hiç şüphe yoktur) şu azmettiğim iş dînime, dünyâ ve ahiretime taallûku cihetiyle (yahut istihare eden kimse dünyâ ve âhiret emrinde der) benim için hayırdır, bunu bana mukadder kıl, (beni buna muvaffak kıl) ve bunu bana müyesser kıl. Sonra işlemeğe kudret bahşettiğin ve bana müyesser kıldığın bu işi, bana mübarek kıl, (hayr-ü bereketini arttır). Yine bilirsen (ki, bildiğinde hiç şüphe yoktur) şu azmettiğim iş dinime, dünya ve ahiretime taallûku itibarîyle (yahut istihare eden kimse dünya ve âhiret emrinde, der) benim için şerdir. Bu işi benden, beni (ve gönlümü) de bu işten çevir ve hayır, (zaman ve mekândan) her nerede ise o hayrı bana makdûr (ve müyesser) kıl. Sonra nefsimi, bu hayr-ı makdûre razı kıl.”

Hz. Câbir demiştir ki: “İstihare eden mü'min, (duanın ‘bu iş’ diye kinaye tarikiyle zikredilen her yerinde) hacetini adıyla anar, (tasrîh eder).”⁷⁵¹

Hadîs, Uddetü'l-Hisni'l-Hasin, s. 64-65 ve el-Kelimü't-Tayyib, s. 70, nr. 115'te zikredilmiştir.

5)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ — رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا — أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا قَفَلَ مِنْ غَزْوٍ أَوْ حَجٍّ أَوْ عُمْرَةٍ يُكَبِّرُ عَلَى كُلِّ شَرْفٍ مِنَ الْأَرْضِ ثَلَاثَ تَكْبِيرَاتٍ، ثُمَّ يَقُولُ " لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ، وَلَهُ الْحَمْدُ، وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، آيُونَ تَائِبُونَ عَابِدُونَ سَاجِدُونَ لِرَبِّنَا حَامِدُونَ، صَدَقَ اللَّهُ وَعْدَهُ وَنَصَرَ عَبْدَهُ وَهَزَمَ الْأَحْزَابَ وَخَدَهُ ".

Abdullah İbn-i Ömer (r. anhumâ) dan şöyle rivâyet edilmiştir: Resûlullâh (s.a.v.) bir gazadan, bir hacdan, bir umreden döndüğünde her yüksek mahalde üç kere tekbir getirir, sonra şöyle dua buyururdu: “Ya Rab! Sen'den başka mabud yoktur, yalnız Sen varsın!. Senin şerikin yoktur. Bütün mülk Senindir, bütün hamd de Senindir. Allah, her şeye kadirdir. Allah'ım! Biz Sana (bize bahşettiğin ana vatana) yöneldik; (günahlarımızdan) tevbe ediyoruz;

⁷⁵¹ **Buhârî**, Teheccüd, 25, (nr. 1162); Da'avat, 48, (nr. 6382); Tevhid, 10, (nr. 7390); **Ebû Davud**, Salat, 366, (nr. 1538); **Tirmizî**, Vitr, 18, (nr. 480); **Nesâî**, Nikah, 27, (nr. 3253); **İbn Mâce**, İkame, 188, (nr. 1383); **Müsned**, c. 3, s. 344. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 4, s. 133.

biz, ancak Rabbimize ibâdet, Rabbimize secde, Rabbimize hamd ederiz. Cenâb-ı Hak va'dinde sâdıktır; kuluna nusret etmiştir, yalnız başına bütün (eyyam ü mevâtindeki) şirk bölgelerini dağıtmıştır.”⁷⁵²

Hadîs, Uddetü'l-Hısnî'l-Hasin, s. 79'da geçmektedir.

6)

عَنْ أَنَسٍ -رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ- قَالَ كَانَ النَّبِيُّ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- إِذَا دَخَلَ الْخَلَاءَ قَالَ
: "اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُكَ مِنَ الْخُبْثِ وَالْخَبَائِثِ"

Enes (b. Mâlik) (r.a.)’den: Şöyle demiştir: “Nebiyy-i Muhterem (s.a.v.), helaya gir (mek iste) diği zaman ‘Îlâhî, hubs'dan ve habâis'den sana sığınırım.’ diye dua buyururdu.”⁷⁵³

Hadîs, Cevâmiu'l-Kelim min Ehadîs-i Seyyidi'l-Arabi ve'l-Acem, s. 68, nr. 474’te kaydedilmiş olup, Tecrid Tercemesi’nde, “Hubs ve habais lâfızları ile vâki' olan bu dua, cevâmiu'l-kelim-i Ahmediyye’denir.”⁷⁵⁴ denilmektedir.

7)

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ -رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا- قَالَ كَانَ النَّبِيُّ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- إِذَا قَامَ مِنَ اللَّيْلِ
يَتَهَجَّدُ قَالَ "اللَّهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ أَنْتَ قَيِّمُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَنْ فِيهِنَّ وَلَكَ الْحَمْدُ، أَنْتَ نَوْرُ
السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَنْ فِيهِنَّ، وَلَكَ الْحَمْدُ أَنْتَ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَنْ فِيهِنَّ وَلَكَ
الْحَمْدُ أَنْتَ الْحَقُّ، وَوَعْدُكَ الْحَقُّ، وَلِقَاؤُكَ حَقٌّ، وَقَوْلُكَ حَقٌّ، وَالْجَنَّةُ حَقٌّ، وَالنَّارُ حَقٌّ،
وَالنَّبِيُّونَ حَقٌّ، وَمُحَمَّدٌ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- حَقٌّ، وَالسَّاعَةُ حَقٌّ، اللَّهُمَّ لَكَ أَسْلَمْتُ، وَبِكَ

⁷⁵² **Buhârî**, Umre, 12, (nr. 1797); Cihad, 133, 197, (nr. 2994, 3084); Meğazi, 29, (nr. 4116); Da'avat, 53, (nr. 6385). **Müslim**, Hacc, 425, 428, 429, (nr. 3275, 3278, 3280). **Ebû Davud**, Cihad, 79, (nr. 2599). **Tirmizî**, Hacc, 104, (nr. 950); Da'avat, 42, (nr. 3447). **Dârimî**, İsti'zan, 50. **Muvatta**, Hacc, 81, (nr. 960); **Müsned**, c. 1, s. 256; c. 2, s. 5, 10, 15, 21, 38, 63, 105, 144, 150; c. 3, s. 187, 189; c. 4, s. 281, 289, 298, 300. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 6, s. 186-187.

⁷⁵³ **Buhârî**, Vudu, 9, (nr. 142); Daavat, 15, (nr. 6322); **Müslim**, Hayz, 122, (nr. 831, 832); **Ebû Davud**, Taharet, 3, (nr. 4); **Tirmizî**, Taharet, 4, (nr. 5, 6); **Nesâî**, Taharet, 18, (nr. 19); **İbn Mâce**, Taharet, 9, (nr. 298); **Dârimî**, Vudu, 10; **Müsned**, c. 3, s. 99, 101, 282; c. 4, s. 369, 373. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 1, s. 134.

⁷⁵⁴ **Tecrid Tercemesi**, c. 1, s. 134.

آمَنْتُ وَعَلَيْكَ تَوَكَّلْتُ، وَإِلَيْكَ أَنَبْتُ، وَبِكَ خَاصَمْتُ، وَإِلَيْكَ حَاكَمْتُ، فَاعْفِرْ لِي مَا قَدَّمْتُ
وَمَا أَخَّرْتُ، وَمَا أَسْرَرْتُ وَمَا أَعْلَنْتُ، أَنْتَ الْمُقَدِّمُ وَأَنْتَ الْمُؤَخِّرُ، لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ — أَوْ لَا إِلَهَ
غَيْرُكَ — "وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ"

İbn-i Abbâs (r. anhumâ) dan şöyle rivâyet edilmiştir: “Resûlullâh (s.a.v.), gecenin bir kısmında teheccüd için kalkdıklarında (şöyle) duâ buyururdu: ‘Yâ Rab! Her hamd Senin içindir. Sen, göklerin ve her yerin ve bunlardaki her şeyin daimî müdebbirisin. Yine her hamd Senin içindir. Sen, göklerin ve her yerin ve bunlardaki her şeyin nurusun, (bunları aydınlatırsın). Yine her hamd Senin içindir. Sen göklerin ve her yerin ve bunlarda bulunan her şeyin sahibisin. Yine her hamd Senin içindir. Sen halesin, Senin va'din de haktır. (Âhirette) Seni görmek de haktır. Sözün haktır. Cennet'in de haktır. Cehennem'in de haktır. Peygamberlerin de haktır. Muhammed (s.a.v.) de haktır. Kıyamet günü de haktır. Yâ Râb! Ancak Sana itaat ettim, Sana inandım, Sana güvendim, Sana yöneldim, yalnız Sen'in (burhanların) a dayanarak (düşmanlarla) mücâdele ettim. Aramızda yalnız Sen'i hakem kıldım. Yâ Râb! Önce işlediğim ve sonra işlerim sandığım, gizli yaptığım ve aşikâre işlediğim (bütün) günahlarımı bağışla!.. (Âhiret hayâtında beni) takdim eden, (Dünyâ târihinde nübüvvetimi) te'hîr eden ancak Sen'sin. (Allâhım!) ibâdete lâayık tanrı yoktur, yalnız Sen varsın, yâhud Sen'den başka ibâdete lâayık tanrı yoktur. Hakimane tasarruf da, tam kuvvet de Allah ile kâimdir.”⁷⁵⁵

Hadîsin cevâmiu'l-kelim olarak kaydedildiği eserler ise şunlardır: el-Kelimü't-Tayyib, s. 58, nr. 84. el-Alemü'l-Heyyib, s. 271, nr. 82.

Ayrıca Tecrid Tercemesi'nde, hadîsle ilgili şu değerlendirmelere yer verilmiştir: “Şârih Kirmânî, bu hadîs-i şerîfi cevâmiü'l-kelim hadîslerinden addediyor. Kirmânî: Bu hadîs edebi bir vecîzedir. Evvelâ “Kayyım” lâfziyle, cevahir ve ecsâmın vücûd ve kıvâmî, sonra “Nur” lâfzı ile ârâzın taayyünü, Bârî Teâlâ ile kâim olduğuna, “Melik” lâfziyle de bütün mevcudat üzerinde icâden ve i'dâmen dilediği gibi hükümrân bulunduğuna işaret buyurulmuş ve bunlardan her biri Hamdu'llâha makrûn olarak zikredilmiştir. Sonra “Ente'l-Hakk” kavliyle mebdee, Kavl ve Emsali ile meâşe, “Sa'at” ile de meâde ve aynı zamanda

⁷⁵⁵ **Buhârî**, Teheccüd, 1, (nr. 1120); Daavat, 10, (nr. 6317); Tevhid, 8, 24, 35, (nr. 7385, 7442, 7499); **Müslim**, Müsafirin, 199, (nr. 1808); **Ebû Davud**, Salat, 121, (nr. 771); **Tirmizî**, Da'avat, 29, (nr. 3418); **Nesâî**, Kıyamü'l-Leyl, 9, (nr. 1619); **İbn Mâce**, İkame, 180, (nr. 1355); **Dârimî**, Salat, 169; **Muvatta**, Kur'ân, 8, (nr. 500); **Müsned**, c. 1, s. 95, 102, 298, 308, 358; c. 2, s. 291; c. 4, s. 444; c. 6, s. 147. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 4, s. 11.

nübüvvete, sevap ve ikâbtan ibaret olan cezaya işaret buyurulmuştur. Yine bu hadîs-i şerifte îmânın, İslâm'ın, tevekkülün vücûbuna, Allâhu Teâlâ'ya inâbe ve tazarruun, istiğfarın lüzumuna da işaret vardır.⁷⁵⁶

8)

عَنْ عُبَادَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ: "مَنْ تَعَارَّ مِنَ اللَّيْلِ فَقَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ، وَلَهُ الْحَمْدُ، وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ. الْحَمْدُ لِلَّهِ، وَسُبْحَانَ اللَّهِ، وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَاللَّهُ أَكْبَرُ، وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ. ثُمَّ قَالَ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي. أَوْ دَعَا اسْتَجِيبَ لَهُ، فَإِنْ تَوَضَّأَ وَصَلَّى قُبِلَتْ.".

Ubâde İbn-i Sâmit (r.a.) ten Nebî (s.a.v.) in şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: “Her kim geceden (bir kısmında) bir taraftan öbür tarafa dönerek uyanır da müteakiben: Allah'tan başka ibâdete lâayık Tanrı yoktur, ancak bir Allah vardır. Onun şeriki, yoktur. Mülk onundur, hamd onundur. Onun her şeye gücü, kudreti yetişir. Her hamd Allah içindir. Allah noksan sıfatlardan münezzehtir. İbâdete lâayık hiç bir ma'bûd yoktur, yalnız Allah vardır. Ve Allah her şeyden büyüktür. Mülkünde hakîmâne tasarruf ve tam kudret şübhesiz Allah'ındır.” deyip sonra, “Allah'ım, beni yarlığa!” derse (mağfiret edilir). Yahut duâ ederse, onun duasına icabet edilir. Abdest alıp namaz kılarsa, o da kabul olunur.”⁷⁵⁷

Hadîsin cevâmiu'l-kelim olarak kaydedildiği eserler şunlardır: el-Kelimü't-Tayyib, s. 29, nr. 16; s. 42, nr. 42. el-Alemü'l-Heyyib, s. 186, nr. 42. Uddetü'l-Hisni'l-Hasin min Kelâmi Seyyidi'l-Mürselin, s. 21.

Yine, Tecrid Tercemesi'nde, “Ehl-i teheccüdün, teheccüd namazına uyandığı sıradaki bu çok mahmur, cazibeli ve son derece şumullü vaziyetine iki kelime ile işaret buyurulduğu için تعار من الليل cümlesini, ehl-i hadîs cevâmiü'l-kelimden saymışlardır.”⁷⁵⁸ denilmektedir.

⁷⁵⁶ Tecrid Tercemesi, c. 4, s. 25'den naklen.

⁷⁵⁷ Buhârî, Teheccüd, 21, (nr. 1154); Ebû Davud, Edeb, 109, (nr. 5060); Tirmizî, Da'avat, 26, (nr. 3414); İbn Mâce, Dua, 16, (nr. 3878); Müsned, ??????????????BAKILACAKc. 1, s. 180, 185, 388, 392, 394, 410, 434, 455, 456; c. 2, s. 67, 84; c. 3, s. 472; c. 4, s. 353, 356, 382; c. 5, s. 371; c. 6, s. 43, 143, 190, 230, 254, 394.

Tercüme: Ahmed Naim, Tecrid Tercemesi, c. 4, s. 124.

⁷⁵⁸ Tecrid Tercemesi, c. 4, s. 125. Ayrıca bkz: el-Alemü'l-Heyyib, s. 187.

عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ -رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا- قَالَ قَالَ النَّبِيُّ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- " إِذَا أَتَيْتَ مَضْجَعَكَ فَتَوَضَّأْ وُضُوءَكَ لِلصَّلَاةِ. ثُمَّ اضْطَجِعْ عَلَى شِقِّكَ الْاَيْمَنِ. ثُمَّ قُلِ اللَّهُمَّ أَسْلَمْتُ وَجْهِي إِلَيْكَ وَفَوَّضْتُ أَمْرِي إِلَيْكَ. وَأَلْجَأْتُ ظَهْرِي إِلَيْكَ. رَغْبَةً وَرَهْبَةً إِلَيْكَ. وَلَا مَلْجَأَ وَلَا مَنْجَا مِنْكَ إِلَّا إِلَيْكَ. اللَّهُمَّ آمَنْتُ بِكِتَابِكَ الَّذِي أَنْزَلْتَ. وَبِنَبِيِّكَ الَّذِي أَرْسَلْتَ. فَإِنْ مِتُّ مِنْ لَيْلَتِكَ فَأَنْتَ عَلَى الْفِطْرَةِ. وَاجْعَلْهُنَّ آخِرَ مَا تَتَكَلَّمُ بِهِ ". قَالَ فَרَدَّدْتُهَا عَلَى النَّبِيِّ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- فَلَمَّا بَلَغْتُ "اللَّهُمَّ آمَنْتُ بِكِتَابِكَ الَّذِي أَنْزَلْتَ " قُلْتُ وَرَسُولِكَ. قَالَ "لَا وَنَبِيِّكَ الَّذِي أَرْسَلْتَ".

Berâ b. Âzib (r. anhumâ) dan: Şöyle demiştir: Nebiyy-i Ekrem (s.a.v.) bana buyurdu ki, “yatağına vardığında (iptida) namaz abdesti gibi (bir) abdest al. Sonra sağ tarafına uzanıp: ‘İlâhî, kendimi sana teslîm ettim, işimi Sana bıraktım. Arkamı Sana dayadım. Çünkü ümidim de Sendedir, korkum da Sendendir. Senden sığınacak yer varsa o da Sensin. Senden kurtulacak yer varsa yine Sensin. İlâhî, inzal ettiğin Kitabına, irsâl ettiğin Peygamberine îmân ettim.’ de. Şâyet o gece ölecek olursan fitrat, yâni dîn-i İslam üzere ölürsün. Bu sözler, (dünya sözlerinden) söyleyecek olduklarının en sonu olsun.”

Berâ (r.a.) der ki, “Bunu Nebiyy-i Ekrem (s.a.v.) huzurunda tekrar ettim. اللَّهُمَّ آمَنْتُ

وَنَبِيِّكَ الَّذِي أَنْزَلْتَ رَسُولِكَ dedim. Resûlullah (s.a.v.) ‘Hayır,

”⁷⁵⁹ buyurdu. أَرْسَلْتَ

Hadîs, el-Kelimü't-Tayyib, s. 41, nr. 41 ve el-Alemü'l-Heyyib, s. 182, nr. 41'de geçmektedir.

⁷⁵⁹ **Buhârî**, Vudu', 75, (nr. 247); Da'avat, 5, 7, 9, (nr. 6311, 6313, 6315); Tevhid, 34, (nr. 7488); **Müslim**, Zikr, 56, 57, (nr. 6882, 6884). **Ebû Davud**, Edeb, 108, (nr. 5046); **Tirmizî**, Da'avat, 16, (nr. 3394); **İbn Mâce**, Da'avat, 15, (nr. 3876). Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 1, s. 198.

10)

عن ابي هريرة- رضى الله عنه -، قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- يَسْكُتُ بَيْنَ التَّكْبِيرِ وَبَيْنَ الْقِرَاءَةِ إِسْكَاتَةً . فَقُلْتُ بِأَبِي وَأُمِّي يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِسْكَاتُكَ بَيْنَ التَّكْبِيرِ وَالْقِرَاءَةِ. مَا تَقُولُ؟ قَالَ " أَقُولُ اللَّهُمَّ بَاعِدْ بَيْنِي وَبَيْنَ خَطَايَايَ كَمَا بَاعَدْتَ بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ، اللَّهُمَّ نَقِّنِي مِنَ الْخَطَايَا كَمَا يُنَقَّى الثَّوْبُ الْأَبْيَضُ مِنَ الدَّنَسِ، اللَّهُمَّ اغْسِلْ خَطَايَايَ بِالْمَاءِ وَالثَّلْجِ وَالْبَرَدِ "

Ebû Hüreyre (r.a.) den. Şöyle demiştir: “Resûlullâh (s.a.v.) (namaz başlangıçlarında iftitah) tekbîr(i) ile kıraat arasında (azıcık) sükût buyururdu. Dedim ki: ‘Yâ Resûlallah, anam-babam sana kurbân olsun, tekbîr ile kıraât arasındaki şu sükûtun (nedir? Orada) ne dersin?’ Buyurdu ki: “İlâhî, beni günahlarımdan meşrik ile mağrib arasını açtığın kadar uzak tut. İlâhî, beyaz kumaş kirden, pastan nasıl temizlenirse beni günahlardan öylece temizle. İlâhî (geçmiş) günahlarımı da su ile, kar ile, dolu ile (tertemiz) yıka.’ derim.”⁷⁶⁰

Hadîs, Uddetü’l-Hisni’l-Hasin min Kelâmi Seyyidi’l-Mürselin, s. 49’da geçmektedir.

11)

عن عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ — رضى الله عنه — قَالَ كُنَّا إِذَا صَلَّيْنَا خَلْفَ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قُلْنَا السَّلَامَ عَلَى اللَّهِ. السَّلَامُ عَلَى جِبْرِيلَ وَمِيكَائِيلَ. السَّلَامُ عَلَى فُلَانٍ وَفُلَانٍ. فَالْتَفَتَ إِلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَقَالَ « إِنَّ اللَّهَ هُوَ السَّلَامُ فَإِذَا صَلَّي أَحَدُكُمْ فَلْيَقُلْ: التَّحِيَّاتُ لِلَّهِ. وَالصَّلَوَاتُ وَالطَّيِّبَاتُ. السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ. السَّلَامُ عَلَيْنَا وَعَلَى عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ. فَإِنَّكُمْ إِذَا قُلْتُمُوهَا أَصَابَتْ كُلَّ عَبْدٍ لِلَّهِ صَالِحٍ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ. أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ ».

Abdullah b. Mes’ûd (r.anh) den: Şöyle demiştir: “Nebiyy-i Ekrem (s.a.v.) in ardında namaz kıldığımız vakitlerde, ‘Allah’a, Cebrail’e, Mikail’e ve filan filan(melekler)e selam olsun’ derdik. Nebiyy-i Ekrem (s.a.v.) bize dönüp buyurdu ki: ‘Selâm, Allah(u Tebâreke ve Teâlâ Hazretlerin) in kendisidir. Her hanginiz namaz kıldığında (Tehiyyat, Allah’a râci’ ve

⁷⁶⁰ **Buhârî**, Ezan, 89, (nr. 744); Da’avat, 39, 44, 46, (nr. 6368, 6375, 6377); **Müslim**, Mesacid, 147, (nr. 1354); Cenaiz, 85, 86, (nr. 2232, 2234); Zikr, 49, (nr. 6871); **Ebû Davud**, Salat, 123, (nr. 781); **Tirmizî**, Da’avat, 102, (nr. 3547); **Nesâî**, Taharet, 48, 49, 50, (nr. 60, 61, 62); Miyah, 5, (nr. 333, 334); İftitah, 15, (nr. 895), İsti’aze, 17, 26, (nr. 5466, 5477); **İbn Mâce**, İkame, 1, (nr. 805); Dua, 3, (nr. 3838); **Dârimî**, Salat, 37; **Müsned**, c. 2, s. 231, 494; c. 3, s. 357; c. 4, s. 381; c. 6, s. 23, 28, 57, 207. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 2, s. 706.

O'na mahsûstur. Salâvat, Allah içindir. Tayyibât da O'na mahsûstur. Ey Nebiyy-i Kerîm, Allah'ın rahmeti ve berekâtı senin üzerine olsun. Bize ve Allah'ın sâlih kullarına selâm olsun.) desin. Zira siz bu (ibâdi'llâhi's-sâlihîn) i dediğinizde gökte olan ve yer (yüzün) de olan her sâlih kula râci' olmuş olur. (Sonradan da): (Şehâdet ederim ki, Allah'tan başka hak Ma'bud yoktur. Yine şehâdet ederim ki, Muhammed (s.a.v.) O'nun kulu ve Resulüdür) (deyiniz).⁷⁶¹

Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi'nde, mezkur hadîsin cevâmiu'l-kelimden olduğuna dair şu ifadeler yer almaktadır: “Nebiyy-i Ekrem (s.a.v.) in ashabına öğrettikleri bu lâfz-ı mübarek, deryâ-yı bî-girân-ı atâyâ-yı Sübhâniyye'den kendilerine bağışlanmış cevâmiü'l-kelim-i Ahmediyye cevahirinden biridir. Sahâbe-i Kiram Hazarâtı farz-ı muhal olarak ömürleri oldukça birer birer melâike isimlerini sayсалardı yine melâikenin ekseri açıktâ kalacaktı. Bu lâfızlar ise melâikenin kâffesine şâmil olduğu gibi enbiyâ ve Mürselîn ve siddîkinin, hâsılı sâlih olan kulların kâffesine de şâmindir.”⁷⁶²

12)

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - كَانَ يَقُولُ عِنْدَ الْكَرْبِ
"لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ الْعَظِيمُ الْحَلِيمُ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ رَبُّ
السَّمَوَاتِ، وَرَبُّ الْأَرْضِ، وَرَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ."

İbn-i Abbâs (r.anhümâ) dan Resûlullah (s.a.v.) in hüzn ve keder hâlinde şu mealde duâ buyurduğu rivâyet olunmuştur: “İbâdete lâıyk hiç bir ilâh yoktur; ancak azamet ve vekar sâhibi Allah vardır. İbâdete lâıyk hiç bir ilâh yoktur; ancak Arş-ı A'zam sâhibi Allah vardır. İbâdete lâıyk hiç bir ilâh yoktur; ancak göklerin ve yerin sâhibi ve arş-ı kerîmin mâliki Allah vardır.”⁷⁶³

⁷⁶¹ **Buhârî**, Ezan, 148, 150, (nr. 831, 835); el-Amelü fi's-Salati, 4, (nr. 1202); İsti'zan, 3, 28, (nr. 6230, 6265); Da'avat, 16, (nr.); Tevhid, 5, (nr. 7381); **Müslim**, Salat, 55, 60, 62, (nr. 897, 902, 904); **Ebû Davud**, Salat, 182, (nr. 968, 971, 972, 974); **Tirmizî**, Salat, 104, (nr. 290); Nikah, 17, (nr. 1105); **Nesâî**, Tatbik, 23, (nr. 1064); Sehv, 100, 101, 102, 103, 104, (nr. 1162, 1163, 1164, 1166, 1167, 1168, 1169, 1170, 1172, 1173, 1174, 1175); **İbn Mâce**, İkame, 24, (nr. 899, 900, 901, 902); Nikah, 19, (nr. 1892); **Dârimî**, Salat, 84, 92; **Muvatta**, Nida, 13, (nr. 204, 205, 206, 207). **Müsned**, c. 1, s. 292, 376, 382, 408, 413, 414, 422, 423, 428, 431, 437, 439, 440, 450, 459, 464; c. 4, s. 409. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 2, 872-878.

⁷⁶² **Tecrid Tercemesi**, c. 2, s. 879.

⁷⁶³ **Buhârî**, Da'avat, 27, (nr. 6345, 6346); Tevhid, 23, (nr. 7431); **Müslim**, Zikr, 83, (nr. 6921). **Tirmizî**, Da'avat, 80, (nr. 3435); İbn Mâce, Da'avat, 17, (nr. 3883); **Müsned**, c. 1, s. 228, 254, 259, 268, 280, 284, 339, 356. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 12, s. 343-344

Hadîs, el-Kelimü't-Tayyib, s. 72, nr. 117'de geçmektedir.

13)

عَنْ ابْنِ أَبِي مُوسَى - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَنَّهُ كَانَ يَدْعُو "اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي خَطِيئَتِي وَجَهْلِي وَإِسْرَافِي فِي أَمْرِي، وَمَا أَنْتَ أَعْلَمُ بِهِ مِنِّي، اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي هَزْلِي وَجَدِّي وَخَطَايَ وَعَمْدِي، وَكُلُّ ذَلِكَ عِنْدِي".

Ebû Mûsâ (el-Eş'arî) (r.a.) den rivâyete göre, Nebî (s.a.v.) şöyle duâ ederdi: "Allah'ım! Günâhımı, bilgisizliğimi, her işimde israfımı ve benden daha iyi bildiğin bütün kusurlarımı affeyle. Allah'ım! Latifemi ve ciddî hâlimi, hatâmı ve dileyerek işlediğim günâhımı affeyle. İtiraf ederim ki, bu kusurların hepsi bende vardır."⁷⁶⁴

Hadîs, Nehcü'l-Fesaha, c. 1, s. 333, nr. 1998'de geçmektedir.

14)

عَنْ عَائِشَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - "... يَدِيهِ رَكُوتٌ فِيهَا مَاءٌ، فَجَعَلَ يُدْخِلُ يَدَيْهِ فِي الْمَاءِ فَيَمْسَحُ بِهِمَا وَجْهَهُ يَقُولُ "لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، إِنَّ لِلْمَوْتِ سَكْرَاتٍ" ثُمَّ نَصَبَ يَدَهُ فَجَعَلَ يَقُولُ "اللَّهُمَّ فِي الرَّفِيقِ الْأَعْلَى" حَتَّى قُبِضَ وَمَلَتْ يَدُهُ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -

"...Bir de Resûlullâh'ın yanında sahtiyandan ufak bir su kabı, içinde su ile beraber dururdu. Ara sıra iki elini bu kaba batırıyor ve ıslanan elleriyle yüzünü sıvıyor ve: 'Lâilâhe illâ'llâh! Ölümün de şiddetleri, sademeleri var' diyordu. Sonra elini kaldırdı. Tâ ruhu alınıncaya kadar: 'Allah'ım beni Refîk-i A'lâ camiasında kıl' duasına devam etti. Ve bu dua ile Hatemü'l-Enbiyâ'nın (mu'cizeler izhâr eden mübarek) eli düştü."⁷⁶⁵

Hadîs, Cevâmiu'l-Kelim min Kelâmi Seyyidi'l-Arabi ve'l-Acem, s. 373, nr. 2692'de geçmektedir.

15)

⁷⁶⁴ **Buhârî**, Da'avat, 60, (nr. 6398, 6399); **Müslim**, Zikr, 70, (nr. 6901); **Müsned**, c. 4, s. 417; c. 5, s. 270; c. 6, s. 93. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 12, s. 349.

⁷⁶⁵ **Buhârî**, Meğazi, 83, (nr. 4436, 4437, 4438, 4440, 4449, 4451); Merza, 19, (nr. 5674); Rikak, 42, (nr. 6510); Da'avat, 29, (nr. 6348); **Müslim**, Selam, 46, (nr. 5707); Fedailü's Sahabe, 85, 87, (nr. 6293, 6297); **Tirmizî**, Da'avat, 76, (nr. 3496); **İbn Mâce**, Cenaiz, 64, (nr. 1619); **Muvatta**, Cenaiz, 16, (nr. 562, 563); **Müsned**, c. 6, s. 45, 48, 74, 89, 108, 120, 126, 200, 231, 274. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 11, s. 22

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ — رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ — قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ " كَلِمَتَانِ حَبِيبَتَانِ إِلَى الرَّحْمَنِ، خَفِيفَتَانِ عَلَى اللِّسَانِ، ثَقِيلَتَانِ فِي الْمِيزَانِ سُبْحَانَ اللَّهِ وَبِحَمْدِهِ، سُبْحَانَ اللَّهِ الْعَظِيمِ . "

Ebû Hüreyre (r.a.) den. Nebî (s.a.v.) in şöyle buyurduğu rivâyet olunmuştur: “İki kelime (iki cümle) vardır ki, onlar Rahman (olan Allah'a sevgili, dile hafif, mîzanda da ağırdır. (Bu mübarek cümleler): ‘Sübhânallâh ve bi-hamdihî, sübhânallâhi’l-azîm’ dir” ki, “Allah’ı tesbih ve Allah'a hamd ederim. Yine büyük olan Allah’ı tekrar tesbih ederim.” demektir.⁷⁶⁶

Hadîs, el-Kelimü't-Tayyib, s. 26, nr. 8’de cevâmiu’l-kelim olarak zikredilmiştir. Ayrıca, İbnu’l-Humam (861), bu hadîs-i şerif üzerine “Şerh-u Hadîs-i Kelimetan Hafifetan...” isimli⁷⁶⁷ müstakil bir eser kaleme almıştır.

16) Dua ve evrada dair zikrettiğimiz hadîslere, Allah’ı zikretmeye dair varid olmuş şu hadîsi de eklemek yerinde olacaktır:

عَنْ أَبِي مُوسَى — رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ — قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ — " مَثَلُ الَّذِي يَذْكُرُ رَبَّهُ وَالَّذِي لَا يَذْكُرُ مَثَلُ الْحَيِّ وَالْمَيِّتِ . "

Ebû Mûsâ' (el-Eş'arî) (r.a.) den Resûlullah (s.a.v.) in: “Rabbini zikreden kimse ile zikretmeyen kimsenin benzeri, diri ile ölü gibidir.” buyurduğu rivâyet olunmuştur.⁷⁶⁸

Hadîs, Uddetü'l-Hisni'l-Hasin, s. 10, nr. 4. el-Kelimü't-Tayyib, s. 25, nr. 4’te zikredilmiştir.

⁷⁶⁶ **Buhârî**, Tevhid, 58, (nr. 7563); Eyman, 19, (nr. 6682); Da’avat, 65, (nr. 6406); **Müslim**, Zikr, 31, (nr. 6846); **Tirmizî**, Da’avat, 60, (nr. 3466); **İbn Mâce**, Edeb, 56, (nr. 3806). Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 12, s. 429.

⁷⁶⁷ Mücteba Uğur, **Hadîs İlimleri Edebiyatı**, s. 130.

⁷⁶⁸ **Buhârî**, Da’avat, 66, (6407). **Müslim**, Müsafirin, 211, (nr. 1823) Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 12, s. 353.

XXXI. Kitâbu'r-Rikâk

54. Dünyada Garip Gibi Ol

عَنْ بَنِ عُمَرَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - قَالَ أَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - بِمَنْكِبِي فَقَالَ " كُنْ فِي الدُّنْيَا كَأَنَّكَ غَرِيبٌ، أَوْ عَابِرُ سَبِيلٍ ". وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ يَقُولُ إِذَا أَمْسَيْتَ فَلَا تَنْتَظِرِ الصَّبَاحَ، وَإِذَا أَصْبَحْتَ فَلَا تَنْتَظِرِ الْمَسَاءَ، وَخُذْ مِنْ صِحَّتِكَ لِمَرَضِكَ، وَمِنْ حَيَاتِكَ لِمَوْتِكَ.

İbn-i Ömer (r. anhümâ) dan şöyle dediği rivâyet olunmuştur: “Resûlullah (s.a.v.) iki omzumu tuttu da: ‘Ey İbn-i Ömer! Sen dünyâda (vatan-cüdâ) bir garîb gibi yahut geçici bir yolcu gibi ol!’ buyurdu.”

(Bu hadîsin râvîlerinden Leys der ki:) “İbn-i Ömer (kendisi de bana) şöyle derdi: ‘(Ey Leys!) akşama erişince sabahı gözleme, sabaha erişince de akşamı bekleme. Sıhhat ve afiyet zamanından bir kısmını hastalık zamanın için tahsîs et, hayâtından bir kısmını da ölümün için ayır!’”⁷⁶⁹

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

Hadîsteki garîb lâfzı memleketinden ve ailesinden uzak bulunan kimse demektir. “Âbir-i sebil” de geçici yolcu demektir ki, bu da garîb manasını ifâde eder. Şu fark ile ki, geçici yolcu tabîri, kimsesizlik mefhûmunda garîbden daha belîğdir ve daha mübalâğalıdır. Çünkü garîb, memleketinden ve ailesinden mahrum olmakla beraber hiç olmazsa bulunduğu ve bir müddet ikâmet ettiği gurbet diyarında bir kaç âşinâ edinmiş olabilir. Fakat gelip geçici yolcu bundan da mahrumdur.⁷⁷⁰

Resûl-i Ekrem Abdullah İbn-i Ömer’e dünyâda bir garîb, bir yolcu hayâtı yaşamasını vasiyet buyurmakla dünyâya ve insanlara çok bağlanıp ihtilât etmemesini emretmişlerdir. Gurbet diyârında yaşayan ve hiç durup dinlenmeden gelip geçen bir yolcunun, tanımadığı bir muhitte kimseye karşı ne hasedi, ne düşmanlığı, ne nifak ve nizâı, ne sâir ahlâksızlık âsârı

⁷⁶⁹ Buhârî, Rikak, 3, (nr. 6416); Tirmizî, Zühed, 25, (nr. 2333); İbn Mâce, Zühed, 3, (nr. 4114); Müsned, c. 2, s. 24, 41, 131. Tercüme: Ahmed Naim, Tecrid Tercemesi, c. 12, s. 357-358.

⁷⁷⁰ Tecrid Tercemesi, c. 12, s. 358.

vardır. Bütün bu fazîhaların menşei halk ile aşinalıktır. Binâenaleyh ihtilâta, medenî hayâtın îcâb ettiği içtimaî hududu ileri geçmemesi vasiyet buyurulmuş oluyor.⁷⁷¹

Hadîsin Cevâmiu'l-Kelim Oluşu

Hadîs-i şerif; Cevâmiu'l-Kelim Şerhi, s. 315, nr. 194. Şihâbu'l-Ahbâr Tercümesi, s. 132, nr. 412. Cevâmiu'l-Kelim min Ehadîs-i Seyyidi'l-Arabi ve'l-Acem, s. 285, nr. 1976'da zikredilmektedir.

55. İnsanoğlunun İki Vadi Altını Olsa Üçüncüsünü İster

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقُولُ " لَوْ كَانَ لِابْنِ آدَمَ وَادِيَانِ مِنْ مَالٍ لَا يَبْتَغِي ثَالِثًا، وَلَا يَمْلَأُ جَوْفَ ابْنِ آدَمَ إِلَّا التُّرَابُ، وَيَتُوبُ اللَّهُ عَلَى مَنْ تَابَ " .

İbn-i Abbâs (r.a.) dan, “Nebî (s.a.v.) in şöyle buyurduğunu işittim.” dediği rivâyet olunmuştur: “Âdemoğlunun iki dere dolusu malı olsa bir üçüncüsünü ister. Âdem oğlunun (muhteris) gönlünü topraktan başka bir şey dolduramaz. Şu kadar ki (ihtirastan nefret edip) tevbe eden kişinin tevbesini Allah kabul eder.”⁷⁷²

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

Bu hadîsi Buhârî mal fîtnesinden sakınılması başlığıyla açtığı bir bâbında rivâyet etmiştir. İslâm dîni mal kazanmaktan ve ihtiyaç zamanı için mal biriktirmekten men etmemiş, teşvik etmiştir. Zenginliğin de fakirliğin de, sahibinin hal ve hareketine göre, hem iyi yönleri hem de kötü yönleri vardır. Zenginliğin bir kötü yönü, bu hadîste bildirildiği üzere ihtiras derecesinde olup, insanlık fazîletine engel olan türüdür..⁷⁷³

Hadîsin Cevâmiu'l-Kelim Oluşu

Hadîs, şu iki eserde cevâmiu'l-kelimden sayılmıştır: Cevâmiu'l-Kelim Şerhi, s. 372, nr. 233. Nehcü'l-Fesaha, c. 1, s. 41, 511, 511, c. 2, 852, nr. 182, 3120, 3121, 5266.

⁷⁷¹ Tecrid Tercemesi, c. 12, s. 358.

⁷⁷² Buhârî, Rikak, 10, (nr. 6436, 6437, 6438, 6439); Müslim, Zekat, 116, 117, 118, (nr. 2415, 2417, 2418); Tirmizî, Zühd, 27, (nr. 2337); Dârimî, Rikak, 62; Müsned, c. 5, s. 117, 131, 132, 219. Tercüme: Ahmed Naim, Tecrid Tercemesi, c. 12, s. 183.

⁷⁷³ Tecrid Tercemesi, c. 12, s. 183.

İnsanoğlunun fitratında mündemiç olan doyumsuzluğun ifade buyurulduğu ve çalışmaya dahil etme noktasında bizim tercih ettiğimiz bir hadîs-i şerif de şudur:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ -رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ- قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- يَقُولُ "لَا يَزَالُ قَلْبُ الْكَبِيرِ شَابًا فِي اثْنَتَيْنِ فِي حُبِّ الدُّنْيَا، وَطُولِ الْأَمَلِ".

Yine Ebû Hüreyre (r.a.) den rivâyete göre, “Nebî (s.a.v.) in şöyle buyurduğunu işittim” demiştir: “İhtiyar gönlü, iki huyda her zaman genç bir halde bulunur: Dûnyâ sevgisi, uzun ömür.”⁷⁷⁴

56. Cehennem Şehvetlerle, Cennet Mekarihle (Nefsin Sevmediği Şeylerle) Kuşatılmıştır

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ -رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ- قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- "حُجِبَتِ النَّارُ بِالشَّهَوَاتِ، وَحُجِبَتِ الْجَنَّةُ بِالْمَكَارِهِ".

Ebû Hüreyre (r.a.) den rivâyete göre, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Cehennem şehvet perdesiyle örtülmüştür. (Oraya) şehvetler (irtikâbiy)le (girilir). Cennet de nefsin hoşlanmadığı ibâdetlerle korunmuştur, (buraya da ibâdet meşakkatleriyle girilir).”⁷⁷⁵

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

Cehennemin kendisiyle kuşatılmış bulunduğu şehvat, ateşe atılmaya bir sebeptir.⁷⁷⁶ Hadîsteki mekarihten kasıt, mükellefin emir türünden olup da yapması gereken söz ve davranışlar; ve nehiy türünden olup da terketmesi gereken söz ve davranışlar noktasında, nefsiyle mücahede etmesi gereken şeyler anlamındadır ki, musibete karşı sabır ve Allah’ın emirlerine karşı teslimiyet bu kabildendir.⁷⁷⁷ Yani demek oluyor ki, cennet nefsin kerih gördüğü şeylerle perdelenmiş ve kim bu nefse kerih gelen ibadet-ü taat, sabır, ihsan, öfkeyi yenebilme ve benzeri amelleri işlemeye muktedir olabilirse, bu durumda o perdeyi açmış ve ardındakine yani cennete vasıl olmuş olur. Aynı şekilde, cehennem de şehvat ile perdelenmiş

⁷⁷⁴ **Buhârî**, Rikak, 5 (nr. 6420). **Müslim**, Zekat, 113, 114, 115, (nr. 2410, 2411, 2412). **Tirmizî**, Zühd, 28, (nr. 2338, 2339). **İbn Mâce**, Zühd, 27, (nr. 4233, 4234). **Müsned**, c. 2, s. 335, 338, 339, 358, 379, 380, 394, 443, 447, 501. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 12, s. 179.

⁷⁷⁵ **Buhârî**, Rikak, 28, (nr. 6487). **Müslim**, Cennet, 1, (nr. 7130). **Tirmizî**, Cennet, 21, (nr. 2559). **Dârimî**, Rikak, 117. **Müsned**, c. 2, s. 260. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 12, s. 194.

⁷⁷⁶ İbn-i Hacer, **Feth**, c. 4, s. 7806.

⁷⁷⁷ İbn-i Hacer, **Feth**, c. 4, s. 7807; Kastallânî, **İrşâdü’s-sârî**, c. 113, s. 566.

ve her kim de şehavat kabilinden olan içki, zina ve benzeri amelleri işlerse, bu durumda o da bu perdeyi açmış ve cehenneme vasıl olmuş olur.⁷⁷⁸

Hadîsin Cevâmiu'l-Kelim Oluşu

Bu hadîs-i şerifin cevâmiu'l-kelimden sayıldığı eserler ise şunlardır: Cevâmiu'l-Kelim Şerhi, s. 198, nr. 129. Şihâbu'l-Ahbâr Tercümesi, s. 119, nr. 365. Nehcü'l-Fesaha, c. 1, s. 201, 212, 212, 519, nr. 1159, 1233, 1234, 3169. Cevâmiu'l-Kelim min Ehadîs-i Seyyidi'l-Arabi ve'l-Acem, s. 154, 155, nr. 1119, 1136.

Hem İbn-i Hacer, hem Kastallânî, hem de el-Aynî, bu hadîsin parlak bir belâğata sahip, cevâmiu'l-kelimden olduğunu söyler.⁷⁷⁹

57. Nimetlerde, Aşağı Olana Bakmak

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - " إِذَا نَظَرَ أَحَدُكُمْ إِلَى مَنْ فَضَّلَ عَلَيْهِ فِي الْمَالِ وَالْخَلْقِ، فَلْيَنْظُرْ إِلَى مَنْ هُوَ أَسْفَلَ مِنْهُ " .

Ebû Hüreyre radiyallahu anh'den rivâyete göre, Resûlullah Sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “(Ashâbım!) Sizden biriniz hilkat, mal, evlâd ve ahfâd hususunda kendisinden artık olan kimselere baktığı zaman (me'yûs olmasın!) hemen kendisinden aşağı (halli) lere baksın.”⁷⁸⁰

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

Allah’a şükretmek, ibadetlerin başı ve asıl hayrın ta kendisidir. Allah’a karşı şükür hisleriyle dolup taşmak, kullar üzerine bir vecibedir. Çünkü kullar üzerinde açık-gizli, özel veya genel her ne nimet var ise, hepsi Allah’tandır.⁷⁸¹

Resûlullah, kulların birbirlerine karşı nimetler yönünden üstün olmalarının verdiği kıskançlığa ve haset duygusuna karşı, çok güzel bir irşatta bulunmuşlardır. Bir kul ki, kendisine bahşedilen nimetlerin kadr-ü kıymetini idrak edip, şükrünü de hakkıyla eda

⁷⁷⁸ Kastallânî, **İrşâdü's-sârî**, c. 13, s. 566.

⁷⁷⁹ İbn-i Hacer, **Feth**, c. 4, s. 7807; el-Aynî, **Umde**, c. 15, s. 561; Kastallânî, **İrşâdü's-sârî**, c. 13, s. 567.

⁷⁸⁰ **Buhârî**, Rikak, 30, (nr. 6490). **Müslim**, Zühd, 8, 9, (nr. 7428, 7429). **Tirmizî**, Libas, 38, (nr. 1780); Kıyame, 58, (nr. 2513). **İbn Mâce**, Zühd, 9, (nr. 4142). **Müsned**, c. 2, s. 254, 482. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 12, s. 195.

⁷⁸¹ Nasır es-Sa'dî, **Behcet**, s. 87.

edebilmek için, mal, rızık, yaratılış ve benzeri hususlarda, hep kendisinden daha aşağı olan kimseleri nazar-ı dikkate alarak, Allah’a hamd etmeli ve metafizik gerilimini muhafaza edebilmelidir.⁷⁸²

İnsan, akıllı olmayan mecnun kimseleri görünce, kendisine bahşedilmiş olan akıl nimetini daha iyi idrak eder. Aynen bunun gibi, kendisine göre çok daha akıllı olmasına rağmen başını sokacak bir evi ve yiyecek bir lokma ekmeği dahi bulunmayan kimseleri görünce de, Allah’ın kendisine ihsan etmiş olduğu mesken ve rızık nimetlerini hatırlayarak yine şükürden geri kalmaz.⁷⁸³

Çeşitli hastalıklara maruz kalmış kimseleri gördükçe, sağlığına; değişik musibetlerle boğuşanları gördükçe, afiyet haline; dininde inhirafa düşenleri görünce hidâyetine; günahllarla hemhal olanları görünce de, bunlardan veya bunların pek çoğundan muhafaza edilişine hep şükreder.⁷⁸⁴

Şâyet insan, hep kendisinden daha iyi durumda olanlara bakacak olursa, kendisini bahtsız biri zannetmeye başlar.⁷⁸⁵ Fakat, ahiret işlerinde, daima kendisinden daha iyi durumda olan ve kulluğunu daha güzel ifa edenlere bakmak ve hep kendisini yetersiz görmek gerekir. Atalarımız ne demişler, “Yukarıya bakıp fikret; Aşağıya bakıp şükret.”⁷⁸⁶

Kim ki nimete şükretmezse, nimetler nikmete dönüşür. Ve şükrü eda edilmeyen nimet elden gider.⁷⁸⁷

Hadîsin Cevâmiu’l-Kelim Oluşu

Hadîs; Behcet-ü Kulûbi’l-Ebrâr ve Kurret-ü Uyûni’l-Ebsâr fî Şerh-i Cevâmi’il-Ahbâr, s. 86, nr. 19. Cevâmiu’l-Kelim Şerhi, s. 91, nr. 65. Şihâbu’l-Ahbâr Tercümesi, s. 150, nr. 485’te zikredilmiş.

⁷⁸² Nasır es-Sa’di, **a.e.**, a.y.

⁷⁸³ Nasır es-Sa’di, **a.e.**, a.y.

⁷⁸⁴ Nasır es-Sa’di, **a.e.**, s. 88.

⁷⁸⁵ Rızaeddin b. Fahreddin, **C. Kelim Şerhi** s. 91.

⁷⁸⁶ Rızaeddin b. Fahreddin, **a.g.e.** s. 92.

⁷⁸⁷ Es-Sa’di, **a.g.e.**, s. 88.

58. Hasenâtın (Sevapların) ve Seyyiâtın (Günahların) Yazılması

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ — رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ — أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ " يَقُولُ اللَّهُ إِذَا أَرَادَ عَبْدِي أَنْ يَعْمَلَ سَيِّئَةً فَلَا تَكْتُبُوهَا عَلَيْهِ حَتَّى يَعْمَلَهَا، فَإِنْ عَمَلَهَا فَاتَّكَبُوهَا مِنْ أَجَلِي فَاتَّكَبُوهَا لَهُ حَسَنَةً وَإِذَا أَرَادَ أَنْ يَعْمَلَ حَسَنَةً فَلَمْ يَعْمَلَهَا فَاتَّكَبُوهَا، فَإِنْ عَمَلَهَا فَاتَّكَبُوهَا لَهُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا إِلَى سَبْعِمِائَةٍ ضَعْفٍ " .

Yine Ebû Hüreyre (r.a.) den rivâyete göre, Resûlullah (S.A.V) şöyle buyurmuştur: “Azîz ve Celîl olan Allah, (kullarının hasenat ve seyyiâtını yazmağa memûr olan meleklerine) her zaman şöyle emreder: ‘Kulûm fena bir iş yapmak istediğinde hemen bu irâdesini defterine kaydetmeyiniz; tâ ki, bu irâdesini tahakkuk ettirmedikçe. Eğer o fenalığı yaparsa, o yaptığı fenalığın bir mislini yazınız! Eğer benden çekinerek yapmaz bırakırsa, bu def’a onun hesabına bir sevap yazınız! Bir de kulûm bir iyilik yapmak isterse de (her hangi bir mâni ile) yapamazsa ona bu güzel niyetine mükâfat olarak bir sevap yazınız. Eğer yaparsa, yaptığı o işin mükâfatını on mislinden yedi yüz katına kadar yazınız!’”⁷⁸⁸

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

Kirmânî der ki: “Bu hadîste, hüsün ve kubuh meselesinin akli olmadığı anlaşılır. Çünkü fiiller, bizatihi güzel ya da çirkin değıllerdir, bilakis, güzellik veya çirkinlik şer’idir. Hatta, şari’ tarafından namaz çirkin, zina güzel denilse, öyle olur. Mu’tezile ise, namaz bizatihi güzeldir, zina ise bizatihi çirkindir, şari’ ise, beyân eder, güzel ya da çirkin olarak tesbit etmez, derler. Hadîste geçen, “iyilikleri ve kötülükleri yazdı ve sonra bunları beyân etti” ifadesiyle, bu fikrin yanlışlığı ortaya çıkmaktadır.”⁷⁸⁹

Allah’ın yazması demek, takdir etmesi veya hafaza meleklerine yazmalarını emretmesi demektir.⁷⁹⁰ Melekler gaybı bilmedikleri halde, kişinin neye azmettiğini nasıl anlayabildikleri sorusuna ise, kişi bir iyiliğe azmettiğinde kendisinden güzel bir koku yayılır; kötülüğe azmettiğinde ise, kötü bir koku yayılır şeklinde cevap verilmiştir.⁷⁹¹

⁷⁸⁸ Buhârî, Rikak, 31, (nr. 6491); Tevhid, 35, (nr. 7501). Müslim, İman, 203, 204, 205, 206, 207, 259, (nr. 334, 335, 336, 337, 338, 411). Müsned, c. 1, s. 227, 279; c. 3, s. 149. Tercüme: Ahmed Naim, Tecrid Tercemesi, c. 12, s. 421.

⁷⁸⁹ el-Aynî, Umdetü’l-Kârî, c. 15, s. 563.

⁷⁹⁰ Kastallânî, İrşâdü’s-sârî, c. 13, s. 570.

⁷⁹¹ el-Aynî, Umdetü’l-Kârî, c. 15, s. 564.

Hadîsteki “hemme” kelimesi, azmetmek şeklinde açıklanmıştır. İbnî Hacer, kişinin, sevaba karşı olan azmine, o sevaplı işi yapamasa bile itibar edilip ve yine de sevap verilmesine rağmen, günah olan bir işe karşı azmine itibar edilmeyip, o günahı işlememesi durumunda bile yine sevap verilmesini, kişinin hevasına karşı galip gelmesinin bir mükafatı olarak açıklamaktadır.⁷⁹²

Allahü Teâlâ’nın bu büyük lütfu olmasaydı, insanlardan hiçbirisi temize çıkamazdı. Çünkü insanların günahları sevaplarından daha çoktur.⁷⁹³

Hattabi, “Sevap yazılmanın mahalli olan ma’siyeti terkte, gücü yettiği halde terketmek esastır. Fakat buna, yapacağı fiille arasına bir engel giren kimsenin durumu da dahildir, yani o da günahı terketmiş sayılır.” demektedir.⁷⁹⁴

Günahtaki kastı, haramı hafife almak olan kimse, asi olur. Fakat günahta kastı Allah’ı hafife almak olan ise, kafir olur. Bunlardan affedilecek olan, günahı hafife alarak azmedendir.⁷⁹⁵

Hadîsin ifade ettiği hakikati, En’am Sûresi’nin 160. âyetinde de görüyoruz.⁷⁹⁶

Hadîsin Cevâmiu’l-Kelim Oluşu

Hadîsin cevâmiu’l-kelim olarak kaydeden eserler şunlardır: İlim ve Hikmet, c. 3, s. 15, nr. 37. Şihâbu’l-Ahbâr Tercümesi, s. 95, nr. 267. Nehcü’l-Fesaha, c. 1, s. 251, 478, 479, 691, 1015, nr. 1493, 2915, 2921, 4274, 6378.

59. İnsanların Yüzde Biri!

عَنْ بَنِ عُمَرَ -رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا- قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- يَقُولُ "
إِنَّمَا النَّاسُ كَالْأَبْلِ الْمَائَةِ لَا تَكَادُ تَجِدُ فِيهَا رَاحِلَةً "

İbn-i Ömer (r. anhümâ) dan rivâyete göre, İbn-i Ömer, Resûlullah (s.a.v.) ın, “Nâs yüz deve gibidir. Fakat içinde necib, kullanışlı bir dâne bulamayayazarsın!” buyurduğunu işittim, demiştir.⁷⁹⁷

⁷⁹² İbn Hacer, **Fethu’l-Bârî**, c. 4, s. 7812.

⁷⁹³ el-Aynî, **Umdetü’l-Kârî**, c. 15, s. 563; Kastallânî, **İrşâdü’s-sârî**, c. 13, s. 572.

⁷⁹⁴ İbn Hacer, **Fethu’l-Bârî**, c. 4, s. 7815.

⁷⁹⁵ İbn Hacer, **Fethu’l-Bârî**, c. 4, s. 7816.

⁷⁹⁶ “Kim bir iyilikle gelirse, ona, o iyiliğin 10 misli vardır.”

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

Hadîs-i şerifte, deve misaliyle, insanların sayıca çok olmalarına mukabil, eğitim, imamet, yönetim gibi mühim işlerde görevlendirilebilecek evsafı haiz olanlarının sayıca çok az olduğu ifade buyurulmak istenmiştir. Noksanlık ve eksiklik, insanların ekseriyetini şamil olan bir haslettir.⁷⁹⁸

İnsanlar çoktur, fakat içlerinde rızay-ı İlahiye vasıl olanlar çok azdır.⁷⁹⁹

Hadîsin Cevâmiu'l-Kelim Oluşu

Hadîs-i şerif şu eserlerde cevâmiu'l-kelimden sayılmıştır: Cevâmiu'l-Kelim Şerhi, s. 155, nr. 100. Behcet-ü Kulûbi'l-Ebrâr ve Kurret-ü Uyûni'l-Ebsâr fi Şerh-i Cevâmi'il-Ahbâr, s. 365, nr. 98. el-Müctena, s. 34. Şihâbu'l-Ahbâr Tercümesi, s. 62, nr. 133. Nehcü'l-Fesaha, c. 2, s. 984, nr. 6153. Cevâmiu'l-Kelim min Ehadîs-i Seyyidi'l-Arabi ve'l-Acem, s. 99, nr. 814.

Yukarıdaki hadîs-i şerifte, insanların misali yüz deveye teşbih edilmiş iken, aşağıdaki hadîs-i şerifte ise, madenlere teşbih edilmiştir:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ "تَجِدُونَ النَّاسَ مَعَادِنَ خَيْرُهُمْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ خَيْرُهُمْ فِي الْإِسْلَامِ إِذَا فَقُّهُوا وَتَجِدُونَ خَيْرَ النَّاسِ فِي هَذَا الشَّانِ أَشَدَّهُمْ لَهُ كَرَاهِيَةً وَتَجِدُونَ شَرَّ النَّاسِ ذَا الْوَجْهِينِ الَّذِي يَأْتِي هَوْلَاءَ بَوَجْهِ وَيَأْتِي هَوْلَاءَ بَوَجْهِ".

Ebû Hüreyre (r.a.) den gelen rivâyete göre, Nebî (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Siz insanları (altun, gümüş) madenleri gibi (kimi hâlis, kimi kalp) bulursunuz. İnsanların cahiliye devrinde hayırlı olanları, dînî emirleri anlayıp amel ettikçe İslam devrinde de hayırlıdır. Siz şu emaret hususunda da insanların hayırlısı, emareti (emîr olmazdan evvel) pek çok fena gören (ve emaret arzu etmeyen) kimseler bulursunuz. İnsanların şerlisi de iki yüzlü olan şu

⁷⁹⁷ **Buhârî**, Rikak, 35, (nr. 6498); **Müslim**, Fezâilü's-Sahabe, 232, (nr. 6499); **Tirmizî**, Edeb, 82, (nr. 2872); **İbn Mâce**, Fiten, 16, (nr. 3991); **Müsned**, c. 2, s. 7, 44, 70, 88, 109, 121, 122, 123, 130. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 12, s. 201.

⁷⁹⁸ Abdurrahman es-Sa'dî, **Behcet**, s. 365.

⁷⁹⁹ İbn Düreyd, **el-Müctena**, s. 34.

(münafık) kimselerdir ki, (iki sınıf halk arasında) onlara bir yüzle gelirler, bunlara da başka bir yüzle gelirler.⁸⁰⁰

Cevâmiu'l-Kelim Şerhi, s. 179, nr. 117. Şihâbu'l-Ahbâr Tercümesi, s. 62, nr. 132; s. 125, nr. 391. Nehcü'l-Fesaha, c. 1, s. 87, nr. 487. (Farklı lâfızlarla)

60. Allah'ın Velîleri (Dostları)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - " إِنَّ اللَّهَ قَالَ مَنْ عَادَى لِي وَلِيًّا فَقَدْ آذَنْتُهُ بِالْحَرْبِ، وَمَا تَقَرَّبَ إِلَيَّ عَبْدِي بِشَيْءٍ أَحَبَّ إِلَيَّ مِمَّا افْتَرَضْتُ عَلَيْهِ، وَمَا يَزَالُ عَبْدِي يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى أُحِبَّهُ، فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ كُنْتُ سَمْعَهُ الَّذِي يَسْمَعُ بِهِ، وَبَصَرَهُ الَّذِي يُبْصِرُ بِهِ، وَيَدَهُ الَّتِي يَبْطِشُ بِهَا وَرِجْلَهُ الَّتِي يَمْشِي بِهَا، وَلَئِنْ سَأَلَنِي لَا أُعْطِيَنَّهُ، وَلَئِنْ اسْتَعَاذَنِي لَاُعِيذَنَّهُ، وَمَا تَرَدَّدْتُ عَنْ شَيْءٍ أَنَا فَاعِلُهُ تَرَدُّدِي عَنْ نَفْسِ الْمُؤْمِنِ، يَكْرَهُ الْمَوْتَ وَأَنَا أَكْرَهُ مَسَاءَتَهُ "

Ebû Hüreyre (r.a.) den rivâyete göre, Resûlullah (s.a.v.) “Allah Tebâreke ve Teâlâ şöyle buyurdu” demiştir: “Her kim beni tanıyan ve ihlâs ile bana ibâdet eden bir kulûma düşmanlık ederse, ben de ona harb ilân ederim. Bana kulûm hiç bir şey ile yaklaşamaz, ancak kendisine farz kıldığım şeyleri sevmesiyle yaklaşır. Her zaman kulûm bana nafile ibâdetleriyle de yaklaşmak ister. Nihâyet ben ona muhabbet ederim. Artık ben kulûmu sevince onun iştir kulağı, görür gözü, tutar eli, yürür ayağı mesabesinde olurum (ve bu â'zâları ile husûlünü arzu ettiği bütün dileklerini veririm). Diliyle de her ne isterse muhakkak onları da ihsan ederim. Bana sığınmak isteyince de muhakkak kulûmu sıyânet ederim. Ben yapmasını dilediğim hiç bir şey hakkında (mü'minin ölümü karşısındaki tereddüdüm gibi) tereddüt etmedim. (Fakat bunda) kulûm ölümü hoşlanmıyordu. Ben de kulûma acı gelen şeyi sevmiyordum.⁸⁰¹

⁸⁰⁰ **Buhârî**, Enbiya, 8, 14, 19, (nr. 3353, 3374, 3383); Menakıb, 1, 25, (nr. 3493, 3494); Tefsir-u Sûre 12, 1, (nr. 4689); Edeb, 52, (nr. 6058); Ahkam, 27, (nr. 7179); **Müslim** Fezâil, 168, (nr. 6161); **Müsned**, c. 4, s. 101.

Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 9, s. 215.

⁸⁰¹ **Buhârî**, Rikak, 38, (nr. 6502). **Müsned**, c. 6, s. 256. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 12, s. 202.

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

Bu hadîsin bir çok yerleri, mecazî ve temsili bir ifâde ile rivâyet olunmuştur. Mü'minin hayâtının son demindeki tereddüt tâbîrini hadîs şarihleri, Azrail'in tereddüdüyle te'vîl ediyorlar. Azrail (a.s.) Hz. Musa'nın (a.s.) ruhunu kabza memûr olup geldiğinde Mûsâ (a.s.) Cebrail'i (a.s.) tokatlamıştı. Bunun üzerine bu melek bir kaç defa gidip gelmişti. Azrail'in bu tereddüdünü Cenâb-ı Hak nefesine izafe buyurmuştur.⁸⁰²

Bu hadîs, evliyanın vasıflarını, Faziletlerini ve makamlarını anlatan çok güzel bir hadîstir. Hadîsten anlaşılan mânâ şudur ki, kim Allah'a ve O'nun sevdiklerine düşmanlık beslerse, o hizlana uğramıştır. Çünkü Allah, kendi dostlarına düşmanlık edenlere karşı yeter.⁸⁰³ Allah'ın kendisine savaş açtığı kimse helak olmuştur. Kim Allah'ın sevdiğini sevmezse, O'na muhalefet etmiştir; kim O'na muhalefet etmişse, O'nunla inatlaşmış demektir; bu duruma düşen ise helak olmuş demektir.⁸⁰⁴ Allah'ın dostları o kimselerdir ki, farzları ve nâfileleri eda ederler, Allah da onlara veli olur da, kendi rızasına giden yolları kolaylaştırır. Her hareketlerinde Allah onlara muvâfakat eder ve onlar duyduklarını Allah için duyar, gördüklerinde Allah için görür ve ellerini ve ayaklarını ancak Allah'a itaat için kullanır hale gelirler. Bundan sonra ise, Allah'tan her ne isterlerse, kendilerine verilir, şerrinden sığındıklarından da muhafaza edilirler.⁸⁰⁵ Allah'ın salih kullarına veli olacağı, A'raf Sûresi'nin 196. âyet-i kerimesinde de ifade buyurulmuştur.

Allah'ın velisine karşı düşmanlıktan kasıt, onun velâyeti yönüyle düşmanlık etmek; onun velâyetinin zevalini arzulamak demektir.⁸⁰⁶

Kulun Allah'a yaklaşması, halktan uzaklaşmasıyla müyesser olur. Allah'ın, insanların geneline olan yakınlığı ilim ve kudret yönüyle; has kullarına yakınlığı ise, lütuf ve nusret yönüyledir.⁸⁰⁷

İbni Hacer, Allah'ın, kulunun tutan eli, gören gözü, duyan kulağı olmasını birkaç yönden açıklamıştır. Bunlardan birisi; temsil olarak ifade buyurulduğu; diğeri, O'nun razı

⁸⁰² **Tecrid Tercemesi**, c.5, s. 203-204.

⁸⁰³ Nasır es-Sa'di, **Behcet**, s. 157.

⁸⁰⁴ Kastallânî, **İrşâdü's-sârî**, c. 13, s. 586.

⁸⁰⁵ Nasır es-Sa'di, **a.e.**, s. 158.

⁸⁰⁶ İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. 4, s. 7834.

⁸⁰⁷ İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. 4, s. 7835.

olduğunu dinlemesi ve görmesi; bir diğeri, eli, gözü, kulağı ve ayağı gibi, kulunun yardımında olması; bir başkası, sayılan azalarının Allah tarafından haramlara karşı korunması şeklinde ifade edilmiştir.⁸⁰⁸

Allah, böyle kendisine yakın olan dostlarını o kadar sever ki, onların, meşakkatinden dolayı ölümü kerih görmelerini Allah da kerih görür. Çünkü, sevdiği bir kulunun sevmediği hali O da sevmez.⁸⁰⁹

Hadîsin Cevâmiu'l-Kelim Oluşu

Hadîsi cevâmiu'l-kelim olarak kaydeden eserler şunlardır: Behcet-ü Kulûbi'l-Ebrâr ve Kurret-ü Uyûni'l-Ebsâr fî Şerh-i Cevâmi'il-Ahbâr, s. 157, nr. 36. Nehcü'l-Fesaha, c. 1, s. 155, nr. 895.

61. Allah'a Kavuşmak İsteyene Allah da Kavuşmak İster

عَنْ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ " مَنْ أَحَبَّ لِقَاءَ اللَّهِ أَحَبَّ اللَّهُ لِقَاءَهُ، وَمَنْ كَرِهَ لِقَاءَ اللَّهِ كَرِهَ اللَّهُ لِقَاءَهُ ". قَالَتْ عَائِشَةُ أَوْ بَعْضُ أَزْوَاجِهِ إِنَّا لَنَكْرَهُ الْمَوْتَ. قَالَ " لَيْسَ ذَاكَ، وَلَكِنَّ الْمُؤْمِنَ إِذَا حَضَرَهُ الْمَوْتُ بُشِّرَ بِرِضْوَانِ اللَّهِ وَكَرَامَتِهِ، فَلَيْسَ شَيْءٌ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِمَّا أَمَامَهُ، فَأَحَبَّ لِقَاءَ اللَّهِ وَأَحَبَّ اللَّهُ لِقَاءَهُ، وَإِنَّ الْكَافِرَ إِذَا حَضَرَ بُشِّرَ بِعَذَابِ اللَّهِ وَعُقُوبَتِهِ، فَلَيْسَ شَيْءٌ أَكْرَهَ إِلَيْهِ مِمَّا أَمَامَهُ، فَكَرِهَ لِقَاءَ اللَّهِ وَكَرِهَ اللَّهُ لِقَاءَهُ ".

Ubâde İbn-i Sâmit (r.a.) den rivâyete göre, Nebî (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Her kim Allah’a kavuşup görmeye muhabbet ederse, Allah da ona kavuşup görmesini sever. Her kim de Allah’a mülâki olmayı hoşlanmazsa, Allah da ona mülâki olmayı hoşlanmaz.” Âişe, yahut Peygamber’in bâzı kadınları: “Yâ Resûlallah! Biz, ölümü hiç hoşlanmayız.” demişlerdi. Resûl-i Ekrem kadınlara: “Ölüm sizin bildiğiniz gibi değil. Belki şöyledir: Mümine ölüm hâli gelince Allah’ın o kulundan hoşnutluğu, Allah’ın ikram ve ihsanı müjdelenir. Bu müjde üzerine artık mümine önünde (ölüm gibi) kendisini karşılayacak hallerden sevimli bir şey

⁸⁰⁸ İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. 4, s. 7836. Not: Bu açıklamaların, el-Aynî ve Kastallânî tarafından da bazı farklılıklarla zikredildiğini görüyoruz. (Bkz: el-Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, c. 15, s. 577 ve Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, c. 13, s. 587.)

⁸⁰⁹ Nasır es-Sa'dî, **a.e.**, s. 159. Not: Allah’ın tereddüt etmesi meselesinin te’viliyle ilgili olarak bkz: İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. 4, s. 7838 ve el-Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, c. 15, s. 578.

olamaz. O anda mümin Allah'a mülâki olmaya muhabbet eder, Allah da mümin kuluna mülakatı sever. Fakat kâfir öyle değildir. Ona ölüm hâli hazır olduğunda Allah'ın azabı ve ukubeti müjdelendir. O anda kâfire önündeki ölüm halinden çirkin bir hal olamaz. Bu sûretle kâfir Allah'a mülâki olmayı fena görür, Allah da ona mülâki olmayı fena görür.”⁸¹⁰

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

Alimler demişlerdir ki, Allah'ın kulunu sevmesi, onun hakkında hayır ve hidâyet irade buyurması ve kuluna karşı in'amda bulunmasıyla olur. Kulunu sevmemesi ise, bunun zıddıyla olur.⁸¹¹ Allah, sevmediği kimseyi ğufranından ve rahmetinden mahrum bırakır.⁸¹²

Kul, ölümü ve Allah'a kavuşmayı, O'nun kendisi için hazırlamış olduğu şeylere kavuşmak için; Allah da kuluna kavuşmayı, onun için hazırlamış olduğu ihsan ve ikramlarına nail kılmak için ister. Kavuşmanın birkaç vechi vardır ki bunlar; ölüm, öldükten sonra dirilme ya da ru'yetullah (Allah'ın görülmesi) dir.⁸¹³ Hattabi, kulun Allah'a kavuşmayı sevmesinin, ahiret yurdunu dünyaya tercih etmesi ve dünyada çok kalmanın kendisine sevimli gelmemesiyle olacağını söyler.⁸¹⁴

Hadîsin Cevâmiu'l-Kelim Oluşu

Hadîs; Şihâb, s. 102, nr. 303. Cevâmiu'l-Kelim min Kelâmi Seyyidi'l-Arabi ve'l-Acem, s. 314, 37, nr. 135, 2207'de cevâmiu'l-kelim olarak zikredilmiştir.

XXXII. Kitâbu'l-Eymân

62. İsyân ve İtaat Durumunda Nezir

عَنْ عَائِشَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ " مَنْ نَذَرَ أَنْ يُطِيعَ اللَّهَ فَلْيُطِعهُ، وَمَنْ نَذَرَ أَنْ يَعْصِيَهُ فَلَا يَعْصِهِ " .

⁸¹⁰ **Buhârî**, Rikak, 41, (nr. 6507, 6508); **Müslim**, Zikr, 14, 15, 16, 17, 18, (nr. 6820, 6821, 6822, 6824, 6826, 6828); **Tirmizî**, Cenaiz, 68, (nr. 1066, 1067); **Zühd**, 6, (nr. 2309); **Nesâî**, Cenaiz, 10, (nr. 1834, 1835, 1836, 1837, 1838); **İbn Mâce**, Zühd, 31, (nr. 4264); **Dârimî**, Rikak, 43; **Muvatta**, Cenaiz, 16, (nr. 567); **Müsned**, c. 2, s. 313, 346, 418, 420, 454; c. 3, s. 107; c. 4, s. 259, 260; c. 5, s. 316, 321; c. 6, s. 44, 55, 207, 218, 236. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 12, s. 204.

⁸¹¹ İbn-i Hacer, **Feth**, c. 4, s. 7852; Kastallânî, **İrşâdü's-sârî**, c. 13, s. 596.

⁸¹² İbn-i Hacer, **Feth**, c. 4, s. 7853; el-Aynî, **Umde**, c. 15, s. 582.

⁸¹³ el-Aynî, **Umde**, c. 15, s. 582; Kastallânî, **İrşâdü's-sârî**, c. 13, s. 596.

⁸¹⁴ Kastallânî, **İrşâdü's-sârî**, c. 13, s. 596.

Âişe (r.a.) dan rivâyete göre, Nebî (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Her kim Allah'a itaati (mûcib bir hayır ve ibâdet) nezrederse ita'at etsin (nezrini yerine getirsin). Her kim de Allah'a karşı ma'siyeti (mûcib-i şer bir iş) nezrederse, Allah'a âsî olmasın (nezrini yerine getirmesin).”⁸¹⁵

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

Kişi, bir kaybını bulmak, bir hastasının şifaya kavuşması, istediği bir şeyin yerine gelmesi ya da bir sıkıntıdan kurtulmak gibi sebeplerden dolayı herhangi bir nezirde bulunur da, arzu ettiği şey de yerine gelirse, o nezrini yerine getirmesi üzerine vacip olur.⁸¹⁶

Fakat kişinin nezrettiği şey Allah'a isyan içeriyorsa, onu terketmelidir.⁸¹⁷

Hadîsin Cevâmiu'l-Kelim Oluşu

Hadîs; Behcet-ü Kulûbi'l-Ebrâr ve Kurret-ü Uyûni'l-Ebsâr fî Şerh-i Cevâmi'il-Ahbâr, s. 211, nr. 52. Cevâmiu'l-Kelim Şerhi, s. 508, nr. 325'te geçmektedir.

Allah'a isyan durumunda kullara itaatin nasıl olacağı hususunda varid olan şu hadîs de cevâmiu'l-kelimden addedilmiştir:

عَنْ ابْنِ عُمَرَ — رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا — عَنِ النَّبِيِّ — صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ — قَالَ " السَّمْعُ وَالطَّاعَةُ حَقٌّ، مَا لَمْ يُؤْمَرْ بِالْمَعْصِيَةِ، فَإِذَا أُمِرَ بِمَعْصِيَةٍ فَلَا سَمْعَ وَلَا طَاعَةَ ".

İbn-i Ömer (r. anhümâ) dan Nebî (s.a.v.) in şöyle buyurduğu rivâyet olunmuştur: “(Devlet âmirlerinin emirlerini) dinlemek ve ma'siyetle emr olunmadıkça itaat ve icabet etmek vaciptir. Ma'siyetle emr olunduğu zaman da onları dinlemek ve boyun eğmek yoktur.”⁸¹⁸

⁸¹⁵ **Buhârî**, Eyman, 28, 31, (nr. 6696, 6700). **Ebû Davud**, Eyman, 17, (nr. 3281). **Tirmizî**, Nüzur, 2, (nr. 1526). **Nesâî**, Eyman, 27, 28, (nr. 3806, 3807, 3808). **İbn Mâce**, Keffarat, 16, (nr. 2124, 2126). **Muvatta**, Nüzur, 4, (nr. 1031). **Müsned**, c. 6, s. 36, 41, 208, 224. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 12, s. 237.

⁸¹⁶ Nasır es-Sa'di, **Behcet**, s. 211.

⁸¹⁷ Nasır es-Sa'di, **Behcet**, s. 212.

⁸¹⁸ **Buhârî**, Ahkam, 4, (nr. 7144); Cihad, 108, (nr. 2955); **Müslim**, İmare, 38, (nr. 4763); **Ebû Davud**, Cihad, 96, (nr. 2626); **Tirmizî**, Cihad, 29, (nr. 1707); **Nesâî**, Bey'a, 34, (4205, 4206); **İbn Mâce**, Cihad, 40, (nr. 2864); **Müsned**, c. 2, s. 17, 142. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 8, s. 348.

Allah, ana-babaya ve kadın için kocasına itaatı emretmiştir. Hadîs-i şerif bu itaatı, “ma’ruf” yani “iyi” ile sınırlandırmıştır.⁸¹⁹ Örneğin, haram bir fiili işlemesi, ya da bir farzı terketmesi emredilse, bu durumda itaat gerekmez. Çünkü, Allah’a itaat, mahlukata itaatin önündedir.⁸²⁰

Hadîs; Cevâmiu’l-Kelim Şerhi, s. 347, nr. 313. (Ahmed b. Hanbel’in lafızlarıyla verilmiş.) Behcet-ü Kulûbi’l-Ebrâr ve Kurret-ü Uyûni’l-Ebsâr fî Şerh-i Cevâmi’il-Ahbâr, s. 221, nr. 56. Şihâbu’l-Ahbâr Tercümesi, s. 173, nr. 564. Nehcü’l-Fesaha, c. 2, s. 940, nr. 5869’da cevâmiu’l-kelimden addedilmiştir.

XXXIII. Kitâbu’l-İ’tisâm

63. Müçtehidin İsabeti ve Yanılması

عَنْ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقُولُ " إِذَا حَكَمَ الْحَاكِمُ فَاجْتَهَدَ ثُمَّ أَصَابَ فَلَهُ أَجْرَانِ، وَإِذَا حَكَمَ فَاجْتَهَدَ ثُمَّ أَخْطَأَ فَلَهُ أَجْرٌ " .

Amr İbn-i ‘Âs (r.a.) den rivâyete göre, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Bir hâkim hükmedeceği zaman içtihad yâni hakkı arayıp hükmeder de sonra bu hükmünde isabet ederse, o hâkime iki ecir ve sevap vardır: (Hakkı aramak, hakka isabet etmek sevapları). Eğer hükmedeceği zaman hakkı arar, fakat hatâ ederse bu hâkime de bir ecir vardır. (Hakkı aramak sevabı).”⁸²¹

Hadîs Üzerine Genel Değerlendirmeler

Hadîste geçen hakimden kasıt, hüküm vermek için gerekli ilmî donanıma sahip kişi demektir ki, ehl-i ilim bunun şartlarını ortaya koymuşlardır.⁸²²

Hadîste, gerekli evsafı haiz olan kişilerin isabet ve yanılma durumları söz konusu edilmiştir. Peki, cahil olmasına ve içtihad kabiliyetini haiz olmamasına rağmen içtihad edip de

⁸¹⁹ Nasır es-Sa’dî, **Behcet**, s. 221.

⁸²⁰ Nasır es-Sa’dî, **a.e.**, s. 222.

⁸²¹ **Buhârî**, İ’tisâm, 21, (nr. 7352). **Müslim**, Akziye, 15, (nr. 4487). **Ebû Davud**, Kaza, 2, (nr. 3574). **Tirmizî**, Ahkam, 2, (nr. 1326). **Nesâî**, Kuzat, 3, (nr. 5381). **İbn Mâce**, Ahkam, 3, (nr. 2314). **Müsned**, c. 2, s. 187; c. 4, s. 198, 204, 205. Tercüme: Ahmed Naim, **Tecrid Tercemesi**, c. 12, s. 411.

⁸²² Nasır es-Sa’dî, **Behcet**, s. 223.

isabet eden ne olacak? Hiç şüphe yok ki, o kişi zulmetmiş ve günaha girmiş olur. Çünkü onun hüküm verme selahiyeti yoktur.⁸²³

Müctehid, ilmî delilllerle hüsn-i niyetle hüküm verir. Ehl-i heva ise, bilgisizce ve hakkı bulmaya niyet etmeksizin (su-i niyetle) hüküm verir. İşte bundan ötürü müctehid isabet helinde de yanılma halinde de sevap alırken, ehl-i heva isabet etse bile günah kazanır.⁸²⁴

Hadîsin Cevâmiu'l-Kelim Oluşu

Hadîsin cevâmiu'l-kelimden sayıldığını, yalnızca Behcet-ü Kulûbi'l-Ebrâr, isimli eserde tesbit edebilmiş bulunuyoruz. (s. 223, nr. 57.)

⁸²³ Nasır es-Sa'dî, **a.g.e.**, a.y.

⁸²⁴ Nasır es-Sa'dî, **a.g.e.**, s. 224.

SONUÇ

Bu tez çalışmasında, cevâmiu'l-kelim hadîsler, Sahîh-i Buhârî özelinde ele alınmaya çalışılmış ve bu nitelikteki hadîslerin seçiminde gözetilen kriterler tesbit edilerek ortaya konulmaya gayret edilmiştir.

Çalışmanın, klasik bir şerh çalışması olmaktan öte bir anlam ifade edebilmesi için, ele alınan hadîslerin niçin cevâmiu'l-kelim olarak vasıflandırıldıkları üzerinde kısa kısa da olsa ayrıca durulmuş ve daha evvelinde yine ayrı bir başlık altında incelendiği üzere, ulaşabildiğimiz kadarıyla, zikredilen hadîslerin kaynaklardaki cevâmiu'l-kelim kriterlerine uygunluğu gözardı edilmemiştir. Bu açıdan, çalışmada zikredilen hadîslerin, ilk nazarda, cevâmiu'l-kelimle ilgili müstakil kaynaklarda da zikredilmiş olmasına dikkat edilmiş, fakat pek tabii olarak tarafımızca da (çok olmasa da) birtakım yeni tesbit ve tercihlerde de bulunulmaya çalışılmıştır.

Cevâmiu'l-kelim bir hadîsin, ilk anda akla geldiği şekilde, az kelimelerden mürekkebe olmak gibi bir zorunluluğu olmadığı hususunu, çalışma esnasında çok daha iyi kavrama fırsatı bulduğumuz bir nokta olarak zikredebiliriz. Çünkü, çalışma boyunca ele alınan hadîslerin ekseriyeti, çok da az kelimelerden ve kısa cümlelerden müteşekkil hadîsler değildi. Doğrusu, ilgili eserlerde cevâmiu'l-kelim olarak nitelendirilmiş hadîslere dikkat ettiğimizde, ağırlıklı olarak, muhtevasında bulunan bazı (bir veya birkaç) kelimelerden dolayı ya da genel olarak ifade buyurulan mânâların çok şümüllü olması gibi bir sebepten dolayı bu vasfı haiz olarak görüldükleri ve kendilerine cevâmiu'l-kelim hadîs denildikleri müşahade edilmiştir.

Ayrıca, çalışmada sözkonusu edilen hemen hemen bütün hadîs-i şerifler hakkında, çok anlamları muhtevi olmaları hasebiyle, uzun denilebilecek ölçülerde şerhler yapıldığı ve çok şeyler söylenip, çok şeyler yazıldığı gözlenmiş olup, çalışmanın hacmini zorlamamak için, hadîsler hakkındaki değerlendirmeler, gâyet muhtasar tutulmuştur. Fakat, bununla birlikte, hadîslerdeki mânâların, şarihlerce ortaya konulmuş olan açılımlarında öylesine enfes tesbitlerle de karşılaşılıyor ki, bunlardan hangisini, “çalışmanın hacmini aşmama” düşüncesine feda edip de, hadîsle ilgili genel değerlendirmeler kısmına dahil etmeyeceğimiz noktasında büyük tereddütler yaşamaktan kendimizi alamadığımızı söylemeden geçemeyeceğiz.

Hadîslerin tahrirleri yapılırken, geçtiği kaynakların sadece kitap isimleriyle yetinilmemiş, ayrıca eserlerdeki numaraları da verilmiştir. Ayrıca, cevâmiu'l-kelim hadîslere dair kaleme alınmış eserlerden, hadîslerimizi zikretmiş olanların da cilt/sayfa/hadîs numaraları da verilmek sûretiyle, çalışma boyunca ele alınan her hadîs için hangi müelliflerin hangi eserlerinde cevâmiu'l-kelim tavsifinde bulunulmuş olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu da bizim, kütüb-ü tis'a dışında, bir ikinci tahrir çalışması daha yapmamız anlamını taşıyordu ki, bu durum, böyle bir tez çalışmasının zaruri bir muktezası ya da hasse-i lazimesi olarak da değerlendirilebilir.

BİBLİYOGRAFYA

- **Abdulhalık**, Abdülğani, **Sünnetin Delil Oluşu (Hücciyetü's-Sünne)**, Terc: Dilaver Selvi, 2. Baskı, Şule Yayınları, İstanbul, 2003.
- **Ahmed Cevdet Paşa; İz**, Mahir, **Peygamber Efendimiz**, Neşr: M. Ertuğrul Düздаğ, Erkam Yayınları, İstanbul, 2005
- **Akdemir**, Hikmet, **Belâğat Terimleri Ansiklopedisi**, Nil Yayınları, İzmir, 1999.
- **el-Askalânî**, Ahmed b. Ali b. Hacer, **Fethu'l-Bârî Şerh-i Sahîhi'l-Buhârî**, I-V, 1. Baskı, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 2005/1426.
----- **Hedyü's-sârî Mukaddimetü Fethi'l-Bârî**, 1. Baskı, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 2005/1426.
- **el-Ayni**, Bedrüddin Ebi Muhammed b. Ahmed, **Umdetü'l-Kârî Şerh-i Sahîhi'l-Buhârî**, I-XVI, 1. Baskı, Daru'l-Fıkr, Beyrut, 2005/1426.
----- el-Ayni, Bedrüddin Ebi Muhammed b. Ahmed, **el-Alemü'l-Heyyib fi Şerh-i Kelimi't-Tayyib**, Thk: Halid b. İbrahim el-Mısri, 1. Baskı, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1998.
- **Bayraktar**, İbrahim, **Edebi ve İlmî Açından Hadîs**, Işık Yayınları, İzmir, 1993.
----- **Değişik Yönleriyle Hz. Peygamber**, Işık Yayınları, İzmir, 1994.
- **Bolelli**, Nusrettin, **Belâğat (Kur'ân Edebiyatı, Beyân-Meani-Bedi)**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2000.
- **el-Buhârî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, **Sahîhu'l-Buhârî**, Thk: Halil b. Me'mun, 1. Baskı, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 2004/1425.
- **Canan**, İbrahim, **Hadîs Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte**, I-XVIII, Akçağ Yayınevi, İstanbul, ts.

-----**Peygamberimizin Yanılma(ma)sı Meselesi**, 2. Baskı, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2006.

-----**Peygamberimizin Tebliğ Metodları**, I-II, Nesil Yayınları, İstanbul, 1998.

- **Carim**, Ali-Emin Mustafa, **el-Belâğatü'l-Vazıha**, Eda Neşriyat, İstanbul, 1993.
- **Cücük**, İbrahim, **Âyet ve Hadîslerle Peygamberimiz**, 5. Baskı, Milsan A.Ş., İstanbul, 2006.
- **Cürcani**, Seyyid Şerif, **Arapça Türkçe Terimler Sözlüğü (Kitabu't-Ta'rifat)**, Terc: Arif Erkan, 1.Baskı, Bahar Yayınları, İstanbul, 1997.
- **Çakan**, İsmail Lütfi, **Anahatlarıyla Hadîs**, 5. Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1999.

-----**Hadîs Edebiyatı**, 3. Baskı, M.Ü.İ.F.A.V. Yayınları, İstanbul, 1996.

-----**Hadîslerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları (Muhtelifü'l-Hadîs İlmî)**, 3. Baskı, M.Ü.İ.F.A.V. Yayınları, İstanbul, 2000.

- **Demirci**, Muhsin, **Vahiy Gerçeği**, M.Ü.İ.F.A.V. Yayınları, İstanbul, 1996.
- **Dölek**, Adem, **Hadîslerde Teşbih ve Temsiller**, Akademi Yayınları, İzmir, 2006.
- **Draz**, Muhammed Abdullah, **En Mühim Mesaj Kur'ân**, Terc: Suat Yıldırım, Işık Yayınları, İstanbul, 2003.
- **Ebû Davud**, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistani, **Sünen-i Ebi Davud**, 2. Baskı, Mektebetü'l-Ma'arif, Riyad, 2007.
- **Ebû'l-Hayr** Şemsüddin Muhammed b. Muhammed el-Cezeri eş-Şafii, **Uddetü'l-Hisni'l-Hasin min Kelâmi Seyyidi'l-Mürselin**, 3. Baskı, Daru'l-Kütübi'l-İlmîyye, Beyrut, 1981/1401.
- **Ece**, Hüseyin K., **Buhârî**, Beyân Yayınları, İstanbul, 1998.
- **Eren**, Cüneyt; **Uzunoğlu**, M. Vecih, **Arap Edebiyatında Edebi Sanatlar Belâğat**, Sütun Yayınları, İzmir, 2006.

- Eren, Mehmet, **Buhârî'nin Sahîh'i ve Hocaları**, Nükte Kitap, Konya, 2003.
- Ertürk, Mustafa, **Metin Tenkidi (Gayb ve Fiten Hadîsleri Örneği)**, Fecr Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2005.
- Gazali, **İhya-u Ulûmi'd-Din**, I-IV, Terc: Mehmet A. Müftüoğlu, Tash: A. Fikri Yavuz, Tuğra Neşriyat, İstanbul, 2000.
- Görgün, Tahsin, **İlahi Sözün Gücü; Varlık ve Bilgi Kaynağı Olarak Kur'ân**, Gelenek Yayınları, İstanbul, 2003.
- el-Hanbeli, İbn Receb, Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed, **Câmi'u'l-Ulûm-i ve'l-Hikem fi Şerh-i Hamsine Hadîsen min Cevâmi'il-Kelim**, 1. Baskı, Mektebetü'l-İman, Mısır, 1417/1996.
- Hadîslerle İlim ve Hikmet**, I-III, Trc: Ali Kaya, 1. Baskı, Semerkand Yayınevi, İstanbul, 2006.
- Hatiboğlu, İbrahim, **Çağdaşlaşma ve Hadîs Tartışmaları** (Hint Alt Kıtası, Mısır ve Türkiye'de Hadîs Tartışmaları), 1. Baskı, Hadîsevi Yayınları, İstanbul, 2004.
- Heyet, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, I-XXX, İstanbul, 1988-2007.
- Heyet, (Ahmed Hasen ez-Zeyyat, İbrahim Mustafa, Muhammed Ali en-Neccar, Hamid Abdülkadir), **el-Mu'cemü'l-Vasit**, 2. Baskı, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1996.
- Heyet, **el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfazi'l-Hadîsi'n-Nebevîyye (Concordance)**, I-VIII. Leiden, 1936-1988.
- İbn Düreyd el-Ezdi, Muhammed b. Hasen, **el-Müctena**, 2. Baskı, Daru'l-Fikr, Dimeşk, 1982.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvini, **Sünen-i İbn-i Mâce**, 1. Baskı, Mektebetü'l-Ma'arif, Riyad, ts.

- **İbn Teymiyye**, Takiyüddin Ahmed b. Abdilhalim el-Harrani ed-Dımeşki, **el-Kelimü't-Tayyib**, Tahk: Muhammed Nasıruddin el-Elbani, Daru'l-Fikr, Dımeşk, 1985.
- **Kadı İyaz**, **Şifa-i Şerif (eş-Şifa bi ta'rif-i Hukuki'l-Mustafa)**, Terc: Suat Cebeci, Rehber Yayıncılık, Ankara, 1992.
- **Kara**, Necati, **Kur'ân Sünnet Bütünlüğü**, İhtar Yayıncılık, Erzurum, 1995.
- **Karaçam**, İsmail, **En Büyük Mûcize Kur'ân-ı Kerim'in İlmî ve Edebi Sırları**, Yeni Şafak Yayınları, İstanbul, 2005.
- **Karaman**, Fikret, **Sünnetin Işığında Tebliğ ve Davet**, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 2007.
- **Karaman**, Hayrettin, **Hadîs Usûlü**, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1971.
- **el-Kardavi**, Yusuf, **Sünneti Anlamada Yöntem**, Çev: Bünyamin Erul, 3. Baskı, Rey Yayınları, İstanbul, 1998.
- **el-Kastallânî**, Ebû'l-Abbas Şihâbuddin Ahmed, **İrşâdü's-sârî li-Şerh-i Sahîhi'l-Buhârî**, I-XV, 1. Baskı, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1410/1990.
- **el-Kattan**, Menna Halil, **Ulûmu'l-Kur'ân**, Terc: Arif Erkan, 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 1997.
- **el-Kettani**, Muhammed b. Ca'fer, **Hadîs Literatürü (er-Risaletü'l-Mustatrafe li-Beyân-i Meşhur-i Kütüb-i's-Sünneti'l-Müşerreffe)**, Terc: Yusuf Özbek, İz Yayıncılık, İstanbul, 1994.
- **Keskiöglü**, Osman, **Nüzulünden Günümüze Kur'ân-ı Kerim Bilgileri**, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1987.
- **Kılıç**, Sadık, **Kur'ân Dildeki Sonsuz Mûcize**, Gelenek Yayınları, İstanbul, 2003.
- -----**Mitoloji Kitab-ı Mukaddes ve Kur'ân-ı Kerim**, Nil Yayınları, İzmir, 1993.

- **Koçkuzu**, Ali Osman, **Rivâyet İlimlerinde Haber-i Vahidlerin İtikat ve Teşri Yönlerinden Değeri**, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 198.
- **Koçyiğit**, Talat, **Hadîs Târîhi**, 2. Baskı, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1998.
- Hadîs Usûlü**, 2. Baskı, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1998.
- **Malik b. Enes**, **el-Muvatta**, 1. Baskı, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1409/1989.
- **el-Mecidi**, Ğulam Hüseyin, **Nehcü'l-Fesaha el-Havi li-Kısari Kelimati'r-Resuli'l-Ekrem**, I-II, 1. Baskı, Müessesetü Ensariyan, Matbaatü's-Sadr, İran, 2000.
- **Müneccid**, Selahaddin, **Mu'cem ma Üllife an Rasulillah**, Beyrut, Daru'l-Kitabi'l-Cedid, 1402/1982.
- **Müslim b. Haccac el-Kuşeyri**, **Sahîh-u Müslim**, 2. Baskı, Daru's-Selam, Riyad, 2000.
- **en-Nebhani**, Yusuf b. İsmail, **Fezâil-i Muhammediye (Hz. Muhammed'in Fazîletleri)**, Terc: Fethi Güngör, İnsan Yayınları, İstanbul, 1996.
- **Nedvi**, Süleyman, **Mûcizeleri ve Gaybe Dair Haberleriyle Hz. Muhammed (SAV)**, Haz: Mehmet Yörük, Reha Kitabevi, 1. Baskı, İstanbul, 2004.
- **en-Nesâî**, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şu'ayb b. Ali, **Sünenü'n-Nesâî**, 1. Baskı, Mektebetü'l-Ma'arif, Riyad, ts.
- **en-Nevevi**, Ebû Zekeriyya Yahya b. Şeref b. Müri, **Riyazu's-Salihin**, I-VIII. Terc: Heyet, (M. Yaşar Kandemir, İsmail Lütü Çakan, Raşit Küçük) Erkam Yayınları, İstanbul, 2005.
- **Nursi**, Said, Bediüzzaman, **Risale-i Nur Külliyyatı**, I-II, Nesil Yayınları, İstanbul, 2002.
- **Özek**, Ali, **Hadîs Ricali**, Fatih Matbaası, İstanbul, 1967.
- **Rızaeddin b. Fahreddin**, **Cevâmiu'l-Kelim Şerhi**, Tataristan, Tataristan Kitab Neşriyatı, ts.

- **es-Salih**, Subhi, **Hadîs İlimleri ve Hadîs İstılahları**, Terc: M. Yaşar Kandemir, 6. Baskı, M.Ü.İ.F.A.V. Yayınları, İstanbul, 1997.
- **Sancak Yusuf**, **H. Peygamber Devrinde Şiir**, Şafak Yayınları, Erzurum, 1999.
- **es-Sa'di**, Abdurrahman b. Nasır, **Behcet-ü Kulûbi'l-Ebrâr ve Kurret-ü Uyûni'l-Ahyâr fî Şerh-i Cevâmi'il-Ahbâr**, Tsh. ve Tahric: Eşref b. Abdilmaksud b. Abdirrahim, 2. Baskı, Daru'l-Ceyl, Beyrut, 1992.
- **Sandıkçı**, S. Kemal, **Sahîh-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar**, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 1991.
- **es-Süyûtî**, Celaleddin, **Esbab-u Vürudi'l-Hadîs**, Terc: Necati Tetik, Abdülmecid Okçu, İhtar Yayıncılık, Erzurum, 1996.
- **Şa'râvî**, Muhammed Mütevellî, **Kur'ân Mûcizesi (Mu'cizetü'l-Kur'ân-i'l-Kerim)**, Terc: M. Sait Şimşek, Esra Yayınları, İstanbul, 1995.
- **Şengül**, İdris, **Kur'ân Kıssaları Üzerine**, Işık Yayınları, İzmir, 1994.
- **et-Ticani**, Selahaddin, **Cevâmiu'l-Kelim min Ehadîs-i Seyyidi'l-Arabi ve'l-Acem**, Mısır, 1999.
- **et-Tirmizî**, Ebû Ali Muhammed b. İsa, **Sünenü't-Tirmizî**, Mektebetü'l-Ma'arif, Riyad, ts.
- **Tuncer**, Faruk, **Tenasüp İlmî Açısından Kur'ân Sûrelerindeki Eşsiz Ahenk**, Işık Yayınları, İstanbul, 2003
- **Turgut**, Ali, **Tefsir Usûlü ve Kaynakları**, M.Ü.İ.F.A.V. Yayınları, İstanbul, 1991.
- **Uğur**, Mücteba, **İmam Buhârî**, T.D.V. Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 1994.
- -----**Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü**, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1992.
- -----**Hadîs İlimleri Edebiyatı**, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1996.
- **Ünal**, Ali, **Kur'ân'da Temel Kavramlar**, 2. Baskı, Nil Yayınları, İstanbul, 2003.

- Ünal, İsmail Hakkı, **Ebû Hanife'nin Hadîs Anlayışı ve Hanefî Mezhebi'nin Hadîs Metodu**, 2. Baskı, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 2001.
- Ünal, Yavuz, **Cumhuriyet Türkiye'si Hadîs Çalışmaları**, 1. Baskı, Etüt Yayınları, Samsun, 1997.
- Yardım, Ali, **Şihâbu'l-Ahbâr Tercümesi**, Damla Yayınevi, İstanbul, 2000.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi, **Hak Dini Kur'ân Dili**, Feza Yayıncılık, İstanbul, ts.
- Yıldız, Vehbi, **Değer Ölçüsü**, I-II, Işık Yayınları, İstanbul, 2005.
- **İlham Kaynakları**, Nil Yayınları, İstanbul, 2006.
- **Hakikat Güneşi**, Işık Yayınları, İzmir, 2005.
- ez-Zebidi, Zeynuddin Ahmed b. Ahmed b. Abdillatif, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi**, Terc: Ahmed Naim, I-XII, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 1984.